

Kalász Elek

A szentgotthárdi
apátság

**A SZENTGOTTHÁRDI APÁTSÁG
BIRTOKVISZONYAI ÉS A CISZTERCI
GAZDÁLKODÁS A KÖZÉPKORBAN**

ÍRTA

KALÁSZ ELEK

ciszterci-rendi áldozópap

BUDAPEST 1932

Sárkány-nyomda R. t. Budapest, IV., — Vezetők: Dr. Wessely Antal és Wessely József.

É d e s a p á m n a k
és
é d e s a n y á m n a k

fui szeretettel ajánlom

BE

AZ

I. I

II.

III.

IV.

Tartalom.

BEVEZETŐ. — — — — —	9
AZ APÁTSÁG ALAPÍTÁSA. — — — — —	10
I. FÖLDRAJZI VISZONYOK	
<i>Ciszterci elvek a helyválasztásnál. Érvényesülésük Szentgotthárdnál. A szentgotthárdi monostor a környék természetes középpontjában. Birtokai egy tagban a monostor körül. E törzsbirtok határai, terjedelme. Teljes egészében gyepüelvi terület. Talaja, vizei, domborzata, éghajlata. Talajtörő-telepítő munkára váró terület, amilyent a ciszterciek kerestek. Az apátság apróbb, elszórt birtokai. Területi változások.</i> — — — — —	13
II. AZ APÁTSÁGI BIRTOK KIÉPÍTÉSE	
<i>A ciszterci gazdálkodás a major-rendszeren alapul. Majorok létesítésénél követett elvek. Szentgotthárd majorhálozat-építésének irányai. Milyen majorokat épített az apátság? Az egyes majorok területi elhelyezkedése, lakói, berendezése, községgé-fejlődése. A majorok jelentősége, talajtörő munkája.</i> — — — — —	20
III. A BIRTOK JOGI HELYZETE	
<i>Monostoraink törekvése kiváltságok után. Szentgotthárd egyházi kiváltságai: kivétele a püspök joghatósága alól, tizedmentesség. Nem tartozik a megye alá sem; a kamara-használattal kapcsolatos kiváltságai. Viszonya a Rendhez: atyaapáthoz és nagykáptalanhoz, — ezek befolyása a monostor gazdálkodására.</i> — — — — —	32
IV. MUNKAERŐVISZONYOK	
<i>A ciszterci gazdálkodás ereje: a munkaerő szervezettsége. Mindenki végez kézi munkát. Az apát: a gazdálkodás vezetője. A szerzetesek és a soraikból kikerülő perjel, gazda és tisztársai szerepe a gazdálkodásban. Munkástevéreik mint legfőbb munkaerők. Világi munkaerők: jobbágyok, idénymunkások. Egy munkanap: hogyan folyt a közös munka?</i> — — — — —	41

V. A GAZDALKODÁS ÁGAI

A ciszterci monostorok birtokai teljes, önálló üzemek. 1. Legfőbb ciszterci foglalkozás a földművelés; háromnyomásos rendszer, termelt növények, igavonóerő: az ökör, trágyázás, a szántás—vetés—aratás—cséplés külön szabályai, a termés eltartása és felhasználása. 2. Állattenyésztés; só-ellátás, rét- és legelőviszonyok, a pásztorkérdés megoldása, tenyészanyag beszerzése, a hozzáértés. Agak szerint: ló-, szarvasmarha-, sertés-, juhtenyésztés, baromfi. 3. Erdők; épület- és tűzifa-vágás, legeltetés, erdei termékek, vadászat. 4. Szőlőművelés; új fajok meghonosítása, Szentgotthárd szőlői, a bor értékesítése: kimérés és nagyban való eladás, nyomok a magyar apátságok bortermeléséhez. Gyümölcsstermelés. 5. Mesterségek; a vizierő felhasználása, — Szent Bernát példája e téren, a műhelymunka és szabályai. Szakma szerint: építőmesterségek, élelmszerűzemek, ruházati cikkek és gazdasági eszközök készítése. — — — — —

55

VI. PÉNZÜGYEK

A pénz szerepe monostoraink gazdálkodásában. Bevételi források; a vevők érdekeit szolgáló eladási szabályok, árucikkek, vásárolás, Szentgotthárd vásárai. A kincstári só kezeléséből, bérletekből, jobbágyszolgáltatmányokból származó jövedelem. A pénz gyümölcsöztetése, záloghölcsön. Szentgotthárdot a jövedelméről szóló adatok gazdagnak mutatják. — — — — —

108

VII. NAGYOBB VALLALKOZÁSOK

Szentgotthárd a birtokán Dobra várát építi — ennek bizonyítása. Az 1241—70 között épült vár még IV. Béla alatt királyi vár lett: birtokát az apátság területéből hasítják ki. — Pornó, mint leányapátság; benépesítése (1219) birtokainak védelme a szentgotthárdi apát részéről. A várépítés és a leányapátság beruházása a szentgotthárdi apátság XIII. sz.-i teherbírásának jelei. — — — — —

121

VIII. JOBBÁGYKÖZSÉGEK

Milyen községek voltak az apátság birtokain? A) a törzsbirtokon 1526 előtt 21 községről van tudomásunk. B) a törzsbirtokon 1526 után további 11 községet említettek a források. C) a törzsbirtoktól különállóan 12 helység határában voltak az apátságnak birtokai. D) a pornói leányapátsághoz — és így közvetve Szentgotthárdhoz — 8 község tartozott. — — — — —

127

IX. EGY FÖLDESURI PER

Az apátsági jobbágyok hamis vádat emelnek földesuruk: az apát ellen; a nyomozás nekik ad igazat. Péter apát el-
lenvádjaítra tartott újabb vizsgálat az apátot tisztázza; a jobbágyokra nagyobb hatalmaskodás: az apát elfogatása, megbotozása és fogságra-vetése, továbbá köteles szolgálat megtagadása, gyilkosságok s a nyomozó hatóságok félrevezetésének büntette bizonyul rá. A jobbágyok elítélése tej- és jószágvesztésre (1350). — — — — —

150

X. KEGYURAK KEZÉN

Zsigmond az apátság hegyuraságát a Szécsieknek adományozza (1391). Nehézségek a beiktatásnál. Kegyurak, apátok, — Pál apát perei. Egy szédelő üzelmei az apátsági birtok megszerzésére. Mátyás Szentgotthárdra is külföldi rendtagokat hoz (1480), — de halála után munkája eredménye kárbavész. A külföldi Scholl Henrik Szentgotthárd utolsó ciszterci apátja a középkorban (†1489). Szécsi Tamás és István kegyurak garázdálkodása a birtokon. Az utolsó Szécsi bűnhődése (1528). — — — — —

157

FÜGGELÉK:

Apátok, rendtagok, jobbágyok névsora. — — — — —

175

FORRASOK, IRODALOM — — — — —

178

TÉRKÉP

az apátság birtokairól.

55

108

121

127

150

házi

a II
pítő
ben
vázo

nek
ből
sági

— n
táso
a cí
koda
visz
írán
az
egy
gazo
koda
árny

urái

terc
szül

ben
sinc
meg
kösz

B e v e z e t ő.

Ez a munka a középkori Dunántúl egyik tekintélyes egyházi nagybirtokának viszonyait iparkodik vázolni.

Szól a terület földrajzi viszonyairól, hogy megérthessük: a III. Bélától odatelepített cisztercieknek mily talajtörő-telepítő munkájára volt szükség, hogy ez az addig teljes egészében gyepüelvi terület a művelődésnek meghódoljon, — majd vázolja a birtok kiváltságos jogi helyzetét.

Az apátsági birtok munkaerőviszonyainak, gazdasági életének a megrajzolása elenyészően csekélyszámú írásos emlékeinkből alig lehetséges. Ezért az összes ciszterci apátságok gazdasági életét feltétlen tekintéllyel irányító cisterciumi — citeauxi — nagykáptalan gazdasági rendelkezéseinek és a külföldi kutatások ezirányú eredményeinek felhasználásával körvonalazzuk a ciszterciek nem egy vonatkozásban érdekes középkori gazdálkodását. S mert minden ciszterci apátság — a különleges helyi viszonyok által nyújtott lehetőség keretein belül — egyazon irányelvek szerint gazdálkodott, a ciszterci gazdálkodásnak ez az általános rajza egyúttal rávilágít Szentgotthárd és vele együtt még mintegy 24 magyar ciszterci monostor középkori gazdálkodására is. Ez pedig Magyarország középkori gazdálkodása teljes képének a megfestésében nem jelentéktelen színárnyalat.

A birtok pénzügyeiről, vállalkozásairól, községeiről és kegyurairól szólva felvetettünk egy-két nem gazdasági adatot is.

Az apátság újkori birtokviszonyainak a kutatása — a ciszterciek hazánkba-telepedésének 800-ik évfordulójára (1942) készülő apátságtörténet írójának lesz nemes feladata.

Mindazoknak, akik segítségemre voltak az anyag gyűjtésében (az apátságra vonatkozó középkori anyag egyetlen sora sincs a magyar ciszterciek birtokában!) vagy akik a munka megírásában tanácsaikkal segítettek, — ezúton mondok hálás köszönetet.

K. E.

Az apátság alapítása.

A Ciszterci Rend generális apátjának és szerzetestársainak III. Béla királyunk udvarában 1183-ban tett látogatása a Rend magyarországi történetében nevezetes esemény. III. Bélának a ciszterci vendégeivel folytatott megbeszélés eredményeképpen kiadott rendelkezése, hogy a már meglévő és ezután alapítandó magyarországi ciszterci monostorok élvezhetik azokat a kiváltságokat, melyeket a Rend Franciaországban élvez,¹ bevezetője volt a ciszterciek gyors elterjedésének hazánkban.² Rövidesen három apátság is települ: Pilis, Pásztó és Szentgotthárd.

Szentgotthárd alapítási évéről eltérők a vélemények. Egyesek 1183, mások 1184 mellett foglalnak állást.³ Hogy a két párt közül melyiknek van igaza, az attól függ, mit értünk alapításon. A későbbi év hívei a cisterciumi apátság-jegyzékek, törzsfák⁴ adataira támaszkodnak. Ezek a jegyzékek egy-egy apátság alapítási évének azt tekintették, amelyikben a Rend az új monostort benépesítette: a Rend részéről u. i. ez volt az alapítás. Szentgotthárdra valóban 1184-ben, okt. 7-én érkeztek a ciszterciek;⁵ a rendi családfák tehát — a maguk szempontjából — ezt az évet tekintik az alapítás esztendejének.

A szerzetesek bevonulását azonban az őket megtelepíteni szándékozó világi vagy egyházi, a Renden kívül álló személy részéről meg kellett előznie az 1134. évi nagykáptalan⁶ által megkövetelt apátsági épületek felépítésének,⁷ még előbb a hely

¹ Fejér: Cod. Dipl. II. 202.

² Békefi: Emlékkönyv... 8. (Az idézett könyvek, cikkek teljes címét, megjelenési helyét, idejét stb. l. a Forrásoknál a könyv végén.)

³ Janauschek: Originum Cisterciensium I. 183.

⁴ Az egész Rend anyamonostorában: a franciaországi *Cisterciumban* (*Cîteaux*) megvolt a Rend összes apátságainak hiteles jegyzéke, melyet az egyes apátságoktól beszolgáltatott adatokból állítottak össze időrendben és a leszármazás rendje szerint. Az ezekről készült másolatok kritikai ismertetését l. Janauschek I. XVI.

⁵ Heimb: *Notitia historica de ortu et progressu abbatiae... ad Sanctum Gotthardum... 44.*

⁶ A nagykáptalanról később bővebben szólunk.

⁷ *Annales Cistercienses* I. 274.

gon
ség
mat
tás
pita
egy
tele
meg
tele
terr
ezal
a b
sok
köz
tört
Ren
leve
szer

böz
alap
lem
tor-
Ren
kez

apá
elka
jána
hog
(Tr

his
miss
Ren
amel
nalá
eső
sítés
pedé
fábó

No.
Ugya
Ugya
origi
incol

gondos megválasztásának, és amihez a legfelsőbb rendi vezetőség elvszerűen ragaszkodott, birtokkal való ellátásának. E hármat: az új monostor helyének kijelölését, birtokkal való ellátását és a legszükségesebb épületei megépítését egy szóval *alapításnak* szoktuk mondani, a fogalmat a Renden kívül álló egyén nevéhez fűzve; a szerzetesek bevonulását ettől eltérőleg *településnek*, benépesítésnek nevezzük, s ezt mindig egyik már meglévő monostorhoz kapcsoljuk. Egy monostornak a fenti értelemben vett alapítása és benépesítése között tehát a dolog természete szerint időbeli különbség van, rendszeren 1 vagy 2 év: ezalatt az alapító az épületet építteti, a felkért monostor pedig a benépesítésre készülődik. Ez az időbeli eltérés mutatkozik sok alapítólevél kelte és a rendi családfák megfelelő adatai között: előbbiek az apátság a Renden kívül álló egyén részéről történt, mondjuk: anyagi, jogi megalapítását adják, utóbbiak a Rend részéről történt tényleges birtokbavételét, bár az alapítólevelek is, a családfák is alapításról beszélnek, a fogalmat saját szempontjuk szerint értve.⁸

Ezen az alapon megoldást nyer Szentgotthárd két különböző alapítási évének látszólagos nehézsége is: 1183 a királyi alapítás, 1184 meg a rendi település (más szóval a rendi értelemben vett alapítás) éve. Minthogy pedig köznyelven monostor-alapításon nem a szerzetescsoport megtelepedését, hanem a Renden kívül álló egyén által történt alapítását értjük, a következőkben — márcsak az erre vonatkozó oklevelek alapján is⁹ — alapul vesszük, hogy *Szentgotthárd alapítási éve 1183*.

Ennek az apátságnak az alapítólevele is a magyar ciszterci apátságok alapítóleveleinek közös sorsára jutott: idők folytán elkallódott. De azt, hogy az apátság *III. Bélát* tiszteli alapítójának, senki kétségbe nem vonta. Kétségtelen továbbá az is, hogy az első szerzetesek francia földről, *Trium-Fontiumból* (Trois Fontaines) jöttek.¹⁰ Voltak viszont, akik Szentgotthárdot

⁸ Annales I. 274.: „Hinc est discrepantia chronologiae cum historicis: his aedificii incepti tempus signantibus, illa conuentus coloniaeque transmissae.” — Alapítás és benépesítés között ily éles különbséget persze a Rend történetének csak abban a — későbbi — korszakában tehetünk, amelyikbe apátságunk alapítása is esett, mert ekkor már pontosan körvonalazta a nagykáptalan az alapítás mikéntjét. Régebben, a legelső időkben az alapításoknál ilyen kialakult mód még nem volt: az új monostor létezésére kiküldött szerzeteseknek sokszor maguknak kell kérnük a letelepedési engedélyt, első épületeiket is magok építik s míg azok fölépülnek, fából-földből rakott ideiglenes épületekben laktak.

⁹ Heiligenkreuzi levéltár Rubrica 47. pagina 267. No 1. és R. 47. No. 2.: „Monasterium S. Gotthardi... adhuc in anno 1183 fundatum...”; Ugyanott R. 47. pg. 275.: „...fundatum fuit A° Dni 1183 ab Bella tertio.”; Ugyanott R. 47. fasciculus XX. No. 7/d caput 1. § 2.: „Monasterium hoc originem debet Belae B° Hungariae Regi Geisae 2i filio et quidem ao 1183. incolatumque... ao 1184 nonis Octobris.”

¹⁰ Heim 83.

bencés monostornak tartották, *Gothóval* azonosították, s helyét a *Mura mellett* keresték.¹¹ Ezek épügy téves nézetek, mint az, hogy az apátság mindjárt *várnak* épült.¹² Bár — mint látni fogjuk, — az apátságnak voltak bizonyos honvédelmi kötelezettségei, utóbbi nézet a XVI. századbeli állapotok visszavetítése. Ekkor az apátság valóban megerősített hely: külön tornyai, vízzel telt árka és elmocsarasított környéke van.¹³ Csak ettől kezdve emlegetik vár néven a mai monostor felépítése után is,¹⁴ sőt a nép így nevezi még ma is. Annyit mindazonáltal megengedhetünk, hogy a monostor már eleinte is az általános ciszterci szokáshoz híven kőfállal volt körülveve; egyébként azonban nem honvédelmi célokat szolgált, hanem a *művelődést* vallotta feladatának. E feladat szolgálataiba ez az apátság úgy, mint mindegyik, szent Benedek szabályait követő monostor, két eszközt állított: az *imádságot* és a *munkát*. Hogy ez utóbbit *hogyan*, — ezt kutatja dolgozatunk.

¹¹ Heimb 32., 40.

¹² Heimb 40.

¹³ Körmendi levéltár Almarium II. ladula 8. No 60.: ... „Secundus Testis... (confessus est) ... Ladislaum Poppel et heredes eiusdem circa idem Monasterium multa de nouo edificauisse, utpote portam cum superioribus edificijs... Adamum filium eiusdem... quoddam *Hipocaustum* cum camera, et a tergo templi vnum *propugnaculum* (cuius vnus paries puluere tormentario disiectus est) erigi et *fossam* castelli renouari, ac in eadem fossa circumcirca *palos* erigi curauisse.” — A Poppelek a XVI. sz. második felében voltak az apátság urai. (Körmendi llt. A. II. l. 8. No 18. s köv).

¹⁴ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XI. No 1a.: ... „Kelt a Sz. Gotthárdi Apátsági Urodalmi *Várunkban*... 1846 Komáromy Ödön Sz. Gotthárdi Apát.”

lyás
dásr
jes k
zépke
től t
folyá
mon
kálk
terül
ban
zánk
földn
a ki

let a
nedv
beli
zetbe
a vi
hog

Gesch
rendt
későb

... „i
tis c
scieba
[G
tifs d

x, s helyét
r, mint az,
mint látni
mi kötele-
visszaveti-
külön tor-
an.¹³ Csak
felépítése
mindazon-
is az álta-
ve; egyéb-
n a műve-
z az apát-
övető mo-
kát. Hogy

I.

Földrajzi viszonyok.

Minden művelés alá fogott területen irányító-döntő befolyása van a természeti tényezőknek.¹ Elsősorban a gazdálkodásra. A földrajzi viszonyok ismerete nélkül nem kapunk teljes képet semmiféle gazdálkodásról, de különösen nem egy középkori ciszterci gazdaságról, mert ez az emberi lakóhelyektől távoleső, emberkéz-nem-bolygatta területen a természet befolyását legjobban érezte. Telepítésre, raj-kiküldésre felkért monostoraink u. i., ha rajtok állott a választás, települési, munkálkodási helyül az emberi művelésbe még be nem kapcsolt területeket keresték. Ezt az elvet már a Rend ősi alkotmányában megtalálhatjuk.² III. Béla idejében még bőven akadt hazánkban ilyen terület, különösen az ország szélein. A francia földről hívott új telepesek működési helyét is itt jelölte ki a király.

Maga a monostor fekvése megfelelő: az apátsági épület a Lapincs torkolatával szemben, a Rába jobbpartján áll, nedvességtől védett, kissé kiemelkedő helyen.³ A környékbeli patakok völgyei mind a Rába völgyére nyílnak, nagy körzetből utat nyitnak a közlekedésre a monostor felé, amely így a vidék természetes középpontjában fekszik és alkalmas arra, hogy a ciszterciek középponti birtokpolitikájának székhelye

¹ L. teljes részletességgel Hassinger: Geographische Grundlagen der Geschichte c. művében.

² Már István, Cistercium II. apátjától 1119-ben összeállított rövid rendtörténetben, az Exordium Parvumban is megtalálható ez az elv, amit később az 1134-i nagykáptalan kötelezőleg körülírt:

Exord. Parv. c. XV. „In locis frequentia populi semotis
his coenobia construxisse...viri illi sciebant...”
(Guignard: Les monuments primitifs de la règle Cistercienne. 72.)

Instituta gen. capituli c. 68. „In civitatibus, castellis, villis, nulla nostra construenda sunt coenobia, sed in locis a conversatione hominum semotis.”
(Annales I, 272.)

³ Földrajzi meghatározása: H. Ferrotól 33° 56' 30", Sz. 46° 57' 20".

legyen. Az apátság birtokai u. i. a monostor körül csoportosulnak.

A birtok határait az apátság alapítólevele tudná megmondani teljes pontossággal. Ennek híján az oklevelek elszórt adataiból kell megrajzolnunk a birtok körvonalait.

III. Orbán pápa 1187-ben, tehát az apátság alapítása után négy évre kiadott kiváltságlevelében említi, hogy János-falva (ma Gyanafalva az osztrák határszélen) mint major az apátság tulajdona épúgy, mint a közbeeső Bada-falva és Nagy-falva is.⁴ Ebből az következik, hogy nyugat felé a Rába-völgyön már a legelső években birtokos az apátság egészen a stájer határig. — A Dobra patak és a stájer határ között a Rábától a Lindva patakig lenyúló „Dobra-földe” birtokában 1213-ban már mint régi birtokost erősíti meg II. Endre az apátságot.⁵ E szerint a Lindvától északra a Rábáig nyúlnak az apátság birtokai. Ercsenye⁶ és Krisztán⁷ határmenti községek szintén a monostor tulajdonában vannak (természetesen határaikkal együtt) az alapítást követő századokban. Minthogy máshová-tartozásukról semmi adatunk nincs, valószínűnek tarthatjuk, hogy már az előző századokban is az apátság birtoka voltak. Ez utóbbit (minthogy Ercsenye határa a Lapincot érinti) az előbb mondottakkal összekapcsolva arra az eredményre jutunk, hogy nyugat felé a Lindvától a Lapincsig az apátság birtokainak határa összeesett az országhatárral. — Északon a Lapinc—Rába folyása a birtok természetes határvonala, mert a túlsó parti községek mindig idegen birtokokként, jelesül mint Németújvár tartozékai szerepelnek.⁸ — Keleten az apátsági birtok legszélső községei Gyarmat⁹ és Gárdony-falva.¹⁰ — Délen Farkas-falva és István-falva jelzik az apátsági birtok határát:¹¹ az ettől délebbre fekvő Dolány ugyan csak a heiligenkreuzi korszakban¹² található az apátság birtokában, ennek azonban más okát nem tudjuk adni, mint hogy már a középkorban is ide tartozott.

⁴ Heimb 43.

⁵ Körmenői llt. A. II. 1. 8. No 2.

⁶ Országos llt. Diplomatikai osztály 14505.

⁷ Körmenői llt. A. II. 1. 8. No 6.

⁸ Csánki: Magyarország följajza a Hunyadiak korában. II. köt. Vas-megye.

⁹ Múzeumi levéltár: Törzssanyag 1404.

¹⁰ Körmenői llt. A. II. 1. 8. No 6.

¹¹ Ugyanott.

¹² Azt az időt, amely 1734 VII. 29-től, a szentgotthárdi apátságnak az ausztriai Heiligenkreuz-i apátsághoz való csatolásától 1878 XI. 4-ig, visszacsatolásáig eltelt, nevezzük a továbbiakban *heiligenkreuzi korszaknak*. Ez alatt a heiligenkreuziek visszaállították az addig kézről-kézre járó birtokon a rendet s gazdálkodtak. Gazdálkodásuknak sok értékes írásbeli emléke maradt meg a heiligenkreuzi levéltárban. Feldolgozva — nézetünk szerint — értékes adatokkal gazdagítanak Dunántúl XVIII—XIX. századi

lalja
adó
Ugya
szakl
az a
rajzo
kiter

kezől
km.,
terülk
egysé
terülk
ként
Szen
szerz
terci

le t e
szony
dásán
egysz
test
széle
királ
nemz
dések

ban
met
alkal
„laka
nek

gazda
egyéb
dálko
genkr
mint
XVIII
való k
XVI—
ez a
gotthá

32—33

levélta

Az így körvonalazott terület ugyanazokat a községeket foglalja magában, mint amelyeket a XVI. sz. első feléből származó adóösszeírások tüntetnek fel az apátság tartozékai gyanánt.¹³ Ugyanez volt az apátsági birtok területe a heiligenkreuzi korszakban is.¹⁴ Mindez csak megerősíti ama feltevéseinket, hogy az a kép, amelyet pusztán csak középkori oklevelek alapján rajzoltunk meg fentebb, megfelel az apátsági birtok legnagyobb kiterjedésének 1526 előtt.

A birtok területi méretei ezek szerint a következők: legnagyobb szélessége (nyugat—keleti irányban kb. 28 km., legnagyobb hosszúsága (északról—délnek) kb. 9 km.; területe tehát szűken mérve is 275 négyzetkilométer. Ez az egységes, idegen birtoktestet magában nem foglaló tekintélyes terület bőséges, tágas munkatere volt a szerzeteseknek. Főként a birtok ilyen nagy terjedelmének tulajdonítható, hogy Szentgotthárd életében nem találkozunk azzal az ügyes birtokszerző politikával, mely a kisebb birtokú, egykorú nyugati ciszterci apátságokat jellemzi.

E birtoktest elhelyezkedése az ország területén, helyzetének egybevetése az ország akkori területi viszonyaival, hozzásegít bennünket egy-két kérdéses pont megoldásához. Így arra a kérdésre: hogyan kapható az apátság egyszerre ilyen nagy területet, s hozzá még egy tagban, a birtoktest országszéli fekvése adja meg a magyarázatot. Az ország szélein u. i. III. Béla korában még bőséges területek álltak a király rendelkezésére abból a viszonyból kifolyólag, amely a nemzeti és a királyi birtok között a magyarság megtelepedésekor kialakult.

A megtelepedő magyarság — mint tudjuk, — új hazájában is megtartotta azt, a váratlan támadások ellen jó védelmet nyújtó berendezését, amelyet régi hazájában már régóta alkalmazott. Hazánkban is a nemzetségek-megszállta területet „lakatlan, vagy csak gyér lakosságú zóna vette körül, amelynek nagyrésze járhatatlan erdőség, vagy mocsaras terület volt:

gazdaságtörténetét, de egyszersmind lehetővé tennék a birtok *dülő* és egyéb *neveinek* a vizsgálatát is, amit a jövőben apátságaink középkori gazdálkodásának, birtokainak a tárgyalásánál nem mellőzhetünk. — A heiligenkreuzi korszak egy-két adatát különben (nem annyira bizonyításra, mint inkább csak tájékozásul) mi is felhasználtuk; azonban ezeknek a XVIII—XIX. sz.-i feljegyzéseknek a kiaknázását a középkori viszonyokra való következtetésnél azért kellett mellőznünk, mert az apátság közbeeső: XVI—XVII. sz.-i viszonyait még nem ismerjük eléggé, nem tudjuk, hogy ez a mozgalmas két század *mit* hogyan *módosított* gazdasági téren Szentgotthárdon.

¹³ Országos lt. Dicalis Conscriptiók Comit. Castri-Ferrei Lib. VIII. A. 32—35., 287—289. stb.

¹⁴ Szentgotthárdi apátsági levéltárban (XI. csop.) és a heiligenkreuzi levéltárban (R. 47. Mappen) levő birtoktérképek alapján.

azokon a részeken pedig, ahol a természet nem nyújtott ilyen védelmet — a sík, szabad területeken, a mocsarak átjáróin, vagy az erdők nyitabb helyein — mesterséges védőműveket létesítettek: hatalmas torlaszokat kövekből és szálfákból, s ezeket még árkokkal erősítették meg. Ezek voltak a *gyepük*, a rajtok túl elterülő lakatlan országválasztó köz pedig a *gyepüelve*.¹⁵ A nemzetségektől meg nem szállott belső területeken kívül „királyaink a gyepüelvét is magukénak tartották és osztogatták.”¹⁶ Szentgotthárd szintén ilyen királyi adomány útján jutott birtokához, mely teljes egészében *gyepüelvi terület volt* az apátság alapításáig.

Kitűnik ez az apátsági birtok határának és a gyepü helyének az egybevetéséből. Mint említettük, a birtok keleti határát Gyarmat és Gárdony-falva jelzik. Viszont: „a Rába völgyében Csákánytól nyugatra a mai Rátótnál állott a gyepü. Tudjuk ezt onnan, hogy az örök a Csákánytól nyugatra eső Gasztony, másképp Köves-Szarm faluban voltak elhelyezve.”¹⁷ Ha már most a birtok keleti határvonalához ezt a Karácsonyi által megadott gyepüvonalat hozzárajzoljuk, azt látjuk, hogy a kettő pontosan *összeesik*, mint ahogy nyugaton is a birtok-határ és az ország politikai határa ugyanegy. — A király tehát az apátsági birtok területe kijelölésénél az első határvonalat mindjárt ott vonta meg, ahol a királyi terület kezdődött: a gyepünél, az utolsót pedig ott, ahol végződött: a politikai országhatárnál. Ezzel a gyepüelvi terület folytonosságát a Rába mentén teljesen megszaktította, s az ország belső, gyepü-jelezte körét e ponton a politikai határig toltta ki azzal a céllal, hogy országának ez a területe is bekapcsolódjék a művelődésbe. Mivel pedig ehhez szervezett úttörőkre volt szüksége, e területet az általa akkor már jólismert ciszterciek kezére adta.

A birtok gyepüelvi helyzetének a megállapítása azért is fontos, mert ebből következtetni tudunk arra, hogy milyen képet mutatott ez a terület a francia szerzetesek megérkezésekor. Erre a képre pedig azért van szükségünk, hogy összehavehessük a szerzeteseink évszázados munkája folytán kialakult birtokképpel. Ez lesz a szerzetesi munka mérlege. Az összehasonlításból előtűnő, előre is sejtethető nagy különbség, mint eredmény, beszédes bizonyítéka annak az erőfeszítésnek, amellyel létrejött. A munka gyümölcséből visszakövetkeztetés útján adódó eredmények, kiegészítve a teljesen azonos szervezetű és célú, egyazon eszközökkel, ugyanoly viszonyok között munkálkodó nyugati ciszterci monostorok gazdaságtörténeteiből vont követ-

¹⁵ Holub: Zalamegye története a középkorban. I. 28.

¹⁶ Karácsonyi: Halavány vonások hazánk szt. István korabeli határaitól. Századok 1901. évf. 1044.

¹⁷ Karácsonyi: ugyanott 1045.

1198. Imre király megerősíti a szentgotthárdi apátságot a monostor, továbbá Almás, Battyán, Szentkút, Varsány és Vasvár területén a különböző jötevőktől neki adományozott szántók, szőlők, malmok és szolgák birtokában. — Az apátságra vonatkozó eddig ismert királyi okleveleink között ez a legrégebb. Szövegét l. 136. lap 33. jegyzet. *Eredetiben: 35×41 cm bőrhártya, a király cipóalakú nagy viaszpecsétje az oklevél közepébe fűzött háromágú vörös zsinóron függ.*

(A Batthyány-hercegi-család körmendi levéltárában: A. II. 1. 8. No 1.)

kezte
legal
ben
sábar

birto
„foly
(az c
közre
vezet
hadj
sorba
elmo
arra
egy
szen
nyug
gébb
része
nak
birto
hane
és a

egy-k
lenek
külön
vező
nak
voli

kedv
Míg
a stá
szint
nemo
tozt
korsz
kon,
tan n

ilyen
tftotta
XVII.
Deter

keztetésekkel, — megengedik Szentgotthárd gazdasági életének legalább halvány vonásokkal való megrajzolását abban az esetben is, ha az erre vonatkozó okleveles forrásanyag fenntartásában a történelem szűkmarkúan bánt is velünk.

Főképp a talajviszonyokra tudunk következtetni a birtok gyepüelvi helyzetéből. A gyepüelvi területeken u. i. a „folyók, erdők magukban véve nem tették volna lehetetlenné (az ellenség számára) a benyomulást, ha nem működött volna közre az emberi kéz is a folyamok kiárasztásában s az erdőkön vezető utak mesterséges elrekesztésében.”¹⁸ II. Konrád 1030-i hadjáratával kapcsolatban tudjuk, hogy az elmocsarasítás első sorban a Rábát érintette. Természetesnek kell tartanunk, hogy az elmocsarasítás nemcsak a folyó alsó folyására terjedt ki, hanem arra a részére is, mely az apátságnak juttatott birtokot mintegy 35 km. szakaszon részben átszeli, részben határolja: hiszen máskülönben ez a völgyszakasz mint természetes bejárat nyugat felől az egyébként sem széles nyugati védőöv leggyengébb pontja lett volna. Az apátságnak adott területnek azt a részét tehát, amely a Rába völgyére esik, vizenyős, mocsarasnak kell tekintenünk. Erre utal az a tény is, hogy az apátsági birtok Rába-menti települései nem a folyópartot választották, hanem a völgy széleit, ahol tehát a mocsaras terület véget ért és a dombok kezdődtek.

A birtok vízrendszere egységes: összes vizei — egy-két kisebb patakot kivéve a déli részeken, — a Rábába ömlenek. Ennek mellékvizei, — legnagyobb a balparti Lapincs — különösen pedig a szépszámú jobbsparti patakok a birtokot kedvezően tagolják, s mint már említettük, völgyeikkel utat nyitnak a gazdasági középpont könnyű megközelítésére a birtok távoli pontjairól is.

Birtokunk domborzati viszonyai aránylag elég kedvezőek. Egész területe nyugatról keletre lejtő dombvidék. Míg keleti részén a dombok nem érik el a 300 m. magasságot, a stájer határ mentén már 400 m. körül mozognak. Völgyeinek szintje 200—250 m. A terület jórészt erdők borították. Ez nemcsak abból bizonyos, hogy a gyepüelvéhez ez is hozzátartozott, hanem abból is, hogy századok múltán a heiligenkreuzi korszakban még mindig igen tekintélyes erdők állnak a birtokon,¹⁹ s az eke alá fogott területek jó részéről ma is határozottan megállapítható, hogy rajtok valamikor erdő volt.

¹⁸ Karácsonyi: ugyanott 1058. — Hogy a Rába milyen alkalmas volt ilyen műveletre, mutatja az, hogy beavatkozás nélkül is sokszor végigpusztította a völgyét áradásaival. Kártevéseiről s az ennek az elhárítását célzó XVII. századbéli szabályozási tervekről l.: Az Rába Rectificatiójáról való Determináció. Történelmi Tár 1885. évf.

¹⁹ Heiligenkreuzi Ilt. R. 47. f. XI. No 1.

Amint az éghajlata ma is hűvösnek mondható,²⁰ ép-
 úgy — több ok miatt, — a középkorban sem tartható különbnek.
 Az éghajlat, de a többi természeti adottság is erősen befolyá-
 solta a gazdálkodás kialakulását, amit a bortermelésnél látha-
 tunk legvilágosabban.²¹

Összegezve a mondottakat talán úgy jellemezhetjük az
 apátságok működési teréül kijelölt területet, hogy az igazi *cisz-
 terci munkatér*.²² mind a földművelésre, mind az állattenyésztés-
 ésre — a ciszterci monostori gazdálkodás e két legfőbb ágára
 — alapjában véve megfelelő, de előkészítetlen, s ezért, hogy a
 gazdasági berendezkedéshez utat nyisson, előbb megköveteli a
 talajtörés kemény munkáját.

De voltak távolabbi fekvésű birtokok is az
 apátság tulajdonában. Ezek a monostor körül egy tagban fekvő
 területnél — röviden: *törzsbirtok*nál — jóval kisebbek, szét-
 szórt fekvésűek, egymással és a törzsbirtokkal nem függnek ösz-
 sze. Ezeket az apátság nem a királytól kapja, hanem más, egy-
 házi és világi uraktól, s akkor kapcsolja be a törzsbirtokán fo-
 lyó gazdálkodásba, amikor birtokába jut. Ilyen *kapcsolt birtok*
 már a legelső évtizedben található az apátság tulajdonában;
 számuk később gyarapodik. Ilyenek (az oklevelekben való első
 megjelenésük szerint) *Vas megyében*: 1198-ban Almás, Baty-
 tyán, Szentkút, Varsány, Vasvár (itt csak malomtulajdonos az
 apátság), 1242 után Györgyvár, 1274-ben Boldogasszonyfalva,
 1373-ban Olaszka, 1381-ben Intha. *Zala megyében*: 1240 után
 Szentiván, 1294-ben Edelics, 1452-ben Szompács. — Minthogy
 ezekben az apátság jobbára csak részbirtokos, másképp gazdál-
 kodik, mint a törzsbirtokon, azért ezekről később külön szó-
 lunk. Vizsgálódásaink alapjául elsősorban a törzsbirtokot
 vesszük.

A törzsbirtok területváltozása az egész középkor-
 ron át csak egyszer következett be, amikor a tatárjárás után

²⁰ Békefi: Emlékkönyv... 482.

²¹ A földrajzi viszonyokról kimerítő részletességgel I. Boros: Szent-
 gotthárd és Sárvár között elterülő Rába-folyómenti vidéknek táj- gazdaság-,
 településföldrajza.

²² Ennek a kutatására kell a jövőben nagyobb gondot fordítanunk:
 milyen is volt az a *ciszterci munkatér* itt Magyarországon? — más szóval:
 milyen volt az egyes apátsági területek képe, amikor ott a szerzetesi
 munka megindult? Nálunk a földrajzi viszonyok beható vizsgálata talán
 még fontosabb, mint a nyugati monostoroknál, hiszen nekünk a hasonlít-
 hatatlanul kevesebb írásbeli adat mellett azt a forrást kell kiaknázunk,
 amelyik még rendelkezésünkre áll. A *földrajz*, — a történelem édestest-
 vére — sokat fog még nekünk mondani, ha megtanulunk a nyelvén. Szer-
 rény véleményem szerint az erre irányuló kutatás nehézsége mellett is,
 apátságtörténeteinkben a *jövőben* legalább annyi helyet kell adnunk a
 földrajzi viszonyok ismertetésének, amennyi *eddig* jutott pl. az apátok
 megbízatásainak.

meginduló várépítések során az említett Dobraföldét, — hozzácsatolva még egy kisebb szomszédos területet, — az apátság várbirtok céljaira átengedi IV. Bélának, aki ezért Györgyvárt adja cserébe.²⁸ Az így kihalított várbirtokkal az apátsági törzsbirtok 275 négyzetkilométerről kb. 225-re csökkent. De ez a változás nem jelentett nagyobb megrázkódtatást az apátság gazdasági életében, mert ekkorra már a gondjaira bízott területeken mindenütt megvetette a lábát, hiszen már jó félszázad óta folyt a birtok kiépítése.

²⁸ Kőrmendi Ilt. A. II. l. 8 No 77.

Az apátsági birtok kiépítése.

Hiábavaló igyekezet volna szétválasztani akarnunk, mennyi része volt Szentgotthárd alapításában III. Béla vallásos szellemének, mennyi a telepítő terveinek. De hogy ez utóbbinak is nagy része volt, azt a szerzetesek kezére adományul adott nagykiterjedésű, gyeplévi helyzetéből kifolyólag mindaddig *telepítetlen terület* egymaga is eléggé mutatja. III. Béla ekkor már jól ismerte a Rendet: tudta, hogy az ő kora a Rend életében az a fejlődési fok, amelyen az előző időkkel szemben a helységek, falvak útján származó jövedelem birtoklásának a tilalma hatályon kívül van.¹ Tudta, hogy ebből kifolyólag az apátságnak épügy érdeke a kezére adott területek benépesítése, mint neki célja. Monostorok és alapítói érdekei így összetalálkozva egymást támogatták és a XII—XIV. századi ciszterciek nagyszabású telepítő és gazdasági tevékenységét eredményezték.

Mindenkor a *majorok* vitték a vezérszerepet a ciszterci telepítéseknel. Tudjuk, hogy ciszterci szerzeteseink a kezükre adott területet szabályaikból kifolyólag a művelődés számára mindenütt, így Szentgotthárdon is, a földművelés, állattenyésztés és az ipar meghonosításával igyekeztek meghódítani. Ezirányú munkájok megkönnyítése végett szükségük volt arra, hogy területükön állomások, gazdasági telepek létesüljenek, ahonnan ezek környéke gyorsabban, eredményesebben munkálható, mint a távoli középpontból: a monostorból. Ennek megfelelőleg működésüket *majorok* — grangiák — építésével kezdték.

Majorokról ugyanaz a régi törvény intézkedik, amelyik előírta a cisztercieknek, hogy megélhetésüket kezük munkájával biztosítsák maguknak a földművelésből és az állattenyésztés-

¹ Muggenthaler: Koloniasatorische u. wirtschaftliche Tätigkeit eines deutschen Zisterzienserklosters in XII. u. XIII. Jahrhundert. 34.

tésből. „Rendünk szerzeteseinek — mondja a Rend kormányzatában legilletékesebb tényező: a nagykáptalan, — *kezüik munkája után kell élnök a földművelésből és az állattenyésztésből. Énnélfogva saját használatunkra szabad birtokolnunk lakott helyektől távoleső szántóföldet, rétet, szőlőt, erdőt és vizeket, azonkívül állatokat. Ezek művelése, tenyésztése és fenntartása végett közel-távolban birtokolhatunk majorokat: ezeket munkás-testvéreink vezessék.*”²

Az ekként alkotmányunkban biztosított major-építési szabadságot minden apátság igyekszik kihasználni. Majorhálózatuk kiépítésénél előzetesen közös megbeszéléssel megállapított *terv szerint* járnak el, gyümölcsöztetve az előbbi otthonukból magokkal hozott ezirányú tapasztalataikat. Először a monostor közelebbi környékén épülnek a majorok, de azt is elvként tartják a ciszterci monostorok, hogy a terület biztosítása végett a távolabbi pontokon is minél előbb megkezdődjék a majorépítés, ha mindjárt szerény méretekkel is.

Szentgotthárd majorépítése vizsgálatánál is érvényesülni látjuk ezt. Már 1187-ben említés történik Nagyfalva, Bada-falva, János-falva és Pocs-falva nevű apátsági majorokról.³ Ha meggondoljuk, hogy ekkor még mindössze is csak négy esztendő telt el az apátság alapítása óta, azt mondhatjuk, hogy Szentgotthárdon is szaporán folyt a majorhálózat kiépítése. Mert mielőtt ezeknek a monostortól kissé *távolabbi* fekvésű majoroknak a létesítése megtörtént volna, okvetlenül kellett állnia a monostorhoz közelebb is egy-két majornak. Idézett forrásunk mondja is, hogy az említettekén kívül az apátságnak már más majorjai is vannak 1187-ben.⁴ Ilyen *közelebbi*, tehát

² Ezt a nagyfontosságú alapvető rendelkezést párhuzamosan adjuk az Exordium Parvum és a nagykáptalan szerint:

Exord. Parv. c. XV.
Instituta monachorum cisterciensium
de Molismo venientium.

Diffinierunt se... suscepturos terras ab habitatione remotas, et vineas et prata et silvas, aquasque ad molendinos faciendos, ad proprios tamen usus, et ad piscationem et equos pecoraque diversaque necessitati hominum utilia. Et cum alicubi curtes ad agriculturas exercendas instituisent, decreverunt, ut... conversi domus illas regerent.

(Guignard 72.)

Inst. capit. apud Cistercium. c. V.
Unde monachis debeat provenire victus.

Monachis nostri Ordinis debet provenire victus de labore manuum, de cultu terrarum, de nutrimento pecorum: unde et licet nobis possidere ad proprias usus, aquas, silvas, vineas, prata, terras à saecularium hominum habitatione semotas et animalia... Ad haec exercenda, nutrienda, et conseruanda seu prope, seu longe... *grangias* possumus habere per conversos custodiendas.

(Annales I. 273.)

³ Heimb 43.

⁴ Heimb, aki IV. Orbán bulláját könyvében (43. old.) feldolgozta, ezt kétségtelenné teszi, amikor az említett négy helység felsorolása után „etc” rövidítést alkalmaz.

legelső telepítésű majornak tarthatjuk Kedhelyt és Zsidó-falvát. Ezek távolsága ugyanis — Nagy-falvával együtt — legjobban megfelel a nagykáptalan álláspontjának: a majorok egy része olyan közel legyen a monostorhoz, hogy a naponként oda kijáró szerzetesek az úttal ne sok időt veszítsenek. A dolog megértéséhez tudnunk kell, hogy a monostor munkástervezéssel⁵ és világi munkaerővel nem rendelkezik, a szerzetesek soraiból kerül ki, akikre áll a szabály, hogy munkájok végeztével a majorból még aznap térjenek vissza a monostorba.⁶ Hogy ezt nagyobb idővesztés nélkül megtehessek, legelső majorjaikat monostoruk közelébe építik.

Egy másik megfontolás is arra készít minket, hogy e három helységet: Kedhelyt, Zsidó-falvát és Nagy-falvát bízva a legelső majoroknak tartjuk. A Kedhely határában található ősrégi sírhelyek — tumulusok — u. i. azt bizonyítják, hogy már régóta alkalmas volt e vidék a telepedésre.⁷ S ha ezt már régebben is felismerték, nem igen vonhatjuk kétségbe, hogy az ezirányban bőséges tapasztalatokkal bíró szerzetesek ne vették volna észre ugyanezt, amikor gazdasági telepeik számára alkalmas helyek után kutattak.

Ha már most a majorhálózatépítés irányai kutatásánál az előbb említett négy major földrajzi elhelyezkedését vesszük figyelembe, azt találjuk, hogy azok mindegyike völgyben fekszik: Nagy-falva, Bada-falva és János-falva a Rába völgyében, Pocs-falva pedig a Lapincs mentén. Nemcsak az az általános tétel áll itt, hogy a művelődés általában a völgyeket keresi hódító útjában,⁸ hanem szépen mutatkozik a cisztercieknek a völgyek iránt való különös előszeretete is.⁹ Szent Bernát arra intette fiait, hogy a völgyeket keressék, mert — úgymond — a termékenység a völgyekben van: ott dúsan tenyészik a növényzet, súlyosodik a kalász és terem száz magot. Ott termeljetek a folyó árja mellett! Itt vessük meg lábunkat, hogy össze ne asszunk és ne inogjunk minden kis szellőre, mint a nád.¹⁰

⁵ A középkori ciszterciek egész gazdasági életének sarokkövét alkotó, egyben érdekes *munkástervezési* intézményről a „Munkaerőviszonyok” alatt szólunk. Latin nevük: *conversi*, ettől megkülönböztetjük a *monachi*, a karimára kötelezett rendtagok csoportját, akiknek eleinte csak csekély része volt felszentelt pap. Továbbiakban a karimára kötelezett rendtagokat mondjuk *szerezteseknek*, megkülönböztetésül a *munkástervezésektől*.

⁶ Békefi: *Elmékkönyv*... 13. V. 6. *Annales* I. 29.: „Et cum alicubi curtes ad agriculturas exercendas instituissent, decreverunt, ut praedicti *conversi* illas regerent, *non Monachi*, quia habitatio Monachorum secundum regulam debet esse in claustris ipsorum.”

⁷ Ortva: Magyarország régi vízrajza. II. 140.

⁸ Ortva I. 69.

⁹ Janauschek I. VII.

¹⁰ S. Bernardi *Sermones* (ed. Basileae 1566.) p. 102. (Idézve: Békefi: *A pilisi apátság története* I. 73. után.)

Ezt követték a ciszterciek mindenütt, ahol csak lehetett, ezt látjuk érvényesülni Szentgotthárdnál is. A dombvidékek munkabevétele tehát csak a völgyek *után* következik náluk. Így Szentgotthárdnál is a Rábavonaltól délre elterülő összefüggő erdőség telepítését a völgyekénél későbbre kell tennünk, amikor nemcsak a monostortól nyugatra levő Rába-Lapincs völgyek telepítése történt meg, hanem az attól keletre húzódó Rábaszakaszé is.

Ennél is későbbi lehet Dobrafölde telepítése. Nemcsak azért, mert ez is erdős terület és legmesszebb van a középponttól, hanem elsősorban azért, mert ezidőtájt állandó határvillongások színhelye; telepítésre tehát csak akkor lesz alkalmas, mikor a zavarok elmúltával II. Endre az apátságnak újra biztosítja 1213-ban.¹¹

A francia műveltség magja tehát, melyet III. Béla a ciszterciek személyében a Rába völgyén elültetett, első gyökér-szállaival a *környéken* kapaszkodott meg, azután kibocsátotta újabb szállait a víz mentén *nyugatnak, keletnek és északnyugatnak*, majd a szilárdabb talajban *délnek és délkeletnek*, végül legtávolabbra: *délnyugatnak*.¹² Más szóval: ezek az apátsági telepítőmunka *irányai*.

A kérdésre, miféle községeket telepített Szentgotthárd, vagyis ezeknek az irányoknak milyen helységek felelnek meg, nehéz felelnünk, mert erre vonatkozólag semmi írásos bizonyítékunk nem maradt. A dolog kutatásában azért más eszközhöz kell folyamodnunk.

A német Waldsassen ciszterci apátság telepítéstörténetében azt olvassuk, hogy az apátság-alapította községek neveiben sok az összetett: a községnév első fele személy neve, a másik fele pedig „-heim“, „-reut“, „-grün“ stb. végződés. Az apátság telepítéstörténetének írásos adatokra támaszkodó írója szerint ezek a községnevek úgy alakultak ki, hogy a telepítő ciszterciek, mikor az új községnek nevet adtak, egy-egy kiválóbb, rendszerint a bírói tisztséggel is megbízott telepesük nevét vették alapul és ahhoz ragasztották az említett végződéseket. S mivel az apátság maga német telepítés volt, s a németség szolgálatában állott, a helységnevek második fele természetesen németes: az első ellenben szláv, mivel szlávok voltak a telepesek, akiknek a szolgálatait a nevük megőrzésével jutalmazni akarják. Így pl. a Groppenheim apátsági alapítású község neve a Krok, Hatzenreuth-é a Hasek, Radansreuth-é a Radan szláv személynevekre mennek vissza.¹³

¹¹ Körmendi Itt. A. II. 1. 8. No 2.

¹² L. a mellékelt térképet.

¹³ Muggenthaler 41.

Ez a jelenség más apátságoknál sem ritka.¹⁴ Feltehető a kérdés, hogy telepítő munkájuknál, majorjaik elnevezésénél nem alkalmazták-e a magyarországi ciszterci apátságok is ezt az eljárást, legalábbis ott, ahol ugyanolyan adottságok, körülmények között egyazon munkát végzik, mint nyugati testvéreik?

Ha ebből a szemszögből nézzük a szentgotthárdi törzsbirtok községneveit régi alakjukban, azt látjuk, hogy azok között szintén sok az *összetett név* „-falu” illetve „-falva” végződéssel. Nemcsak a legelső majorokként említett Bada-falva, Jánosfalva, Pocs-falva és Nagy-falva mutatnak ilyen összetételt, hanem a ma már elferdített, megrövidített néven ismert Zsida, Farkasfa és Kondorfa is, minthogy ezek a középkorban Zsidófalva, Farkas-falva és Gárdony-falva néven szerepelnek.¹⁵ Ugyanígyan összetételű volt a ma már fenn nem álló Kalindicsfalva neve is.¹⁶ Néhány más község megőrizte ilyen összetételű nevét mind a mai napig: Tóth-falva, Szakony-falva, Istvánfalva.¹⁷ Tehát a középkorban ismert apátsági jobbágységeknek több mint a fele mutat azonos összetételt. Feltűnő, hogy ily összetételű helységnevek — bár másutt is találhatóak, — a Dunántúl egy más pontján sem bukkannak fel olyan tömegben és oly sűrűn egymás mellett,¹⁸ mint itt, az apátsági birtokon.

Vajjon nem vagyunk-e feljogosítva arra, hogy e sajátos névalakítást a német ciszterci monostorok telepítés-elnevezései után a szentgotthárdi ciszterciek *telepítésére* vezessük vissza és e községnevek első felében egy-egy, az apátságtól odatelepített főbb telepes nevét keressük? Annál is inkább, mert a községnevek első fele itt is tulajdonnév, amelyek közül néhányat épen *apátsági* szolgák, jobbágyok viselnek. Így az István-falva (1350: Stephan-folua¹⁹) máig is fennálló, volt apátsági jobbágység nevének első felét alkotó István nevet 1198-ban, tehát amikor javában folyik az apátság telepítő munkája, egyik, az apátságnak adományozott szolgálja (Stephanc²⁰) viseli. — Nagyfalvát 1350-ben mint apátsági jobbágységet „Moch-folua” néven nevezik:²¹ (v. ö. ahogy a község mai idősebb német lakói a község Mogersdorf nevét kiejtik: Mochersdorf, *Mognštqaf*, *Маухштеф*^{21*}) az apátság fentemlített XII. századvégi szolgálja

¹⁴ Hoffmann: Das Konverseninstitut des Cistercienserordens. 87.

¹⁵ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 6.

¹⁶ Ugyanott.

¹⁷ L. a VIII. fejezetben 131. lap.

¹⁸ Dunántúl régi helységneveinek eddig legteljesebb gyűjteményét: Csánki II—III. kötetét használtam Dunántúl régi helységneveinek vizsgálatához. Újabb időben persze több olyan község kapott nevéhez -falu és -falva végződést, amelyeknek régi nevében ilyen végződések nem voltak.

¹⁹ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 6.

²⁰ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 1.

²¹ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 6.

^{21*} Schwartz: Nyugatmagyarországi német helységnevek. 163.

1213. II. Endre visszaadja a szentgotthárdi apátságnak a határozavarok következtében birtokából kicsúszott Dobraföldet s egyúttal leírja a terület határát; e leírás alapján Dobrafölde mintegy 50 négyzetkm-re tehető. (A tatárjárás óta királyi várbirtok.) Szövege: 121. l. 2. jegyz. Eredetiben: 33×38 cm bőrhártya, az oklevél közepébe fűzött háromszínű selyemfonalon függő királyi pecséttel.

(Körmendi levéltár: A. II. 1. 8. No 2.)

név
(Th
köz
talá
jobb
sági

sági
has
tik
nev
apá
am
tele

cisz
szin
néh
is o
ból
áll
erre
zás
egé
elő
fele
léb
Töl
linc
nek
Sza
Hus
kor

las
tun
sze
fej
jáb
pat
hel

fam
dict

névsorában találunk egy Mocs (Much) nevűt.²² — Tóth-falva (Thouth-folua) nevéből a Tóth (Thouth) nevet még a XIV. sz. közepén is apátsági szolgák vallják a magukénak.²³ Végül, ami talán érdekesebb, a Zsidó (Sydou) nevet, szintén mint apátsági jobbágy nevét ugyanaz az oklevél említi, amelyik az egyik apátsági jobbágyközséget Zsidó-falva (Sydou-folua) néven nevezi.²⁴

Amennyiben bizonyos, hogy a fenti községnevek az apátsági népek neveivel azonosak, úgy feltételezhető, hogy a többi hasonló összetételű községnevek is apátsági telepések nevét rejtik magukban. Ez pedig magával hozza azt, hogy a községek a nevüket akkor kapták, amikor azokat — mint majorokat — az apátság telepítette, mely a mi esetünkben azt jelentené, hogy *amelyik község ilyen összetételű nevet mutat fel, az apátsági telepítés.*

Persze ez az okoskodás, az eddigi bizonyítékok: a külföldi ciszterci apátságokkal való *hasonlatosság*, az ilyen községnevek szinte *kizárólagos előfordulása* az apátsági törzsbirtokon és néhánynak az apátsági népek nevével való *azonossága* — mellett is csak akkor nyerne föltétlen bizonyosságot, ha a legelső időkből az apátsági szolganépek *teljes* névsora rendelkezésünkre állna. Addig azonban, míg erősebb bizonyítékunk nincs, talán erre támaszkodhatunk az apátság-telepítette falvak meghatározásában. A mi esetünkben az ilyen összetételű községek, — kiegészítve a másnevű, de már a középkor folyamán többször is előforduló községekkel, — a fentebb megadott irányoknak megfelelőleg így oszlanak meg a törzsbirtokon. A *monostor közelében* vannak Kedhely, Zsidó-falva, Tóth-falva és Nagy-falva. *Tőle nyugatra*: Bada-falva, Rákos (valahol itt[?] lehetett Kalindics-falva,) János-falva és Krisztán. *Keletre*: Lak, Cseretnek, Gyarmat. *Északnyugatnak*: Pocs-falva, Ercsenye. *Délnek*: Szakony-falva, István-falva, végül *délkeletnek*: Farkas-falva, Huszaszó és Gárdony-falva. — *Ez a törzsbirtok képe a középkor végén. Mennyivel színesebb, mint 1183 előtt!*

Ami pedig az egyes majorok helyének megválasztását *közélebről* illeti, elsősorban gazdasági érdekeket látunk szerepelni, de távolabbról azt a szempontot is, hogy a kiszemelt pont alkalmas legyen a major naggyá: községgé való fejlődéséhez. Szentgotthárd telepítései helyválasztás szempontjából két csoportra oszthatók: vannak *folyómenti* telepek és *patakmentiek*. Előbbiek a Rába és a Lapincs völgyében fekvő helységek: nem közvetlenül a folyó partját választják — mint

²² Körmendi It. A. II. 1. 8. No 1.

²³ Körmendi It. A. II. 1. 8. No 6. „Petrus et Nicolaus de Thouth famuli predicti Abbatis...”

²⁴ Ugyanott: „et Stephanum filium Sydou de Rakus Iobagiones dicti Monastery...”

már mondtuk, hanem a folyótól távolabb a völgy széleit, ahol tehát a dombok kezdődnek s a terület a mocsaraktól s áradásoktól biztosítva van.²⁵ Ez a helyválasztás azért is szerencsés, mert a telep itt egyformán közel van a kettős munkateréhez: az erdős és a mocsaras területekhez. Időben, mint mondtuk, ezek létesülnek a közvetlen-közeli után leghamarabb. — A patak völgyi majorok ezzel szemben közvetlen a patak partján épülnek, s mivel a patakok mentén nem volt annyi vízenyős hely, mint a folyók mellett, az ilyen majort helyzete eleinte mindig az erdőmunkára utalja. Első időkben a nagykáptalan az egyes majorok egymástóli távolságát is szabályozta, de ezt később visszavonta.²⁶

Majorjaink berendezése során elsősorban azok lakóiról kell szólnunk. Ezek a monostori birtok munkaerejének tagozódása szerint a szerzetesekből, a munkástestvérekből és a szolganépekből kerülnek ki. De míg a munkástestvesek csak nappal tartózkodhatnak a majorokban, a munkástestvérek annak állandó lakói. Méginkább a szolganépek. Utóbbiak részben adomány útján jutottak a monostorok birtokába, részben a jobb helyzetet látva önként a monostor birtokaira költöztek. Nem egyszer a régi monostorok birtokairól is telepítenek apátságaink,²⁷ végül nem utolsó helyen áll a természetes szaporulat. Szentgotthárdnál *adományozott* szolgálókról tudunk: az 1198. évi királyi megerősítő levélben az apátsági szolgáló neveit is megtaláljuk,²⁸ az egyes családok tagjainak számát is: létszámuk meghaladja a 90-et. De hogy ennél többen voltak már ekkor is, az abból bizonyos, hogy ez az oklevél csupán az adományozott szolgálókat sorolja fel, az odaköltözöttekről — márpedig ilyenek is voltak, — nem tesz említést. — A monostori birtok kiépítésénél a szolganépekre nagy szerep vár: ők a munkaerő folytonosságának biztosítékai, amikor idők multán a szerzetesek és munkástestvérek száma mindinkább apad. De addig is állandó részesei a szerzetesi munkának: munkaadóikkal, földesurokkal az apáttal egy sorban dolgoznak. Ez magyarázza meg, hogy a szolganépek, jobbágyok, hacsak tehetik, szívesen átköltöznek a ciszterci birtokokra, mert ott jobb bánásmódban részesülnek munkaadóik részéről, hisz ezek a munka nehézségeit maguk is gyakorlatból ismerik. E mellett némelyek részére a társadalmi

²⁵ Az ú. n. városi terraszon. (Cholnoky: A földfelszín formáinak ismerete. 48.)

²⁶ Martene: Thesaurus novus anecdotorum. IV. 1460. — Az évenként Cisterciumban tartott és az egész Rendet irányító nagykáptalan intézkedéseinek, döntéseinek eddig legteljesebb gyűjteménye Martene IV. kötetében található. A következőkben tehát „Martene IV...” nagykáptalani határozatot jelent.

²⁷ Muggenthaler 54.

²⁸ Körmendi llt. A. II. 1. 8. No. 1.

emelkedés útja is m...
a maga földesúri jo...
ségekkel fejlődő tele...
jai is tették.²⁹ Ar...
sokszor a jobbágyok...
lésre mutat.

Minden major...
testvérek közül kert...
repet játszik. A be...
az az egyik különbs...
sok vezetik, a ciszte...
ganépek, mind a n...
neki vannak aláren...
torból kapja. Sok d...
körzetében az adás...
major pénzügyei is...
egész monostori ga...
dig szerzetes, — ta...
gatják a monostor...
szerint fogat nem á...
ban valami elintézt...
Ezzel útját akarták...
is pontosan szabály...
Nagyobb helyeken...
megtartására: a ma...
étkezést illetve, a n...
magukat alávetni.³⁴

A majorok kiépít...
osztásával kapcsolat...
munkástestvérek há...
vérek háza: kápolná...
magában,³⁶ a gazda...
stb. alkották. Erre a

²⁹ Erről később a

³⁰ Hoffmann: Konv...
klöstern die Verwaltung...
ten weltlichen Meiern...
freiere Stellung zu erob...
serhöfe Ordensmitglied...
Heisterbach. 145.)

³¹ Hoffmann: Konv...

³² Regula Converso...

³³ Regula Converso...

³⁴ Annales I. 231.

³⁵ Dolberg: Cisterc...

beiter. Studien u. Mitthe...

³⁶ Melegedőteremre

apátsági épület egyéb l...

széleit, ahol
től s áradá-
szerencsés,
munkateréhez;
mondottuk,
rabb. — A
rtak partján
yi vizenyős
eleinte min-
káptalan az
de ezt ké-

nn azok la-
nkaerejének
rekből és a
csak nappal
annak ál-
észben ado-
ben a jobb
öztek. Nem
ek apátsá-
szaporulat.
z 1198. évi
eit is meg-
létszámuk
ár ekkor is,
ományozott
díg ilyenek
ok kiépíté-
kaerő foly-
zetesek és
is állandó
desurokkal
eg, hogy a
öltöznek a
észesülnek
t maguk is
társadalmi

ormáinak is-
Az évenként
n intézkedé-
V. kötetében
lanti határo-

emelkedés útja is megnyílik azáltal, hogy az apát mint földesúr a maga földesúri jogkörét velük megosztja, amikor őket a községekbe fejlődő telepek bíráivá teszi, amint Szentgotthárd apátjai is tették.²⁹ Arról is szözlöttünk, hogy a községek nevüket sokszor a jobbágyok nevétől kölcsönzik, ami szintén megbecsülésre mutat.

Minden major élén egy *majormester* áll, aki a munkástestvérek közül kerül ki. A ciszterci gazdálkodásban nagy szerepet játszik. A bencés majorok és a ciszterci majorok között az az egyik különbség, hogy a bencés majorokat világi majorosok vezeték, a ciszterci majorok élén rendtag áll.³⁰ Mind a szolgánépek, mind a munkástestvérek az illető major körzetében neki vannak alárendelve. Utasításait a középpontból, a monostorból kapja. Sok dologban maga intézkedett. Ő intézi a maga körzetében az adás-vételt, szerződéseknél tanúként szerepel. A major pénzügyei is hozzá tartoznak. Csak az apátnak és az egész monostori gazdálkodás élén álló gazdának, — aki mindig szerzetes, — tartozik számadással, akik időnként meglátogatják a monostor minden majorját. A szabályok rendelkezései szerint fogat nem áll rendelkezésére, s így amikor az apátságban valami elintéznivalója akad, az utat gyalog teszi meg.³¹ Ezzel útját akarták vágni, hogy állása el ne kapassa. Egyébként is pontosan szabályozták a major lakóival való érintkezését.³² Nagyobb helyeken van helyettese is.³³ Felügyel az előírások megtartására: a majorokban érvényes előírásoknak pl. ami az étkezést illette, a monostorból érkező szerzetesek is kötelesek magukat alávetni.³⁴

A majorok kiépülése a községekbe a majorok kettős beosztásával kapcsolatos. Az egyik elkerített részben³⁵ állottak a munkástestvérek háza és a gazdasági épületek. A munkástestvérek háza: kápolnát, ebédlő-, melegedő- és háló-termet foglalt magában,³⁶ a gazdasági épületeket az istállók, pajták, magtár, stb. alkották. Erre az elkerített részre nőnek belépnie nem volt

²⁹ Erről később a jogi helyzet vizsgálatánál lesz szó (40. lap.).

³⁰ Hoffmann: Konversen 89. — „Aber während in den Benediktinerklöstern die Verwaltung der einzelnen Höfe in den Händen von beauftragten weltlichen Meiern lag, die sich in dem Kloster gegenüber eine immer freiere Stellung zu erobern verstanden, waren an die Spitze der Zisterzienserhöfe Ordensmitglieder gestellt.“ (Pauen: Die Klostergrundherrschaft Heisterbach. 145.)

³¹ Hoffmann: Konversen 88.

³² Regula Conversorum c. VIII.: Martene IV. 1649.

³³ Regula Conversorum c. IX.: Martene IV. 1650.

³⁴ Annales I. 281.

³⁵ Dolberg: Cistercienser-Mönche u. Conversen als Landwirthe u. Arbeiter. Studien u. Mitteilungen aus d. Bened. u. Cist. Orden 1892. évf. 367.

³⁶ Melegedőteremre azért volt szükség, mert sem a majorok, sem az apátsági épület egyéb helyiségeit nem fűtötték.

szabad.³⁷ A major másik részét alkották a szolganépek házai, ahol ezek családjaikkal együtt laktak. Ez a rész, mely az előbbinek köszönte létét, fejlődő községeknek lett a fészke. Ebben a két irányban folyik tehát az építkezés azzal a különbséggel, hogy míg az első rész, a szorosabb értelemben vett major idők folytán teljesen kiépül és a fejlődésben megáll, addig a másik, mondjuk, községi rész fejlődése a népesség szaporodásával egyre tart. — Ha a monostor rendezett anyagi viszonyok között van és jó munkaerővel rendelkezik, majorjaiban a munkástestvérek házán kívül a gazdasági épületeit is úgy építi, hogy azok célszerűségük mellett formaszépségükkel is kitűnjenek.³⁸ Persze ilyesmire csak akkor kerül a sor, ha a majorok fából készült első épületeit kőépületekre cserélik ki, ami egy ciszterci nagybirtok kiépülésében mindig bizonyos megállapodottság jele.

A majorok jelentősége abból a szerepből látható, amelyet az apátságok gazdasági életében vittek. Mert minden ciszterci nagybirtokon a majorok voltak azok a *támadóponatok*, ahol a szerzetesi munka a bolygatatlan területeket megművelésük végett kikezdte. Területük meghódítása és a gazdálkodás is ciszterci monostoroknál mindenkor a majorokból történt. Innen van, hogy az apátságok gazdálkodásának történetében mindenkor a legnagyobb részt foglalják el a majorok. Ha tehát a birtok kiépítése során azt akarjuk nézni, hogyan történt az addig művelés alatt nem álló területek bekapcsolása a művelésbe, — a majorok létesítése, mint e munka első lépése után ugyancsak a majoroknál kell maradnunk, keresve, mi volt a feladatuk fennállásuk első idejében.

A majorok munkája a legelső időkben egy szóban foglalható össze: *talajtörés* a gazdálkodás számára. Mert a ciszterciek olyan területeket kaptak birtokul, amelyek a művelésnek csak kemény munka után hódolnak meg: legnagyobbbrészt erdők és vizenyős területek. E szerint a meghódításukra irányuló munka is kétféle: *erdőtirtás* és a ciszterci viszonylatban ennél nagyobb szerepet játszó *talajszáritás*. Ezen a kettős munkatérre dolgoznak tehát a ciszterciek majorjaik révén: ez volt a szentgotthárdi birtok majorjainak is a feladata a szerint, hogy a folyók mentén, tehát azok kiöntései mellett létesültek-e, vagy a kisebb patakok mentén, tehát az ezeket környező erdőségekben.

Erről, a ciszterciekre nézve jellemző munkáról, amely Európa arculatán sokhelyt megváltoztatta a vonásokat, aránylag kevés feljegyzés maradt. Mint olyan sok hétköznapi dolgot,

³⁷ Usus conversorum c. VII.: Guignard 282. „Femina non ingrediatur curtem grangiarum... nec loquatur aliquis solus cum muliere.” Bővebben l. Dolberg: Die Satzungen der Cistercienser wider das Betreten ihrer Klöster u. Kirchen durch Frauen, Studien... 1894. évf.

³⁸ Dolberg: Cistercienser 218.

úgy ezt a munkát sem tartották szükségesnek részleteiben ismertetni. A nagy nyugati ciszterci monostorok, amelyek ezirányú munkájuk révén az illető országok középkori történetében nagy elismeréssel vannak felemlítve, a birtokuk több helyen egyszerre, egész éven át folyó, kemény talajtörő munkáról csak ezt az egy szót jegyzik be évkönyveikbe: novellare, azaz irtás-munka. Az itt-ott található, erre vonatkozó, egyéb feljegyzések³⁹ is hiányosak és némi képet csak úgy adnak, ha egymással kiegészítjük őket.

Szerzeteseink az *erdőirtásnál* általában két hatalmas eszközök között állítottak szolgálatba. Ezek: a tűz és a fejsze. A nagy terjedelmükkel a földművelésnek útjában álló erdők irtása leggyorsabban az *égetés útján* történt. Ennek az volt a módja, hogy az égetésre szánt területet gondosan megvizsgálják: vajjon a talaja, fekvése folytán alkalmasnak ígérkezik-e az ekés művelésre. Olyan területen, amelyik valami ok miatt előreláthatólag nem lett volna jó szántóföld, az erdőt mindig meghagyták. Az égetésre ítélt erdőrészt azután nyiladékokkal a megkímélendőtől elhatárolták, majd e védelmi intézkedés után a szélein, egyszerre több helyen felgyújtották. Így a terület a széléktől befelé égett, a nagyságához képest több napon át is. Mikor a terület már leégett, de a szélein már előbb is, megkezdődött a még megmaradt tuskók és nagyobb gyökerek kiszedése. A visszamaradó hamu a terület trágyázására szolgált. Az így megtisztított terület első felszántását ökörfogatos nehéz vasekkel végezték. Egyéb okok mellett elsősorban szerszámaik aránylag tökéletes voltának tudható be, hogy irtásterületeiket hamarabb és jobban tudták gyümölcösztetni, mint más, kevésbé jól felszerelt, szintén irtással foglalkozó népek.⁴⁰

Az égetés szántóföld nyerése végett történik: ezt már a terület kimérése is mutatja. Énnél ugyanis a leendő szántóföldre vannak tekintettel, amikor egyszerre akkora területet fognak égetés alá, hogy az, mint szántóföld, kitegyen egy dűlöt, vagyis más szóval: már az égetés is — a későbbi szántóra való tekintettel — *dűlők szerint történik*. Az így alakult szántóföld nem egyszer a nevében is megőrzi az égetésnek, vagyis létrejöttének az emlékét. Különösen német vidékeken maradtak meg a

³⁹ Nyugati ciszterci monostorok levéltáraiban „*Grundbücher*” néven sok gazdasági adatot tartalmazó kéziratos könyv található. Ezek javarésze feldolgozatlan. Pedig míg az egyes apátságoknak a gazdasági életet is teljes egészében felölelő, kimerítő története nincsen megírva, — a cisterciumi nagykáptalani döntések kritikai kiadásával együtt, — addig a Ciszterci Rend gazdaságtörténetét hiába várjuk. Muggenthaler, Pauen, Thoma stb. munkái — ezekre mi is többször hivatkozunk — mutatják, hogy milyen becses adatokkal gazdagíthatja egy ilyen gazdasági beállítású apátságtörténet az illető nemzet gazdaságtörténetét. Magyar apátságainkból eddigelé *egyetlen* „*Grundbuch*”-ot sem ismerünk.

⁴⁰ Muggenthaler 36.

„Brand“, „am Brand“ dülőnevek.⁴¹ Szentgotthárdnak a heiligenkreuzi korból származó írásaiiban még a XIX. sz. első felében is „Brand“-nak írták a német ciszterciek az apátsági birtokhoz tartozó németlakai határ egyik részét.⁴²

Másik munkairány volt a *talajszáritás*. Monostoraink, de majorjaik is völgyben települnek, gazdálkodásuk a völgyet kereszteli, így az erdőirtásnál jóval nagyobb szerep jutott nekik a mocsarak lecsapolásánál. Ennél az volt az eljárás módja, hogy a vizenyős, kiöntéses terület széleitől lejtő irányában a vízmederig *árkokat húztak*. Evvel nemcsak az állóvizet vezették le, hanem megakadályozták az újabb posványok keletkezését áradások alkalmával. A beárkolt terület persze jó ideig nedves marad, azért rétnak használják és csak fokozatosan fogják a széléről egy-egy sávot eke alá, de a vízhez közel eső rész rendszerint állandóan rétnak marad.⁴³ Ez a mocsaras, egészségtelen területeken folyó, állandó javítgatást követelő munka nem egyszerű követelt emberéletet is áldozatul. Már előre számolniok kellett evvel a monostoroknak. Így pl. a heisterbachi ciszterci monostor szerzetese: Caesarius a XIII. században feljegyezte, hogy monostora egyik majorjában, mely a monostor talajszáritó munkálatainak a mocsaras vidékre előretolt állomása volt, „propter aerem corruptum, quo inficiebantur“ a romlott levegőtől egymásután haltak meg az ott dolgozó szerzetesek és munkáestestvérek.⁴⁴

Így kezdődött a ciszterciek munkája mindenütt, ahol monostoruk ugyanolyan területeket kapott, mint Szentgotthárdon. Körültekintés, tervszerűség és nyugodtan hozzátehetjük: fáradtság és áldozatok jellemzik ezt a munkát. — Meddig tartott Szentgotthárdnál ez a talajtörés, nem mondhatjuk meg pontosan. A XIII. sz. második felében már mindenestre véget ért, s átadta az erőket a tulajdonképeni gazdálkodásnak. Savnik szepességi apátságunk történetében még 1320-ban is hallunk telepítésről. János apát a Menhard, Helbrand és Illés nevű szász birtokosok letelepedési engedélyt kérő jobbágyainak az apátság Poszó nevű erdejét jelöli ki irtásra, de már 60 lánckész szántót és egy fél malmot is adományoz a telepeseeknek. A lakosok, akiknek kötelessége az apát kikötése szerint a községet helyesen rendezni, 17 évig teljes szabadságot és adómentességet élveznek. De a 17 év leteltével községük ugyanolyan viszonyba kerül az apátsággal, mint a többi községek és évenként 12 márkát köteles az apátságnak fizetni. Az apátság a

⁴¹ Svoboda: Die Klosterwirtschaft der Cistercienser in Ostdeutschland. 66., Muggenthaler 37.

⁴² Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XI. No 1/d sorszám 32.

⁴³ Svoboda 35.

⁴⁴ Pauen 7.

falu
1/4-é
a te

apát
ezir
ságo
gyar

telepít
vezett
alól, s
ságai

faluból befolyó tized $\frac{1}{3}$ -át átengedi a falu egyháznak. Az adó $\frac{2}{4}$ -ét viszont az említett birtokosok kapják, akiknek birtokáról a telepések jöttek.⁴⁵

A gazdálkodást azonban megelőzte, de végig is kísérte az apátság részéről a kiváltságok megszerzésének a jelensége. Az ez irányban elért eredmények a monostor birtokán olyan kiváltságos jogi helyzetet hoztak létre, hogy a gazdasági sikerek magyarázatát — nem utolsó helyen — ebben kereshetjük.

⁴⁵ Gotthárdi: A savniki apátság története. 71. — Sőt még 1513-ban is telepít az apátság. A savniki apát ezúttal olasz telepéseket hozat; a kinevezett bírónak engedélyt ad malomépítésre, felmenti a földadó és tized alól, s egyszersmind megadja neki a jogot további telepítés esetén kiváltságai átruházására. (Gotthárdi 105.)

III.

A birtok jogi helyzete.

Ciszterci apátságaink közismerten kiváltságos helyzete az egyes monostoroknak csak bizonyos értelemben volt veleszületett joga. Az új monostor, annak minden birtoka, egyaránt függ az egyházi és világi, valamint a rendi felsőbbbségtől és köteles minden, e függő viszonyból származó teher viselésére. Minél nagyobb területen gazdálkodik az apátság, annál nagyobbak a terhei. A Rend azonban arra törekedett, hogy minden, a gazdálkodás fejlődésében bizonyos értelemben akadályul szolgáló lekötöttség alól felszabaduljon, azaz *kiváltságokat* szerezzen. A Rendnek, mint ilyennek megadott kiváltságokat azonban minden monostornak külön okmányban kellett elismertetnie a maga számára, már csak azért is, hogy vitás esetekben tudjanak mire támaszkodni. Ezzel párhuzamosan látszik a monostorok oly irányú törekvése is, hogy alattvalóikat minél szorosabban fűzzék magukhoz. Bizonyos, hogy kiváltságos helyzetük megteremtésében a különféle kedvezmények, kiváltságok megadásával az illetékes felsőbbbségek is kezükre járnak, azért ebbeli törekvésük: az egyetemes Rendnek adott kiváltságnak, mint nagybankónak apróra-váltása, — rendszeren rövid úton sikerre is vezet. Az apátságok idők multán egész sereg, számukra külön is biztosított kiváltsággal rendelkeznek. Bár ez a tény sokaknak végnélküli áskálódásokra szolgált alapul, az apátságok gazdálkodásában a kiváltságos helyzet olyas fontosságú tényező, mint pl. a városok fejlődésében. — Szentgotthárdnak is voltak kiváltságai és azért birtokain kedvezők a jogi viszonyok fölfelé: az egyházi, a világi és a rendi felsőbbbséghez, de lefelé is: a jobbágyaihoz.

Az egyházi felsőbbbséget a pápa után az a megyéspüspök képviselte, akinek az egyházmegyéjében az illető apátság feküdt. A püspök joghatósága u. i. a megyéjében lakó minden személyre és testületre kiterjed, így az összes monostorokra is. Szentgotthárd birtokai a győri püspökség területén.

1214. II. E n d r e utasítja a vasmegyei hatóságokat, hogy a szentgotthárdi apátság területén tartózkodjanak minden hivatalos ténykedéstől, mivel a monostort és népét a vármegye joghatósága alól kivette s a pénzváltással kapcsolatos teendőkkel is a mindenkori apátot bízta meg. *Szövege: 34. l. 8. jegyz. Eredetiben: 26×13 cm bőrhártya az egykori pecsétet tartó s az oklevél visszahajtott alsó szélébe függesztett háromszínű selyemfonattal.*

(Körmendi levéltár: A. II. l. 8. No 3.)

volt
téke
kap
korl
han
azok
Ren
avat
latb
nost
szék
hetil
más
deln

mon
sen
sajá
önál
dott.
det
válts
cime
mon
dött
gokb
pont
tized
— N
legal
apát
apát
mell
válts
kivál
zöldil

Marte

Die S
Jahrh
1912.

voltak, így itt egyházi vonatkozásban a győri püspök volt illetékes. De már 1185-ben III. Lucius pápától olyan kiváltságot kapott az apátság, mely a püspök joghatóságát a legerősebben korlátozta. A pápa, miután jóváhagyja a monostor alapítását, hangsúlyozza, hogy a püspök köteles figyelembe venni mindazokat a kiváltságokat, melyeket az apátság, mint a kiváltságos Rend tagja, élvez. De külön is kiemeli, hogy a püspök ne avatkozzék az apátválasztásba s ha mégis ilyen esettel kapcsolatban valami intézkedést tenne, az érvénytelen legyen. A monostor tagjait és népét a püspök nem vonhatja a maga ítélőszéke elé, sem a monostorban bíraskodás végett meg nem jelenhetnek. Ha ezt mégis megtenné, vagy a monostor kiváltságait másképen megsértené, a szerzetesek nem kötelesek neki engedelmessé válni. (Ezt különben a nagykáptalan is hangsúlyozza.¹)

Legnagyobb előnyt azonban a *tizedmentesség* jelentette a monostori gazdálkodásban. Tized alól senkisé — természetesen csak keresztényekre áll ez! — vonhatta ki magát, akár a saját, akár más földjén gazdálkodott. Gazdasági és nem jogi önállóság volt az az alap, amelyen a tizedkötelezettség nyugodott.² Ilyen alapon az apátságnak is kötelessége lett volna tizedet fizetni, ha kiváltságot nem nyer. De III. Lucius említett kiváltságlevele kimondja, hogy az apátságtól senki semmiféle jogcímen tizedet nem szedhet. — Az ilyen kiváltsággal azután a monostornak élnie kellett. A nagykáptalan, amely híven örködött a Rend e megkülönböztetett helyzetének az egyes apátságokban való érvényesülésén, kimondja, hogy ha a püspök e pontban valami követeléssel állna elő, az apát mutassa fel a tizedmentességről, illetve az egyéb kiváltságáról szóló levelet.³ — Nem hisszük, hogy erre Szentgotthárdon szükség lett volna, legalább is az első időkben nem: hisz a győri püspök és az apátság között jó a viszony, sőt 1198-ban Ugrin püspököt az apátság legelső jótevői között találjuk a vasmegyei Szentkút mellett az apátságnak adományozott szőlővel.⁴ — A pápai kiváltságlevél azután az apátságot birtokaiban, a királytól kapott kiváltságaiban megerősíti és a szokásos büntető záradékkal végződik.⁵ E kiváltságokat 1187-ben III. Orbán is megerősítette.⁶

Világi joghatóság tekintetében a vasmegyei ispán

¹ Martene IV. 1310.

² Holub I. 356.

³ Martene IV. 1317., 1418. — Tized-teherrel vásárolt földekről I. Martene IV. 1252., 1351.

⁴ Körmendi Itt. A. II. I. 8. No 1.

⁵ Heimb 41.

⁶ Heimb 43. — A Rend állásfoglalását a tizedkérdésben I. Hoffmann: Die Stellungnahme der Cistercienser zum kirchlichen Zehntrecht im 12. Jahrhundert. Studien u. Mitteilungen z. Geschichte des Benediktinerordens, 1912. évf. 421.

lett volna illetékes az apátság területén. A királyi vármegye élén álló ispán u. i. nemcsak a királyi uradalmak gazdasági ügyeit intézte, hanem ő volt az alája rendelt népek bírója is. Bírói joghatósága kiterjedt az egyházi és világi birtokon élő népekre is. Királyaink azonban lassanként kivonják, felmentik a megyei bíraskodás alól előbb az egyházi, majd a világi nagybirtokok népeit és közvetlenül a földesúr bírósága alá rendelik. A XIII. sz. elején már a földesúr bíraskodik saját jobbágyai felett.⁷

Szentgotthárd ilyen értelmű kiváltsága II. Endrétől való. 1214-ben már arról panaszkodnak a szentgotthárdi ciszterciék a király előtt, hogy a megyei tisztviselők kiváltságaik ellenére is zaklatják őket.⁸ Ezért II. Endre, hivatkozva arra, hogy az apátságot és népeit a megye joghatósága alól kivette, szigorúan megtiltja a vas megyei ispánnak és alispánjának, hogy az apátság birtokainak területén valami jogot formáljanak maguknak.

De az is kitűnik e levélből, hogy a szentgotthárdi apát az apátsági birtokon pénzügyi tekintetben bizonyos közhatósági ténykedésekre is jogosítva volt. Tudjuk u. i., hogy a királyi jövedelmek gyarapításának egyik módja a kamarahaszon volt. Királyaink eleinte nagyobb időközökben, később évenként új pénzt bocsátottak ki, amelyből beváltáskor mindig kevesebbet adtak a réginél. Az új pénz kibocsátása, a régi bevonása, beváltása nem csekély feladat; ellenőrzése királyi vármegye tisztviselőinek jogkörébe tartozott. Az ispánoknak támogatniuk kel-

⁷ Hajnik: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a ve-gyes-házi királyok alatt. 16.

⁸ Körmenyi llt. A. II. l. 8. No 3: „A(ndreas) de(j) gracia Hungarie Rex... comitj de ferreo castro et eius curialj comitj... salutem... ualde nos mouet, sicut ex relatione fratrum nostrorum de sancto Gotthardo conperimus, quod quidam nostri ministeriales et operarij occasione literarum, quas a nobis inpetrant, privilegia nostra, uel antecessorum nostrorum contempnendo presumunt annullare. Vnde uobis... specialiter... firmiter ac districte precipimus, ne hominem uel litteras a nobis missas contra priuilegia monasterij sanctj Guthardj recipiatis, ut per hoc iura et libertates eiusdem monasterij, inminuantur, sicut enim idem monasterium et eius populum a iurisdictione per priuilegium omnimodis exemimus, ne aliquod ius comes castri in eodem cenobio uel eius populo haberet; sic et a monetarijs nostris et liberorum denariorum ac ponderum collectoribus per priuilegium liberauimus, ne in terram prefatj monasterij ingrediantur, nec descendant, nec populum numerent, nisi locum eundem nostre peccunie fidei eorum concredite defraudatorem accusare uoluerint et in nostra presencia conuincere accusatum, quod si in probatione defecerint, idem iudicium subibunt, in quo... monasterium condempnauerint. Denique, quia, super fidem abbatis et eiusdem loci conuentus reliquimus, quod pecuniam nostram de populo secundum suum priuilegium colligat et nobis deferat, aut cui iusserimus persoluat, penitus nolumus, ut hominem nostrum cum operarijs nostris in populum predictj monasterij ire, aut aliquod ius sibi uel uobis in eis exigere permittatis. Quodsi deinceps... etc... Datum in Zowolun anno graciae M^o CC^o quartodecimo.”

lett a kamaraispánok kiküldötteit. Csakhogy a király eltilthatta közegeit egyes területekre való behatolástól: s mivel a pénzváltást csak el kellett végezni az ilyen területen is, ennek lebonyolításával az illető terület birtokosát bízta meg. A birtokosok tehát ilyenkor átveszik a kamaraispánok, mint közhatóságok hatáskörét s a maguk területén gyakorolják.⁹

Ilyen hatásköre volt a szentgotthárdi apátnak is: a *pénzváltással kapcsolatos teendőket* a monostori birtokon ő intézte. A kamarai kiküldöttek kezében azonban megmaradt az a jog, hogy ha az apátot hűtlen kezelésem érték, a király előtt bevádolhatták.

Az apátság eme kiváltságai érvényben maradtak mindvégig. A gazdasági szempontból annyira káros, a pénz értékét mélyen leszállító (pénzrontás!) kamarahaszon rendszert Károly Róbert hosszas kísérletezés után megszüntette és behozta helyette a portánkénti évi 18 denár egyenes adót.¹⁰ Akik azonban már a kincstári pénzverési haszon alól fel voltak mentve, nem fizették ezt az adót sem. S hogy az apátság sem fizette, mert már előzőleg is mentességet élvezett, kitűnik Károly Róbert egyik leveléből. A király u. i. a mellett, hogy az apátságot minden kiváltságában már 1326-ban megerősítette,¹¹ a denáradó behozatala után külön kiváltságlevélben biztosította mentességét az új adó alól.¹² Ezt a kiváltságot 1340-ben csak megerősítette a király, amint ez az oklevélből világos, így a kiváltság első biztosítása előbbre teendő. Károly Róbert különben e kiváltságlevelében *teljes adómentességet* biztosít az apátságnak, azzal a kikötéssel, hogy az apát a maga területén köteles a királyi kamara pénzét elfogadni és forgalomba hozni, mert különben az adómentességét elveszti és épúgy adófizető lesz, mint akinek nincsen kiváltsága. — Nagy Lajos 1345-ben, addig is, amíg a szentgotthárdi apát a kiváltságleveleit felmutatja, az apátság területéről eltilt minden adószedést;¹³ amikor pedig Péter szentgotthárdi szerzetes, apátja megbízásából, még ugyanebben az évben Visegrádon Károly Róbert kiváltságlevelét a királynak felmutatta, Lajos készségesen megerősíti az apátságot összes jogaiban.¹⁴ Épen így tesz tíz évvel később: 1355-ben.¹⁵ Az apátság ezirányú kiváltságának megerősítéséről 1402-ben hallunk utoljára, amikor Pál apát Károly Róbert 1326-i adománylevelét átíratja.¹⁶

⁹ Holub 94.

¹⁰ Hóman: Magyar pénztörténet. 450.

¹¹ Körmendi llt. A. II. 1. 8. No 5/b.

¹² Körmendi llt. A. II. 1. 8. No 5.

¹³ Körmendi llt. A. II. 1. 8. No 7/c.

¹⁴ Körmendi llt. A. II. 1. 8. No 7/b.

¹⁵ Körmendi llt. A. II. 1. 8. No 7/a.

¹⁶ Körmendi llt. A. II. 1. 8. No 5/b.

Bennünket azonban inkább az érdekel, hogy *magában a Rendben*, ennek a keretein belül volt-e olyan hatalmi tényező, mely az egyes monostorok gazdasági életét befolyásolta? — És itt érkezünk el a ciszterci monostorok szervezetének egy olyan intézményéhez, amelyhez hasonlót az egykorú nagybirtokoknál hiába keresünk. S ez az, hogy *minden ciszterci monostor gazdálkodását állandóan ellenőrizte két, döntő befolyással bíró tényező: az atyaapát és a nagykáptalan.*

Az atya-apát nevet annak a monostornak a mindenkori apátja viseli, amelyik monostor az újat telepítette. Szentgotthárdnak a francia trium-fontiumi (Trois Fontaines) apát volt az atyaapátja 1448-ig, ekkor az atyaapáti jogokat a reini apát kapja meg.¹⁷ Milyen fontosságú volt az atyaapát a monostortól leszármazott leányapátságra nézve, már ez utóbbi alapításánál kiténik. Amikor u. i. az építendő monostor benépesítésére felkéri, ő látja el utasításokkal azt a két-három szerzetest, akik a monostor helyét az alapító által felajánlott területen kiválasztják. A gazdálkodás szempontjából épen nem utolsó kérdés, hogy a monostor a birtok mely részén áll. Ezt a kiküldött „bizottság” döntötte el, mégpedig az atyaapát utasításai alapján. Amikor pedig a monostor beköltözhető, ő választja ki az oda küldendő szerzetesi testület tagjait, vagyis az új monostor gazdaságának legelső munkásait, elsősorban ezek fejt: az apátot. Ő látja el az új hazába induló szerzetesfiát jótanáccsal és utasításokkal, nem csupán a szerzetesi élet, hanem a testi munkát illetően is. A legszükségesebb szerszámokat, némi vetőmagot, szőlővesszőket, oltógallyakat és mindazt, amit a gazdasági meginduláshoz szükségesnek tart, szintén az atyaapát bocsájtja az útra-készülők rendelkezésére. Ugyancsak ő gondoskodik — bizonyára csak később, — az új apátság számára állatállományról. Néha jobbágyokat is ad.¹⁸ Nyugodtan mondhatjuk tehát, hogy az új telep gazdálkodásának a megindulása az atyaapát kezében van.

De a leányapátság *mindvégig alárendeltje* marad telepítőjének, akkor is, ha gazdaságilag megerősödött. Az atyaapát u. i. minden évben végiglátogatja leányapátságait. Amint oda megérkezik, az ottani apát egészen átadja neki elöljárói jogait és tisztét.¹⁹ Természetes, hogy elsősorban a szerzetesi életre irányul az atyaapát figyelme, de épenúgy kiterjed a gazdasági viszonyokra is. Így például tudjuk, hogy nagy gonddal kellett megvizsgálnia az apátság számadásait: nem hajlik-e az apátság az eladósodás felé. Különösen azt kellett megakadályoznia, hogy ha a leányapátság a gazdasági viszonyai rosszabbodásával

¹⁷ Reini llt. Pegma B. ladula 7. No 1.

¹⁸ Muggenthaler 40.

¹⁹ Békefi: Pilis I. 104.

valan
féle
ságát
apát
mozd
Szük
juk S
ter a
lyezt
szerz
tanác
zás
egym
ren e
haszn
dálko
tanul
azoná
kezés
irány

és el
ügyéb
szabj
el a f
újaka
sági t
ben a
külön
gazda
nagyo

M
nagyk
kott,
zájár
együtt
szerin
terciu
vagy

20
21
22
23
24
25

cienser

valamiképen 50 márka adósságot vett a nyakába, addig semmi-féle építkezésbe ne fogjon, új jószágokat ne vegyen, míg adósságát ki nem fizeti. Ha észreveszi, hogy leányapátságának apátja e rendelkezésen magát túlteszi, azonnali hatállyal elmozdíthatja. Birtokeladáshoz is az ő beleegyezése szükséges.²⁰ Szükség esetén védenie kell a leányapátság birtokait. Ezt látjuk Szentgotthárd történetében, amikor a XIV. sz. közepén Péter apát erélyesen védelmére kel leányapátsága: Pornó veszélyeztetett ingatlanainak. Ilyen esetekben nem az apát és a szerzetesek akarata ellenére intézkedik az atyaapát, hanem tanácsuk felhasználásával.²¹ — Látjuk tehát, hogy a *leszármazás ereje a ciszterci apátságokat összetartja*; nehéz időkben egymást segítik s állandó összeköttetések révén a gazdasági téren elért eredményeiket egymással közölhetik, kölcsönösen felhasználhatják tapasztalataikat. Ennek pedig a monostori gazdálkodás főképp akkor látja hasznát, ha az atyaapátságtól tud tanulni olyasmint is, ami az illető vidéken a körülményeknek legjobban megfelel, ott legjobban gyümölcsöztethető. — Mindazonáltal az atyaapát már csak végrehajtója azoknak a rendelkezéseknek, melyek a nála is nagyobb, a Rend egész életét irányító hatalomtól származnak.

Ez a nagy káptalan. A Rend legfőbb törvényhozó és ellenőrző szerve: az összes ciszterci apátságoknak minden ügyében legfőbb fokon illetékes. Föltétlen tekintéllyel megszabja a gazdálkodás irányát is. E tekintetben nem zárkózik el a fejlődés elől: ha úgy látja, hogy régebbi döntései elévültek, újakat hoz. Szorgalmazza a lehetőség szerinti egységet gazdasági téren is. Neki köszönhető, hogy „megmaradt az egész Rendben az egyöntetűség... a Ciszterci Rend szervezetének egyik különösen jellemző vonása”,²² ami viszont az egyik apátság gazdasági életéből a másokra alkalmazott következtetéseknek nagyobb súlyt kölcsönöz.

Minden ciszterci apát *köteles volt* a Cisterciumban tartott nagykáptalanon megjelenni a szerint, hogy milyen messze lakott, 1—7 évenként. A káptalan költségeihez minden apát hozzájárul. Így a szentgotthárdi apát pl. az 1355—6—7 évekre együttesen 10 forintot fizet.²³ Az apátok, akik a rendelkezések szerint csak egy munkástestvérrel és két lóval mehettek Cisterciumba,²⁴ útközben, ha lehetséges, ciszterci monostorban vagy majorban szállnak meg.²⁵ Itt is, de útközben is, bőven kí-

²⁰ Békefi: Pilis I. 324.

²¹ Békefi: Pilis I. 105.

²² Békefi: Pilis I. 33.

²³ Cistercienser Chronik 1895. évf. 14. l.

²⁴ Martene IV. 1263., 1266., 1293., 1322., 1331., 1350., 1357.

²⁵ Martene IV. 1263., 1453. — Számos ilyen útleírást közölt a Cistercienser Chronik.

nálkozott alkalom ciszterci gazdaságok megtekintésére, tapasztalatok gyűjtésére, megbeszélésekre, — annál is inkább, mert az utazás akkor történik, amikor a gazdaságok a legtöbb tanulni-valót nyújtják. A cisterciumi, a híres claravallisi,²⁶ de egyáltalán: a francia ciszterci apátságok mintagazdaságainak megtekintése nem maradhatott hatás nélkül a magyar monostorok életében. Csak a gyűlés ideje — szept. 14. — nem volt megfelelő: a távoli országok apátjainak épen a legfontosabb gazdasági munkák: aratás, szüret, őszi vetés és betakarítás idején kellett úton lenniök. Távollétüket természetesen a monostor gazdasági élete megérezte, azért 1439-ben az apátok egyhangú kérelmére a gyűlés idejét tavaszra tették át.²⁷

Milyen hatalma volt a nagykáptalannak, legjobban mutatják azok a *döntések*, amelyek egyes hibákra és visszaélésekre, mulasztásokra vonatkoznak. Szentgotthárd is több ízben érezte sújtó ítéletét maga felett. Így az 1281-i nagykáptalan a szentgotthárdi apátot letette, mivel sem a káptalanra nem ment el, sem nem fizetett a közös költségekre.²⁸ A nagykáptalanon való megjelenés, illetve meg-nem-jelenés u. i. mérték volt az illető apát megítélésében. Érdekes, hogy itt a Rend egyetemes érdeke mellett a kormányzásban nem látszanak tekintettel lenni az egyén érdemeire és korára. Ilyen viszonylatban csak az számít, hogy valaki meg tud-e felelni állása kötelességeinek. Vezető elvük: „ha az apát testileg oly gyenge, hogy a nagykáptalanra két ízben nem mehet el, le kell mondania; ha nem teszi meg, az atyapátát mozdítja el.”²⁹ Szentgotthárd apátját is, amikor három éven át igazolatlanul elmaradt a káptalanról, a harmadik évben, 1276-ban, amikor szintén nem jelent meg, a nagykáptalan megfosztotta állásától, — annál is inkább, mert még egyéb bűnök is terhelték.³⁰ — De apátságaink a káptalan gondosságát érezték elsősorban: ennek hű tükrét adják a jegyzőkönyvek gazdasági vonatkozású pontjai. Hogy ezek milyen

²⁶ Claravallis (Clairvaux), szent Bernát híres apátsága gazdaságából a továbbiakban hozunk fel egy-két példát.

²⁷ Martene IV. 1595.: „... omnes fere ordinis abbates supra modum aegre ferant et conquerantur, quia ipsos ad generale capitulum accedere oportet tempore, quo circa messes et vindemias, terrarumque seminaciones, ceterorumque bonorum, quibus per annum vivitur, collectionem vacare debent...”

²⁸ Martene IV. 1479.: „Abbas de Sancto Godardo propter eandem causam (sc. ut abbas de Cambramare, qui citatus est ad capitulum per patrem abbatem, nec se aliquatenus excusavit, et venire contempsit) et propterea quod summam pecuniae sibi impositam per duos annos solvere noluit, *deponitur in instanti*.”

²⁹ Békefi: Pilis I. 103.

³⁰ Martene IV. 1455.: „Abbas S. Godardi in Hungaria propter triennii absentiam a capitulo generali non legitime excusatum, sortilegium, solemne periurium, et manifestum domus dilapidationem *deponitur in instanti*. Hoc Abbas de Boccan (=Bakony=Zirc) ei denunciavit.”

aprólékos gazdasági dolgokra is kiterjeszkednek, a következőkben látni fogjuk.

Jobbágysai felett minden apátnak volt bizonyos joghatósága. XIII. századi okleveleink a székesegyházak és monostorok polgári ügyekben gyakorolt joghatóságát mint ország-szerte dívó szokást emlegetik.³¹ Kétségtelen, hogy Szentgotthárd is épenúgy a XIII. sz.-ban nyerte területhatóságí jogának írás-bafoglalását, mint más apátságaink³² és Nagy Lajos 1347-i ki-váltáslevele már kialakult gyakorlatot foglal írásba. Kimondja itt a király, hogy az apátság, annak minden birtoka és lakója, jobbágysa, a király védelmét élvezi: igazságszolgáltatási tekin-tetben tehát az apátságí jobbágysok a király alá tartoznak, tet-teikért őket senki más felelősségre nem vonhatja. Első fokon azonban az *apát bíraskodik* felettük. Ha tehát valakinek apát-ságí jobbágys ellen panasza van, azt az apát elé terjeszti s attól kéri ügye elintézését. Csak ha az apát részrehajló lenne, vagy szabódnék igazságot tenni, — amitől annyival inkább lehet tartani, mert az apát, mint bíró saját jobbágysaival áll szemben idegen felperes panaszára, — akkor kerül az ügy az ország-bíró elé.³³ A szentgotthárdí apát úriszékével a XIV. sz. közepén

³¹ Villányi: Győrmege és város anyagi míveltségtörténete. 89.

³² Békefi: Pílis I. 237.

³³ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXX. No 5. alatt másolatban van meg ez az oklevél, melyet „Adam Rajcsány Archivarius Camerae Reg. Hung. Posonii anno 1741. 10. Oct.” hitelesített. Szövegét a másolat írásmódja szerint adjuk: „Ludovicus... fidelibus suis magnificis Viris Palatino, Iudici Curiae nostrae, Comitibus, Vice-Comitibus, Parochialibus, Nobilibus et Iudicibus Iustitiariis, ac aliis quibuslibet, cuiuscunque praeeminentiae etc.... salutem et gratiam. Noveritis, quod monasterium S. Gotthardi et Abbas ac Conventus eiusdem, nec non possessiones et lobbagyones eorum, ubilibet existentes, ac ad eos pertinentes, *sub Protectione Regali*, tanquam veri Patroni, sunt constituti: et lobbagyones eorum in nullius alterius Iudicis praesentiam, nisi *in praesentiam Iudicis Curiae Domini Regis*, vel illius, quem Dominus Rex pro Iudice eis ordinaverit, possunt evocari. Volumus itaque et Fidelitati vestrae firmiter praecipiendo damus in mandatis, quatenus praedictos, monasterium, Abbatem et Conventum, possessiones, lobbagyones et populos ac universos ad possessiones eorum congregatos et congregandos, sub nostra Protectione constitutos, molestare, aggravare, impetere, vel aliquid perturbare non audeatis: et lobbagyones eorum in aliquibus causis iudicare, vel vero compellere, aut iudicio vestro ad stare facere non praesumatis. Sed, si qui contra lobbagyones dictorum monasterii et Abbatis, aliquam habuerint actionem, *in praesentia eiusdem Abbatis*, ordine iudiciario, exequantur, qui omnibus querulantibus Iustitiae faciet complementum. Si vero dictus Abbas ex parte Jobbagyonom suorum in red-denda Iustitia negligens extiterit, tunc tales rei Jobbagyones ad praesentiam Iudicis Curiae Domini Regis, vel illius, quem Dominus Rex pro Iudice constituerit, debeant ordine Iuris evocari; qui omnibus querulantibus Iustitiam faciet de eisdem... Datum Budaee, Feria 4-ta ante Dominicam Ramis Palmarum A° D. 1347.”

ére, tapasztal-
bb, mert az
bb tanulni-
de egyálta-
nak megte-
monostorok
n volt meg-
sabb gazda-
ritás idején
a monostor
k egyhangú

bban mutat-
ssaélésekre,
izben érezte
an a szent-
em ment el,
alanon való
blt az illető
emes érdeke
el lenni az
k az számít,
nek. Vezető

nykáltalanra
a teszi meg,
is, amikor
l, a harma-
a nagykép-
mert még
ptalan gon-
k a jegyző-
szek milyen

gazdaságából

supra modum
ulum accedere
seminationes,
em vacare de-

r eandem cau-
um per patrem
et propterea
ere noluit, de-

ropter triennii
gium, solemne
instanti. Hoc

találkozunk: 1350-ben Pál apát panaszkodik, hogy jobbágysai nem akarnak ítélőszéke elé állni.³⁴

A szentgotthárdi apát azonban földesúri bíraskodási jogának gyakorlását, amint az apátsági majorok kezdtek jobbágyközségekké fejlődni, részben a *község elöljáróira ruházta*. Ilyen átruházás földesúri kiváltság alakjában történt: ebben határozták meg a bíraskodás mértékét. Ezt a mértéket többnyire a bírság összegével jelzik. A bírságból a bíró is részesedett; a savnikai apátság bíráiról tudjuk, hogy a bírság $\frac{1}{8}$ -a őket illette, a többi az apátságot.³⁵ A bíró joghatósága a nagyobb büntetésekre ritkán terjedt ki.³⁶ Mikor történt ez az apátsági birtokon, nem tudjuk, de 1350-ben már Bada-falva, Cseretnek, Farkasfalva, Gárdony-falva, Gyarmat, Huszaszó, István-falva, Jánosfalva, Kalindics-falva, Kedhely, Krisztán és Nagy-falva bíráit találjuk említve, ami arra mutat, hogy ekkor már minden volt apátsági major, mint község, fel volt ruházva bíraskodási joggal.³⁷ Különösen a monostortól messzebb eső községekben van nagyobb szerepe a bírónak. Gyakran az apátság gazdatisztjei viselik a bírói méltóságot, főként akkor, mikor már a távoleső birtokok vezetésére nem tud az apátság saját kebeléből embert adni. Így 1376-ban az apátság Szentiván nevű jobbágyközségében, Zala megyében, Szentpéterfalvi János a gazdatiszti és bírói méltóságot együtt viseli.³⁸

Röviden tehát: az apátsági birtokon a peres ügy első fokon a *községi bíróhoz* került, innen az *apáti úriszék* elé, majd a *királyi bíróságokhoz*.

Megállapítható a mondottakból, hogy a ciszterci monostorok gazdasági fejlődésétől jogi viszonyaik el nem választhatók. Az apátságok jól értették kiváltságos helyzetük kihasználását gazdaságuk javára. Gazdasági emelkedésük titka egyfelől ebben leli magyarázatát. Hasonlóképpen kedvező megoldást nyert egy másik nagyfontosságú kérdés is: a munkaerő kérdése.

³⁴ Körmendí llt. A. II. l. 8. No 6.: „...„suo iudicio comparere nollent...”

³⁵ Gotthárdi 94.

³⁶ Hajnik 101.

³⁷ Körmendí llt. A. II. l. 8. No 6.

³⁸ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXI. No 5.

mun
dál
gük
ber
ház
utó
felf
add
terh
Cisz
az
kás
alk
nap
taln
mor

ará
tani
volt
a sz
Sze
fela
mel
ügy
kívu
kae
szár

Neuz

jobbágyai

odási jogá-
k jobbágy-
ázta. Ilyen
en határoz-
öbnyire a
zesedett; a
öket illetve,
bb büntet-
gi birtokon,
k, Farkas-
lva, János-
alva bírált
minden volt
odási jog-
gekben van
azdatisztjei
a távoleső
ből embert
gyközségé-
zti és bírói

első fokon
é, majd a

i monosto-
laszthatók.
asználását
felől ebben
nyert egy
e.

comparere

IV.

Munkaerőviszonyok.

A középkorban az ingatlan, a föld értéke háttérbeszorul a munkáskezek értéke mellett. Világi és egyházi nagybirtok gazdálkodásának eredményessége munkaerejüktől, szervezettségüktől és a vezetéstől függ. Ciszterci monostoraink gazdasági berendezettsége eltérő vonásokat mutat más, vele egykorú egyházi és világi nagybirtokok berendezettségétől. Mert míg az utóbbiak gazdálkodása mondhatni kizárólagosan a szolgálatra felfogadott alattvalók, tehát idegenek munkáján alapszik,¹ addig a ciszterciek saját vállukra veszik a munka jórészének terhét, a mellett, hogy alattvalóik vezetését is kézben tartják. Ciszterci monostoraink a *gazdálkodásba mindenkit belevonnak*: az apát vezetése alatt dolgoznak a szerzetesek, kiépül a munkástestvérek intézménye, épen a munka szempontjai szerint, — alkalmaznak cselédeket, vannak jobbágyaik, de fogadnak fel napszámosokat is. Mindezek az elemek egymást kiegészítve, hatalmas egységbe olvadva, hosszú időn át biztosítani tudták a monostori gazdálkodás eredményességét.

Az apát a monostor szellemi és gazdasági életének egyaránt vezetője. Kötelessége az egyesek munkáját úgy irányítani, hogy az a köznek hasznára legyen. Legnehezebb dolga volt kétségkívül a legelső apátnak, akit a telepítő atyaapát küld a szerzetesek élén az új monostorba. *P. apát (1185)*, akit mint Szentgotthárd első apátját említ III. Lucius pápa levele,² nagy feladatok előtt áll. Neki kell a szerzetesi élet megszervezése mellett a gazdasági élet alapjait is leraknia a Rába mellett, úgy, hogy az századokon át megfeleljen. A monostor építésén kívül még a majorhálózat megtervezése, a szerzetescsalád munkaerejének idegen erőkkel való kiegészítése, az új ültetvény számára a legelső kiváltságok megszerzése, szóval a kezdet ne-

¹ Kulischer: Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters u. der Neuzeit, I. 106., Svoboda 104.

² Heiligenkreuzi llt. R. 56. f. II.: Heimb 41.

hézségei elsősorban az ő vállára neheztedek. A szentgotthárdi első apát nevének csak a kezdőbetűjét ismerjük.

Míg az első apátot az atyaapát nevezi ki, a többit a szerzetesi testület választja szótöbbséggel. A választáson az atyaapát elnököl. A ciszterci apátok többször kapnak megbízatást más rendek gyűlésein, káptalanjain való elnöklésre. Így elnököl *István apát (1217)* a kapornaki bencés káptalanon.³

Kifelé az apát képviseli a monostort nemcsak a nagykáptalanon, mint láttuk, hanem másutt is, elsősorban birtokügyekkel kapcsolatban. Így annál a határbevallásnál, mely Simon és Battyán területén több birtokos között volt hivatva igazságot tenni, *Péter apát (1268)* is megjelenik és a monostori birtokrésznek ő mutatja meg a határát.⁴

Neki kell igazolnia az apátsági birtokokhoz való jogot, ha erre sor kerül. Különösen szükséges ez az adománybirtoknál, főképp, ha az a monostortól messze volt és így a szomszédok könnyebben szemet vethettek rá. Ilyen volt Szentgotthárdnak Edelics nevű birtoka Zalamegyében. Amikor ezt Mysca ispán utódai átadták az apátságnak, *Pál apát (1294)* siet a zalai konventhez, a területileg ott illetékes hiteles helyhez, és ott az ispán adománylevelét, amelyet a birtokkal együtt szintén megkapott az apátság, a tulajdonjog biztosítása végett átíratja.⁵

Nem csupán a meglévő kiváltságok megőrzése feladata az apátnak, hanem újak szerzése is. Ilyenkor az egész monostor nevében ő terjesztí a kérelmet a király elé. Ilyen minőségben találjuk *János apátot (1326)* Károly Róbert udvarában, mikor is elnyeri a királytól monostora már meglévő kiváltságainak megerősítését,⁶ ami új kiváltság-számba ment Károly Róbert nem egy addigi kiváltságot eltörlő intézkedései között.

Ha saját monostorában okosan kormányoz egy apát, a nagykáptalan bizalommal ruházza fel különféle megbízatásokkal. Szentgotthárdon *Rogér apát (1339)* élvezte a nagykáptalan bizalmát. Megtette nagykáptalani biztosnak: feladata volt vigyázni, hogy a magyarországi ciszterci monostorok gazdasági érdekeit védje a pápai követek túlkapásai, adók, hadisegélyek és más jogtalan követelésekkel szemben.⁷

Mint földesúrnak, fő kötelességük volt a jobbágyaikkal való emberséges bánásmód. Ez érdekük is, mert a munkástestvérek fogytával ezekből kerül ki a monostori gazdaságok munkaereje. Az apáttól a jobbágyközségeknek adott engedmények, kedvezések azt eredményezik Szentgotthárdon, hogy a községek job-

³ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXII. No 4.; Heim 51.

⁴ Múzeumi llt. T. a. 1422.

⁵ Körmendí llt. A. II. l. 8. No 73.

⁶ Körmendí llt. A. II. l. 8. No 5/b.

⁷ Heiligenkreuzi llt. R. 59. f. I. No 15.; Heim 52.

bágyai vérszemet kapnak, az apáttal szemben köteles dolgokat megtagadnak, sőt támadólag lépnek fel urukkal szemben. Ilyenkor érzik csak igazán az apátok, milyen súlyos kereszt a birtok kormányzása. *János apátot (1340)*, midőn a 4 forintnyi királyi adót ki akarta vetni jobbágyaira, megrohanták, elfogták, megverték és fogságba vetették. Ugyanígy János apát utódját, *Péter apátot (1350., 1376.)* szintén el akarták fogni, de bezárkóztak a monostor sekrestyéjébe.⁸

Amint *István apát (1381)* egyik okleveléből látjuk, az apát birtokügyeknél az egész szerzetesi testülettel egyértelműleg járt el. Az ilyen alkalmakkor készült írást az apáti pecsét mellett a testület pecsétjével is ellátták.⁹

Nem mindegyikük volt egyazon felfogású a birtok kezelésének, kormányzásának egyes tényeit illetően. Van, aki nem tartja szükségesnek, amit más elkerülhetetlennek gondol. Így pl. *Simon apát (1381)* nem látta jónak az elődje által eszközölt bérbeadásokat, azért a bérbeadott birtokok közül többet ismét saját kezelésébe vett.¹⁰

Így folytathatók tovább a monostor történetéből vett példákat az apát gazdasági szerepkörének megrajzolásához. De már az eddigiek is sejtetik, minő felelősséggel teljes állás volt az apaté, akinek minden tette kétszeres súllyal esik latba, mert az egész apátság életére kihat. — Ha a monostori birtokon virágzó a gazdasági élet, ezért elsősorban őt illeti a dicséret, — de az is igaz, hogy a legnagyobb megaláztatást is el kell viselnie épen a gazdaságban elfoglalt földesúri szerepéből kifolyólag, mint ezt alább egy nagyszabású per kapcsán részletesen látni fogjuk.¹¹ — Az apátok maguk is végeznek testi munkát;¹² mintaképük Szent Bernát, aki nemcsak a mezei munkában vett részt, amint testi erejéből telt, hanem a mai szemmel könnyen alacsonyabbrendűnek nézett munkát sem vetette meg. Így életrajzírói feljegyezték, hogy szinte élvezettel szokta zsírozni csizmáit.¹³ — Mindazonáltal elsősorban a munka vezetése volt az apát feladata; hogy kijelölje az egyesek munkakörét, a különböző foglalkozásoknak egységes irányt szabjon.

Mert sok munkáskezet irányított egy apát. Ezek első csoportját a szerzetesek alkották. A munkástestvérektől leginkább az különböztette meg őket, hogy feladatuk elsősorban az istentisztelet végzése volt, s minthogy ez napjában többször igényelt hosszabb-rövidebb időt, a kézimunkára jóval kevesebb állott rendelkezésükre, mint a munkástestvéreknek. Mindazon-

⁸ Körmendi Itt. A. II. 1. 8. No 6.

⁹ Múzeumi Itt. T. a. 1381.

¹⁰ Zalai oklevéltár II. 180.

¹¹ L. a IX. fejezetet: 150. lap.

¹² Pauen 76.

¹³ Piszter: Szent Bernát élete és művei. I. 100.

által már Szent Benedek előírja a szerzeteseknek a munkát, s mivel a ciszterciek épen ennek a szabályzatnak a visszaállítását szorgalmazták, ősi alkotmányozó írásaikban épúgy, mint a nagykaptalan döntései között számos intézkedést találunk a szerzetesek testi munkájára vonatkozólag.

Ezekből azt látjuk, hogy a szerzetesek munkája, — sűrűs szükség esetét kivéve — a reggeli istentiszteleti és azzal kapcsolatos dolgok elvégzése után kezdődött.¹⁴ A munka mindig közös a perjel vezetése alatt, aki egyébként is a szerzetesi testület — a konvent — élén áll. Ez a közös munka szigorú katonás rendben folyik; teljes odaadást követel az egyéntől, de napjában többször is helyet ad a legsürgetőbb esetben sem mellőzhető közös imádságoknak, a zsolozsmának.

Szentgotthárdnak névszerint ismert szerzeteseit inkább a kiváltságok megszerzésével kapcsolatban látjuk szerepelni az apát megbízásából, de van közöttük olyan is, aki a monostorbalépésekor tekintélyes birtokokkal gazdagította az apátság vagyonyát. Ilyen volt *István*, Csépan bán fia, aki 1221 előtt Szentgotthárdon szerzetessé lett s atyai örökségét: Pornó szigetét s az ahhoz tartozó községeket a szentgotthárdi apátságnak adományozta.¹⁵ 1326-ban *Vilmossal* találkozunk János apát oldalán, amint a már említett kiváltságlevelet kéri a királytól.¹⁶ Nagy Lajos előtt pedig hasonló kérelemmel 1345-ben *Péter* szentgotthárdi szerzetes jelenik meg.¹⁷

Azok között a *hivatalok* között, melyeket a szerzetesek sorraiból töltöttek be, első helyen a perjel hivatala áll. „Az apát jobbkeze, a konvent bizalmának középpontja. A házi rend vezetője és őre: életével szellemet önt magába a konventbe. Az apát távollétében helyettesítője az összes kormányzati ügyekben”.¹⁸ Ő szabja meg a közös munka rendjét-módját, kiosztja a szerszámokat, a szerzetesi testületet kivezeti a munkára, a közös munkát mindvégig irányítja. Visszajövet a mezőről, illetve munkahelyről, átveszi a szerszámokat. A hetesség szerint sorra-járó munkák alól ő sincs felmentve, így pl. a konyhaszolgálatot is rendszeren végzi.¹⁹ Tiszte a legfontosabb, amikor az apáti szék üresedésben van. Ilyenkor az egész gazdálkodást ő irányítja, képviseli a monostort kifelé is, megkapja az apát-földesúri jogokat is. De nem maradhat sokáig e jogok

¹⁴ Martene V. 1613. a. egy clunyi és ciszterci szerzetes között folyó párbeszédben (XII. sz.) olvassuk: „Cisterciensis: Mira et periculosa abusio, quod illo tempore, quod proprie pertinet ad opus manuum, scilicet post capitulum, sedet conuentus ad otiaandum et confabulandum.”

¹⁵ Horváth E.: A pornói apátság története. 13.

¹⁶ Körmenyi llt. A. II. l. 8. No 5/b.

¹⁷ Körmenyi llt. A. II. l. 8. 7/b. — Többieket l. a függelékekben.

¹⁸ Békefi: Pilis I. 55.

¹⁹ Svoboda 46.

birtok
az ér
szent
Henr
Kivül
1381-
A pe
olyan

Hivat
apáts
apátt
gítség
apáts

műhe
ügyek
a gaz
a leh
körér
kötele
kivel
többs
terek
akkor

megeb
utána
séges

pott,
lok
mon,
tézte,
szám
zebb
A ru
ról g
állítá
kalló

foglalk
2
2
2
2

gazdas

birtokában, mert az új apát megválasztását szorgalmaznia kell az erre vonatkozó szabályok szerint. Ilyen ügyben ír *Udalricus* szentgotthárdi perjel 1489-ben a pilisi apátnak, hogy a Scholl Henrik apát halálával megüresedett apáti széket töltsse be.²⁰ Kivüle még egy bérbeadásnál szerepel a monostor részéről.²¹ — A perjel helyettese volt az alperjel, a helyettesítéskor ugyanolyan jogkörrel.

Egészen gazdasági vonatkozású hivatalt visel a gazda. Hivatala kettős: hozzá tartoznak a — szűkebb értelemben vett apátság, — a monostor anyagi ügyei, de ő kormányozza az apáttól való függésben az egész birtokot is. Szükség esetén segítséget is kap.²² Hatásköre kiterjedt tehát a majorokra és az apátságra egyaránt, felölelte a földművelést, állattenyésztést, műhelyek, malmok, tégláégetők munkáját, halászati- és erdőügyeket, valamint az adás-vételt. Érdekes a nagykáptalannak a gazdák számára adott rendelkezése, hogy t. i. a gazdálkodás a lehető legkisebb üzemköltséggel történjen.²³ Hivatalának nagy körére, fontosságára mutat az is, hogy nem volt hallgatásra kötelezve munka közben, mint mások: gazdasági ügyben bárkivel bármikor beszélhetett.²⁴ Havonként egyszer, de kívánságra többször is beszámol az apátnak a gazdálkodásról. A majormesterek és műhely-vezetők viszont neki számolnak, de jelen volt akkor is, ha ezektől maga az apát követelt beszámolót.²⁵ Teljes megbízhatóság, higgadt megfontolás, fáradságot nem ismerő utánajárás és a monostor jövője iránti igaz lelkesedés a szükséges tulajdonok egyéniségében.²⁶

Nagyobb gazdaságoknál nemcsak általános helyettést kapott, hanem hivatala egyes ágaiban külön, kisebb hivatalok létesültek. Így a *pénztáros* a jövedelmeket tartotta számon, a *magtárgondnok* a gabonaneműek kezelését, eladását intézte, az ebből folyó jövedelmet kezelte, arról a gazdának beszámolt. A bérbeadott malmok ügye is ő hozzá tartozott. Nehezebb ügyeknél csak az apát, illetve a gazda tanácsára járt el. A *ruhátáros* dolga a szerzetesek és munkástestvérek ruházatáról gondoskodni. Kezében vannak tehát a ruházati cikkek előállításával foglalkozó műhelyek: a tímár és lábbelikészítő-, a kalló-, takács- és szabóműhelyek.²⁷

²⁰ Körmenyi llt. A. II. 1. 8. No 10.

²¹ Múzeumi llt. T. a. 1381.

²² Annales I. 280.

²³ Martene IV. 1347.

²⁴ Svoboda 47. — A munkaközben előírt hallgatásról alább az egyes foglalkozásoknál szólunk.

²⁵ Svoboda u. ott., Guignard 274.

²⁶ Békefi: Pilis I. 66.

²⁷ Svoboda 48. L. az itt megjelölt irodalmat s a monostor egyéb, nem gazdasági vonatkozású hivatalait.

A munkástelevérek (megtértek — conversi) intézménye adta a monostori gazdaságok számára a legjobb és legjellegzetesebb munkaerőt a Rendben kezdettől fogva.²⁸

Ugyanazt a hármast fogadalmat teszik, mint a szerzetesek, de hivatásuk elsősorban a gazdálkodás volt, hogy a szerzetesek annál nyugodtabban élhessenek az istentiszteleti kötelemeiknek. Allapotuk közép helyet foglal el a szerzetesek és a világiak között. Már a felvételüknél erősen gazdasági szempont érvényesül: az 1224-i nagykáptalan szerint a jelölt képes legyen olyan testimunka-teljesítményre, mint egy béres.²⁹ E miatt aztán nem szívesen látják, ha egyeseket a nép felsőbb osztályai közül a munkástelevérek közé vesznek fel: ezek a nehezebb testi munkát rendszerint nem bírják. Ezért aztán legnagyobb részök az alsóbb osztályokból adódik, hiszen leghamarabb ezek vehették észre a nagy különbséget világi állapotuk és a szerzetben elfoglalt helyzetük között.³⁰

Újoncmesterük vezetése alatt eltöltött próbaévben elsősorban *munkaképességük és munkakészségük* került vizsgálat alá. Az újoncév végén letett hármast fogadalom után munkába állítják őket. Minthogy a testi munka volt a legfőbb feladatuk, imádságaik is jóval rövidebbek, egyszerűbbek, mint a szerzetesekéi, mindenekelőtt pedig pusztán szóbeliek, hiszen a munkástelevérek nem tanították meg sem írni, sem olvasni, az imád-

²⁸ Már a legelső ciszterci alkotmányban megtaláljuk az erre vonatkozó intézkedéseket:

Exord. Parv. c. XV.

„Instituta monachorum cisterciensium de Molismo venientium.

Diffinierunt se *conversos* laicos... suscepturos, eosque in vita et morte excepto monachatu ut semetipsos tractaturos, et homines etiam mercenarios...”

Instituta gen. capituli c. VIII.

„De Conuersis

Per *conuersos* agenda sunt exercitia apud grangias et per mercenarios, quos utique *conuersos*... tamquam necessarios et coadiutores nostros sub cura nostra, sicut Monachos suscipimus et participes nostrorum tam spiritualium, quam temporalium bonorum aequae ut Monachos habemus.”

(Guignard 72.)

(Annales I. 273.)

²⁹ Martene IV. 1338.: „Tales de cetero recipiantur in *conversos*, qui in labore taliter occupentur, quod evidens sit et certum ipsos in officio sibi commissio *laborem unius mercenarii* compensare.”

³⁰ V. ö. Szent Bernátnak egy *haldokló munkástelevér*hez ínezett szavait: „Volt idő, amikor se ruhád, se sarud nem volt; félmeztelen vánszorgtál nyomorúságodban. Kiéhezve, a hidegtől vacogva jöttél hozzánk és könyörögtél, hogy fölvegyünk. Mi pedig Isten iránt való szeretetből megkönyörültünk rajtad, nemcsak hogy fölveztünk, hanem ételben és italban, ruházatban, egyszóval mindenben egy sorba helyeztünk téged azokkal, akik a világban tudósok, előkelő származásúak voltak. Miben sem különböztettünk meg téged ezektől. Mivel hálalod meg mindezt Istennek?” — Migne 185. k. 130. (Pisztter I. 93. után.)

ságok
apátv
tuk i
és ne
szám
ková
inget
a sze
télén
Szak
lemz
legki
külön
egész
apát
a tör
sz. c
ben
élére
gyok
van.
ható
mun
hely

ciszt
isme
kást
gád
mint
a sz
hog
zése

Nullu
Cred
statu

Die
dien

liche

heist
non

ságokat is hallásból tanulták.³¹ Szerzetesekké soha sem lehettek, apátválasztásnál szavazatuk nem volt. A szerzetesektől ruházatuk is megkülönböztette őket.³² más a színe (barna), rövidebb és nem olyan bő, mint a szerzeteseké, azonkívül a ruhájuk száma is több a gyakori mosatás végett. Érdekes, hogy akik a kovácsműhelyekben dolgoztak a munkátestvérek közül, azok inget is viselhettek, míg a többiek, sem a munkátestvérek, sem a szerzetesek ilyet nem hordtak.³³ Kesztyűt is húzhatnak, akik télen a szabadban dolgoznak. Kést mindenki hord magánál. Szakállviselés kötelező. Étélük egyszerű, de bőséges: az is jellemző intézkedés, hogy börtjeik is akkor vannak, amikor a legkisebb erőlkifejtést követelik tőlük: azaz télen. Az apátságban külön épületszárnyban laknak, de legtöbbször a majorokban éli egész életét.

Működnek a gazdasági élet *minden ágában*. Sokszor az apát is közülük választ tanácsadókat gazdasági ügyekben; néha a törvény előtt is képviselik apátságuk ügyeit. Számuk a XIII. sz. derekáig a legnagyobb: ekkor különböző okok következtében mindig kisebb, sok helyen már csak az egyes majorok élére jut belőlük s a munka áttolódik a szolganépekre, jobbágyokra. De a ciszterci apátságok virágzásában nagy részük van. Tapasztalt, örömezt munkálkodó, vallásos eszméktől áthatott erők voltak,³⁴ akik önként vállalták feladatukat. *Legjobb munkaerők legkisebb üzemköltség mellett*: ime a kiváltságos helyzet után *a ciszterci gazdálkodás másik titka*.³⁵

Névtelen munkások ezek a jó emberek: a nagy nyugati ciszterci monostorok is névszerint igen kevés munkátestvért ismernek. Szentgotthárd történetében egyedül *Úzd* nevű munkátestvérről tudunk 1198-ból, aki monostorbalépésekor Szolgád nevű szolgáját a monostornak adományozta,³⁶ mivel — mint magántulajdont, — továbbra nem tarthatta meg.³⁷ De hogy a számuk nem lehetett valami jelentéktelen kicsi, mutatja az, hogy egy-egy monostor tagjainak a létszámát megadó feljegyzések hozzáteszik, hogy ennek nagy része munkátestvér. Már-

³¹ Usus conversorum c. IX.: Guignard 283.: „Quid debeant discere. — Nullus habeat librum, nec discat aliquid, nisi tantum Pater noster et Credo in Deum, Miserere mei Deus et caetera, quae debere disci ab eis statutum est, et hoc non littera, sed cordetenus.”

³² A ciszterci ruházatról részletesen ír Békefi: Pilis I. 29. és Dolberg: Die Tracht der Cistercienser nach dem liber usuum u. den Statuten. Stüdien u. Mitteilungen... 1893. évf.

³³ Usus conversorum c. XVI. (Winter: Die Cistercienser des nordöstlichen Deutschlands. III. 195. után.)

³⁴ Vallásos életökre vonatkozólag I. Hoffmann: Konversen 62.

³⁵ Hoffmann: Konversen 96.

³⁶ Körmendi Itt. A. II. 1. 8. No 1.

³⁷ Magántulajdona ugyanis a Rend tagjának nem lehetett. V. ö. a heisterbachi ciszterci, Caesaris véleményét: „Monachus habens obulum non valet obulum.” (Pauen 20.)

pedig ezek a számok igen tekintélyesek: volt idő a középkorban, amikor pl. Himmerodban 300, Les Dunes-ben 350, Villers-ben 400, Clairvaux-ban 700 rendtag élt elosztva az egész birtokon.³⁸ Ezek persze a nagyobb apátságok. Szentgotthárdon a rendtagok számára a pornói leányapátság telepítésének tényéből tudunk következtetni. 1219-ben, amikor a leányapátság települt,³⁹ Szentgotthárdon legkevesebb 60 rendtaggal kell számolnunk, mert egy ciszterci monostor csak akkor vállalkozhattott új apátság létesítésére, ha tagjaiban ezt a számot már elérte.⁴⁰ Valószínű azonban, hogy ennél jóval többen voltak, mert hiszen ez csak a legalsó határ.

Hiába iparkodtak azonban a ciszterciék gazdaságaikat a Rend kötelékéből ellátni munkaerőkkel, a szerzetesek és a munkástestvérek száma a gazdaságok növekvésével nem tudott lépést tartani. Az alapítók elgondolásánál, akik a rendi munkaerő alkalmazását szorgalmazták a Rendben, erősebbek voltak a gazdasági fejlődés követelményei,⁴¹ melyek szükségképpen a cselédek, jobbágyok és időszakos munkások alkalmazását eredményezték.

Kifejezőbb szó híján szolgáló-cseléd-nek mondjuk itt azt a „világi embert, aki a kolostornak szolgál”,⁴² s akit a források familiaris néven neveznek. Csak akkor lehetett őket szolgálatra felvenni, ha nem voltak valamelyik rendtaggal rokonságban s már a 12-ik életévüket betöltötték.⁴³ Eleinte a konyhában nyerne alkalmazást,⁴⁴ később a műhelyeket, malmokat is vezetik, de vezető szerepre jutnak a majorokban is.⁴⁵ A monostorban a háziszolgái teendőket végzik s ők alkotják, mint apródok, az apát kíséretét.⁴⁶ Tágabb kötelékek fűzik őket a

³⁸ Wellstein: Der Zisterzienser-Orden. 4.

³⁹ Horváth E. 13.

⁴⁰ Békefi: Pilis I. 241.

⁴¹ Winter I. 5., Muggenthaler 23., Svoboda 63., Pauen 76.

⁴² Békefi: Pilis I. 83.

⁴³ Martene IV. 1284.: „In abbatiis vel grangiis non habeantur mercenariis consanguinei monachorum vel conversorum, neque pueri mittantur; sed nec tales habeantur in officina textorum, sutorum, vel pellificium, qui non minus quam *duodecim annos* habeant.”

⁴⁴ Martene IV. 1265.

⁴⁵ Dolberg: Cistercienser 227., Svoboda 63., Muggenthaler 112., Winter I. 101.

⁴⁶ Amint a XII–XIII. századi nagykáptalanok rendelkezéseiből kitűnik, a magyar és német apátok apródjai díszes ruházatot, kardot és nyilat viseltek, úgy kísérték urukat a nagykáptalanra. A cisterciumi apátságba azonban, ahol a káptalan volt, az apródok nem mehettek be. (A szerzetesek is csak igen korlátolt számban, különben ezt a hatalmas tömeget még Cistercium sem bírta volna el. Így is nagy nehézségekbe ütközött a résztvevők ellátása: ezért kellett a káptalan költségeire fizetni.) A Dijon-i városi vendégfogadóknak maradtak tehát s csak visszatérő apátjukhoz csatlakoztak ismét. (Martene IV. 1250., 1260., 1287., 1353., 1369., 1372., 1388., 1400., 1462.)

középkor-
350, Vil-
a az egész
gotthárdon
tésének té-
ányapátság
l kell szá-
állalkozha-
ot már el-
oltak, mert

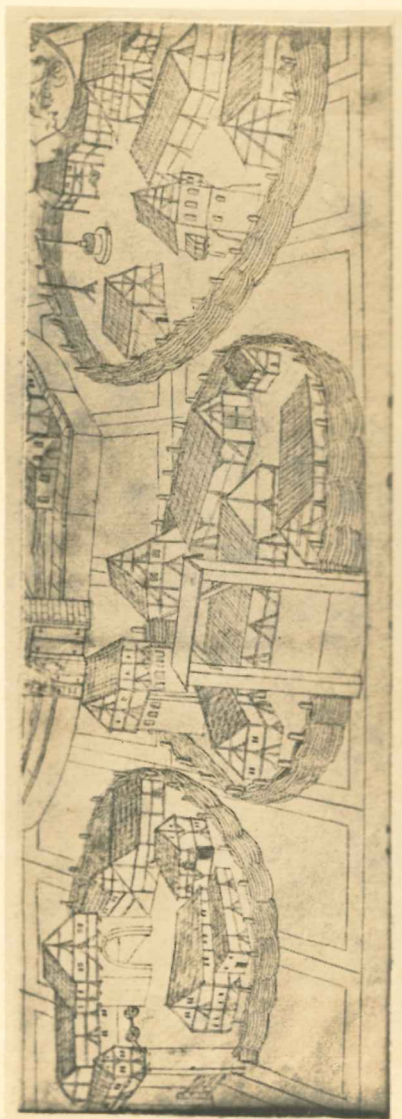
ságaikat a
és a mun-
tudott lé-
di munka-
ebbek vol-
ükségeké-
zésát ered-

mondjuk itt
akit a for-
őket szol-
gal rokon-
te a kony-
malmokat
is.⁴⁵ A mo-
otják, mint
zik őket a

abeantur pro
pueri mittan-
pellificium,

112., Winter

éseiből kitü-
rdot és nyi-
mi apátságba
(A szerzete-
tömeget még
zött a részt-
Dijon-i vá-
jukhoz csat-
1372., 1388.,

Ciszterci majorok, grangiák.

A ciszterciek a nekik juttatott rendszerint még meg nem művelt területeken a talajtörő munkát, majd a gazdálkodást a majorokból végezték. A birtokon tervszerűleg felállított majorok lassanként községekké fejlődtek s mint ilyenek, ma is fennállnak; így pl. hazánkban Szentgotthárd környékén. — Képünkön ilyen apátsági majorokat látunk a szokásos kerítéssel és a főbb épületek vázlatos rajzával. Eredeti je (XVI. sz.) a nürnbergi múzeumban.

(Derwein: Das Zisterzienserkloster Schönau. 8 t)

Rend
kal r
kor
legjo
cselé

nost
visel
ról l
val a
séges
rend

nek
épüle
volt
főfor
zott
ról s
Vars
pont
a Do
Szen
gyok
több
mint

mint
anny
ciszte
jobb
Amik
monc
jobb
szolg
ciszte
köve

rum
ipsos
oriri
ordo
(Mart)

Rendhez, mint a munkástestvért, mert míg ezek a fogadalmakkal magukat egyszersmindenkorra lekötötték, a cselédek bármikor távozhattak szolgálatukból. A kettő közötti különbséget legjobban mutatja az, hogy a munkástestvért büntetésből a cselédek sorába tették le.⁴⁷

Létszámra nézve azonban a munkaerő tekintetében a monostori birtokokon a jobbágyok voltak legerősebben képviselve. A legelső időkben a jobbágyokról, azok szolgálmányairól lemondtak a ciszterciek s a gazdálkodást ezek kikapcsolásával akarták megszervezni.⁴⁸ Ez azonban nem volt sokáig lehetséges, azért a gyakorlatban alig valósultak meg az ezirányú rendelkezések, bár az elv még sokáig fennmaradt.

Az apátsági birtokon élő jobbágyok a *majorokban telepednek le*: házaik a munkástestvérek lakóhelyét és a gazdasági épületeket magában foglaló elkerített részen kívül állottak. Mi volt a jobbágyszerzés módja, már láttuk. Szentgotthárdnál a főforrás az adományozás volt. Az első évtizedekben adományozott szolgálk nevei is fennmaradtak: ezeket a jobbágyközségekről szóló fejezetben adjuk Szentgotthárd, Almás, Battyán és Varsány alatt. Legtöbbjüket Szentgotthárdnál, a birtok közép-pontjában említi az 1198-i oklevél. 1213-ban említés történik a Dobraföldén élő apátsági népekről,⁴⁹ a tatárjárás idején meg Szentiván zalaí birtokon említi szentgotthárdi apátsági jobbágyokat az Albeus-féle összeírás.⁵⁰ Későbbi évek folyamán is több apátsági jobbágy fordul elő névszerint: csak 1350-ból mintegy 24-et ismerünk.⁵¹

A *jobbágyok helyzete* a monostori birtokon általában jobb, mint más egykorú birtokon. Hiszen alig van nagybirtokos, aki annyira meg tudta volna érteni a jobbágy helyzetét, mint épen a ciszterciek, akik maguk is ugyanazt a munkát végezték, amit jobbágyaik s így tapasztalásból ismerték minden nehézségét. Amikor a gazdálkodás mindinkább a jobbágyokon alapszik, a monostori birtokon is bizonyos szolgálmányokban rója le a jobbágy kötelességeit a monostorral szemben. Szentgotthárd szolgálnépei, jobbágyai szolgálmányaira csak az egykorú hazai ciszterci apátságok ilyenmú feljegyzéseiből tudunk némileg következtetni.

⁴⁷ Hoffmann: Konversen 62.

⁴⁸ V. ö. a clunyivel vitatkozó ciszterci szavait: "...quia decimas aliorum hominorum, redditus villarum et molendinorum ac tributa rusticorum, ipsos quoque rusticos possidetis, ex tam multiplici possessione solent oriri causae perturbantes sancta monachorum sabbata. Haec omnia, quia ordo noster abdicat, cum legitima possessione fruitur monastica quiete..." (Martene V. 1641.)

⁴⁹ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 2.

⁵⁰ Erdélyi: A pannonhalmi főapátság története. I. 779.

⁵¹ Névsorukat l. a függelékben: 176. lap.

Általában a ciszterci monostorok *jobbágyszolgálmányai* között nagyobb szerepet játszik a pénz, mint a munka.⁵² Így a *borsmonostori* apátságnak két falujában levő telkei telkenként 30 frisahi dénárt, vagy 2 osztrák dénárt számítva egy frisahira, 60 dénárt fizetnek. Azonkívül: 20 véka zabot, 2 véka búzát, 1 tömlő bort, 2 csikót, 1 ökröt, 1 hizott disznót és 12 tojást adnak az apátságnak évente.⁵³ — A *topuszkói* monostornak egész „vármegyét” adott II. Endre közismert bőkezűsége. A Gora megye területén lakó Gora vár népei tehát az apátság népei lettek. Hatvan faluban laknak, ha tehát csak öt telket számítunk is egy falura, 330 telket kapunk. Minden telek az ott szokásos nyestbőr-váltság fejében évi 24 frisahi dénárt fizet. Öt család azonban évenként 3 pensát adott és vendéglátásban részesítette az apátot. Toplica falu népei a nyestbőr-váltság mellett még 1 hordó bort és 1 ökröt adtak közösen, azután minden egyes telek után karácsonykor, húsvétkor és Nagyboldogasszony napján 1 kenyeret. De gyalog és ígás-munkára is kötelezve vannak a régi várnépek. Kapitányaik vezetése alatt kötelesek voltak a termést aratni, kötni és hordani. Szükség esetén javítaniok kellett a házakat, és más, belső szolgálatot is kellett végezniök: kaszálniök, gyűjteniök és saját költségükön behordaniök. Mindezek mellett ugyanazt tartoznak fizetni az apátságnak, amit az apátság alapítása előtt az udvarbíróknak fizettek: 1—1 köből lisztet, kölest és mézet, 1 ökröt, 1 tinót, 1 libát, 15 tyúkot, 15 vödör bort és 30 köből zabot. Amit azelőtt az ispánnak fizettek, szintén a monostoré lett. Fizetnek tehát e címen 4 ökröt, 4 libát, 30 tyúkot, 30 vödör bort, 40 köből zabot, azonkívül kenyeret. De a király az apát és a monostor tetszésére bizza, hogy ha jónak látják és az apátság haszna megkívánja, az említett jövedelmeket és szolgálmányokat megváltoztathatják, csak arra ügyeljenek, hogy a változás egyenlő értékű legyen az eredetivel.⁵⁴

1214-ben már minden telek tartozik a nyestbőr-adót megadni és a mellett 1 köből gabonával adózni. Mindezt maguk szállítják be a monostorba. Istállókat, pajtákát a várnépek maguk javítják saját költségükön. A szabad jobbágyok száma, kik évente 3 pensát fizetnek, 15 családra emelkedett. Ezek közül 2 családnak megadja az apát a kiváltságot, hogy a birtokaik után járó nyestbőradó $\frac{1}{3}$ része az övék maradjon, csak $\frac{2}{3}$ része le-

⁵² Turchányi: Magyarországi monostorok gazdasági viszonyai a tatárjárás előtt. 50.

⁵³ Cod. Dipl. III. 1. 367., Kovács: A borsmonostori apátság története. 223.

⁵⁴ Wenzel: Árpádkori új okmánytár XI. 108., Turchányi 50., Lakatos: A topuszkói ciszterci apátság története az Árpádok korában. 73.

gyen az apátságé. Ezenfelül a szabad jobbágyok kötelesek az apátság ügyeiben az országot bejárni.⁵⁵

A *bélakúti* apátság felmenti a földművelő munka alól 30 telkét, de mindegyiket kötelezi ennek fejében évi 1 fertő, azaz fertály-márka fizetésére s a monostor terméséből bizonyos mennyiség behordására. Három falu fizet egyenként évi 8 akó búzát, akóját 5 szerémségi köböllel számítva, — kivéve az inséges éveket, — azután 2 denárt, 1 tyúkot, 1 hordót. Mindezt szintén saját költségükön szállítják a monostorba. A 8 vincellér-telek lakói kötelesek a reájuk bízott szőlőket saját költségükön művelni és szüretelni. Azt a bort, amit lábbal tapostak, a monostorba szállították, amit pedig préseltek, nekik maradt.⁵⁶

A *savniki* apátság több községében bíraskodással megbízott *Helbrud* nevű apátsági jobbágy háború esetén külön szolgálmánnyal tartozik az apátságnak. Zsigmond 1423-i rendelkezése szerint valahányszor a *savniki* apát a király parancsára hadjáratba megy, a bíró — egy évre szólólag — 2 aranyforintot és 1 köteg posztót fizet az apátságnak.⁵⁷

Ezekhez hasonlók a külföldi monostorok szolgálmányai is, ehhez hasonlíthatott a szentgotthárdi monostor népeinek a kötelezettsége is. Még a régi alapokon rendezett XVIII. századi szentgotthárdi szolgálmányjegyzékek is a fenti jobbágy-viszony nem egy sajátságát, rokon vonását tüntetik fel. A XIV. sz. közepén a szentgotthárdi jobbágyközségek mind népesek, jó módban élnek, állattenyésztésük virágzó, az apátsággal szemben elszoknak a nehezebb szolgálmányoktól és a 4 forintnyi királyi adó kivetése miatt a legaljasabb dolgokra vetemednek apátjukkal szemben.

Ciszterci monostoraink szolganépei tehát, mint a fenti példából láttuk, más és más viszonyban vannak az apátsággal. „Gazdáik jóakaratótól, szigorúságától, vagy kegyességétől függnek jogaikban és kötelelességeikben. Mert épen az a legfontosabb e kor gazdasági viszonyaiban, hogy a kötelelességek mellett ott van a joguk is. Ha kifejezetten nem említik is, megvolt mindenkinék a gyakorlati joga a megélhetéshez. Ameddig dolgozott és végezte kötelelességét, biztos lehetett arról, hogy munkálta földjéből, ha még oly nagyok voltak is terhei, megélhetett... Valamikor még szabad nemes ember is beállt a monostor jobbágyai közé, mert hiszen csak nyerhetett vele. Az egyház... megvédte őt és birtokát minden bajtól, elnyomástól. Az óriási latifundiumok szolgálónépei soha koldusbotra nem jutottak. Ha éhség, vagy elemi csapások látogatták meg, ott volt kész segítője az apátság, mely mint *Bélakútnál* láttuk, inséges eszten-

⁵⁵ Turchányi 50.

⁵⁶ Turchányi 52.

⁵⁷ Gotthárdi 95.

dőben még az adót is elengedte.⁵⁸ A savniki apát a husziták-tól 1436-ban felgyújtott Teplica községnek összes tartozását és szolgálatát elengedi.⁵⁹ S a jobbágyaikkal egy sorban dolgozó ciszterciak a föld népe előtt „világosan tolmácsolták a keresztény világnézet egy szokatlan eszméjét, mely csak oly sok időmúltán tudott egészen megvalósulni a jobbágyság felszabadulásában.”⁶⁰

I d é n y m u n k á s o k alkalmazása akkor vált szükségessé, ha bekövetkezett a haladékos nem tűrő s egyszerre sok munkáskezelést kívánó munka, — amilyen volt pl. az aratás. Német monostorok számadáskönyveiből az látszik, hogy míg a XII.—XIII. sz.-ban aránylag csekély számban alkalmaztak ilyen munkásokat, a következő századokban annál többet.⁶¹

Ha pedig azt kérdezzük ezek után, hogyan is folyt a közös-munka a szerzetesek körében, úgy erre a ciszterci szokások foglalatjában — *Consuetudines* — kimerítő feleletet találunk, mely egy munkanap lefolyását részletesen elmondja.

Amikor a reggeli istentiszteleti dolgokkal végeztek a szerzetesek a monostorban, és így a *munkaidő* elérkezett számukra, a perjel, vagy alperjel, illetve akit ők megbíznak, az időjelző táblát megüti a gyülekezésre. A jel hallatára mindenki a kihallgató-terembe, — az auditoriumba — megy, csak a betegek és a házi teendőkkel elfoglaltak nem. Külön kiemelik a szabályok, hogy az énekmeister, sekrestyés, vendéglátó és újoncmester sem kivételek, sőt ha nincs beteg, a betegápoló is munkába áll. Visszhangja ez Szent Benedek szabályzata egyik gyakorlati rendelkezésének, hogy ha valakinek a beosztott helyén nincsen munkája, az ne tétlenkedjék ott beosztása ürügye alatt, hanem menjen másnak segíteni.⁶² Mindenkinek a perjel osztja ki a munkát jellel, vagy rövid egy-két szóval.

Mikor a perjel a szükséges szerszámokat is kiosztotta, és magának is választott, a szerzetesekkel együtt *kivonul* a munkahelyre. Utközben senki sem beszél, se nem integet, úgyszintén munkaközben sem: csupán a munkavezető perjeltől kérhet tanácsot vagy útbaigazítást a munkára vonatkozólag, — azt is röviden és halkán. A perjel egyébként az egész munkaidő alatt szűkszavú ember, főképp ha az apát is beáll a sorba dolgozni, mert ekkor ezé a vezető szerep. A munkaszünetet is csak jellel adják tudtára a dolgozóknak a vezetők. Senki sem állhat ki a sorból, a munkát abba nem hagyhatja másképp, mint a perjel engedélyével. Ha így valaki távozik is, rövidesen köteles visszatérni a dologhoz.

⁵⁸ Turchányi 53.

⁵⁹ Gotthárdi 139.

⁶⁰ Piszter I. 90.

⁶¹ Muggenthaler 114.

⁶² Regula LIII. fejezet.

Minthogy a *zsolozsmázás* első kötelessége a szerzeteseknek, — akikről itt szó van, — azt semminemű munka idején el nem hanyagolhatták. S mert a napi zsolozsma több részre volt felosztva és minden rész elmondásának, illetve éneklésének megvolt a maga pontos ideje, — ez a kötelesség — gondolhatnók — ütközött a kézimunka idejével és vagy az egyik, vagy a másik hátrálni volt kénytelen. A ciszterci szabályok azonban a kettőt bölcsen össze tudták egyeztetni.

Ha a monostorhoz közel és olyan munkában foglalatostkodtak, ami nehézség nélkül otthagyható, — mint pl. a Consuetudines szerint a favágás, — a zsolozsma idejét jelző harangszóra besiettek a monostorba, ott elvégezték a köteles zsolozsma-részt, azután visszamenve folytatták a munkát. Ha ellenben a monostortól kissé távolabb folyt a munka, ebbeli köteleimieknek ott a munkahelyen iparkodtak eleget tenni ugyanúgy, mintha a monostorban lennének. Ilyenkor a zsolozsmát jelző harangszóra a perjel megadja a jelet a munka félbeszakítására; ha ellenben ő nem hallaná a harangszót, ami leginkább akkor történik meg, mikor a fűvet, vagy az éleletet vágják, figyelmezteti az, aki épen meghallotta.

Első ilyen *munkamegszakítás* úgy 10 óra tájban történt. A zsolozsma-rész elmondása után van a tizórai — a mixtum, — mely $\frac{1}{4}$ font kenyér és kevés bor. Szerdán és pénteken, valamint az egész nagybőjt alatt, keresztjáró napokon és a kántorbőjtökön nincs tizórai. Evés közben kicsit pihennek, lehetőleg a perjel körül együtt maradva. Pihenés alatt teljes csend van, egymásnak nem is integethetnek. A pihenés teljes pihenés legyen, a munka igazi munka, — ez volt a cél a cisztercieknél: azért a kézi munka közben olvasni, sőt egyáltalában a mezőre könyvet csak vinni is szigorúan tilos.

Tizórai után úgy féltizenkettőig ismét dolgoznak, majd következik az esedékes zsolozsma-rész, ezután a nyári időszakban, — amit húsvétól kereszt-felmagasztalásáig, szept. 14-ig számítottak, — *ebédhez* látnak. Téli időszakban azonban, úgyszintén a mezei munkával el nem foglalt szerdai és pénteki napokon nyáron is, — későbbre, úgy $\frac{1}{2}$ 3 órára esett az ebéd.

Haladékot nem tűrő munkák idején egész estig a mezőn dolgoznak a *Vesperas* nevű zsolozsma-rész idejéig, úgy 6—7 óráig. *Hazafele* menet ki-ki a saját szerszámát viszi. Megérkezve a monostorba, mindenki visszateszi a szerszámokat oda, ahol azokat tartani szokták, vagy átadja a perjelnek. Érdekes szokásról emlékezik a szabályzat: egynémely szerszámot nem kellett visszaadni a közös tartó-helyre, így a birkanyíró és venyigemetsző ollót, kapát, kaszát, villát és a gereblyét kiki saját ágya mellett tartotta a hálóteremben egész időn át, míg a nyírás, kapálás, kaszálás és betakarítás tartott.

Ezek után mindenki azonnal bekapcsolódik a monostor napirendjébe, főképp ami a vallásos kötelezettséget illeti.⁶³

Ezek a vonások alkotják nagyjában a ciszterci gazdálkodásban a munkaerő szerepkörét. Munkamegosztás tekintetében tehát az volt a ciszterci elv és gyakorlat: az erőt, amit az egyes ember képvisel, egy hatalmas egységbe tömöríteni, s a közösség jólétének emelésére fordítani, hogy a közös munkával elért eredményből részesüljön minden egyed. Az egyes ember közérdekből teljes lemondással kapcsolódik a munkába és veti alá magát mindenben a munka vezetőjének; a munkavezetőség viszont jóakarattal és szeretettel kezeli az egyént. Így születtek meg azok a szűkszavú, szorgalmas, erős akaratú férfiak, akik lelkesedtek a munkáért, mert annak gyümölcseiben rendjük és hazájuk virágzását szemlélték,⁶⁴ s azt egy magasabb cél felé eszköznek tekintették. Az összefogás, a közös munka, melynek jelszavai manapság egyaránt hangzanak a társadalom megmentésére vagy megdöntésére törekvők ajkán, a középkori ciszterci munkának egyenesen jellemzője.⁶⁵ De még inkább jellemzője — s itt a különbség, — hogy nem hiányzott a közös munkából az, amit ma oly gyakran lekicsinyelünk, a munka értékének csodálatos emelője: a lélek.⁶⁶

⁶³ Consuetudines c. LXXV.: Guignard 177. „De labore.”

⁶⁴ Békefi: Pilis I. 88.

⁶⁵ Egy XII. sz.-beli ciszterci így ír erről: „... omnes in commune laboramus, nos (=szerzetesek) et fratres nostri (munkástestvérek) et mercennarii nostri (béres-szolganépek): unusquisque secundum suam possibilitatem, et omnes communiter de labore nostro vivimus.” (Martene V. 1623.)

⁶⁶ V. ö.: „In ipso quoque labore per misericordiam Dei non solum integri psalterii decantationes, sed etiam cordis compunctiones et lacrimarum effusiones frequenter fiunt a timentibus et amentibus Deum.” (Martene V. 1624.)

mun
ciek
föld
tér,
teny
lend
dele
lehe
de
így
szer
ciek
ság,
más

felj
nál
tésé
péld
kép
kat
lesz
élet
men
befo
gazo
Szer

monostor
eti.⁶³

gazdálko-
skintetében
t: az erőt,
be tömörí-
y a közös
egyed. Az
csolódik a
zzetójének;
kezeli az
lmas, erős
nnak gyü-
ék,⁶⁴ s azt
szefogás, a
hangzanak
ekvők aj-
llemzője.⁶⁵
hogy nem
an lekicsi-
élek.⁶⁶

commune la-
ek) et mer-
um possibili-
ne V. 1623.)
non solum
et lacrima-
a." (Martene

V.

A gazdálkodás ágai.

A monostori birtok kiépítettsége, kedvező jogi helyzete, munkaerejének szervezettsége lehetővé tették, hogy a ciszterciek a gazdálkodás összes ágaiban működjenek. A rendszeres földművelésre ugyan csak kemény munka után nyílt meg a tér, de legtöbbször már kezdetben megvolt a lehetőség az állattenyésztésre. A műhelyek fokozatos felépítésével az ipar is fellendül és nemcsak saját szükségletre termel, hanem kereskedelem céljaira is. Éghajlat, fekvés, talajviszonyok, értékesítési lehetőségek hol az egyik ágak kedveznek, hol a másinak, de mindenkor megbecsülésben áll mindegyik. Gazdálkodásuk így nagyobb változatosságot és biztonságot nyert, tehetsége szerint foglalkoztatni tudott minden embert, s amire a ciszterciek mindenkor törekedtek, *egy teljes üzemmé lett a gazdaság, mely minden szükségést a maga erejéből teremtett elő, másra úgyszólván nem szorult.*

Az egyes monostorok gazdasági életére vonatkozó egykorú feljegyzések a nyugodtabb multra tekintő külföldi monostoroknál is felette szegényesek, annál inkább nálunk. A Rend vezetésében gazdasági téren is megnyilvánuló, más rendeknek is például szolgáló *egység* azonban lehetővé teszi, hogy a nagykáptalanok gazdasági rendelkezéseit, egyéb szórványos adatokat és az ezirányú kutatások eddig elért eredményeit egybeillesztve, főbb vonásaiban megrajzoljuk a ciszterciek gazdasági életének *általános* képét. Hogy ennek a képnek a színeiből mennyit viselt magán az egyes apátság, az a gazdasági életét befolyásoló sok-sok tényezőtől függött. Az egyetemes érvényű gazdasági rendelkezések, elvek alkalmazásainak *lehetőségére* Szentgotthárdon — a következőkben többször rámutatunk.

1. Földművelés.

A ciszterciek legrégebbi írott törvényei, amikor megjelölik azokat a forrásokat, ahonnan a szerzeteseknek az életük fenntartására szolgáló anyagiakat meríteniök kell, *első helyen a földművelést* említik.¹ Így életelveik folytán az anyagi élet föltételeit önmagukból kellett előteremteniök, ezért a földbirtokot vették alapul. De „... nem kell nekik az olyan földbirtok, amelyik a jobbágyok munkája folytán pusztán csak jövedelmez. Munkateret is keresnek ők. Nem urak, hanem munkások, nem a készet élvezik, hanem a szükségeset saját erejükkel teremtik elő”.² Monostoraik gazdasági élete tisztán a földbirtokon nyugszik, ennek következtében a ciszterciek *legfőbb munkatere a földművelés* volt.

Mint hogy monostoraikat a ciszterciek rendszerint addig nem művelt területre építik, a szántóföldeket a legritkább esetben kapják készen, legalább is nem olyan terjedelemben, ahogyan arra szükség lett volna. Szentgotthárd pl. nem a törzsbirtokán kapja a kész szántókat, hanem a távoli, művelt területre eső vidéken: Almáson 2, Battyánban 1 ekealját.³ Ez —ekéjét 120 holddal számítva⁴ — kb. 360 holdnak felel meg. A többit a törzsbirtokán irtás, talajszárítás útján kellett előteremtenie. Talán épen az, hogy minden talpalattnyi földhöz verejtékes munka emléke fűződik, magyarázza meg azt a ragaszkodást a földhöz, amellyel a nagykáptalanok rendelkezéseiben találkozunk. A már egyszer valamiképp megszerzett földet nem szabad elajándékozni kisebb részletekben sem, még a tulajdonjog valamilyen formában való fenntartása mellett sem, — legfeljebb olyan esetben, ha ez a monostornak nagyobb hasznot jelentene.⁵ Ha azonban olyan földje volt a monostornak, amely nem fizette meg a befektetett munkát, vagy olyan távol volt, hogy művelése nem érte meg a vesződséget, azt bérbe adhatta.⁶ Venni csak akkor lehet, ha az apátságának nincs 50 márkánál nagyobb adóssága.⁷ Cserélni lehet, de minden rá-

¹ L. a 21. lapon. — „*Rusticationi, quam Deus creavit et instituit operam damus...*” — mondja a clunyival vitatkozó XII. sz.-beli ciszterci (Martene V. 1623.)

² Békefi: Pilis I. 73. — „...a labore revertentes, multotiens in sudore vultus nostri, pane nostro vescimur.” (Martene V. 1624.)

³ Körmenői llt. A. II. l. 8. No 1.

⁴ Tagányi: A földközösség története Magyarországon. Gazdaságtörténeti Szemle 1894. évf. 227. — Hóman 491.

⁵ Martene IV. 1336.

⁶ Martene IV. 1306.: „De terris, quae minus utiles fuerint, aut si remotae, quod utiliter excoli non possint, sic dispensat capitulum generale, ut liceat his, qui tales habuerint dare ad medietatem, vel aliter, prout poterit competenter.” V. ö. még Martene IV. 1339.

⁷ Martene IV. 1371.

fizete
adom
rend
kapj
rályi
adta

ként
akko
szeri
deke
E d
fekv
alatt
kere
bokr
jeirő
mara
den
szán

m á
veze

{4, 5

jegyz
gyon
Tábla
Goth
Szölc
Tóth
vetne

részr
Vázl

mány
díos
ave(r
vacuu
192.)

fizetés nélkül.⁸ Ajándékol csak olyantól lehet elfogadni, aki az adományozandó földhöz való tulajdonjogát igazolni tudta. Ez rendszeren oklevéllel történt: ilyenkor az oklevelet is az apátság kapja meg, mint pl. Szentgotthárd megkapta Mysca ispán királyi adománylevelét Edelicsről, amikor ezt az apátságnak átadta.⁹

A szántóföldek helyének a kijelölése az irtás előtt dülönként történt, azaz, — mint azt az irtásnál láttuk, — egyszerre akkora terület kerül munka alá, amilyen a helyi adottságok szerint egy-egy kisebb-nagyobb dülőnek megfelel. A szántóföldeket azután könnyebb kezelhetés végett útakkal hálózták be. E dülőutak, amennyire a helyi viszonyok engedték, a közepén fekvő majorból sugárszerűen ágaztak ki, s az egész művelés alatt álló területet cikkekre osztották, majd az egyes cikkeket kereszttekben — úttól-útig — futó barázdákkal kisebb darabokra, s ezeket dolgozták meg egyenként.¹⁰ Szentgotthárd földjeiről az adatok a heiligenkreuzi korszakból nagyobb számban maradtak ránk. Ekkor már a változott viszonyok alapján minden falu határában van kisebb-nagyobb „urasági” birtok, s ezek szántóin főleg búzát és rozst termelnek.¹¹

Ciszterci gazdaságaink kezdetől fogva a háromnyomásos rendszerben¹² látták a gabonatermesztés legcélszerűbb módját. Vajjon milyen okok játszottak közre, hogy a

⁸ Ugyanott.

⁹ Körmentdi llt. A. II. I. 8. No 72., 73.

¹⁰ Ilyen beosztású dülőtérképeket közöl Muggenthaler, könyve végén (4, 5, 6.).

¹¹ Heiligenkeruzi llt. R. 47. pg. 273. No 8. 123. alatt lévő szolgálmányjegyzék egy-két tételét ide iktatjuk: Zsidófalva: „Ezen falu határában vagyon az Urnak két nagy Tábla Szántófölde hét Száz kőbőre való, — egyik Tábla Zsidai Berek névű Totth falu felé vagyon: Másik darab Szent Gothárdi Város kapuja alatt az Akasztó fán alól.” Bada-falva: „... az Szőlő allyán vagyon harmincz Kőből gabona alá való Sován Szántóföld.” Tóth-falván: „Vagyon itt az Urnak egy darab Szántó földgye, az kibevetnek Buzát és Rosot Cubulos Száz.”

¹² A háromnyomású gabonarendszerben a termőföldet három egyenlő részre, nyomásra, osztják: az őszi gabona, ezt a tavaszi követi. Vázlata:

Év	Első nyomás	Második nyomás	Harmadik nyomás
I.	úgar	őszi	tavaszi
II.	őszi	tavaszi	úgar
III.	tavaszi	úgar	őszi

(Sporzon: Mezőgazdasági üzlettan. 193.)

Érdekesen fejezi ki a három-nyomást a villersi apátság egyik szolgálmány-jegyzéke: „Hospitali sancti Nicholai in Nivella Villane debet 6 modios bladi tempore, quo terra ipsorum fert *bladum hyemale*, et 6 modios ave(ne) tempore, quo terra colitur *ad martium*: tempore vero, quo terra *vacua* est, nichil eidem debetur.” (Moreau: L'abbaye de Villers-en-Brabant. 192.)

háromnyomásos rendszer felkarolása, annak egész Európában való elterjesztése a ciszterci névvel összeforrt és gazdálkodásuk egyik fő jellemvonása lett?

Nézetünk szerint elsősorban az *élelmezés* szempontja. Szerzeteseinknek, de népeiknek is mindenkor legfőbb tápláléka a kenyér. Tudjuk, hogy míg a főzelékek, tejtermékek élvezete a monostorban és a majorokban többfélekorán korlátozva van,¹³ addig pl. a munkástelevérekre az a szabály áll, hogy a barnakenyérből tetszés szerint ehetnek.¹⁴ A pásztorok többnyire csak kenyeret visznek magokkal tarisznyájokban.¹⁵ Elsősorban tehát kenyérrre, illetve gabonára volt szükség legnagyobb mennyiségben. A gabona nagykiterjedésű termelését pedig a háromnyomásos rendszer jól biztosítja. Ennél u. i. az őszi gabona az ugar után kerül a földbe, ami számára a legkedvezőbb hely, különösen olyan hideg és kötött talajon, aminő Szentgotthárd területe.¹⁶ Épen ebből kifolyólag van azután biztosítva a lehető legbiztosabb termés is,¹⁷ ami főntebbiek szerint ugyancsak fontos szempont a monostori birtokon.

Legjobban megfelelt ez az apátságok *munkaerejének* is. Részint a rendtagok, részint a szolganépek soraiból mindenkor ki tudják állítani azt a sok kézierőt, amit a rendszer megkíván egyes alkalmakkor, pl. aratáskor. Igaz ugyan, hogy aratáskor munkába áll minden épkéz-láb ember, változás áll be a bőjti-rendben¹⁸ és az istentiszteletben, de mindezek nem okoztak nagyobb nehézséget és nem állottak arányban azzal az előnnyel, amit ez a rendszer a mindennapi kenyér biztosításával nyújtott. — Természetes, hogy ezeken kívül sok más javalló körülmény és ok szólt a háromnyomás mellett, de már ezek alapján is láthatjuk, hogy a ciszterci monostorok azért részesítették előnyben más formákkal szemben, mert ez sajátos gazdasági viszonyaiknak legjobban megfelelt,¹⁹ sőt számukra egyedüli forma volt.²⁰ Ezért a magyar apátságok is ezt a formát hozzák magukkal nyugatról, ahonnét települnek sokszor a még csak legfeljebb két nyomással gazdálkodó vidékekre. Azzal a különbséggel, amit azokhoz képest terméseredményeikben felmutattak, ezt a magasabb mű-

¹³ Békefi: Pilis I. 43.

¹⁴ Usus conversorum c. XV.: Guignard 286.

¹⁵ Regula conversorum c. XI.: Martene IV. 1650.

¹⁶ Békefi: Emlékkönyv... 482.

¹⁷ Sporzon 197.

¹⁸ Martene IV. 1583.

¹⁹ Mennyivel rosszabb lett volna a magasabb nyomás alkalmazása, — a monostorok különleges viszonyainak ismeretében a magasabb formák nehézségeire vetett első pillantás elárulja. (Sporzon 198.)

²⁰ Rössler: Wirtschaftliches aus dem Urkundenbuch von Pforta. Cistercienser Chronik, 1931. évf. 320.

Európában
álkodásuk

ntja. Szer-
léka a ke-
lvezete a
zva van,¹⁸
a barna-
nyire csak
ban tehát
nennyiség-
háromnyo-
gabona az
őbb hely-
ntgotthárd
a a lehető
acsak fon-

caerejének
soraiból
rőt, amit
aratáskor.
n épkez-
istentisz-
et és nem
er a min-
tes, hogy
a három-
gy a cisz-
formákkal
legjobban
ért a ma-
nyugatról,
t nyomás-
t azokhoz
sabb mű-

velési formát megszerették, és elterjesztették azokon a vidé-
keken, ahová hatáskörük kiterjedt.

A termelt növények között, mint már az eddigiek-
ből is következtetni lehet, legnagyobb szerepet vitték a gabona-
neműek. Búzatermelés nem folyt olyan mértékben, ahogy gon-
dolnók. A búzakenyér élvezete a monostorban fényűzésnek szá-
mított, s az apát külön engedélye kellett hozzá.²¹ Főhelyen ál-
lott a *kenyérmagvak* között, — amint azt a nyugati monosto-
rok számadáskönyvei mutatják,²² a rozs és az árpa. A nagy-
káptalannak a sörgyártásra vonatkozó számos rendelkezéséből
kiterjedt árpa-termelésre lehet következtetni.²³ Ezenkívül az
árpa a monostor malmaiban készült kása alakjában is nagy
szerepet játszott az ételmezésnél.²⁴ Zabtermelésre kiválóan al-
kalmas volt az újonnan, vagy nem régen irtott erdei talaj. Bár
a zab régebben szorosan a kenyérnövényekhez számított, első-
sorban mégis mint abrak jött számításba. Az akkor ismert
mezőgazdasági termények közül legtöbbször a zabról — mint
takarmányról — van szó a káptalani döntésekben.²⁵

A kenyérnövények mellett a legnagyobb mértékben a *hü-
velyeseket* termelték, és pedig nemcsak kerti művelésben,²⁶ ha-
nem nagyban: a szántóföldön is. A borsót és a lencsét, ha meg-
érett, levágták, ott kint a mezőn szárították meg, s otthon esé-
pelték ki.²⁷ Zöldség, gyümölcs, kender és komló kerti művelés-
ben állottak.²⁸ A *kertek* a vetésforgón kívül estek és többnyire
az apátsági épület és a majorok körül feküdtek, mélyebb mű-
velést kaptak kézi szerszámok segítségével.²⁹

Mert a szántók művelése ekével történt. A több-
nyire a monostor saját műhelyeiben készült nehéz vasekéket
ökrök húzták, mint a középkorban általában.³⁰ Néha már az
alapító is ellátja az apátságot igavonóval, legtöbbször azonban
az első ökröket az atyaapátságból kapják a monostorok, továb-
biakat maguk nevelnek. Borsmonostornak pl. 1194-ben Bors Do-
mocos, mint alapító, egyszerre 100 db. ökröt adományoz.³¹ Gon-
dolhatjuk, hogy a francia földről hazánkba került ciszterciek a
középkorban is épűgy felismerték a magyar ökr kiválóan al-

²¹ L. hátrább a malmok és sütőházaknál: 104. lap.

²² Pauen 87.

²³ L. a sörgyártásnál később: 104. lap.

²⁴ Muggenthaler 116.

²⁵ Martene IV. 1264.

²⁶ Rössler 320.

²⁷ Annales III. 438.

²⁸ Pauen 75.

²⁹ Muggenthaler 118., 119.

³⁰ Kulischer 160. — A régi ekékről I. Leser; Entstehung u. Verbrei-
tung des Pfluges.

³¹ Kovács 217.

lmazása, —
formák ne-

Pforta. Cisz-

kalmas voltát az igavonásra, mint ahogy felismerte a heiligenkreuzi korszakban az egyik szentgotthárdi nem magyar apát.³²

Olyan általános jelenség az *ökr* kizárólagos alkalmazása igavonásra, hogy az ehhez hozzászokott szemnek valami furcsa jelenség, ha lovat lát az ekében. Amikor Mátyás király és a cisterciumi nagykáptalan együttes munkájának eredményeképpen a magyarországi monostorok benépesítésére nagyobb számú ciszterci csapat igyekszik hazánkba, s útközben Regensburg határába érnek, meglepődnek, hogy ott lovat fognak az eke elé. A lovat azután folyton szóval biztatják, mert ha ezzel felhagynak, a ló is megáll. Ugyancsak szokatlan jelenség számukra az is, hogy az ökrök a szarvukra kötött szíjjal húzzák az ekét,³³ — ebből azt következtetjük, hogy a ciszterciek inkább jármot alkalmaztak ökreikre. Persze a szilajon felnövő ökrök igába törése nem volt valami könnyű mesterség. A heisterbachi apátságban élő Caesarius feljegyezte, hogy a himmerodi apátság egyik majorjában dolgozgató Hermann testvérnek igen sok baja volt a fiatal ökrökkel és csak egy hatalmas füttykössel tudott köztük rendet tartani.³⁴

Az *őszi szántás-vetés* ideje Kereszt felmagasztalása ünnepevel, szept. 14-vel kezdődik és végső határnapja nov. 11-e. Ilyenkor már virradat előtt talpon vannak a munkástestvérek, etetik az ökröket, tesznek-vesznek a majorban, de szántani csak akkor indulnak, ha már világos van. A szántóvető testvérek magatartása részletesen szabályozva van. Tudjuk, hogy a hallgatás törvénye a szerzetesi életben nagy fontosságú és alóla jóformán senki sincs felmentve. De a különböző foglalkozásoknál különböző volt annak az ideje. A szántani igyekvő munkástestvérek pl. amikor az ökröket befogják, beszélgethetnek. Kettesével mennek ki a szántóföldre, de útközben teljes csendben haladnak. Ha megérkeznek és szántáshoz látnak, ennek módjáról és mikéntjéről beszélgethetnek és csak akkor hallgatnak el, ha szembejön velük valaki. — Magukkal hozott ebédjüket odakint költik el. Hazafelé menet ismét szóltanul haladnak. Otthon kifognak, az ökröket az istállóba hajtják, s kijelölt helyen *állva* a majormesternek beszámolnak.³⁵ Míg

³² Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XX No 7/a.

³³ Békefi: A pásztói apátság története. I. 88.

³⁴ Vroneck: Des Caesarius von Heisterbach Himmeroder Wundererzählungen. 38.

³⁵ Regula conversorum c. X.: Martene IV. 1650.: „A Festo S. Crucis usque ad festum S. Martini mox finitis matutinis, omnes fratres caputia sua suscipiunt et occupantur usque ad diem aliquibus laboribus, ut non vacent. . . dicta prima *jungunt boves* ad carrucam suam bini et bini loquentes pariter in eodem loco. Longius procedentes silentium teneant, *donec arare incipiant*: quod cum inceperint, loqui possunt ineundo usque ad revolutionem carrucae, ubi silentium ex consuetudine teneant. Similiter etiam aliis obviantibus eis in arando cessant loqui, ne scandalum faciant audien-

jó fu
ott
vére
más:
éjtsz
célsz
rábó
nagy

zátá
mar
a ki
lehe
Erre
mar
egy-
szer
Pfor
bea
mint
is re
mon
szal
— a

a m
talá
is j
Egy
terc
mor
gatt
sok
a c

tibus
sua,
stan
Pilis

leti-
tosít
zur
zu c

jó fű van, az igásökröket legelőre hajtják a napi munka után, s ott éjjel legeltetik. Ilyenkor az őrzés is a béres- munkástelevérek feladata: aki azonban egy éjjelen át így virrasztott, az másnap nem megy a mezőre.³⁶ Az illetén virrasztás a hűvös éjszakákon, de meg az állandó szabadban tartózkodás tette célszerűvé azt az intézkedést, hogy akik a munkástelevérek sorából a mezőgazdaságban foglalkoznak, azoknak a kámzsája nagyobb, azaz jobb védelmet nyújtó legyen.³⁷

A trágyázás a ciszterci gazdálkodáshoz szorosan hozzátartozik, annak jellemzője. Már az irtás, égetés után visszamaradt hamu is a talaj javítására szolgál az irtásföldeknél, de a kiterjedt állattenyésztés, az állatok részben téli istállózása lehetővé tették az istállótrágya rendszeres alkalmazását is. Erre vonatkozólag a német apátságokban érdekes feljegyzések maradtak fenn. Waldsassen apátsága pl. valahányszor bérbead egy-egy darabot roppant kiterjedésű birtokából, mindannyiszor szerződésileg biztosítja a föld rendszeres trágyázását.³⁸ A Pforta-i apát viszont megígéri egy 1234-i föld-bérletében a bérbeadónak, hogy a bérbeadott földet épenúgy trágyázzni fogják, mint a sajátjaikat szokták.³⁹ Ez az apátság különben a rétjeit is rendszeresen trágyázzni szokta.⁴⁰ A heisterbach-i apát az egyik monostori jószág bérbeadásánál szerződésileg kiköti, hogy a szalmát onnét nem szabad eladni, hanem — trágyává alakítva, — a föld javítására kell fordítani.⁴¹

S hogy a talajjavításnak ez a módja nem csupán ezeknél a monostoroknál volt gyakorlatban, hanem a cisztercieknél általános volt, legjobban bizonyítja az, hogy maga Szent Bernát is jellegzetesnek mondja a ciszterciekre nézve a trágyázást. Egyik ránkmaradt leveléből tudjuk ezt. Szent Bernátnak ciszterci szerzetessé lett unokaöccsét a clunyi perjel áthívta a maga monostorába. Addig beszélt neki, míg nem az ifjú eszét kiforgatta. Igyekezett megrajzolni előtte az új ciszterci foglalkozások nehézségét. Többek között ezeket mondotta neki, hogy vele a ciszterci munkát lebecsültesse: „Hát miféle szerzet az, ahol

fibus. Ea vero, *postquam disjunxerint* in silentio redeunt usque ad stabula sua, ubi locum habent determinatum, ubi magister eorum cum eis loquitur; stando tamen.“ (V. ö. Hoffmann: Konversen 99., Svoboda 57., Békefi: Pilis I. 8.)

³⁶ Regula conversorum c. X.: Martene IV. 1650.

³⁷ Usus conversorum c. XVI. (Hoffmann: Konversen 59. után)

³⁸ Muggenthaler 115. és 118. — Utóbbi helyen a szerző közöl egy bérleti-szerződés-részletet, mely a bérbeadott szőlő évenkénti trágyázását biztosítja: ... „den Weinberg in gutem u. vollem Bau zu halten, alle Bräuche zur rechten Zeit anzubringen, sonderlichen aber jährlich mit fünf Fudern zu düngen.“

³⁹ Rössler 319.: „promissum est, quod *stercorantur* agri...“

⁴⁰ Ugyanott.

⁴¹ Pauen 126.

földet művelnek, erdőt irtanak és trágyát hordanak?!⁴² E szavakból, melyeket maga Szent Bernát ad az ócsarló ajkára, három jellemző ciszterci foglalkozást látunk kiemelve: mint a földművelés vagy erdőirtás, éppannyira jellemző rájuk nézve a trágya alkalmazása is. Mindez annál is inkább érdekes adat, mert a XII. sz.-ból való, amikor éppen nem állítható, hogy a trágyázás általánosságban megbecsülésben részesült volna. S ha nincs okunk kételkedni annak a tételnek az igazságában, hogy „annál nagyobb becsben részesíti a földművelő a trágyát, minél magasabb fokú az intelligenciája, szorgalma és gazdasági tudása”,⁴³ a tételt megfordítva: abból, hogy a ciszterciek a talajjavításnak ezt a módját rendszeresen alkalmazták, következtetni lehet a gazdasági téren megnyilvánuló gondolkodásmódjukra.

Vetőmagot legelőször onnan hozták a szerzetesek kisebb mennyiségben, ahonnan települtek. Későbbi évek folyamán már ezzel is maga a gazdaság látja el magát, bár feltehető, hogy a nagykáptalannal kapcsolatos franciaországi útjok alkalmával az ott megfordulók többször is hoznak egy-egy jól bevált fajtából.

A r a t á s r a a szerzetesek csoportosan mennek, a munkástestvérek kettesével. Utóbbiak menet és jövet beszélgethetnek, csak másokkal való találkozáskor hallgatnak el. Ebédjüket szintén magukkal viszik.⁴⁴ Az 1432-i nagykáptalan visszaállítja azt a böjti rendet, amelyet addig az aratás megbolygatott, mert úgymond, most már nem kell a szerzeteseknek a régi kemény munkát végezniök.⁴⁵ Ez nemcsak a XV. sz.-ban már megváltozott viszonyokra mutat rá, hanem arra is, hogy az aratás a legnehezebb munkák egyike volt. Egyszerre sok munkást követelt, hiszen a nagykiterjedésű táblákon az érés körülbelül egyszerre következett be, az aratás tehát nem tűrt halasztást. Ezért aratáskor munkába áll minden munkabíró ember az apáttól kezdve.⁴⁶ Aratás idejére *külön intézkedésekkel* találkozunk.

⁴² Migne: Patrologia Latina 182. köt. col. 73. (1. Epist. S. Bernardi n. 4.): „Qualis religio est, fodere terram, silvam excidere, *stercora comportare?*”

⁴³ Dorner: A kereskedelmi trágyák történelme, gyártása és használata. 6.

⁴⁴ Martene IV. 1650.: „Tempore *missionis* et *secationis* euntes et redeuntes ad vectigalia sua bini et bini loquantur ad invicem. Tacent tamen, ut dictum est, et colloquium intermittunt, quando eis ex adverso venientes accurrunt. Refectionem ibi accipiant, ubi erant, habentes singuli pulmentum suum.”

⁴⁵ Martene IV. 1583.

⁴⁶ Migne P. L. 185. 1273: „Quadam igitur die, cum *ad laborem triticae messis* cum caeteris exisset, segregatus paululum a conventu... coepit intueri metentes, secum reputans pariter et admirans, quia videlicet tot sapientes, tot nobiles et delicatos ibidem viri propter amorem Christi laboribus atque aerumnis seipsos exponerent, et ferventissimum solis illius ardorem cum tanta alacritate susciperent, acsi in horto deliciarum suavis-

szab
apát
egy
mar
is n
rége
öket
veze
zós
van
nek
étel
pera
6 ó
tová

ott l
kori
han
ilyen
maj
den
egés
a há
rekk
csak
sár-
zete
— A
ból
nak
zete

völg
nem
tása

Már
2-ig
hogy
pekl

sime
jegyz

Mindjárt az első aratási napon a reggel végzett zsolozsmán szabad egy kicsit szaporábban énekelni, mint máskor, ha az apát ezt jónak látja. Misét sem hallgatnak aratásban, csak egynémely napon; a misén ilyenkor rendszeren csak az otthonmaradó betegek és gyengélkedők vannak jelen. Maga a miséző is mise után azonnal siessen aratni. Minthogy a többiek már régen elmentek, a misézőnek a perjel előre megmondja, hogy őket melyik dűlőben keresse. Ki- és bemenetelre, meg a munka vezetésére ugyanazok a szabályok állanak, mint fentebb a közös munkánál. Ilyenkor is a mezőn van az ebéd. Egy tál étel van ebédre, egy vacsorára. Nyers vagy forralt tej egy tál ételnek számít, a méz azonban nem, kivéve azt az esetet, ha más étel nincs kéznél, méz ellenben van. Este rendszerint a *Vesperae* zsolozsma-rész idejét jelző harangszóra ér véget a munka 6 óra tájban, de ha a szükség úgy kívánja, egy darabig még tovább arathatnak.

Mikor aztán tényleg véget ér a napi munka, a zsolozsmát ott kint a tarlón végzik el s így indulnak a monostor felé. Gyakori azonban az az eset is, hogy nem mennek a monostorba, hanem a legközelebbi majorban hálnak. Az apátnak azonban ilyen esetben már jóelőre gondoskodnia kell, hogy az illető majorban legyen megfelelő ebédlő- és hálóterem, ebben mindenkinek külön fekvőhelye. Itt is épűgy, mint a monostorban, egész éjjel mécses ég a hálóteremben. Ilyenkor sincs felbontva a hallgatási kötelezettség; a szerzetesek sem a munkástestvérekkel, sem a cselédekkel nem beszélgethetnek. Egymással is csak akkor beszélgetnek, amikor annak helye és ideje van. Vasár- és ünnepnapokon is a majorban maradnak az arató szerzetesek s olvasgatnak; a határban azonban nem járkálhatnak. — Aratás után aztán minden szerzetes visszamegy a majorokból a monostorba s a majorban csak a munkástestvérek maradnak és a jobbágyok. Az aratás az egyedüli eset, amikor a szerzetes a majorban hosszabb időt tölthetett.⁴⁷

A *termés behordása* alkalmával mutatkozott a majorok völgyi fekvésének egyik előnye: a majorok felé lejtő utakon nem okozott nagyobb nehézséget a megrakott szekerek vontatása.

A *cséplés* csak az őszi vetés bevégzése után kezdődött Márton-nap, nov. 11.táján és sokszor Gyertyaszentelőig, febr. 2-ig is eltartott.⁴⁸ A késői és hosszú idő annak tulajdonítható, hogy ez a munka lassan ment, hiszen legnagyobbbrészt kézi csépekkel dolgoztak. A cséplés is a béresek feladata, akik, mint

sime fragrantia poma decerperent... (Egy XII. századbeli ciszterci feljegyzése.)

⁴⁷ *Consuetudines c. LXXXIV.*: Guignard 190.

⁴⁸ Békefi: *Pilis* I. 80.

más helyekből kitűnik, minden szükséges gyalogmunkánál is alkalmazást nyertek. A csépléskor nyert szalma alomnak szolgált.

Magtárépület minden ciszterci gazdaság nélkülözhetetlen épülete. Mivel nagy mennyiségű szemes termést kellett befogadniuk, de úgy, hogy a kezelés is lehető legyen, azért nagy gonddal és főképen tágasra épülnek. Mintául a claravallisi apátság magtára szolgált, amelyet Szent Bernát építtetett. Bár ezt az épületet még a XII. sz. első felében építették, a mai követelményeknek is megfelel. Az ott megforduló idegenek csodálattal írnak és egy-két adatot is feljegyeztek róla. Így tudjuk, hogy 70 m. hosszú, kétemeletes, egészen tűzmentes bolthajtásos épület és kitűnően lehet szellőztetni. Különben a szilárdságát legjobban mutatja az, hogy még ma is fennáll.⁴⁹

A termés felhasználásánál elsősorban maga a gazdaság szerepel, mint legnagyobb fogyasztó. De bőven jutott a termésből kenyér formájában a monostoroktól elmaradhatatlan szegényeknek, utasoknak, maradt eladásra is. A heiligenkreuzi korszakban is Szentgotthárd bevételei között a gabonaeladás jelentős összeggel szerepel.⁵⁰ Szükség esetén a monostorok a magtáraikban felhalmozott gabonát nem adták el, hanem vagy kiosztották az inségesek között, vagy saját üzemükben

⁴⁹ Piszter I. 115.

⁵⁰ Puztán érdekesség szempontjából közöljük az apátság 1734. évi mérlegét annak a megvilágítására, hogyan oszlottak meg a tételek a készpénz-jövedelemnél és kiadásnál:

„Perceptio Paratae Pecuniae:

Vigore rationum Anni praeteriti		
remanserunt in Cassa fl. Rh.	116 H.	45
Ex Proventibus ordinarijs obvenerunt	717	62 ¹ / ₂
Ex Proventu Urbariali	2253	50
Ex dividito frumento	2511	90
Ex Educillo Szent-Gotthard	1666	34
Ex Educillo Csörötnek	323	—
Ex Muletis	20	—
Ex fabrica Thabacaria	6987	—
Extraordinarij Proventus	873	46
Ex dividitis Tegulis	99	30
Summa totius Perceptionis	15568	57 ¹ / ₂

Exitus, sive Erogatio:

In sortem salariorum et Deputatorum soluti	684	61 ¹ / ₂
Extraordinariae Erogationes	1304	98
Pro Expensis itinerarijs soluti sunt	73	—
Pro fabrica Thabacaria erogati sunt	4292	52 ¹ / ₂
Administratio Paratae Pecuniae	8495	91 ² / ₃
Summa totius Errogationis	14851	03 ² / ₃
Defalcata itaque Errogatione a Perceptione, manent in		
testantijs haerentes pro anno futuro ... fl. Rh.	717	53 ⁵ / ₆

(Heiligenkreuzi lt. R. 47. f. XX. No 2/a.)

1233. II. E n d r e a beregi egyezmény értelmében megengedi, hogy a szentgotthárdi apátság a III. Béla óta kezelésére bízott évi 20.000 kocka sóból ezentúl évente 2.500 kockát saját használatára fordítson, a többit pedig a Vasvárról történt szállítás díjának — évi 250 márka — megtérítése után adja át a királyi sótisztaknak. Szövege: 113. l. 35. jegyz. *Eredetiben: 45×33 cm bőrhártya, közepéről a királyi nagypecsét háromágú fonalon lóg.*

(Körmendi levéltár: A. II. 1. 8. No 4.)

megőrölve kenyeret sütöttek belőle s azt osztották ki. Röviden így fejezte ki az álláspontját minden monostornak a morimondi apát 1147-ben: „*Jaj nekünk, ha csak egy valaki is éhenhal ajtónk küszöbén, míg egyetlen harapás kenyerünk van!*”⁵¹ Egyes monostorok egész vidékeket mentettek meg az éhenhalástól rossztermésű esztendőben. Elsősorban saját jobbágyaikat mentik fel ilyenkor a szolgálmányok alól, amint a magyarországi Bélakút ezt írásban is lefektette,⁵² azután az idegeneket segítik.⁵³ Heisteirbachban például az 1197-i inséges esztendőben minden nap egy ökröt osztottak ki elkészítve, megfelelő hozzávalóval, az inségesek között.⁵⁴ Claravallis, Szent Bernát apátsága pedig az 1125—26-i inséges évben 2.000 szegényt tartott ki.⁵⁵

2. Állattenyésztés.

Amint az 1134-i nagykáptalan rendelkezéséből láttuk,¹ a földművelés mellett az állattenyésztés volt a ciszterci szerzetesek másik megélhetési forrása. Valóban, a monostori gazdálkodásnál mindenkor megbecsülésben részesül az állattenyésztés; ez különben az egyes apátságok gazdálkodásának biztonságára szempontjából fontos kérdés volt. Egy monostori nagybirtok az állattenyésztésnek sokképen hasznát látta és arra egyenesen rászorult. Gyors közlekedésnél, különösen a franciaországi utak alkalmával, továbbá hosszú fuvaroknál lovat használtak. A földművelésben nélkülözhetetlen igavonó erőt saját szarvasmarha-tenyészetükből kellett kiállítaniok. Élelmezési szempontból a sertés és a juh, valamint a hal és a méh mellőzhetetlenek a monostor, méginkább népei háztartásában. Ezek mellett volt az állattenyésztésnek egy, a ciszterciek által nagyon is megbecsült haszna: a trágya termelése, ami által a föld javítása vált lehetségessé.

Több körülmény kedvezően befolyásolta a monostorok állattenyésztését. Ezek között első helyen említjük azt, hogy a magyar ciszterci monostorok sóellátása kedvező módon nyert megoldást. Szentgotthárdnak sem volt oka e tekintetben semmi panaszra. Már III. Béla évi 20.000 olyan sókockát ad a monostornak, amilyeneket a német határra szoktak szeke-rezni. 1233-tól pedig a monostor évente 2500 kockát tarthat

⁵¹ Wellstein: Orden 32.

⁵² Turchányi 52.

⁵³ Dolberg: Die Liebestätigkeiten der Cistercienser. Studien u. Mitteilungen ... 1894.

⁵⁴ Wellstein: Orden 33.

⁵⁵ Piszter I. 105.

¹ 21. lap.

meg saját használatára a nála elraktározott kincstári sóból, mely 20.000 kockát tett ki.² Nem szükséges itt hangsúlyoznunk, milyen fontos volt a só a gazdaságban, hiszen a só szükségessége az állattenyésztés felkarolásával együttjár. Igaz ugyan, hogy a monostori állattenyésztés akkori külterjes volta miatt a sószükséglet nem volt olyan nagy, mint mesterséges takarmányozás esetén, de azért a legelőn sem találja és találta meg az állat mindig a szükséges sómennyiséget. Ilyenkor azután elkerülhetetlen volt a sózás, hacsak nem akarták állataikat veszedelmes betegségeknek kitenni.³ Ezt aligha tehetjük fel: a kedvező sóellátást tehát feltétlenül az állattenyésztés hathatós előmozdítójának kell tekintenünk.

De az állattenyésztés előfeltételei között monostorainknál is a rétek és legelők kérdését kell a legfontosabbaknak tartanunk.

A rétek művelése a ciszterci apátságok legtöbbjében azért sem utolsó kérdés, mert a területük, éghajlatuk olyan, — csekély kivétellel, — hogy teleik hosszúra nyúlnak, inkább zord, mint enyhének mondható az időjárás a környékükön, ahol tehát az állatok átteleltetése bőséges takarmányt igényelt. A vízöntéses helyek, amilyeneken, mint említettük, a ciszterciek előszeretettel választottak maguknak munkateret, valósággal kínálkoztak a rétalakításra, kellő munka fejében. Ez volt a helyzet Szentgotthárdon is, ahol a hosszú teleket a mai, nem épen szelíd éghajlata alapján a multra is nyugodtan alapul vehetjük; rétnek alkalmas területek pedig bőven találkoztak a Rába és Lapincs völgyén. Ezek azonban, mielőtt rétnek alkalmasak lettek volna, megkívánták az ármentesítést, a fölösleges víz levezetését.

Említettük, hogy a talajszárító, lecsapoló munka árkok segítségével történt. Szentgotthárd birtokán ezt a munkát azok a majorok végzik, amelyek a Rába és Lapincs völgyének széléin települtek. A talajszárító munkával a mocsaraktól elhódított rétek aztán különféle *neveket* kaptak, többnyire az alakjuk, fekvésük után. Ha azon az alapon, hogy a határok egyes részeinek, dülőinek elnevezései sokszor századokon át sem változnak,⁴ a szentgotthárdi apátsági rétek neveit, amint azok a heiligenkreuzi korszakban előfordulnak, irányadónak tekintjük a középkorra, úgy azt mondhatjuk, hogy a monostor rétjei a folyómenti fekvéstől kapták a „-köz” (pl. Víz-köz többször is⁵)

² Körmendi llt. A, II. 1. 8. No 4.

³ Tormay: A konyhasó mezőgazdaságunkban. Vegetarinarius XX. évf. 105.

⁴ Takáts: Nyelvtörténet. Századok 1906. évf. 212.

⁵ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXIII. No 4. Scrinium I. 7.

és a
vezése

N

is mar

sávot

mérték

jedelm

nem r

mérték

víz m

nek m

veszür

akkor

terülő

natern

Tóth-f

határ

határa

bősége

A

gondo

viselvé

gondo

zsomb

tetbe,

A leg

landó

sem e

rends

K

tással

vonul

ban k

mint

a kas

adja

az eg

falu ha

11

12

13

14

és a „-szeg“ (pl. Pál-szeg, Varjú-szeg, Kalmár-szeg⁶) elnevezéseket.

Ne gondoljuk, hogy ami egyszer rétet lett, az mindvégig az is maradt. Területük annál inkább kisebbedik, minél nagyobb sávot engednek át a monostornak földművelés céljaira. Amely mértékben hódít tehát a földművelés, annyiban fogy a rétek terjedelme. A rétek illetően kisebbítése nem jelenti azt, hogy azok nem részesülnek kellő megbecsülésben. Feltörésükben a kellő mértéket mindenkor megtartották, s azok a részek, amelyek a víz mellett, a legalkalmasabb részen feküdtek, mindvégig rétnek maradnak. Szentgotthárdon pl. hacsak egy keskeny sávot veszünk rátnak a Rába és a Lapincs partján egész hosszában, akkor is nagy területet kapunk. Valóban, a folyók mentén elterülő községhatárok a heiligenkreuzi korszakban mint jó szénatermő helyek szerepelnek, mint pl. Kedhely,⁷ Bada-falva⁸ és Tóth-falva.⁹ Megemlítik a számadások, hogy csak a zsidó-falvi határ egyik apátsági rétyjén 50 szekér széna terem.¹⁰ Rákos határában pedig az 1350-ben említett jószágállomány alapján is bőséges rétekre következtethetünk.¹¹

Ami pedig a *fű minőségét* illeti, a talajviszonyok alapján gondolhatjuk, hogy a réteken régebben is bőven voltak képviselve a savanyú fűfélék, épen úgy, mint ma.¹² — A rétek gondozása tekintetében az egyszerűbb munkálatok: mint a zombékok elhintése, fogasolás, bokrok irtása jöhetnek tekintetbe, mint amelyek a nedves talajon nem voltak elkerülhetők. A legnagyobb munkát azonban a réteket védő árokhálózat állandó tisztítása, fenntartása igényelte. Nem tekinthetjük azt sem elszigetelt jelenségnek, hogy a pfortai apátság a rétyjeit rendszeresen trágyázta.¹³

Kaszálásról a régi ciszterci alkotmányozó írások az aratással együtt szólnak. Miként aratni, úgy kaszálni is közösen vonul ki az egész szerzetesi testület, a munkástestvérek azonban kettesével. Élelmöket is magokkal viszik: az étkezés, valamint a közös imádságok kint a réten vannak. Alkonyatig tart a kaszálás, hazafelé menve kiki saját kaszáját viszi, de nem adja be a közös szerszámtartó-helyre, mint említettük, hanem az egész kaszálási időszak idején fekvőhelye mellett tartja.¹⁴

⁶ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXIII. No 4. Scr. XV. f. 14. No 1.

⁷ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXIII. No 4. Scr. XI. f. 5. No 5.

⁸ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXIII. No 4. Scr. I. No 5.

⁹ Heiligenkreuzi llt. R. 47. pg. 273. No 8. 113.

¹⁰ Heiligenkreuzi llt. R. 47. pg. 273. No 8. 123.: „Item vagyon ezen falu határában az Urnak ötven Szekér Széna termő Rétyye.“

¹¹ Körmendí llt. A. II. l. 8. No 6.

¹² Békefi: Emlékkönyv... 483.

¹³ Rössler 319.

¹⁴ Consuetudines c. LXXV.: Guignard 177.

Takarmányhordáshoz külön szénásszekerek vannak használatban. A heiligenkreuzi apátság mások számára is készít a műhelyeiben ilyen szénahordó szekereket.¹⁵

A legelők régebben sokkal nagyobb szerepet játszottak az állattenyésztésben, mintsem a mai viszonyok alapján gondolni lehetne. Az állattenyésztés ugyanis külterjes: tavasztól késő őszig a legelőn él a jószág. Ezért sok legelőre van szükség. Monostoraink állattenyésztése is legeltetésen nyugodott. Adományul kapott birtokaikat alig lehet elképzelni legelők nélkül, bár mint tudjuk, a legelők olyan természetű tartozékok voltak, hogy az adománylevelekben szükségtelen volt ezeket külön kiemelni.¹⁶ Szentgotthárd területén jó volt a helyzet legelők dolgában. Az apátsági birtokot nagyterjedelmű erdők borítják: a kor szokása szerint elsősorban ezek jöttek számitásba. Az erdők szélei, tisztásai, patak völgyek, domboldalak bő legelőterületet szolgáltattak. Általában a törzsbirtok nyugati részein jobbak a legelők, de azért az egész birtokon kedvezők a legelőviszonyok. Kedvez neki az éghajlat, de a függőleges felszíni tagosultság is: a dombok és lankák, mint azt a vidék hegy- és vízrajzi térképéről láthatjuk, különféle égtájak felé hajlanak, s így az egyes legelő-darabok a napnak különféleképpen vannak kitéve, azaz változatos legelőt nyújtottak. Szokás volt a ciszterciaknál a legelőnek állatok szerinti *felosztása*. Waldsassenél pl. a növendékmarha külön legelőjét kerítéssel is ellátták.¹⁷ Azt meg már előbb említettük, hogy munkaszünet idején az ökröket is külön legeltetik.¹⁸

Szentgotthárdnál is találunk ilyen nyomokat. A heiligenkreuziek, amikor az apátsági birtokon újjászervezték a gazdálkodást, szorgalmasan keresték azokat az adatokat, hagyományokat, amelyek az apátsági gazdálkodásra nézve útbaigazítást adnak. Bizonyára a multat követték, amikor a birtok keleti részén Huszaszó középponttal a sertés- és juh-tenyésztésüket rendezik be,¹⁹ és bár itt is van némi szarvasmarha- és lótenyésztés, ez inkább a nyugati részeken folyik, ahová különben középkori adataink is utalnak.²⁰

A legeltetésnél egy fontos rendi előírás is irányadó: az, hogy a nyájjal éjjelre mindig vissza kell térni a majorba.²¹ Ez

¹⁵ Hlawatsch: Die Abtei Heiligenkreuz in Wienerwald 10.

¹⁶ Wenzel: Magyarország mezőgazdaságának története. 198.

¹⁷ Muggenthaler 118.

¹⁸ Regula conversorum c. X.: Martene IV. 1650.

¹⁹ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XX. No 7/a. és No 7. 4-to.

²⁰ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 6.

²¹ Annales I. 279.: „Nullus Abbas Ordinis nostri sive pecudes, sive armenta sinat ad pascua longius evagari per diem, quin in nocte revertantur intra proprios fines et terras proprias.” — V. ö. Winter I. 107., Békefi: Pilis I. 81. — E szabály alól azonban az *igásökrök*, a makkoló *sertések* és az alpesi *juhászatok* kivételek voltak, mint látni fogjuk. Legelőhiány, szá-

azt jelenti, hogy egy-egy major a legelőt csak abban a környezetben tudja kihasználni, amelyiknek legmesszebb eső pontjáról is nehézség nélkül elérheti az éjjeli szállást, a majort. Ha tehát az apátságok nem akarták a legelőt a birtok egyes pontjain kihasználatlanul hagyni, már a majorokat úgy kellett elhelyezni, hogy két szomszédos majornak a fenti szabály által korlátozott legeltetési körzetei egymást érintsék, s közöttük ne maradjon olyan terület, amelyiket egyik majorból sem lehet elérni a fenti szabály megsértése nélkül. Nem mondjuk, hogy Szentgotthárd majorjai elhelyezésénél kizárólag ez a szempont döntött, de annyi bizonyos, hogy az apátsági törzsbirtok területének legeltetési szempontból számbajövő minden egyes pontja megközelíthető volt valamelyik helyséből úgy, hogy a nyájak még aznap visszatérhettek a szállásaikra. A legelő teljes kihasználása tehát Szentgotthárdon a fenti előírás keretén belül könnyen lehetséges volt.

Monostoraink gazdaságaiban az erdőkön kívül *legelőnek használták* még a háromnyomásos rendszer következtében parlagon heverő $\frac{1}{3}$ rész szántót, aratás után a tarlót, végül kaszálás után a réteket. Érdekes, hogy 1157-ben a nagykáptalan megtiltja a monostoroknak zálogbirtokok elfogadását, de a legelőkkel kivételt tesz: olyan legelőket továbbra is lehet zálogul elfogadni, ahol a monostor már előzőleg a legeltetési jogot megszerezte.²² Ez a rendelkezés a legelők szükségességére mutat.

A pásztorok kérdése nem kevésbé fontos az állattenyésztésnél, annál inkább, ha ez külterjes. Mindaddig, amíg a munkástevérek nagyobb számmal vannak egy-egy monostorban, a pásztorok az ő soraikból, későbbben pedig a szolgálépek közül kerülnek ki. Az ilyen nyájőrző munkástevéreket már a ruházatuk is megkülönböztette némileg az egyéb foglalkozásúaktól. Míg u. i. a munkástevérek felsőruhája célszerűség szempontjából szűkebb és rövidebb volt, mint a szerzeteseké és a kámzsa is kisebb volt rajta, addig ez utóbbi a pásztoroknál a szabadban való állandó tartózkodásra való tekintettel ugyanolyan nagyságú, mint a szerzeteseké, hogy így esőben-szélben szolgálatot tehessen.²³

Láttuk, hogy a munkástevérek szabályzatai milyen fontosnak tartják a *hallgatást*.²⁴ A pásztorok számára külön elő-

razság esetén azonban minden apát kaphatott a nagykáptalantól felmentést e szabály alól: "...sed qui etiam in aliis partibus hanc legem tenere non poterunt, ea ipsi non tenebuntur, sed poterit in eis capitulum dispensare, ut vivere possint, si tamen hoc testimonio vicinorum Abbatum manifeste ostendere poterunt." (Annales u. ott.)

²² Martene IV. 1247.: „Vadimonia, sive gageriae ulterius non recipiantur, exceptis propriis decimis feodis et pasturis.”

²³ Usus conversorum c. XVI.: Guignard 286.

²⁴ 60. lap.

írások vannak e tekintetben. Mikor a nyáj még el nem érte a legelőt, a pásztorok nem beszélgethetnek egymással, de legeltetés közben már igen. Ki- és behajtások csak bitangba tévedt jószágaik után érdeklődhetnek, s csak ilyen irányú kérdésekre válaszolhatnak.²⁵ A magokkal hozott élelmet, az egy font kenyert csak akkor szabad elfogyasztaniok, ha már elérkezett az étkezés ideje. Ha a kenyérből marad, sem embernek, sem az állatoknak oda nem adhatják, hanem haza kell vinniök. Ha valaki a legelőn ételt ajánlana fel nekik, nem szabad elfogadniok, ellenben ha erdei gyümölcsöt találnak, azt megehetik.²⁶ — Ezek, és hasonló előírások mintegy intézményesen biztosítani akarták a pásztorokban az olyanyra fontos tulajdon: az igénytelenség kifejlődését. De nem hiányoztak a pásztorokból egyéb megkülönböztetett tulajdonságok sem: az edzettség, bátorság, a férfias erő, — amint erre egy érdekes példát láttunk alább.

A másik kérdés: a t e n y é s z a n y a g beszerzése is szerencsés módon nyert megoldást a kedvező rét- és legelőviszonyok s a pásztorok kérdése mellett. A ciszterci gazdaság kezdetben sincs kitéve annak a kényszerűségnek, hogy különböző állatfajokkal kísérletezzék, míg nem — talán nagy veszteségek után, — a megfelelőt kiválaszthatja. E kísérletezést már eleve kizárta az a kapcsolat, mely az új monostor és az őt telepítő anyamonostor között fennáll. Az anyamonostor u. i. köteles többek közt tenyészanyaggal is ellátni telepítvényét: mivel pedig az anyamonostornak már hosszabb-rövidebb gazdasági múltja van, amikor egy-egy monostor benépesítésére vállalkozik, rendszerint jó, kipróbált tenyészanyagot tud adni az új monostornak hozományképen.

Ellenvetésül lehetne felhozni, hogy az atyaapátságot és az új monostort igen nagy távolságok választják el egymástól (mint pl. Szentgotthárdot — a franciaországi Trium-Fontiumtól), e miatt az állatok szállítása komoly nehézségekkel jár, — azért talán inkább arra kell gondolnunk, hogy az atyaapátságok ezirányú kötelezettségei a gyakorlatban nem érvényesültek és egy-egy kezdő apátság valami közelebbi helyről szerezte be állatait. Ez csak látszólagos nehézség, mert hiszen ami a tá-

²⁵ Regula Conversorum c. XI.: Martene IV. 1650. — Ezt a rendelkezést az Usus conversorum VI. fejezete azzal toldja meg, hogy ha valaki az útbaigazítás, bitang jószág után való érdeklődésen kívül *egyebet* is kérdezne a munkástestvértől, adja tudtára, hogy egyébről nem szabad szólnia. Ha az illető tovább is háborgatja, többé semmit sem válaszol neki: „Salutantem resalutant, et viatorem, si viam interrogaverit, verbis breviter doceant. Quod si de *alia re* eum alloquatur, respondeat se non licere loqui amplius. Nec etiam cuiuslibet inquietanti se et instiganti ad loquendum respondeat.” (Guignard 282., Békefi: Pilis I. 78., Hoffmann: Konversen 91.)

²⁶ Regula conversorum c. XI.

volságot illeti, nem szabad felejtenuk, hogy apátságaink települése idején az állatok „szállítása” ősi módon történt: a jószágot lábon hajtották és útközben legeltették. Ez az állatok természetének jól megfelelt, hiszen a szilaj tenyészet rendkívül erős, szívós szervezetet adott nekik, s így a hosszú hajtásokat jól bírták.²⁷ A távolság tehát nem volt akadály, s hogy a ciszterci apátságok sem tekintették annak, adatok bizonyítják.

Szinte megdöbbentő az a szám, mely Claravallis adományát mutatja egyik leányapátsága számára. Körülbelül Szentgotthárd alapítása idején Szent Bernát monostora Szardiniában is telepít egy monostort. Bár az új teleppel csak hajón lehet közlekedni, az anyamonostor e nehézség ellenére is első beruházásképpen 100 lovat, 200 ökröt, 500 tehenet, 1000 kecskét, 2000 sertést és 10.000 juhot ad neki.²⁸ Ha meggondoljuk, hogy az új ciszterci telepre a szigeten különös hivatás várt az állattenyésztés terén, és ha nem tévesztjük szem elől Claravallis roppant gazdagságát sem, a számadat valódiságán nincs okunk kételkedni.²⁹

Másik feljegyzésünk ugyanerről a monostorról szól, és egyúttal azt is mutatja, hogy Claravallis az állattenyésztés terén a fajta nemesítésében is jó példával járt elől. Amint a ciszterciek a gazdálkodás terén nem riadtak vissza a nagyobb nehézségektől sem,³⁰ úgy az állattenyésztésben sem kímélték időt és fáradságot, különösen, ha jó tenyészanyag beszerzéséről volt szó. A XII. sz. második felében Claravallis a tenyészete felfrísítése végett tenyészbikákat vásárol Dél-Itáliában, és pedig egyszerre 10 darabot. Apátjuk megbízásából Lőrinc claravallisi munkátestvér és két társa bonyolítják le az egész üzletet: minden segítség nélkül ők hárman hajtották a tíz állatot Dél-Itáliából Franciaországba. Az egykorú feljegyzés hozzáteszi, hogy ezek a tenyészbikák jóval nagyobbak voltak, mint az otthoniak, s azonfelül vadak, mint afféle szilaj-tenyészetből valók. Akkoriban csodaszamba mentek nemcsak az állatok maguk, ha-

²⁷ Előző századokban, amikor Magyarországból évente igen sok marhát vittek ki, azokat mindig lábon hajtották. Hogy a szilaj tenyészetből való szarvasmarha milyen távolságra tudott elmenni, mutatja az, hogy Bécsbe, Strassburgba, Velencébe, Mantuába stb. is lábon érkezett a magyar jószág. (Dorner: Rétek és legelők. Történeti rész 14.)

²⁸ Piszter I. 104.

²⁹ Különb, ami az apátságok kezdő állatállományának nagyságát illeti, a magyar Borsmonostorról is van egy érdekes adatunk. Az alapító Bors Domokos úgy egyezett meg a benépesítésre vállalkozó heiligenkreuzi apáttal, hogy ez nemcsak a szerzeteseket adja, hanem a szokástól eltérőleg a monostort is mindjárt ő kezdi építtetni, az alapító viszont cserébe e tehermentesítésért az állatállománnyal való beruházást vállalja. Kötölte magát, hogy 100 ökröt, 100 tehenet és 1.000 juhot ad a monostornak. (Kovács 5.)

³⁰ Pauen 5.

nem az is, hogy egyáltalán sikerült azokat három embernek az Alpokon áthajtani.³¹ S hogy ezek a példák nem egyedülállók, annak a nagy nyugati monostorok köteteket kitevő, feldolgozatlan gazdasági feljegyzései lennének a megmondhatóí.

S hogy a szakértelem, ez az állattenyésztésben olyanira fontos tényező sem hiányzott, mutatja ez utóbbi példa. Nem elméleti tudásról van itt szó, hanem arról a gyakorlati hozzáértésről, amelyet a hivatásos pásztoremlernek a tapasztalatok biztosítanak. Az említett Lőrinc testvér is csak úgy tudta vakmerő vállalkozását végrehajtani, hogy birtokában volt mindannak, ami ide szükséges volt. Kellett, hogy élete jó részét a jószág mellett töltse, ismerje az állatok természetét, szokásait, és tudjon ezekhez alkalmazkodni. S ami a már egyszer megszerzett tapasztalatok továbbítását illeti, a monostori gazdaságokban legalább is az első időkben határozottan jobb a helyzet, mint a világi nagybirtokon. Monostoraink u. i. népesek, tudnak munkástestvért adni a nyájuk mellé is. A pásztorok tehát ugyanannak a Rendnek a tagjai, amelynek az érdekében fáradoznak: velük együtt dolgozik fiatalabb testvérük is, aki majd helyükbe lép, akit addig már be kell avatniok a pásztoremler élet minden titkába. Így megvan a pásztoroknál a folytonosság, ami feltétlenül szükséges ahhoz, hogy az addig elért eredmények az utódokra is átszermazzanak, s hogy végül is a kívánalmaknak minél jobban megfelelő fajok kerüljenek ki a tenyésztéüből.

De a ciszterciek középponti rendszere is előmozdította a monostori gazdaságok állattenyésztésének sikerét. A vezetőség látja, hogy a birtok melyik részén melyik faj tenyészíthető a legnagyobb sikerrel, annak tenyésztését azután oda összpontosítja. A középponti rendszer nagy erőt képvisel ezen a téren is: a monostor nem szorul más segítségére, — különben is tilos másokkal közösbén állatot tenyészteni.³²

Ló.

A lótenyésztés alapjául a monostor gazdasági életének legelején rendszerint azok a lovak szolgálnak, melyeket az első települő szerzetescsoport az anyamonostorból magával hoz. Egyedüli állat a ló, amit már az első útjuk alkalmával magukkal hoznak: más állatot u. i. csak akkor hoznak régi monostorukból, ha ebből a szempontból a vidéket már eléggé kiismerték s a gazdasági berendezkedés legelső nehézségein túl vannak.

³¹ Piszter I. 104.

³² Annales I. 275.: „Nullam cum saecularibus societatem in pecoribus nutriendis... habere permittimus.”

1345. N a g y L a j o s megerősíti a szentgotthárdi apátságot a pénzváltással kapcsolatos kiváltságaiban addig is, míg az apát az erre vonatkozó régebbi kiváltságleveleit felmutatja. — *Eredetiben:* 29×10 cm papír, hátán a nagy viaszpecsét nyomai és befűző szalagja.

[Körmendi levéltár: A. II. 1. 8. No 7/c.]

Addig
állatokk
mert m
okt. 7-
előtt ép
utazásn
teremté
volna.

A
leteik s
lóra vo
rozások
első év
években
csakis
szentgo
hogya
fogát é

A
nostor
távolab
Szentgo
tesek
mindan
az ettő
talan r
öltözet

Ha
valakít
az 119
káptala
Mivel
illető a
távolm

1 S
2 P
3 M
4 I
5 L

extra s
interim
conserve
officio
culpa a
L. még

6 P
pis cum
7 J
8 J

Addig csak a ló képviseli az anyamonostortól kijáró hozomány állatokból álló részét. Szentgotthárdnál ez annál is valószínűbb, mert mint mondtuk, a szerzetesek Trium Fontiumból ősszel: okt. 7-én (1184.) érkeztek Szentgotthárdra s így a tél beállta előtt épen elég munkát adott nekik más egyebek mellett az ideutazásnál nem nélkülözhető lovak téli takarmányának az előteremtése, nemhogy már ekkor más állatfajokra is gondolhattak volna.

A ló alkalmazása a monostorainknál sajátos szükségleteik szerint történik. Minden települő apátságának elsősorban lóra volt szüksége: a monostor építésénél nélkülözhetetlen fuvarozásokhoz, gyors közlekedéshez stb. De a lovaknak a monostor első éveiben betöltött szerepe nem állandó, mert a későbbi években már a lovat igavonásra rendszeresen nem használják, csakis hosszú fuvaroknál, ha pl. vásárra mentek. Így Betha szentgotthárdi apátról — a XVI. sz. közepe táján — tudjuk, hogy a szombathelyi vásárra lóval megy: egy szekér elé 4 lovat fogat és minden szekérré 23—25 köből búzát-gabonát rakat.¹

A lónak nagyobb szerep jutott, mint *hátsólónak*. Ha a monostor mint középpont gyorsan akar érintkezésbe jutni a birtok távolabbi pontjaival, — főképp ha az olyan messze van, mint Szentgotthárdtól volt Edelics,² — ha az apátok, vagy a szerzetesek a nagykáptalanra vagy a leányapátságukba mennek,³ mindannyiszor lóháton utaznak.⁴ A lovaglás általános szokás és az ettől való eltiltás büntetésnek számított.⁵ Az 1295-i nagykáptalan megengedi, hogy az odautazó apátok a rendi ünnepélyes öltözetet, a kukullát letéve ülhessenek lóra.⁶

Ha az apát lóháton ment valahová, mindig vitt magával valakit.⁷ Érdekes viszonylatban találjuk megemlítve a lovaglást az 1195-i nagykáptalan rendelkezéseiben. Nem jelent meg a káptalanon az egyik apát arra való hivatkozással, hogy gyenge. Mivel azonban a nagykáptalan tudomást szerzett arról, hogy az illető apát egészen jól tud lovagolni, kiszabta rá az ok nélkül távolmaradók büntetését.⁸ — Ha az apát valamelyik szerzetesét

¹ Szombathelyi levéltár Fasciculus E. No 19.

² L. a térképet.

³ Martene IV. 1338., 1405.

⁴ Martene IV. 1320.

⁵ Martene IV. 1287.: „Abbas ... quadraginta diebus continuis sit extra stallum suum et interim omni sexta feria sit in pane et aqua et interim non equitet”; — U. ott 1328.: „...sub arcta disciplinae custodia conservetur, hoc est ut non equitet...”; — U. ott 1337.: „...deponitur de officio suo et de cetero non equitet...”; — U. ott 1339.: „...qui pro culpa ad aliam mittuntur abbatiam, ... equitare minime permittantur.” — L. még u. ott 1399., 1459., 1470.

⁶ Martene IV. 1490.: „...liceat personis ordinis sine cucullis sub capis cum scapularibus equitare.”

⁷ Martene IV. 1290.

⁸ Martene IV. 1284.

küldötte valahová, ő gondoskodott számára hátszlóról.⁹ — Munkástestvér — amint láttuk, — a majorból többnyire gyalog megy az apátságba. De akkor is, ha lóval megy, az apátság kapuja előtt le kellett szállania, távozáskor pedig csak itt ülhetett fel.¹⁰ Akármelyik rendtag ment bárminő hosszú útra, mindig az otthonról hozott lovakat használta: útbajított monostor csak akkor volt köteles neki lovat adni, ha az otthonról hozottakat az úton valami baj érte.¹¹

L ó s z e r s z á m o k tekintetében a Rendben az egyszerűség volt a vezérelv, amint ez az 1232-i nagykáptalan rendelkezéseiből kiténik. Különösen a spanyol apátoknak, de általában minden apátnak szólt az intelem, hogy kerüljék a különleges, feltűnést keltő nyergeket, ezüst és ónveretekkel, holdacskákkal cifrázott kantárákat, homlok- és szügyelő-díszeket, általában lófelszerelésük egyszerű legyen.¹² Nyeregpárnát csak az használjon, akinek erre a nagykáptalantól engedélye van.¹³ Mind az ígás, mind a hátszlovak patkót viselnek: ha útközben a ló elveszíti patkóját, a legközelebbi monostorban patkoltatják meg.¹⁴

Ugyanígy a lovak takarmányozását is szabályozta a nagykáptalan. Utazásoknál, ha az útbajított monostorokban szálltak meg éjszakára a ciszterciek, lovaik bő ellátásban részesülnek. Három napnál nem terjedhet tovább a vendégeskedés: aki három napnál tovább időzik ott, nem kap ellátást, sem a lovai nem kapnak zabot, illetve pelyvát,¹⁵ hanem három napon túl mindezekről kiki maga gondoskodik.¹⁶ De az engedélyezett három nap alatt sem követelhet senki a lovai számára nagyobb takarmány-adagot, mint amelyet ilyen esetekre a nagykáptalan megállapított,¹⁷ illetve amilyen mérték az illető szállásadó apátságban használatos.¹⁸ Ezeknél nagyobb mértéket al-

⁹ Martene IV. 1307.: „...qui vero ab abbate pro quolibet negotio missus fuerit, equitaturam ei provideat, si tamen equitando debet ire.”

¹⁰ Martene IV. 1365. — módosítása u. ott 1406.

¹¹ Martene IV. 1346. — V. ö. még u. ott 1425: „Conceditur autem adducentibus salmones et saepias ad usum generalis capituli, quod eisdem in vecturis provideant, qui voluerint, et qui noluerint, minime teneantur. In adducentibus vero rebus aliis quibuscunque in *vecturis propriis* quilibet sibi providere teneantur.”

¹² Martene IV. 1355.

¹³ Annales I. 277.

¹⁴ Ugyanott.

¹⁵ Martene IV. 1324.: „...nec eorum equis *avena*, nec *paleae* praebeantur.”

¹⁶ Martene IV. 1324.: „...*provideant sibi* in *avena*.” — U. ott 1264.: „...*equitaturis suis de proprio provideant.*”

¹⁷ Annales I. 278.: „*Mensura avenae in cisterciensis capitulo constituta sufficiat.*” — Mekkora volt ez a mérték, nem ismerjük.

¹⁸ Martene IV. 1338.: „*Quadrigarii nostri contenti sint in illa mensura avenae, quae dabitur equis domus illius, in qua fuerint hospitati; et mensuras proprias in domibus aliis non attendant.*” L. még u. ott 1340.

kalma
apát.
alkalo
a zab
lovain
sekből
legfon
termé
ben ti
ki az
kever
A
ha tu
nyú s
vak f
nem s
birtok
ban c
látta
M

tartan
vonat
áruba
a veu
érték
lovat
zetni
lehet
illeti,
csak
váltá
4¹/₄ é
800 é
volt
így l
utaka
telés

suram
fratrit

eis in
dum
dente

ábrák

kalmazni tilos volt, bármilyen előkelő lett legyen is a vendégapát. Ezt azután szigorúan ellenőrizte a nagykáptalan s egyik alkalommal büntetést szabott azokra a munkástevekre, akik a zabot kétféle mértékkel mérték és a claravallisi vendégeik lovainak nagyobb adtak, mint másokénak.¹⁹ — E rendelkezésekből látszik, hogy a lovak abrakolásánál a zabot tekintették a legfontosabbnak, de mellette szokásban volt a pelyva etetése is, természetesen valami más takarmánnyal keverve. A zabot ellenben tisztán etették: a nagykáptalan egyizben büntetést szabott ki azokra a munkástevekre, akik a zab közé pelyvát keverték.²⁰

A lovak fajára nézve csak az igazíthat útba némileg, ha tudjuk, hogy mire használták a lovat. Hátaslónak és könnyű szállításokhoz mindenesetre a könnyűtestű, melegvérű lovak feleltek meg jobban. Ilyen használatra azonban aránylag nem sok lóra volt szükség: ez magyarázza meg, hogy a ciszterci birtokokon a lovak száma átlag nem volt nagy.²¹ Leggyakrabban csak a birtok egyik helyén volt ménes, a többi majort ez látta el lóval.

Monostorainknak a lovak eladásánál meg kellett tartaniok az erre vonatkozó előírásokat. A nagykáptalan erre vonatkozó intézkedései két dolgot céloznak: a ciszterciektől áruba bocsájtott csikók a maguk természetességében álljanak a vevő előtt, de csak akkor, ha már a kellő fejlettségi fokot érték. A megfelelő káptalani rendelkezés úgy szól tehát, hogy a lovat nem szabad nyergelve, vagy pokróccal letakarva elővezetni: a vevő lássa, mit vesz. Így a lovon csupáncsak kötőfék lehet, hogy kézben lehessen tartani. — Ami pedig a ló korát illeti, ugyanez az 1157. évi nagykáptalan elrendeli, hogy a csikó csak akkor adható el, ha már négy fogat váltott, de további fogváltása még nem következett be.²² Ez az időpont a ló $3\frac{1}{2}$ — $4\frac{1}{4}$ éves korának felel meg.²³ Különös értékkel bír ez a közel 800 év előtti rendelkezés, ha nem feledjük, hogy akkoriban a ló volt az egyedüli közlekedési eszköz távolabbi viszonylatokban s így lényeges tulajdonságának tekintették, hogy a hosszú, nehéz utakat is jól bírja. Ezt célozta a teljes fejlettségi fok megkövetelése. S hogy ez az összes ciszterci monostorokra kötelező

¹⁹ Martene IV. 1277.: „Conversi, ... qui ad distribuenda avena mensuram et mensuram habent et amplius dant Claraevallensibus, quam aliis fratribus ordinis, tribus sex feriis jejurent in pane et aqua.”

²⁰ Martene IV. 1303.: „De conversis, qui avenae paleam miscerunt...”

²¹ Svoboda 66.

²² Martene IV. 1249.: „Pulli equorum sic vendantur, ut si frenum eis imponitur ut domantur, saltem sella eis non imponatur, ut ad currendum erudiantur, nec cooperturas habeant... et cum mutaverint quatuor dentes, tunc vendantur antequam alios mutent.”

²³ Wellmann: Általános állattenyésztés. 254. és 256. (a 166—168. ábrák.) — A fogó- és a közép-fogpárok értendők itt.

erővel bíró rendelkezés *gyakorlati* szempontból mit jelentett, legjobban az a gyakorlati gazda tudná megmondani, akinek már volt dolga idő előtt befogott s ennek következtében hamar kimerülő, gyengélábú, fulladó, komolyabb viszonylatokban használhatatlan lovakkal.

1157-ben azt is előírja a nagykáptalan, hogy a lovakat *csakis haszonállatnak* szabad eladni: versenylónak pl. nem, úgyszintén katonalónak sem, mert aki ez utóbbi rendelkezést megszegi, az eladott ló árával nem rendelkezhetik, hanem köteles azt a nagykáptalanhoz juttatni. Ha gazdatiszt tesz ilyesmit, ő is büntetésben részesül.²⁴ — Birtokosok, — világiak és egyháziak egyaránt, — szívesen vásároltak fiatal méneket az apátságok tenyészetéből, sokszor igen magas áron. 1222 táján a heisterbachi apátság egy kiváló méncsikajáért egymás ellen ígérték a magasabb árakat a trieri érsek és a lotharingiai herceg. Az apát nem akarta egyiket sem megsérteni, azért a csikót egy harmadiknak, a hollandi grófnak adta ingyen.²⁵ A ló-árak persze idő és helyek szerint nagyon különbözők: a XVI. sz. közepe táján a szentgotthárdi apát a monyorókeréki várnagy által elvett lovait négyesével 24 magyar forintra becsüli.²⁶

Egyébként a magyar ciszterciak lótenyésztéséről is vannak szűkszavú adatforgácsok. *Cikádor* pl., amikor a tatárjáráskor elpusztult tenyészetét különféle zavarok miatt csak a XIV. sz.-ban tudja rendezni, Töttös visegrádi várnagytól kapja ajándékba a ménese törzsanyagát: 1 mént és 12 kancát.^{26*} *Zirc* ménese a XIV. sz. folyamán nem egyszer gázolta le a szomszéd birtokosok vetéseit.^{26**} *Savnikon* még 1532-ben is 100 db. lóról van említés.^{26***} *Szentgotthárd* lótenyésztésére csak a XIV. századi állapotokból tudunk némileg következtetni. 1350-ben említés történik az apátság Rákoson lakó jobbágyainak loviról. A Péter apáttal nagyon rossz viszonyban élő jobbágyok azzal vádolják apátjukat, hogy Unglech Henrik újvári várnagy útján Rákosról 112 db. lovat — és ökröt — hajtott el a jobbágyoktól.²⁷ Az apátsági jobbágyok lótenyésztésének természetesen az apátsági birtok tenyésztete volt a kiindulópontja s így e számadat visszamutat az apátság tenyészetére. A monostornak e téren a XII—XIII. sz.-ban elért eredményeit átveszik a községek és tovább fejlesztik a maguk szükségleteihez képest. Maga a monostor, amikor a hanyatlás jelei mutatkoznak, az

²⁴ Winter I. 113., Békefi: Pilis I. 84.

²⁵ Dolberg: Cistercienser 219.

²⁶ Szombathelyi lt. F. E. No 19.

^{26*} Békefi: A cikádori apátság története. 38.

^{26**} Horváth K.: Zirc története. 13.

^{26***} Gotthárdi 114.

²⁷ Körmentdi lt. A. II. I. 8. No 6.

állatte
utána
sági b
XVI.
egy
akik
azt is
raít —

T
mint
mékel
igavon
karol

M
tejt
Tejet
pedig
pel.³⁰
monos
noston
az eg
ideig
nem
melle
nyi s
általá

D
a sz
Mert
ökr

²⁸
banos
suisset
ször is
1292.,

²⁹
30
31
32
res, q
sint in
33
34

képe,

állattenyésztést is szűkebb térre szorítja. Zsigmond alatt és az utána következő zavarok idején már lótenyésztés sincs az apátság birtokon, de annál több lovuk volt a XV. sz. végén és a XVI. elején az apátság kegyurainak, a Szécsieknek. Ők az egyes jobbágyfalvakban helyezik el lovaikat, mégpedig azoknál, akik ott a lelkipásztori teendőket végzik. Szécsi Tamás például azt is megkövetelte, hogy az így elhelyezett lovait — és agárait — *maguk a plébánosok etessék.*²⁸

Szarvasmarha.

Tenyésztése jóval kiterjedtebb a monostori birtokokon, mint a lóé. Az a körülmény, hogy a monostorokban a tejtermékek fontos élelmicikkek és hogy az ökör nélkülözhetetlen igavonó, nagyban előmozdította a szarvasmarhatenyésztés felkarolását.

Mínt hogy a monostorokban a hús élvezete tilos volt, a tejtermékeknek természetszerűleg nagyobb szerep jutott. *Tejet* már a ciszterci szokások régi foglalatja is említi,²⁹ a *vaj* pedig már az 1157-i nagykáptalan rendelkezései között szerepel.³⁰ *Sajt*-készítéssel kisebb-nagyobb mértékben majd minden monostor foglalkozik. Általában nagy gondot fordítanak monostoraink a tejgazdaságra, s a tejtermékek gyakran jelentik az egyik legjobb bevételi forrást.³¹ — A tejgazdaság is hosszú ideig saját kezelés alatt áll: nemcsak a tehének őrzését, hanem fejését is a munkástestvérek végezték. Szigorú büntetés mellett tiltották a szabályok, hogy a fejésnél valahol is asszonyi segítséget vegyenek igénybe.³² A fejés — mint régebben általában³³ — a legelőn történt.³⁴

De az élelmezési szempontok mellett nagyobb feladata volt a szarvasmarhatenyésztésnek a jó *igásörök* nevelése. Mert mint említettük, az igavonóerőt a monostori birtokon az ökör adja. Ez nagyon is érthető, hiszen a monostorok birtokvi-

²⁸ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXII. No 4/1.: „... Thomas... ad plebanos in bonis dicte abbacie constitutos, canes et equos ad alendum imposuisset .. et cum ipsis alere fecisset...” — Említettekén kívül a lóról többször is esik szó a nagykáptalan rendelkezéseiben: Martene IV. 1270., 1286., 1292., 1293., 1311., 1328., 1333., 1338., 1476., 1596., 1626., 1637.

²⁹ Consuetudines c. LXXXIV.: Guignard 191.

³⁰ Martene IV. 1249. V. ö. még u. ott 1455.

³¹ Svoboda 66.

³² Martene IV. 1251.: „Nusquam in ordine nostro habeantur mulieres, quae mulgeant. Qui eas deinceps habuerint, quamdiu eas habuerint, sint in pane et aqua tam Abbates, quam priores et cellerarii.”

³³ Dorner: Rétek... (Történelmi rész.) 7.

³⁴ Érdekes a heiligenkreuzi monostor Winterrefektoriumának egyik képe, amely egy munkástestvért ábrázol, amint a legelőn fej.

szonyainak az ökör sokkal jobban megfelel, mint a ló. Azon kívül, hogy a monostornak bőven van rétje, leginkább az a körülmény szól az ökör alkalmazása mellett, hogy a birtok szántó-földjei csak kis részben sík, többnyire dombos fekvésűek, talajuk nehéz, kötött, miként Szentgotthárdé is.³⁵ Útjai — legalább is eleinte, — nehezen járhatók, de a földek közel vannak az egyes majorokhoz, így a lassúbb járású ökörral is megközelíthetők nagyobb idővesztés nélkül. E mellett azt is figyelembe kell vennünk, hogy a monostori birtokok hosszú, hűvös teleket nyújtó éghajlati viszonyai, s a háromnyomásos rendszerből következő munkatorlódás szintén olyan okok, amelyek mellett sokkal célszerűbb és előnyösebb ökröt tartani, mint lovat.³⁶

Ígavonóerejét a monostor saját tenyészetéből állítja ki. Fa j m e g v á l a s z t á s n á l t e h á t e l s ő s o r b a n a j ó í g a v o n ó k r a v a n t e k i n t e t t e l. T a l á n m e g k o c k á z t a t h a t ó i t t a z a v é l e m é n y, h o g y a n y u g a t r ó l h a z á n k b a t e l e p ü l t c i s z t e r c i m o n o s t o r o k g a z d a s á g a i b a n n a g y s z e r e p j u t o t t a m a g y a r f a j ú ö k ö r n e k, m e l y a k k o r i s e l t e r j e d t v o l t n á l u n k, s a m e l y r ó l k ö z i s m e r t d o l o g, h o g y a l e g j o b b í g a v o n ó.³⁷ M e r t h i s z e n h a a m a g y a r ö k r ö t l e t e l e p e d é s ü k u t á n n á l u n k m e g i s m e r t é k, r ö v i d e s e n a r r a a m e g á l l a p í t á s r a k e l l e t t j u t n i o k, a m i r e j u t o t t a X V I I I. s z. e l s ő f e l é b e n a s z e n t g o t t h á r d i a p á t. S z e n t g o t t h á r d u. i., m i n t e m l í t e t t ü k, a k k o r a z o s z t r á k H e i l i g e n k r e u z z e l e g y e s í t v e e g y a p á t a l a t t á l l. A h e i l i g e n k r e u z i e k a k é t b i r t o k o t e g y ü t t k e z e l i k, s a s z e n t g o t t h á r d i n i s a z A u s z t r i á b a n h o n o s n e m m a g y a r f a j ú s z a r v a s m a r h á t a l k a l m a z z á k í g a v o n á s r a. D e é p e n S z e n t g o t t h á r d o n b ő v e n n y i l t a l k a l m u k a s z o m s z é d f ö l d b i r t o k o s o k í g a v o n ó e r e j é v e l ö s s z e h a s o n l í t a n i a m a g u k é t: e n n e k a z ö s s z e h a s o n l í t á s n a k n e m l e h e t e t t m á s e r e d m é n y e, m i n t a z, h o g y a k ö r n y e z ő b i r t o k o s o k í g a v o n ó t e k i n t e t é b e n j o b b a n á l l n a k, m e r t m a g y a r ö k r ö k k e l d o l g o z n a k. E t a p a s z t a l a t o t k a m a t o z t a t t a i s a n é m e t s z á r m a z á s ú s z e n t g o t t h á r d i a p á t: a z a p á t s á g i b i r t o k o n m e g s z ü n t e t i a n é m e t f a j ú s z a r v a s m a r h a t e n y é s z t é s é t é s h e l y e t t e a m a g y a r f a j t v e z e t i b e, m e r t — m i n t a z e r r e v o n a t k o z ó a p á t i l e í r a t m o n d j a m e g o k o l á s k é n t — a m a g y a r f a j ú s z a r v a s m a r h a „a z í g a v o n á s r a s o k k a l a l k a l m a s a b b”.³⁸

Az ökrök felnevelése, mint az egész állattenyésztés is, — külterjes tenyészetben történt, ami az állatok munkáerejét, szívósságát nagyban emelte. Ha az ökrök nincsenek munkában, akkor is a legelőn töltik a napot, de ha nappal munkában voltak, éjjel mennek a legelőre. Ilyenkor a béresek

³⁵ Békefi: Emlékkönyv... 482.

³⁶ V. ö. Sporzon 109.

³⁷ Tormay: A szarvasmarha és tenyésztése. II. r. 108.

³⁸ Heiligenkreuzi lt. R. 47. f. XX. No 7/a.: „Zu Huszház soll das deutsche Horn Vieh abgeschafft u. ungarisches angeschafft werden, welches zum Zuge besser taugt.“

virrasztanak mellettök sorrend szerint, de akin az éjtszakai őrzés sora volt, másnap nem áll igásmunkába.³⁹ Valószínű, hogy ilyen alkalmakra az ökrök számára a majorok közelében külön legelő volt fenntartva.

A nagykáptalan az ökrök vásárlását nem engedélyezte arra az alapra helyezkedve, hogy egy jól vezetett ciszterci gazdaságnak saját magát el kell látnia igavonóval. A monostor csupán öreg ökröket vehet, ha a nyersbőrszükségletét nem tudná a saját állományából fedezni.⁴⁰ Az ellenben gyakori eset, hogy fölös számban is van ökre a monostori gazdaságnak. Ezeket úgy igyekeztek értékesíteni, hogy kiadták használatra idegeneknek, bár ez az eljárás mód hamarosan a nagykáptalan nemtetszésével találkozott.⁴¹

Számszerint az ökrök Szentgotthárd középkori okmányaiban két helyen fordulnak elő. A már többször említett 1350-i perben az apátsági jobbágyok arról panaszkodnak, hogy az újvári várnagy lovat és ökröt, együttesen 112 db.-ot hajtott el Rákosról. Ugyanekkor a szakony-falusi jobbágyoknak az a sérelme, hogy tőlük meg a dobrai várnagy vitt el 29 ökröt.⁴² Feltehető, hogy a községekben nemcsak ennyi volt a teljes állomány, s így az apátsági jobbágyfalvak nem állhattak rosszul szarvasmarha dolgában. Ugyanez állítható az apátsági birtokról is, mert hiszen a községek ezirányú jóléte az apátsági birtok tenyésztésében gyökeredzett. — A későbbi századok folyamán tönkrement ez is, míg nem a heiligenkreuziek újjáépítették az apátsági birtokon az állattenyésztés keretében a szarvasmarhatenyésztést is.

Sertés.

Apátságaink erdős, gyakran vizenyős területei kezdettől fogva alkalmasak az állattenyésztésnek erre az ágára. A szentgotthárdi apátság törzsbirtokát, mint régebben az ország nagy részét, tekintélyes kiterjedésű erdők borították. Bár mint láttuk, — a szerzetesi kéz munkája ezt az erdőrengeteget korán behálózta majorokkal, ezekből mindig jobban tágitotta az irtás körét az erdő rovására, mindazonáltal az apátsági birtok jó része mindvégig erdő maradt,⁴³ a patakokkal, gyepes tisztások-

³⁹ Regula conversorum c. X.: Martene IV. 1650.: „Ab eo tempore, quo boves mittuntur ad pastus, singuli bubulci per vices suas, ante bini et bini boves per noctes in pascuis servant, vigilantes vigilias noctium super eos, nec tamen ideo sequenti die prodeunt ad carrucam.”

⁴⁰ Winter I. 113.

⁴¹ Martene IV. 1251.

⁴² Körmen di lt. A. II. l. 8. No 6.

⁴³ Heiligenkreuzi lt. R. 47. f. XI. No 1/d.

kal bővelkedő erdőkben a tölgy és a bükk voltak a legelterjedtebbek. Ezek a természeti adottságok, melyek a sertésenyésztés akkor szokásos külterjes módjának fontos előfeltételei, s amelyek a sertésnek kevés munka árán is eredményes tenyésztését tették lehetővé,⁴⁴ nagyban elősegítették, hogy a monostori gazdálkodás sertésenyésztéssel is foglalkozzék.⁴⁵

Sertéslegelők tekintetében tehát elsősorban az erdők jöttek számításba a korviszonyoknak és az apátságok földrajzi adottságainak megfelelőleg. Aratás után azonban a tarlókon is legeltetik a sertéseket. Az 1157. évi nagykáptalanak a sertéslegelőre nézve az volt az álláspontja, hogy az az egyes apátságok saját tulajdona legyen olyan értelemben, hogy a sertések száma soha sem lehet több, mint amennyit az apátság a saját legelőjén el tud tartani. Idegen területet tehát erre a célra nem lehet igényelni.⁴⁶ — Az ellenben nincs megtiltva, hogy az apátságok saját területüket másoknak átengedjék sertéslegelőül, csak a tulajdonjog legyen biztosítva kellőképpen. Hogy ez hogyan történt, érdekes példát találunk rá a heisterbachi apátság gazdaságtörténetében. A heisterbachi apát, mint a terület tulajdonosa, egyik majorjában ugyanazt a részt egyszerre adta át használatra egyik szomszédos földesúrnak és egy községnek, de ugyanakkor az apátsági sertések is ottmaradtak továbbra is. A sertések számára az új közös száláshoz az apátság adta az anyagot, a községbeliek építették, a földesúr pedig élelmezte az építőket. A pásztort az apátság állította, de mindhárom fél közösen fizette. Minden egyes jószágra, akárkié volt is, az apátság bélyegét sütötték: a földesúr és a községbeliek a maguk bélyegét csak az apátságnak mellé süthetik a saját sertéseiken. A legeltetési idény végén azután a sertéseket az apátsági majorba hajtották, egyenként szétválogatták és a földesúr meg a községbeliek csak akkor vihették el

⁴⁴ Dorner: A sertés Magyarországon. (Történeti rész.) 3.

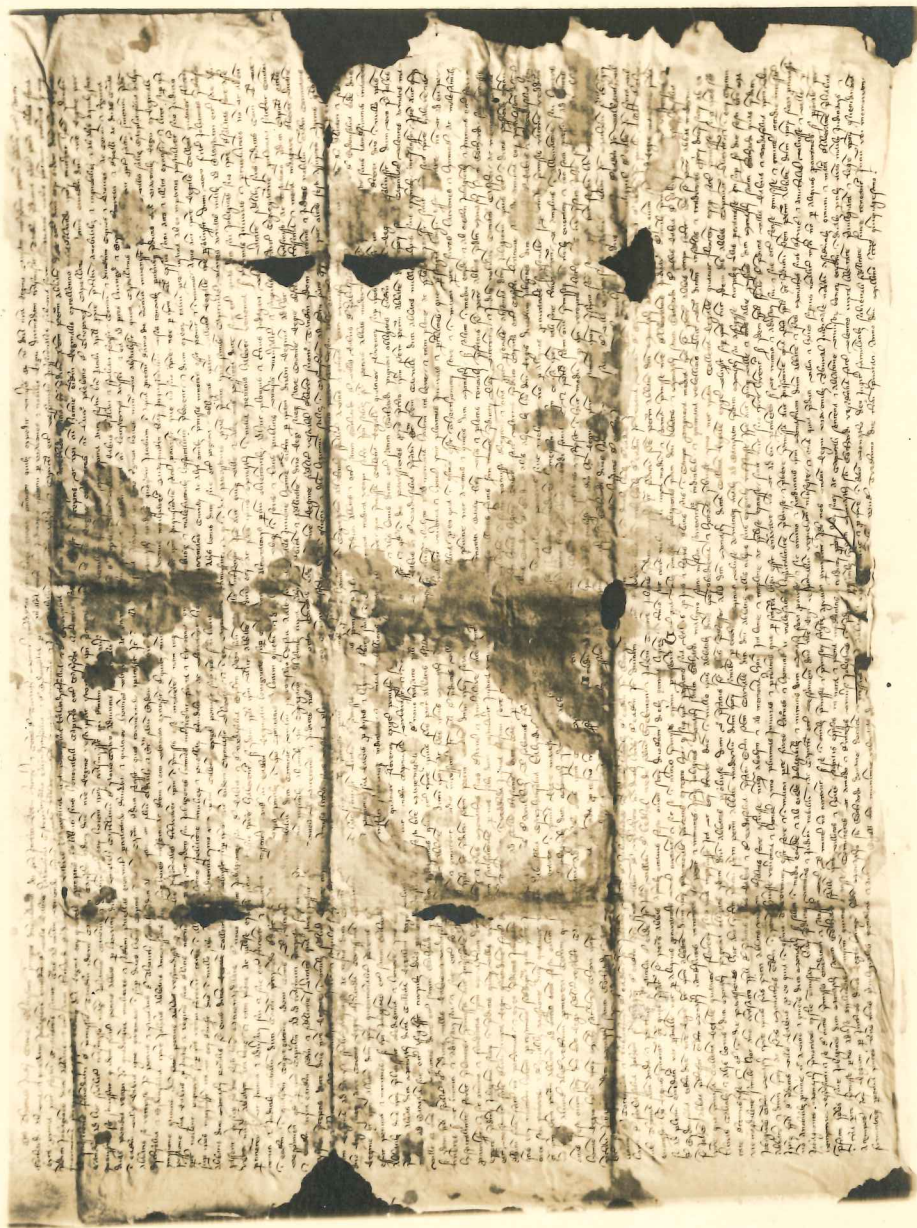
⁴⁵ A magyar apátságokban tenyésztett sertések fajáról nincs adatunk, de valószínűnek tarthatjuk, hogy nagy mértékben képviselve volt legalábbis a dunántúli apátságainkban a nyugati fajok mellett az ősi magyar sertésfaj: a *bakonyi sertés* is. Ez a vaddisznóból kitenyésztett, annak számos előnyös tulajdonságát magában megtartó sertésfaj a monostorok falkás tenyésztésének jól megfelelt s hazánkban mindenütt otthonos volt, ahol nagykiterjedésű erdők voltak, elsősorban Dunántúlon. Az a körülmény, hogy a XIX. sz.-ban a mangalica térhódítása következtében teljesen kipusztult bakonyi sertésnek eddig ismert egyetlen kitömött példányát éppen *ciszterci* apátság őrizte meg számunkra (Zirc), azt mutatja, hogy az előző századokban ez a sertésfaj a *ciszterci* gazdaságokban is szerepet vitt. S ha a múlt századokban érdemesnek tartották a tenyésztését, ugyanúgy a mohácsi vész előtti századokban is feltehetjük elsősorban dunántúli apátságainknál a bakonyi sertés elterjedésének lehetőségét. (V. ö. Dorner: A sertés... 33. és: Az utolsó bakonyi disznó Magyarországon. Állattenyésztők lapja VII. évf. 185.)

⁴⁶ Martene IV. 1247.

gelterjed-
ésényész-
feltételei,
ényes te-
gy a mo-
ék.⁴⁵

an az er-
apátságok
azonban a
káptalan-
ogy az az
telemben,
amennyit
területet
ben nincs
oknak át-
biztosítva
alálunk rá
eisterbachi
gyanazt a
földesúr-
ertések is
özös szál-
pítették, a
z apátság
egyes jó-
a földesúr
ágé mellé
azután a
szétválo-
vihették el

3.
ncs adatunk,
lt legalábbis
gyar sertés-
nak számos
orok falkás
volt, ahol
körülmény,
teljesen ki-
dányát épen
gy az előző
epet vitt. S
ugyanúgy a
ántúli apát-
Dorner: A
Allattenyész-

1350. Tamás országbíró fej- és jószágvesztésre ítéli a szentgotthárdi apátság számos jobbágját az apát-földesurukkal és másokkal szemben elkövetett sokféle gonosztettük és az ezekből kifolyólag hozzájuk küldött nyomozó bizottság félrevezetése miatt. — Az Anjou-korból több szempontból is legértékesebb okmányunk az apátsági birtok történetéhez. Szövege: 150 l. 1. jegyz. *Eredetiben: 46×60 cm erősen rongált bőrhártya az egykori pecsét zöld-selyem zsinórjával.*

(Körmendi levéltár: A. II. 1. 8. No 6.)

a mag
kifizet

S

egy

állatr

térni

állatn

kora

hazam

ezeke

járásr

a mon

számá

legelő

hog

son v

ugyan

terüle

szállá

val: k

maros

kihasz

tenyés

pedig

birtok

rends

nek a

sát bi

H

zést,

makk

dön f

nál h

azonb

közel

sebb

dása

A

adatai

a mak

tartott

47

48

49

ab Abt

fuerit

tamen,

50

a magukét, ha a pásztornak járó őrzésdíjból a rájuk eső részt kifizették.⁴⁷

Sertéslegeltetés tekintetében a nagykáptalan az egyes apátságoknak érdekes engedményt tesz. Mert míg más állatra az volt az előírás, hogy a nyájjal éjjelre vissza kell térni a majorba,⁴⁸ addig a sertésre *ez a szabály nem állt*. Más állatnak: lónak, szarvasmarhának a legeltetési körzete csak akkora lehetett, hogy annak legtávolabbi pontjairól is naponként hazamehessen a jószág, a sertéseké jóval nagyobb, minthogy ezeket egyáltalán nem kellett hazahajtani. Jó, gyakorlati észjárásra valló intézkedés volt a nagykáptalan részéről az, hogy a monostorok vagy majorok körül az egyes apátságok sertéseik számára *szállásokat* építhettek. Ezekből aztán köröskörül nagy legelőterületet járhattak be a sertések; megszorítás csak az volt, hogy az éjtszakát mindig a szálláson töltsék.⁴⁹ És bár a szálláson való éjtszakázás kötelezettsége mellett a sertéslegeltetés is ugyanarra a körzetre szorítkozott a szállások körül, a legelőterület teljes kihasználását ez mégsem korlátozta. Mert ezek a szállások nem voltak egyebek, mint fakerítéses helyek kunyhóval: következésképpen az egész szállást kevés munkaerővel hamarosan odébb lehetett vinni olyan helyre, ahol a legelő még kihasználatlan. A szállásnak ílyetén áthelyezése a külterjes tenyészetben nem épen ismeretlen: a ciszterci gazdaságokban pedig már a XII. sz.-ban megvan rá az engedély a monostorok birtokainak határán belül. A nagykáptalan ezzel a szállásrendszerrel a ciszterci monostorok számára a sertéslegeltetésnek a *korviszonyokhoz képest a lehető leghelyesebb megoldását* biztosította.

Ha a hízlalás szempontjából nézzük ezt a rendelkezést, jobban előtűnik célszerű volta. A hízlalás u. i. kizárólag makkolás útján történik: a hízó-sertésnek magának kell az erdőn felkeresnie a táplálékát. Minél többet mozog eközben, annál hátrányosabb ez a gyarapodására. Említett szállásrendszer azonban lehetővé tette, hogy a hízó-sertés a szállása közvetlen közelében találhassa meg a makkot, ezáltal a lehető legkevesebb mozgásra legyen utalva. Ez viszont a gyors súlygyarapodása szempontjából nem csekély jelentőségű.

A hízlalás *idejére* nézve Waldsassen apátságából vannak adataink. Ott őszi és téli hízlalást különböztettek meg. Az őszi a makk hullásával kezdődött és a nagyobb havazás beálltáig tartott, a téli karácsony táján kezdődött.⁵⁰ Utóbbinál is főleg

⁴⁷ Pauen 132.

⁴⁸ Annales I. 279. L. 68. lap.

⁴⁹ Annales I. 279.: „Propter *porcos* autem liceat *domum* habere longe ab *Abbatia*, sive a *grangia* duabus leucis, seu etiam tribus, si ita necesse fuerit et *circa domum illam*, quantum opus fuerit, longe evagentur: ita tamen, ut in nocte illa illuc revertantur.”

⁵⁰ Muggenthaler 125.

makkot etettek, amit már az őszy folyamán szedtek és vermeltek erre a célra, de felhasználták a malomhulladékot is.⁵¹ Tehát a téli hízalás istállózással volt kapcsolatos, szemben az őszyvel.

Makkon híznak az apátság *szolganépeinek* sertései is. Bizonyos, hogy ezzel kapcsolatban már a középkor folyamán rendezik apátságaink a makkoltatás kérdését. Szentgotthárd történetében a későbbi időkből több példa is van erre. Pontosan meghatározták a makkoltatási rendelkezések, melyik helység hol makkoltathat, az erdő melyik része van fenntartva az apát-földesúri sertések számára, melyik van tilalom alatt.⁵²

A hús és szalonna eltartására, — amennyiben sőt használtak erre a célra, — kezdetől fogva megvolt a lehetőség legalábbis a magyar apátságokban. Ezek mindegyike évenként nagymennyiségű királyi sőt kap, mint ezt Szentgotthárdnál számadatokban is láttuk.⁵³ — A fogyasztó elemet nem annyira a szerzetesek s a munkástestvérek képviselik, mert ezeknek a hús és szalonna élvezete tilos,⁵⁴ hanem az apátságok szolganépei, vendégei, betegei,⁵⁵ szegényei. A középkorban általában a sertéshús az élmezésnél nagy szerepet játszik.⁵⁶ — A főlöszleg eladásra kerül. Waldsassen apátsága például az adásvételi szerződéseit tanúsága szerint gyakran kötelezi magát ügyfeleivel szemben sonka-szolgáltatásra.⁵⁷ Ugyancsak keresett cikkek a monostorok húskészítményei a vásárokon is.⁵⁸

Juh.

Több indítók is volt az apátságok juhtenyésztése fellendülésének. Egyrészt a juhok húsa sokhelyt nagyobb kedveltségnek örvend a fogyasztók körében, mint a marháké,⁵⁹ másrészt a gyapjú, mint a rendtagok ruhájának főanyaga, nélkülözhetetlen, végül a gyapjú keresett cikk és a monostorok gazdaságaiban jó bevételt jelent.

⁵¹ Rössler 322.

⁵² Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXIII. No 4. Scr. I. 15.

⁵³ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 4. L. 65. lap.

⁵⁴ Annales I. 275.: „Intra Monasterium nullus *sagimine* et *carne* vescatur, nisi omnino infirmi et artifices conducti, similiter et intra curtes grangiarum, nisi propter easdem causas et etiam propter mercenarios.”

⁵⁵ Martene IV. 1282.: „Nulli penitus in abbatiis, grangis vel culinariis *carnes* dentur, exceptis infirmis in abbacia. Transgressor, sive abbas, sive quilibet alius, eadem die, qua hoc fecerit, sit in pane et aqua.”

⁵⁶ Inama—Sternegg: Deutsche Wirtschaftsgeschichte. I. 170., 421., II. 246., III. 1., 359.

⁵⁷ Muggenthaler 125. V. ö. egyik földesúr járandóságát a monostortól: „insuper in Nativitate Domini suos famulus *de porcis impinguatis* accipiat, quem voluerit.” (U. ott.)

⁵⁸ Szentgotthárd vásáraitól később szólunk a 112. lapon.

⁵⁹ Muggenthaler 124.

Iparkodik is minden monostor a lehetőségekhez képest felkarolni a juhok tenyésztését legalább annyira, hogy a saját szükségletét kielégítse. Kétségtelen, hogy Szentgotthárdon a középkorban épügy otthonos volt a juh, mint a későbbi időkben. A heiligenkreuzi korszakban a juhok száma több ezer, később sok selyemjuhot tenyészt az apátság.⁶⁰ 1852-ben a juhászatból 2402 forint folyt be.⁶¹

A munkátestvérek szabályzata a juhások neve alatt adja azokat a szabályokat, melyeket a pásztor-munkátestvérekről általánosságban szólva elmondottunk.⁶² Ha a monostorhoz vagy majorhoz közelebb esik a legelő, ők is hazatérnek a nyájjal estére. De távolabbeső legelők esetében náluk is módosult a ki-és behajtás. Nagyon régi káptalani döntés adott engedélyt az Alpokban levő, vagy azokhoz közel eső apátságok juhászatának, hogy juh-nyájaik éjjel is legelőn maradhassanak, azokat a majorba visszahajtani nem kell, — valószínűleg a hegyi utakon való nehézkes közlekedés miatt.⁶³

Evenként kétszer nyírták a juhokat.⁶⁴ Akik ezt végezték, a nyírás elején megkapták az ollót s azt, míg a nyírás tartott, maguknál — az ágyuknál a hálóteremben — tartották.⁶⁵ A gyapjút részben az apátság maga dolgozta fel, részben nyersen értékesítette. Gyakran az apátsági birtok népei fonják meg a gyapjút s a monostornak kész fonalat szolgáltatnak be feldolgozásra.⁶⁶

Monostoraink gyapjúeladását szintén szabályozta a nagykáptalan. Mint eladási cikk csak a gyapjú volt az, amit előre is értékesíthetett az apátság. 1181-ben csupán egy évvel előre lehet áruba bocsájtani,⁶⁷ 1278-ban azonban több évvel előre is le lehet kötni, de az árából csak annyit szabad felvenni minden évben, amennyit az évi gyapjú ért.⁶⁸ Ez a rendelkezés a következő évben úgy módosul, hogy a gyapjú árából előre több évi összeget is fel lehet venni, ha azt adósság törlesztésére szándékoznak fordítani.⁶⁹

⁶⁰ Haas: Vasmegyei kolostorok. Religio 1853. I. 57.

⁶¹ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XX. No 7/d., c. 1. §19.

⁶² 69. lap.

⁶³ Annales I. 279.: „Hoc tamen lege (L. 68. l. 21. jegyzet) non tenebuntur, qui in Alpibus vel iuxta Alpes habitant in gregibus dumtaxat ovium.”

⁶⁴ Muggenthaler 124.: ...„lana... quae per nostrum camerarium bis in anno detonderetur agniculis...”

⁶⁵ Guignard 177.

⁶⁶ Hlawatsch 11.

⁶⁷ Martene IV. 1253.: „Lanam unius anni licet praeuendere, si necesse fuerit: ultra annum non fiat.” és u. ott 1459.: „Quicumque lanam, nisi tantum ad annum vendiderit, si abbas fuerit, a patre abbate deponatur, cellerarii vero a propriis domibus emittantur.”

⁶⁸ Martene IV. 1461.

⁶⁹ Martene IV. 1465.

Haltenyésztés.

A hal mint böjtös eledel gyakran szerepelt az ételek sorában főképp a későbbi időkben. Szent Benedek szabályzata csak az egészen gyengéknek és a betegeknek engedi meg egynémely állatok húsának evését,⁷⁰ a többiek e tekintetben állandó böjtre vannak kötelezve.

Ha az elvszerűleg víz mellé épült monostorok területükön található *patakokból és folyókból* fedezni tudták szükségletüket, mesterséges halastavakat csak kisebb számban létesítettek. Szentgotthárd is ezek közé tartozott: az apátsági törzsbirtokot 35 km szakaszon érintő Rába, de számos mellékvize is az akkori állapotában kedvező hely volt a halaknak. De a halak nyugodt fejlődését emberi beavatkozással is iparkodtak biztosítani: népeik halászati jogának korlátozásával és más védelmi intézkedésekkel. Ezek közé tartozott pl. az, hogy a vizek kanyarulatait, szakadékaikat, ahol a halak különösen szerettek tanyázní, vesszőkerítésekkel védték a partomlástól áradások esetére. Az ilyen védett szakaszok voltak aztán a halászó-helyek. Szentgotthárd törzsbirtokán még a XIX. sz.-ban is emlegetnek egy ilyen „halászó-vizet” a cseretneki határban.⁷¹ Halban és rákban bővelkedő patakok folynak Krisztán,⁷² Szakony-falva⁷³ és Rákos⁷⁴ határában.

Legtöbbször azonban mesterséges halastavakban folyt a tenyésztés, mert csak így volt teljesen biztosítva a szükséges hal-mennyiség. Szentgotthárd is próbálkozott mesterséges halastavakkal: egyik halastava az apátságtól nem messze volt,⁷⁵ a későbbi téглаégető mellett, a másik Magyarlak határában lehetett, ahol az egyik rét sokáig a Halastó nevet viselte.⁷⁶ A kapcsolt birtokok közül Edelicsen tudunk halastóról,⁷⁷ a leányapátság — Pornó — területén ma is látható egy kiszáradt halastómeder.⁷⁸

Egyes fennmaradt halastó-gátak és medrek nagyjában el-

⁷⁰ XXXIX. fejezet a Regulában.

⁷¹ Heiligenkreuzi llt. R. 47. pg. 273. No 8., 132.: „Item vagyon egy Tilalmas Halászó Víz Rába-Szakadék.”

⁷² Heiligenkreuzi llt. U. ott 90.: „Vagyon ezen falu határában egy tilalmas Patak, kiben Rákot és Kövi halat foghatni.”

⁷³ Heiligenkreuzi llt. U. ott 114.: „Item vagyon egy Tilalmas Patakocska, kiben Rákot és kövi hallat foghatni.”

⁷⁴ Heiligenkreuzi llt. U. ott 111.: „Iten vagyon egy patakocska, a kiben halat és Rákot foghatni.”

⁷⁵ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XX. No 1.: „Piscinam illam prope domum Tegularem...”

⁷⁶ Heiligenkreuzi llt. R. 47. XXIII. No 4., Scr. 15. f. 11. No 4.: „...pratum Dominale Halastó vocitatum in Terreno M. Lakiensi...”

⁷⁷ Országos llt. DI 9430.

⁷⁸ Horváth E. 11.

árujak
medret
így fel
egész
gyek e
patak
tott S
biztosí
ömlött
teres
Ugyani
zelhetj
erek 2
Ro
kiváló
apátság
cét ha
mát. 1
tóban
gyéve
kivánó
tek a
tenyész
ságot a

is talál
egyará
kekben
kekben
— M é
tottak
noston
szerep
előállít
terci in
ételekr
tisztele

70]

80]

81]

82]

83]

84]

85]

árulják a *halastóépítés módját*. Legtöbbször egy-egy patak medrét rekesztették el a völgyön keresztben épített gáttal: az így feltorlaszolt víz alkotta a tavat. Ugyanazon a patakon néha egész sor halastó van egymás felett.⁷⁹ Máskor szélesebb völgyek egyes tágabb részein ásnak medencét s a folyóból vagy patakból csatornával vezetik bele a vizet. Ilyen halastavat ásott Szent Bernát is Claravallisban. A tó „partjait fűzessel biztosította a vízmosás ellen. A tavat tápláló vízcatorna nem ömlött egész víztömegével, hanem oldalt haladva húsz-húsz méteres távolságokban engedett magából vékony ereket a tóba. Ugyanily rendszerben történt a fölös víz levezetése is.”⁸⁰ Képzhetjük, mekkora lehetett ez a halastó, ha csupán a beömlő erek 20 m-re voltak egymástól.

Roppant nagyok a haltenyésztés méretei is egyes kiválóbb ciszterci monostoroknál. Így az említett Waldsassen apátság, mely eleinte csak a malmaihoz ásott vízgyűjtőmedencét használta haltenyésztésre, állandóan növeli halastavai számát. 1571-ben már 163 halastava áll üzemben. Ezek közül 47 tóban tartották a tenyészet törzsanyagát, 30-at rendeztek be az egyéveseknek, a többi a nagyobb teret és bővebb táplálékot kívánó kétévesek tartására szolgált. Harmadik évükben kerültek a halak fogyasztásra, illetve eladásra. Elsősorban pontyot tenyésztettek, kisebb mértékben csukát és pisztrángot. Az apátságot a halkereskedők messze vidékről fölkeresték.⁸¹

Egyéb állatok

is található még a monostorok gazdaságaiban. Szárnyasok egyaránt találkoznak hazai⁸² és külföldi⁸³ szolgálmányjegyzékekben. Szentgotthárdnál a későbbi időből származó jegyzékekben legtöbbször a libát, tyúkot és a kappant találjuk említve.⁸⁴ — Méhészetre az erdők és a rétek kedvező alkalmat nyújtottak minden monostornak. A méhtenyészetből nyerte a monostor a mézet és a viaszt. A méz a középkor folyamán nagy szerepet játszott: egyrészt cukor helyett, másrészt a mézsőr előállítására szolgált. Már a legelső időkben említik a régi ciszterci írásokban, amikor is úgy van feltüntetve, mint ráadás más ételekre.⁸⁵ A viasz pedig egyenesen nélkülözhetetlen az istentiszteletnél használatos gyertyák előállításához, világító eszkö-

⁷⁹ Pauen 134.

⁸⁰ Piszter I. 118.

⁸¹ Muggenthaler 130.

⁸² L. 50. lap: a jobbágyok szolgálmányai.

⁸³ Rössler 322.

⁸⁴ Heiligenkreuzi llt. R. 47. No 7.

⁸⁵ Guignard 191.

zök készítéséhez. — A méhes többnyire a monostor közelében van, de szokás az erdőben is elhelyezni. Waldsassen méhese törönyszerű és bent van az apátsági épületek között, azonkívül több méhese van kint a szabadban, az erdőségek egyes pontjain.⁸⁶ A pfortai apátság méhesét a gyömölcsösben helyezi el.⁸⁷

Röviden tehát azt mondhatjuk, hogy a ciszterci monostorok gazdasági helyzetükhöz képest az állattenyésztés minden ágát művelték. Ez volt az a tér, ahonnét sok anyagi eszközt merítettek gazdasági üzemeik önállósítására. Az állattenyésztés szolgáltatta élelmiszer, igavonó-erő, ipari nyersanyag és trágya a monostori birtokon olyan jelentős tételek, hogy ezek miatt a ciszterciek az állattenyésztést egy sorba helyezték a földműveléssel. S hogy azután egy-egy monostor saját szempontjai szerint mintaszerűvé fejlesztett állattenyésztése milyen *jótekonnyal hatással volt egész vidékek tenyésztésére*, azt csak gondolhatjuk, de századok messzeségében világosan látni sohasem fogjuk.

3. Erdők.

Mai értelemben vett erdőgazdálkodásról nem szólhatunk a középkorban, hanem csak az erdők *kihasználásáról*. Monostoraink elsősorban nem úgy tekintették az erdőt, mint a gazdálkodás előmozdítóját, hanem mint annak bizonyos értelemben véve a kerékkötőjét, hiszen a földművelés számára fáradtságos munkával a legtöbb helyütt épen az erdőtől kellett a talajt elhódítaniok.

Mínthogy a ciszterci monostorok alapítói következetesen az elhagyott, emberi művelés alatt nem álló területeket jelölik ki a monostorok számára — mert maguk a ciszterciek is elvből ilyet kérnek,¹ — a szerzetesek gazdálkodásuk elején többnyire *terjedelmes*, emberi kéztől nem bolygatott erdőkkel állanak szemben.

A szentgotthárdi apátságnak adott terület is túlnyomórészt erdő volt. Másutt ugyanis már láttuk,² hogy az apátsági törzsbirtokok területe a maga teljes egészében az apátság alapításáig gyepűelvi terület volt, védelmi célokat szolgált. Az ilyen területről pedig tudjuk, hogy rajta a magyarság meghagyta az erdőket a magok természetességében, hogy az ilyen helyeken az ellenség áthatolását minél jobban megnehe-

⁸⁶ Muggenthaler 128.

⁸⁷ Rössler 322.

¹ V. ö. az Exordium Parvumnak és az 1134-i nagykáptalannak a monostorok helyére vonatkozó rendelkezéseit: 13. lap.

² 16. lap.

zítse. Így a Trium Fontiumból érkező ciszterciek a Rába-Lapincs mentén is olyan erdőket találtak, amelyek nem az emberi munka, hanem a természeti viszonyok hatása alatt foglaltak tért és életüknek sem az ember, hanem az elemi csapások, vagy az öregség szabott határt. Az ilyen terület pedig csak akadályul szolgál azoknak, akik gazdasági téren főfeladatuknak mindenkör a földművelést tekintik.

Első nagyobbszabású munkálat tehát az erdővel kapcsolatosan a ciszterci monostorok legtöbbjénél³ az erdőirtás. Bár ez magában véve, főképp mai szemmel nézve épen nem volna dicséretképpen említhető, de szerzeteseinknek az erdőkhöz való hozzáértését mégis bizonyítja. Mert az erdők természetét illetőleg nem épen csekély ismerettel kellett bírniok az irtásra szánt területek kijelölésénél, — ha nem akartak általa olyan szántóföldekhez jutni, amelyekről rövidesen csalódva kellett volna tapasztalniok, hogy kár volt rólok az erdőt kiirtani, mint-hogy eke alá nem valók. A nyugati ciszterci monostorok gazdaságtörténetei ennél a pontnál mindig kiemelik, hogy a monostori nagybirtokok területén, amelyek szántóföldjeiket erdőirtás útján nyerték, számba sem vehető a rosszul választott irtásterületek százalékaránya azokhoz a területekhez képest, amelyek mint kiváló erdőterületek mindvégig kíméletben és oltalomban részesültek.⁴ Így maguk az erdőirtó munkálatok közvetve az azzal foglalkozó szerzetesek és munkástestvérek gyakorlati erdőismeretének a bizonyítékai. — Azt már a majorok talajtörő munkájával kapcsolatosan említettük,⁵ hogy ebben a munkában az erdőket illetőleg a tűz tette a legnagyobb szolgálatot.

A XII—XIII. században ciszterci monostoraink nagyarányú telepítő tevékenységének alapjául szolgáló erdőirtásokból téves lenne azt következtetni, hogy a ciszterci gazdálkodásban az erdőnek nem volt meg a maga becsülete. Ellenkezőleg: a monostori gazdaságok üzemében az erdők mindenkör *jelentős szerepet* vittek és e szerint értékelték. E tekintetben a ciszterci felfogást legjobban a heisterbachi apátság egyik okmányában látjuk kifejezve. Ez az apátság, amikor a bérbeadott szőlővel együtt annak karózása stb. végett egy darabka erdőt is átenged a bérlőnek, írásba veszi, hogy a bérlő köteles az erdőt olyan gondozásban részesíteni, aminőt az megkíván.⁶ Akkor ez a kikötés nem sokkal jelentett kevesebbet, mintha manapság a mai kialakult erdőgazdálkodás szabályait írónok elő.

Egy-egy monostori gazdaságnak az erdő akkor is s o k f é l e

³ Bár: nem mindegyikénél, mert hiszen sok olyan apátság volt, amelyik inkább a mocsaras területekkel bajlódott, mert birtoka legnagyobb-részt ilyen helyre esett.

⁴ Muggenthaler 36.

⁵ 29. lap.

⁶ Pauen 133.

hasznót hajtott. Tudjuk pl., hogy a gazdasági épületek, sőt maga az első ideiglenes monostorépület is fából készült,⁷ de a későbbi köépületek fedőanyaga is mindenkor fa. Az épületekhez tehát az erdők szolgáltatták a *faanyagot* épen úgy, mint a gazdasági szerszámokat készítő monostori műhelyek számára s a majorok völgyi fekvése, a birtok területének sokhelyt vízenyős volta miatt nagy számban szükséges hidakhoz, valamint a földek és legelők védelmét szolgáló kerítésekhez is.⁸ E mellett állandóan szükség van *tüzifára* is. Mindezek nélkül egy nagybirtok nem tudott megélni s ez a tény egymagában is az erdők megbecsülésére vezetett. Ami pedig a fák minőségét és a finomabb munkákhoz való használhatóságát illeti, a természetes úton keletkezett erdők nagy előnyben voltak a (sokkal későbbben) mesterségesen létesített erdőkkel szemben, mert fái sűrűbb záródásban állottak, ennek következtében hengeres növéseik voltak s így sok és értékes hasznofát szolgáltattak.⁹

Számításba jött az erdő az állattenyésztés szempontjából is: mint *legeltetési terület*. A középkorban az erdő és az állattenyésztés szoros kapcsolatban vannak egymással.¹⁰ Az erdőről mint legelőről már régi okleveleink is megemlékeznek.¹¹ Míg kaszálás és aratás után a rétek és tarlók meg nem nyíltak a legeltetés számára, addig az úgáron és a legelőkön kívül az erdőkben legelt a jószág. Ősszel azután megkezdődött az erdőkben a *makkoltatás* is. Erre annál nagyobb lehetőség kínálkozott, minél erősebben voltak képviselve az erdőkben a makktermő fajok. Ebből a szempontból az arány régebben általában kedvezőbb.¹² Szentgotthárd erdeinél is kimutatható visszamenőleg a fenyőnek a makktermők rovására történt térhódítása. Mert míg az 1830-ban kimutatott többezer hold apátsági erdő 75%-a tölgy, cser és bükk, s a fenyőre így kevés esik,¹³ addig ma ugyanazokban az erdőkben épen fordított az arány: a 75% a fenyőre esik s csak a többi marad a lombfáknak. Az arány tehát régebben kedvezőbb volt a makktermők javára.

Volt a makkoltatás mellett a cser-erdőknek egy más haszna is: a monostor tímárműhelye számára *cserzőanyagot* szolgáltatott. Szentgotthárdon a heiligenkreuzi korszakban a *gubacs* eladásra kerül és jó bevételi forrás.¹⁴ Természetesen a monos-

⁷ Muggenthaler 20.

⁸ Ugyanott 126.

⁹ V. ö. Vadas: Erdőműveléstan. 19.

¹⁰ Muggenthaler 126.

¹¹ Hazai okmánytár IV. 8.: ... „porci sustentantur, pecora pascuntur, fenetum defalcatur, ligna succinduntur“ — ezek az erdő kihasználásának módjai.

¹² Vadas 6.

¹³ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XI. No 1d.

¹⁴ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XI. No 1. c. sz. egyedül az 1827. évben az apátság erdeiből elárverezett gubacsból „öt Száz három forint“ a bevétel.

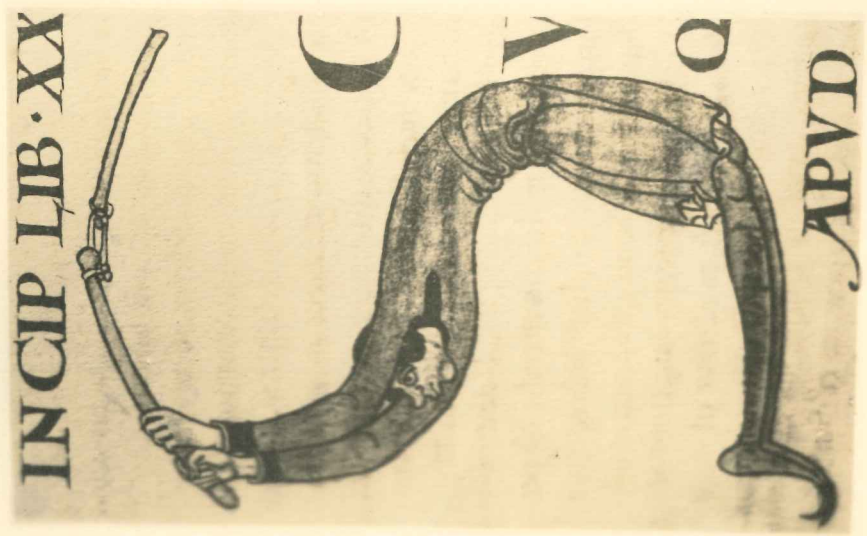
tek, sőt
7 de a
ületek-
mint a
mára s
t vize-
mint a
mellett
nagy-
erdők
a fino-
észetes
később-
sűrűbb
vésűek

ntjából
állat-
erdőről
11 Míg
k a le-
az er-
erdők-
kozott,
ktermő
alában
amenő-
dítása.
i erdő
addig
a 75%
arány

haszna
zolgál-
gubacs
nonos-

scuntur,
lásának

. évben
bevételel.

Munkástestvérek és csépelő jobbágy.

Jobbról: munkástestvérek csoportja. — Eredetije a nürnbergi Nationalmuseumban.

Balról: cisterciumi apátsági jobbágy a XII. sz.-ből, kezében rövidnyelű csépet tart. Fejezetkezdő S betű a citeauxi monostor egyik kézírásos könyvében — dijoni könyvtár.

(Oursel könyvből pl. XXVI.)

tori ko
égették
főzetne

A
teseknek
engedte
giak üz
tesek, f
nézve s

Ta
A felső
apátság
mek ell
határoz
Kérdés
hanem
szentgo
amely
nagyfa
szonyfa
az apát
vári ka

15 p

16 p

17 p

braunsch

18 p

végezték

köst, Uj

Csertát

magyarla

A „hatá

ből: „a

„egy ké

tot”, „

(A gárd

fent és l

19 p

tulo ..

Pauli at

Egeruar

Nagfalu,

commora

azonfok

cisset su

tis vald

quo pre

contra ..

feria qu

quadrin

tori kovácműhely számára a szenet is az apátsági erdőkben égették s a heiligenkreuziak Szentgotthárdon *kocsikenőcsöt* is főzetnek.¹⁵

A vadászatot az 1283-i nagykáptalan megtiltotta a szerzeteseknek s a munkástelevéreknek is csak nagy elővigyázattal engedte meg. Egyébként a vadászatot az apátsági birtokon világiak üzték. A XVI. sz.-ban általános lesz a vadászat a szerzetesek, főképp az apátok körében, ami az apátságok tekintélyére nézve sok nem-kívánatos következménnyel jár.¹⁶

Találkozunk erdővédelmi intézkedésekkel is. A felsorolt sokféle haszon mellett nem csoda, ha az erdőket az apátságok minden eszközzel óvni igyekeznek a károk és sérülések ellenében.¹⁷ Szentgotthárdon is nemcsak a XVIII. sz. végén határozzák meg pontosan az apátsági erdők határait „minden Kérdéseknek és üdövel eshető Pöröknek eltávoztatására”,¹⁸ hanem a középkor folyamán is védik azokat. Így 1410-ben Pál szentgotthárdi apát a királytól kér orvoslást arra a sérelemre, amely őt Egervári István részéről érte. Ez a földesúr u. i. a nagyfalusi és a szentlőrinci jobbágyaival az apátság boldogasszonyfalvai birtokán az erdőt önhatalmúlag kivágatta és evvel az apátságnak nagy kárt okozott. A király a vizsgálattal a vasvári káptalant bízza meg.¹⁹ Ugyancsak az erdővédelmet céloz-

¹⁵ Heiligenkreuzi llt. Ugyanott.

¹⁶ Pauen 134.

¹⁷ Turchányi 14., Laufköter: Die wirtschaftliche Lage der ehemaligen braunschweigischen Zisterzienserklöster... 2.

¹⁸ Heiligenkreuzi llt. R. 47. No 7. — A legtöbb erdőjárást 1796-ban végezték Szentgotthárd birtokain. Ekkor határolják körül a cseretneki Bükköst, Ujost és Gyertyánost, a gyarmati Szappanyost, a gárdony-falvi Alsó-Csertát és Nagy-Ovast, a zsidó-falvi, farkas-falvi, kedhelyi, háromházi és magyarlakí Tilalmasokat, végül a telepataikai Bükköst és Kis-Erdőt. — A „határozások” ékes magyar nyelven készültek. Egy-két kifejezés ezekből: „a közös Csaritban egy fiatal körtvél fa halommal körülfogattatott”, „egy kétágú vad alma fa Lapossan megjelöltetett és földel meghányottatott”, „egy Tölfa megkereszteltetett és földje körül meghányottatott”. (A gárdony-falvi határjárás 25., 58. és 21. pontjai. Heiligenkreuzi llt. mint fent és R. 47. f. XI. No 1.)

¹⁹ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXII. No 2.: „Sigismundus... capitulo... castriferrei... salutem et gratiam. Dicitur nobis in persona... Pauli abbatis de sancto Gothardo: Quomodo Stephanus filius Nicolai de Egeruar anno in presenti per... (itt felsorolja a jobbágyok neveit)... in Nagfalu, item... in Zenthleirinich possessionibus vocatis jobagiones sucs commorantes, terras arabiles ac siluas ad possessionem ipsius abbatis Bodog-azzonfolua vocatam spectantes, penitus perarari, succidi et annihilari fecisset sua potencia et autoritate mediante in prejudicium... Pauli abbatis valde magnum. Super quo mandamus... vestrum mittatis hominem, quo presente... homo noster scita... veritate evocet... Stephanum... contra... abbatem... nostram specialem in presenciam... Datum Bude feria quinta proxima ante festum Natiuitatis Marie Virginis Anno... Mo quadringentesimo decimo.”

ták a későbbi időkben a jobbágyok makkoltatási²⁰ és faizási²¹ jogainak rendezésére vonatkozó apáti rendelkezések is. A különféle szempontokból tilalmazott erdőn a *Tilalmas* név azután végkép rajtamarad.²²

A favágás nem a mai értelemben vett vágásos rendszer szerint történik, mert ez ismeretlen: az erdőkből esetről-esetreválogatják és vágják ki a szükséges mennyiséget. Későbbi időben az apátsági népeknek az „uraság” jelölteti ki a szükséges fát.²³ Favágó munkák ideje a téli időszak. A mezei munkával nem foglalkozó munkástestvérek és szerzetesek ilyenkor az egész napot az erdőn töltik, az ételöket is ott főzik meg. A XII. századból származó ciszterci kézírásos könyvek színes kezdőbetűin gyakran láthatunk fa-döntő és pallót hasogató cisztercieket.²⁴ A kivágott fát azután a szekeres munkástestvérek — *fratres carpentarii* — fuvarozzák be.²⁵ A kivágott erdők helyén természetes felújulással keletkezett az új; mesterséges vetéstültetést nem alkalmaztak.²⁶

Erős kihasználás mellett is nagy erdőterületek maradnak egyes apátságok birtokában. Szentgotthárd erdői a XIX. században is nagyterjedelműek. Az apátságnak majdnem minden jobbágyközségében van erdeje. Így a cseretneki, gyarmati, gárdony-falvi, farkas-falvi, zsidó-falvi, kedhelyi, háromházi és magyarlaki erdőkön²⁷ kívül vannak kisebb-nagyobb apátsági erdők Szakony-falva,²⁸ Rákos,²⁹ Bada-falva,³⁰ Ercsenye,³¹

²⁰ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXIII. No 4. Scr. I. 15.

²¹ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XI. No 1a.

²² Az 1832-ben kimutatott 33 darab apátsági erdő közül 6 viselt *Tilalmas* nevet.

²³ Pusztán érdekességénél fogva adunk egy ilyen vonatkozású apáti rendelkezést: „Mi Komáromy Ödön, A Szent Gotthárdi és Szent Kereszti Apátságok és több Urodalmak Földes Ura, a Szent Gotthárdi Urodalom Jobbágyainak az Erdők fent tartásáért e következőket Rendeljük, úgy mint: ... minden Jobbágyaink, kiknek ezután, vagy tűzi, vagy pedig épületfára szükségek leszzen, e végett a Nagyon tisztelendő Urodalmi Kormányzó Urnál... annak idejében 's előre jelentést tegyenek, ki is ezen jelentés után a Jobbágyinak szükségét ki vizsgálván, az Erdőnek Minéműségéhez képest a szükséges fa nékie ki fog mutatattni, ... a kik ezen Rendelésünk ellen minden jelentés 's engedelem nélkül ön hatalmokkal fát vágni, vagy annyival inkább el adni bātorkodnának. Földes Uri Jogainknál fogva a törvények értelmében kemén büntetéssel illetetni fognak. Kelt... 1846.” (Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XI. No 1a.)

²⁴ Oursel: La miniature du XII-e siècle a l'abbaye de Citeaux, pl. XXV.

²⁵ Annales III. 437.

²⁶ Villányi 120., Vadas 9.

²⁷ Heiligenkreuzi llt. R. 47. No 7.

²⁸ Heiligenkreuzi llt. R. 47. pg. 273. No 8. 114.: „Ezen falu határában vagy az Urnak eő Nagysághának egy *Tilalmas Bükös Erdeje*.”

²⁹ Heiligenkreuzi llt. u. ott 111.

³⁰ Heiligenkreuzi llt. u. ott 105.

³¹ Heiligenkreuzi llt. u. ott 94.

Kriszt
kapcs
Almás
rint a
tetett
Gotth
összbi

M
szolgá
alatti
seknel
szőlőn
rőla o
mivel
É
nevén
testvé
hogya
zetese
jutott
szabá
én az
nagyo
de ér
Tény,
vett a
mintá
mivel
lisban
Clara
honos
S
állásá
ságná

33
30. és
34
35
1
2

Krisztán,³² Németlak, Nagy-falva és Huszaszó³³ határában is. A kapcsolt birtokon az említett Boldogasszonyfalván kívül még Almáson van tudomásunk erdőről az 1381. évből.³⁴ Terület szerint az 1869. évből van egy összeírás, amit a vármegye készített: Grundbuch des gesamten Besitzstandes der Abtei St. Gotthard in Ungarn. E szerint a 9.007 holdat kitevő apátsági összirtokon 6.906 hold az erdő.³⁵

4. Szőlőművelés.

Monostorainknál a bor elsősorban az istentisztelet céljait szolgálja, annál is inkább, mert azokban az időkben a két szín alatti áldozás sem ritka. A bor mérsékelt élvezetét a szerzeteseknek egyébként is megengedi Szent Benedek szabályzata.¹ A szőlőművelés a ciszterci apátságoknál általánosan elterjedt, de róla olyan részletes intézkedéseket nem találunk, mint a földművelésnél és az állattenyésztésnél.

Érdekes, hogy a claravallisi apátságban egy munkástestvér nevéhez fűzi a legenda a szőlő *meghonosítását*. Keresztély testvér valahonnét egy csomó szőlővesszőt hozott és hozzáfogott, hogy a monostor mellett fekvő domboldalon elültesse. A szerzetesek azonban észrevették és vallatóra fogták: „Ugyan mi jutott az eszedbe, kedves testvér, — hát nem tudod, hogy a szabály szerint a bor nem való szerzeteseknek?” — „Tudom én azt jól, — felelte kedélyesen a jó ember, — hogy ti, akik nagyon tökéletes szerzetesek vagytok, nem isszátok meg a bort, de én, szegény bűnös ember, biz' én megiszom, ha van.”² — Tény, hogy Claravallisban már a XII. sz.-ban nagy lendületet vett a szőlőművelés és Szent Bernát monostora e tekintetben is mintája lett a többi monostoroknak. Innét tanulták a szőlőművelést is elsősorban azok a monostorok, amelyek Claravallisban atyjukat tisztelik. Egyik leánya: Trium Fontium révén Claravallis e téren elért eredményei Szentgotthárdon is meghonosodtak.

Szentgotthárd szőlőművelése az apátság fennállásával egyidős. Eredetére nézve kétféle szőleje volt az apátságnak: készen kapott és saját ültetésű. *Szőlőadományokkal*

³² Heiligenkreuzi lt. R. 47. f. XI. 1d. a községek felsorolásában a 32., 30. és 4. sorsz. alatt.

³⁴ Heiligenkreuzi lt. R. 47. f. XXVII. No 7/b.

³⁵ Heiligenkreuzi lt. R. 47. f. XXXV. No 5.

¹ XL. fejezet a Regulában.

² Piszter I. 102.

már a monostor fennállásnak első évtizedeiben találkozunk. Imre király 1198-i okleveléből tudjuk, hogy a legelső adomány-szőlők részben a (német-)újívári területeken feküdtek, részben Almáson, Zala megyében. Utóbbi helyen Lőrinc ispán adott az apátságnak hét szőlőt, Dénes ispán kettőt, Hencse ispán egyet. Ugyanítt a vétel útján szerzett szőlők száma öt. Szentkútnál pedig, az újvári körzetben Ugrin győri püspök adományozott egy szőlőt kápolnával a szentgotthárdi cisztercieknek, de másoktól is kaptak itt és vásároltak is. Nem említi az oklevél, hogy mennyi az adományul kapott és mennyi a vásárolt szőlők száma, csak az adományozók neveit sorolja fel. Ha ezek mind-egyikére csak egy-egy szőlőt számítunk is, a Szentkút mellett elterülő apátsági szőlők száma 13. Ehhez hozzáadva az almási szőlőket, azt találjuk, hogy *1198-ban már 28 db szőlő van az apátság birtokában.*³

Nem mondja ugyan meg az oklevelünk, hogy az „egy szőlő” — unam vineam — mértékén mekkora értendő,⁴ de akár kapa szerint számítjuk, akár kisebb-nagyobb darabokra gondolunk, a szőlők együttes terjedelme tekintélyesnek mondható, tekintve, hogy az apátság mögött ekkor mindössze egy jó évtizedes mult áll.

Az a tény, hogy az apátság az adományul kapott szőlők mellé még többet vásárol, nemcsak azt mutatja, hogy határozott szándéka volt a szőlőt mindjárt kezdettől nagyban művelni, hanem következtetni enged a törzsbirtok éghajlati viszonyaira is. Hogy az említett helyeken már azelőtt is voltak szőlők, s hogy ott az apátság nagyobb szabású művelést rendezett be, azt mutatja, hogy a két hely éghajlata megfelelőbb volt a szőlőre, mint a törzsbirtoké. — A szőlők alakjára nézve pedig a ciszterciekre nézve annyira jellemző birtok kikerekítési törekvések-ből⁵ következtethetjük, hogy az apátsági szőlők mindkét helyen egységes, összefüggő területet foglaltak el.

Nem csupán a már kész szőlő fenntartása, felújítása volt a monostori szőlőművelés feladata, hanem új szőlők létesítése is. A települő szerzetesek mindjárt az első útjuk alkalmával hoznak magukkal régi hazájukból nemesebb, kipróbált fajokat meghonosítás végett. Champagne és Burgundia monostoraival való állandó összeköttetés (a nagykáptalanok és az atyaapáti látogatások révén) ezen a téren is éreztette jótékony hatását. Az új apátságok a francia szőlőfajok meghonosításával olyan vidékeken is megpróbálkoznak, ahol azelőtt ismeret-

³ Körmendi llt. A. II. 1. 8. No 1.

⁴ A szőlők nagyságát a középkorban okleveleink igen ritkán adják meg. (Turchányi 18.)

⁵ Winter II. 176., Muggenthaler 31.

len v
mette
S
szeme
kúti
indu
fel, h
és al
terme
apáts
élve
dattá
apáts
A
kell,
fogya
egy k
ség s
váltó
delke
ha a
munk
a mo
áruba
rezní
tették
dekél
a sz
nyez
met
is a
mett,
nosto

6
ex ips
Néha
tek a
set et
?
?
s
bor, v
aquatu
6
minetu
grangí
1
1
kás, h
tőkét

len volt a szőlő, vagy a kevésbé nemes fajok nem jól termettek.

Szentgotthárd erre a célra törzsbirtokának azt a részét szemelte ki, amelyet a Rába és a Lapincs közrefognak. A szentkúti és almási szőlők felújításával párhuzamosan itt is megindulnak a munkálatok, bár eredményt csak akkor mutatnak fel, ha már túl vannak a kezdet nehézségein, mint a szentkúti és almási szőlők. A birtokon az egész középkoron át van bortermelés; a XV—XVI. századfordulón a Szécsiek, mint az apátság kegyurai, a bortermésre is rátették kezöket, — visszaélve kegyúri jogaikkal, s az apátság borát lindvai várukba hordatták.⁶ Az almási szőlőket a XIV. sz. végén bérbeadta az apátság az ottani birtokkal együtt.⁷

A bortermés értékesítését illetőleg tudnunk kell, hogy annak aránylag csekély része került a monostorban fogyasztásra, legnagyobb részét eladták. Mindegyik szerzetes egy hemina bort kapott napjában: ez a legnagyobb valószínűség szerint 0.27 liter volt, később a helyi viszonyok szerint változott.⁸ A munkástestvérek szabályzata ellenben úgy rendelkezik, hogy közöttük a borról szó se legyen, még akkor sem, ha az illető helyen beható szőlőművelés folyik és azt épen a munkástestvérek végzik.⁹ A bor eladását megkönnyítette, hogy a monostoroknak rendszerint módjukban volt a legjobb borokat áruba bocsátani, s így azokat nem volt szükséges nagyon cégérezni. Általában a finom, a jó és a közönséges bort különböztették meg minőség szempontjából.¹⁰ A minőség javítása érdekében megtették ugyan azt, amit jónak gondoltak, így pl. a szőlőket rendszeresen trágyázták,¹¹ de a legfontosabb tényező: az éghajlat sokszor áthúzta a számításokat. Egyes német apátságokról tudjuk, hogy a jóakarató ügyekezett ellenére is a helyi kedvezőtlen viszonyok miatt olyan silány boruk termett, hogy azt a néphumor is nyelvére vette. Így a Kamp-i monostor boráról az a közmondás járta, hogy az ugyan még nem

⁶ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXII. 4/1.: „(Thomas) ... *vina* aliaque ex ipsa Abbatia et pertinentiis ejusdem ad Lyndva administrari fecisset...” Néha azonban az apátsági jobbágyság között erőszakosan bormérést rendeztek a Szécsiek: ... „*vina ad educillandum ad colonos Abbatiae exposisset et pretium eorum ab eis extorqueri fecisset...*” (U. ott.)

⁷ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXVII. No 7/b.

⁸ Békefi: Pilis I. 179. — Mielőtt azonban az asztalra került volna a bor, vízzel hígították: „*Vinum in conventu non apponatur, nisi fuerit ad-aquatam.*” (Martene IV. 1280.)

⁹ Regula Conversorum c. XII.: Martene IV. 1651.: „*Vinum nec nominetur apud eos, ut illud habeant ad bibendum, quamvis in aliquibus grangiis vinearum culturam solícite et diligenter exerçant...*”

¹⁰ Rössler 321.

¹¹ Muggenthaler 115., 118. — A szőlők védelmét szolgálta az a szokás, hogy a veszélyeztetett helyekre, különösen a szélekre csupa *savanyú tőkét ültettek.* (Pauen 131.)

okozott örömet az asztalnál, — a Lehnin-i apátság borát meg
ha issza az ember, úgy érzi, mintha fűrészt menne le a torkán.¹²

Eladásra két mód kínálkozott: nagyban és kicsinyben. A
kimérés a legelső időkben tiltva van és arra a szabályok semmi
utat és módot nem adnak.¹³ Ezt az 1152-ből származó rendel-
kezést azonban az 1182-i nagykáptalan akként módosította, hogy
a monostor eladhatja a bort világi embernek, aki a monostor
vagy major területén kívül kiméri. A bormérő helyen a rend-
tagok közül senki sem tartózkodhatik. Ennek a rendelkezés-
nek a megsértése súlyos büntetéssel jár.¹⁴ A XIII. sz. közepé-
től azonban már maga a monostor is mérheti a bort kicsiben,
ha van olyan embere, aki a felelősséget magára vállalva, el
tudja ezt intézni.¹⁵ Szentgotthárdon ez a borkimérés a heiligen-
kreuzi korszakban fontos földesúri jövedelmi forrás.¹⁶ Így mé-
rik ki azt a bort, ami János-falva,¹⁷ Krisztán,¹⁸ Bada-falva,¹⁹
Nagy-falva,²⁰ Olasz-falu, Németlak²¹ és Cseretnek²² határában
terem.

Kezdetől fogva szabad volt a bornak *nagyban való el-
adása*. Szállították is a monostorok boraikat messze vidékekre
és néhol erős versenytársai lettek a borkereskedőknek.²³ A bor
szállítására külön szekerek szolgáltak, ha azonban van rá mód,
hajón is szállítanak, mint például Himmerod.²⁴ Szentgotthárd

¹² Eredetiben: „Vinum Campense
Non facit gaudia mensae.” és

„Vinum de marchica terra
Transit guttur tamquam serra.” (Pauen 131.)

¹³ Annales I. 278.: „De Tabernis. Neque per Monachum, neque per
Conversum, neque per aliquem hominem licet nobis vinum nostrum ven-
dere ad Tabernam, sive ut vulgo dicitur, ad brocam, sive, ut lingua Theu-
tonica dicitur, ad tappam, in domibus nostris, sive alienis, nec alicubi om-
nino.”

¹⁴ Martene IV. 1254., 1255.

¹⁵ Winter I. 116. V. ö. még Martene IV. 1259.

¹⁶ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XX. No 2a. — Az 1734. évben az apát-
ság 15.568 forint készpénz-bevétele között a cseretneki bormérés 323, a
szentgotthárdi 1666 forinttal szerepel.

¹⁷ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXIII. No 4., Scr. 15. f. 9. No 4.

¹⁸ Heiligenkreuzi llt. R. 47. pg. 273. No 8., 104.: „Vagyon ezen falu
határában való Szőlőhegyben az Ur eő Nagyságának száz Kapásra való
Szöleje.”

¹⁹ Heiligenkreuzi llt. u. ott 105.: „Vagyon az Ur Számára Majorságh
Szölő (mellyet Peteő Szölőnek héiák) negyven kapásra való, Keő Pincze
azon Szölő fölött.”

²⁰ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XX. No 1.: „...vineam... in Promon-
thorio Nagyfalvensi Dominio Szentgotthárd... existentem...”

²¹ Heiligenkreuzi llt. R. 47. No 7., Septimo.

²² Heiligenkreuzi llt. R. 47. pg. 273. No. 8., 105. — V. ö. még Haas 57.

²³ Dolberg: Cistercienser 220., Pauen 140.

²⁴ Wellstein: Die Cistercienserabtei... von Himmerod. 36. Rössler 321.

birtoká
ben, de
nos fel
Kedhel
borszál
ökrökk
ből kif

A
okmány
foglalk
apátság
az egy
össze a
ják. E
cisztero
pökség
szóltja
különb
szorítja
az egr
rát.²⁷ Z
niai cí
resked
jedésü
Clarav
volt C
hordóit
ténelen
(inkább
lépésre
ként h
hogya

25
diensi
kas de
tinentib
trahentib
Raba h
alios du
rari ac
pendent
conuersi
26
27
munkái
28
29
30

birtokán nyugat felé irányuló borszállításról hallunk egy esetben, de ezt nem az apátság végzi. 1354-ben Ivánci Ayakas János feljelentette Péter szentgotthárdi apátot, mert ez Lak és Kedhely apátsági jobbágyfalvak között az úton megtámadta borszállító jobbágyait. A vád szerint a bort a szekérral és az ökrökkel együtt elvette, a bérest és két szolgatársát mindenükből kifosztotta és megbotoztatta.²⁵

A magyar ciszterciek bortermeléséről több okmány szól. Valószínű, hogy hazánkban mindegyik apátságunk foglalkozott bortermeléssel. Legnagyobb mértékben a *cikádori* apátság. Kalán pécsi püspök nem is nézte jó szemmel, hogy az egyházmegyéjében levő ciszterciek egymásután vásárolják össze a szőlőket, ezáltal őt a bor után járó tizedtől megfosztják. E miatt III. Ince pápánál az egyházmegyéje területén lakó cisztercieket bepanaszolta. Az 1213-i pápai levél aztán a püspökséghez tartozó cisztercieket, elsősorban a cikádoriakat felszólítja, hogy hagyjanak fel a szőlők összevásárlásával, mert különben az összeülőben levő zsinat régi kiváltságait megszorítja vagy egészen eltörli.²⁶ Ipolyi a *bélapátfalvi* apátság és az egri káptalan buzgólkodásának tulajdonítja Eger híres borát.²⁷ *Zirc* szőlőművelésére 1396-ból van adatunk.²⁸ A *szlavóniai* ciszterciekről tudjuk, hogy nagyban foglalkoztak borkezeléssel.²⁹ *Topuszkónak* a XII. sz.-ban számos és nagy kiterjedésű szőlőről történik említés.³⁰ Külföldi monostoraink közül *Claravallisnak volt a legnagyobb bortermelése*. Pincéje „egyike volt Champagne legnagyobb és leghíresebb pincéinek. Óriási hordóit megcsodálta a világ, megörökítette a művészet és történelem. Egy utas kíváncsiságból belebujt az egyik hordóba (inkább hombár volt az), 30 lépést tett benne hosszában, 18 lépésre számította magasságát. E mellett eltörpültek az egyébként híres németországi példányok. Ugyanez az utas említi, hogy a legnagyobb hordón kívül a többiek szintén óriási mére-

²⁵ Múzeumi llt. T. a. 1354.: ... „Ludouicus... Conuentui... Zaladiensi... salutem et graciam. Dicit nobis Iohannes filius Nicolai dicti Ayakas de Iwanch, quod... Petrus abbas de sancto Gothardo cum ad se pertinentibus... *vnam tunellam vini* sui cum curru et sex bobus ipsum currum trahentibus, inter duas possessiones Lok et Kedhel vocatas iuxta fluium Raba hostiliter inuadendo... abstulisset, necnon curruferum et quosdam alios duos famulos suos... cum... curru procedentes... enormiter verberari ac omnia bona ipsorum... auferri faciendo, lite tamen inter ipsos pendente. Super quo... etc... Bude feria quarta proxima post festum conuersionis beati Pauli apostoli Anno domini M^o CCC^o Lmo quarto.“...

²⁶ Békefi: Cikádor 37.

²⁷ Ipolyi: A kúnok bélháromkúti, másképp apátfalvai apátsága. Kisebb munkái IV. 328., 359.

²⁸ Horváth K. 11.

²⁹ Turchányi 19.

³⁰ Lakatos 41.

tűek, s mind tele vannak a legkitünőbb borokkal".³¹ Az eberbachi apátság legnagyobb hordója 28 láb hosszú, 9 láb magas volt és 12 hatalmas abroncs tartotta össze.³² Számadáskönyveik szerint a külföldi ciszterci monostorok az adásvételnél gyakran borral fizetnek. Pforta apátsága például 1204-ben egy területért, amelyre a birtokai kikerekítése végett szüksége volt, 200 hordó bort ígért.³³

A szőlőműveléssel volt kapcsolatos a gyümölcsstermelés is. Ez a monostorok mindegyikében megtalálható kisebb-nagyobb mértékben. A német szakmunkák némelyike a ciszterciek jelentőségét német földön nem annyira a földművelésben és az állattenyésztésben látja, hanem a konyhakerti és kereskedelmi növények termesztése mellett elsősorban a szőlős és gyümölcsstermelés fejlesztésében.³⁴

5. Mesterségek.

A ciszterci régi alkotmánynak az a pontja, hogy a monostorok számára gyér népességű, vagy egészen lakatlan helyeket kell választani, egy sajátos szerzetesi gondolat megvalósítását is célozta: a világtól való elzárkózást. A másik előírás pedig, hogy a szerzeteseknek kezök munkája után kell megélniök, a monostorokat gazdálkodásra utalta. A gazdaság berendezésé-

³¹ Piszter I. 103. Szerző Meglinger wettingeni ciszterci leírásából közli ezt, aki 1667-ben fordult meg a claravallisi monostorban. Leírta a hordó érdekes szerkezetét is: „Nullis orbibus seu circulis ex betula pro nostrorum doliorum more, vincitur: ingentes quatuor trabes per incisas in extremitatibus iuncturas colligatae stipant repetis sexies ordinibus longissimos quernos asseres: ubi deinde in quatuor iuncturarum angulis desinente circulo trabes hiant, cuneis impletur vacuitas; ut sic tota illa machina inter harum arborum vincula, quasi in equuleo laxari pro usu arctarive possit.” (Migne: P. L. 185. k. 1610.)

³² Ezt a hordót a költő az óvilág csodái közé sorozza:

Quid vetat Erpachium vas annumerare vetustis
Miraclis, quo non vastius orbis habet.
Dixeris hoc recte pelagus vinique paludem
Nectare, quae Bacchi nocte dieque fluit.
Fac, Bernharde, voces, quot habet Cistercia fratres
Hisque tui omnigenos ordinis adde viros:
Annuæ praebebit cunctis haec pocula trulla
Nondum dimidio deficiente mero.
Secure Erpachii fratres, sorbete, lagena
Hac salva est vobis nulla timenda sitis.

(Söhn: Geschichte des wirtschaftlichen Lebens der Abtei Eberbach. 27.)

³³ Rössler 321.

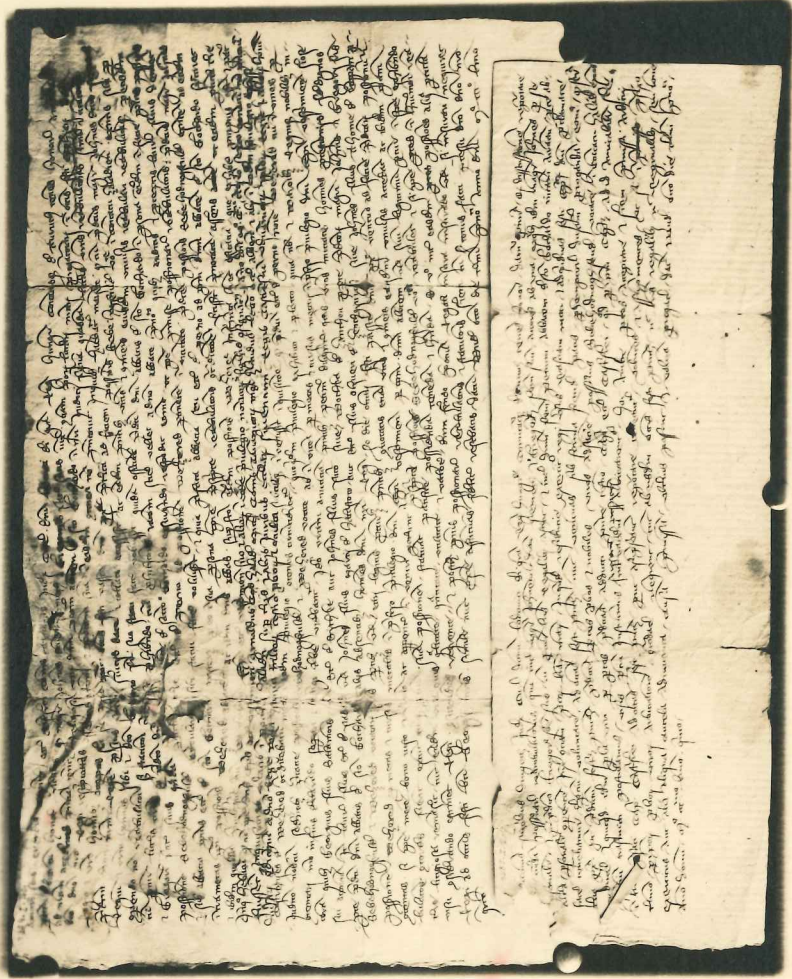
³⁴ Muggenthaler 116.

Az eber-
áb magas-
skönyveik
l gyakran
egy terü-
v volt, 200

lcster-
álható ki-
helyike a
földmíve-
nakerti és
a szőlő-

a monos-
helyeket
alósítását
rás pedig,
gélniök, a
endezésé-

ásából közli
ta a hordó
pro nostros
s in extre-
longissimos
sinente cir-
china inter
ive possit."

Lebens der

1354. Tamás országbíró meghagyja a vasvári káptalannak, hogy a Német-testvérek kérésére, akik a szentgotthárdi apáttal perben állanak a pornói apátság Bezeréd nevű birtokának egy vitás darabja miatt, — tartson határjárást. *Eredetiben:* 32×10 cm papír. Alatta: ugyanennek a pernek 1355-i elhatalasztó levele.

(Múzeumi llt. T. a. 1354, 1355.)

nél é
képes
való
mind
más
nak n
ját e
tenyé
gozni
üzem
tan n
nek a
szere
sági
tokok

l
dolgo
téren
hogy
ben a
a mo
nosto
a víz
akkor
egym
vízm
vével
delke
gyen
maga

(
küdt:
torig
és em
beli
le, h
lása
két a
másil
Legel
fogla
gyors
munk
hogy
gos t

nél és vezetésénél tehát a fentebbi elv szerint a lehetőséghez képest kerülniök kellett a világgal való érintkezést, az attól való függő viszony megelőzésére: ez viszont azt jelentette, hogy mindent, amire a gazdaságban szükség volt, s amit egyébként másoktól meg lehetett volna szerezni, a ciszterci gazdaságoknak magoknak kell előteremteniök. Ami nyersanyagot tehát saját erejükkel és saját költségükön a földműveléssel és az állattenyésztéssel termeltek, azt ugyanúgy maguknak kellett feldolgozniok is. A ciszterci monostori birtokoknak mint *teljes, önüzemeknek* a gondolata tehát a Rend alapelveiben bennfoglaltan megtalálható. Így jöttek létre az egyes iparágak, amelyeknek a munkájára, készítményeire az építkezéseknél, az élelmiszerek előállításánál, a ruházati cikkek készítésénél és a gazdasági eszközök gyártásánál volt szüksége a monostori birtokoknak.

Minden monostornak a *műhelyek*, a nyersanyag feldolgozására szolgáló helyiségek felépítése volt legelső gondja e téren. A műhelyek elhelyezésénél monostoraink arra ügyeltek, hogy módjukban legyen a *vízierőt* kihasználni. Kezükre jár ebben az, hogy a patak vagy folyó rendszerint nem messze folyik a monostor épületétől, hiszen közismert, hogy a ciszterci monostorok víz mellé épülnek. Ha a monostor egész közel van a vízhez, mint ahogy Szentgotthárd monostora volt a Rábához, akkor a hajtóerőt igénylő műhelyek a vízparton állnak sorban egymás mellett. Ha azonban a monostor kissé távolabb esik a vízmedertől, akkor már nehezebb a vízierő kihasználásának elvével összeegyeztetni Szent Benedek szabályának azt a rendelkezését, hogy a műhelyek a monostor szűkebb területén legyenek.¹ De a megoldás itt is lehetséges volt. Hogy hogyan, azt maga Szent Bernát mutatta meg.

Claravallis monostora az Aube folyótól kissé távolabb feködt: ezért Szent Bernát óriási munkával a folyótól a monostorig majdnem egy mérföldnyi hosszúságban *csatornát ásított* és ennek a partjára építtette a műhelyeket. Egy XIII. századbeli szerzetes, aki megfordul Claravallisban, szellemesen írja le, hogy a csatorna révén hogyan történt a vízierő kihasználása ebben a monostorban. „A csatorna a kolostor közelében két ágra szakad: az egyik rész... a halastavat táplálja, a másik pedig az épület tömkelegében keres magának munkát. Legelőször is a malom kerekeire bukkan és nagy mozgás közt foglalatoskodik ezek forgatásával. A malomkövek és a szíták gyors mozgatásában és forgatásában leli gyönyörűségét. Ezt a munkát elvégezve... nagy robajjal törtet át a kallómalomba, hogy a testvéreknek ruháról gondoskodják. Itt azután valóságos táncot visz véghez. Veri a nagy mozsarakat, ugráltatja a

¹ LXVI. fejezet a Regulában.

kalapácsokat, rángatja a falábakat, egyszóval nagy serénységgel mozgat mindent. Legnagyobb a buzgalma a rokka-kerekek körül: itt úgy habzik, úgy toporzékol, hogy szinte magamagát megőrli. Ezt a dolgot végezve átsiet a timárokhoz, hogy a testvérek számára saruról gondoskodják. Itt is mindenre kész, minden munkára vállalkozik. S miután így a nehezebb dolgokon átesett, több kisebb ágra bomlik, s fölkeresi a többi kis műhelyeket, s mindenütt segít, mindenütt buzgólkodik. Itt főz, ott szítal, itt forgat, ott zúz, itt öntöz, ott mos, itt őröl, ott puhít. Akármire használják semmi ellen sem tesz kifogást. Mikor végre minden munkát elvégzett, fölkeresi a földalatti helyiségeket, s magával visz minden szennyet. Tisztán jött, s mikor elmegy, azt akarja, hogy minden tisztán maradjon utána.²

Íme előttünk áll egykorú leírásban, hogyan valósította meg Szent Bernát azt, amit manapság sem győznek eléggé hangsúlyozni: a vizierő felhasználását. Ez a monostor, s az Európa-szerte ennek a mintájára alakult többi ciszterci monostor is „méltán mintaképül szolgálhatott gazdasági szempontból is nemcsak a XII. századnak, hanem az annyira gyári ipart űző legújabb időknek is”.³

A műhelymunka munkásai a szerzetesek és a munkástestvérek soraiból kerülnek ki. A műhelyekben a munka pontos szabályok szerint folyt. Mindenkinek megvan a beosztása s ott addig munkálkodik, míg más helyen nincsen rá nagyobb szükség.⁴ Minden szakmának felelős műhelyvezetője volt, aki a munkát megszabta, az anyagot kiadta és az egész munka menetét ellenőrizte. Utasításai lehetőleg rövidek, mert ő sem volt

² Egy XIII. sz.-beli ciszterciének: *Descriptio positionis seu situationis Monasterii Clarae-Vallensis* c. (Migne 185. köt. 569. l. kiadott) leírása alapján Piszter (I. 117.)-ből idézve.

³ Piszter I. 119. — Többször említettük már Szent Bernátot különféle gazdasági vonatkozásban. Szent Bernát szívvel lélekkel élt annak az elvnek, hogy a Rend tagjainak saját kezük munkájából kell megélniök. Monostorának Claravallinak ő vetette meg az alapját, ő biztosította jövőjét évtizedek kemény munkájával. Apátságának gazdasági berendezése, gazdasági épületeinek mindenekelőtt célszerű volta, az említett csatorna, mely a vizierő felhasználását tette lehetővé — mutatják tervezőjük, Szent Bernát gyakorlati hozzáértését. Sok kiadott és kiadatlan okmány a legkülönbözőbb ügyleteknél mutatja szerepét: számos bonyolult gazdasági ügy elintézése az ő kezébe volt letéve. Birtokpereket bonyolít le, szabályozza a vízjogot, meghatározza a legelőn a kerítés jogi viszonyát, tizedek és adók ügyeit rendez, biztosítja a vadászati jogot, tüzetesen körülírja a vásártartásra vonatkozó szabályokat. (Piszter I. 102.) Monostora egy nagy mintagazdaság középpontja volt és mintaképe elsősorban annak a 68 monostornak, melyet egymaga Szent Bernát alapított és ruházott be. Alakjának mint gazdasági tekintélynek a megrajzolása érdekes új vonásokkal egészítené ki az eddig ismert képét. Amíg ez meg nem történik, addig fölötte értékes vonások hiányoznak a gazdálkodó ciszterciék mintaképének rajzából.

⁴ Regula LIII. fejezete.

kivétel az alól a szabály alól, amely a műhelymunka idején tiltja a beszédet.⁵ Ha valakinek kérdeznivalója volt a munkára vonatkozólag, a műhelyből kiment, intett a munkavezetőnek és amint a szabályzat mondja: állva, röviden és halkán kérdezte meg, amit akart.⁶ Aki a műhelymunkában és egyáltalában a gazdasági élet egyéb foglalatosságainál az előírt hallgatási rendelkezést megszegi, még aznap elvonják tőle az egyik tálat.⁷ Ha pedig valaki megtagadta az engedelmességet mesterével szemben, három napon át az ebédlőben földön ülve, köpenyét levetve étkezik a többiek szemeláttára⁸ s az 1186-i nagykáptalan szerint vesszőt is kap.⁹ Ehhez hozzá kell vennünk még azt, hogy a műhelymunka főképpen a téli időszakra esett, amikor a külső, mezőgazdasági munkák úgyszólván teljesen szünetelnek. És mivel a ciszterci monostorok csak egy fűtött helyiséget ismernek: a melegedő-termet, a műhelymunka fűtetlen műhelyekben folyik. Ilyen körülmények között pedig erősen próbára tette az embereket és igazi önmegtagadást jelentett főképp a kevés mozgással járó mesterségek művelői számára.

Építőmesterségekre került leg hamarabb a sor minden apátságban. *Kőfaragók és kőművesek* rendszerint már a monostor legelső lakói között akadnak. Feladatuk a templom és monostor építése. Hogyan dolgoztak a ciszterci építők és mit alkottak, arról a hazánkban fennmaradt szórványos emlékeken¹⁰ kívül híven tanúskodnak a nyugaton még szép számmal megmaradt monostorok, főképp ezek templomai, keresztfolyosói és káptalantermei. Szentgotthárd legelső temploma is hatalmas építmény lehetett. Pilgram, a heiligenkreuziek építész a mai monostor megkezdése előtt felmérte a Tieffenbach osztrák generális által a Bocskay-mozgalmak idején 1605-ben felrobbantott¹¹ templom romjait és úgy találta, hogy az hosszában 297,

⁵ Alább az egyes szakmáknál adjuk a hallgatásra, illetve az eikerülhetetlenül szükséges beszéd mikéntjére vonatkozó rendelkezéseket. Amint a mai fejlődő gyáriparban mindinkább fontosnak tartanak, hogy t. i. a munkások érintkezése egymással munkaközben minél pontosabban szabályozva legyen, — azt a ciszterci műhelymunkában már a XII. sz.-ban *aprólékosan* kidolgozva látjuk.

⁶ *Regula conversorum c. XIII.*: Martene IV. 1651.: „Nemini autem omnino loquuntur, nisi abbati vel priori. Si aliquando aliquis fratrum *interrogatur*, quid ageret, aut quomodo quid ageret, aut quomodo id agnoverit, *extra egreditur* et signo magistrum advocet et qualiter agendum sit, diligenter inquirat. Fratres autem de necessitatibus suis magistro eorum stant, *stantes loquuntur et hoc breviter et silenter.*“

⁷ *Regula conversorum c. VIII.*: Martene IV. 1650.

⁸ *Usus conversorum c. XVIII.*: Guignard 287.

⁹ Békefi: Pilis I. 78.

¹⁰ Hümpfner: *Les fils de S. Bernard en Hongrie*. Az ebben közölt képeken kívül több is található az itt megadott könyvekben. (Békefi: Emlékkönyv, Ipolyi, Reissenberger, Baumgartner, Bósz, Lakatos, Békefi: Pilis.)

¹¹ Istvánfi: *Historia Regni Hungariae*. 510.

szélességében (kereszthajó) 138 láb volt,¹² ami kb. 90 m hosszúságnak és 42 m szélességnek felel meg. — Egyes kiválóbb, nagyobb ismeretekkel bíró szerzeteseket az építkezés vezetésére messze vidékre meghívják. Ilyen volt pl. Achard mester, aki a XII. sz.-ban sok francia és németországi ciszterci monostor építését vezette.¹³ A ciszterciek építkezésének különben már elég bő az irodalma.¹⁴

Famunkások: ácsok, faragók a nagyszabású épületek állványozásánál, tetőzésénél, de főképp az eleintén egészen fából készülő gazdasági épületek építésénél jutottak munkához. A kő- s famunkásoknál a mesterség és művészet gyakran összeolvad: a kőfaragók és ácsok egy személyben nem egyszer szobrászok is. Szentgotthárdon a mai monostor építésénél a famunkákat két munkástelevér végezte.¹⁵ — Az építkezéshez szükséges anyagokat is maguk teremtik elő a szerzetesek és a munkástelevérek: ők vágják a fát, égetik a meszet és a téglát.¹⁶ Szentgotthárd régi téglaegetője még a XVI. sz.-ban is fennállott.¹⁷ A heiligenkreuziek alatt a téglaegető készítményeiből eladásra is jut.¹⁸

Üvegfestők is foglalatostkodnak a templomnál. Színes ablakot a nagykáptalan eleinte nem tűr meg a ciszterci templomokban: rendelkezéseivel az eddigieket kiirtja, újak készítését megtiltja. A festmény iránti előszeretettel azonban megölni nem tudja. A ciszterci üvegfestők azért mintegy kárpótlásul olyan eljárásmodot alkalmaznak az ablakkészítésnél, amivel a műizlés fejlődésének új útját nyitják meg. „Az ablak egyes üvegdarabjainak összeolmozásánál ugyanis arra törekedtek, hogy az ólomvonal részei művészi egésszé olvadjanak össze. Innét már csekély volt az átmenet oda, hogy az előbbi ólomvonalakat utánozzák, vagyis szürke színű alakokat fessenek az

¹² Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXV. No 6.: Heimb 37. — A régi templom alapfalait a mai templom és a magtárépület közötti részen eszközölt ásatás alkalmasint felfedné, mert a heiligenkreuziek a régi monostor maradványait felhasználták ugyan a mai építéséhez, de az alapfalak köveinek a kiszédésével természetesen épüget nem veszödtök, mint ahogy a heinrichauiak is meghagyták a régi zirci monostor alapfalait. Szentgotthárdon az ásatás esetleg arra is világot vetne, hogy mit építettek ott a XVI—XVII. sz.-ban hadi célokból. — *Hazai ciszterci monostoraink építészeti maradványaira vonatkozó kutatás és a már meglévö töredékes, de annál becsebb emlékeink megövása megérné az áldozatot!*

¹³ Békefi: Pilis I. 283.

¹⁴ Rose: Die Baukunst der Zisterzienser c. műve a legújabb összefoglaló munka. Részletes irodalmat l. ebben a 139. lapon.

¹⁵ Heimb 142.

¹⁶ Svoboda 69. — A XVI. sz. elejéről való az a kép a nürnbergi múzeumban, mely egy monostor építését szemlélteti. Sokféle foglalkozás látható rajta: mindent munkástelevérek végeznek. (Több más ciszterci vonatkozású képpel kiadta Derwein i. m.-ban, 2. tábla.)

¹⁷ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXIV. No 2/a.

¹⁸ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XX. No 2/a.

üvegre.¹⁹ Ez a szürkefestés — Grismalerei —; igen szép emlékei láthatók a külföldi ciszterci monostorokban.²⁰ A nagykaptalan azonban később enged szigorú felfogásából, a cisztercieknél is hódít a színes üveg s „a XIII. sz. közepén túl a középkori technika a színcsoportosítás összes módozataiban szerepel egyházaik ablakainál.”²¹

Az élelmiszerüzemek — a régi értelemben — a nagykiterjedésű ciszterci gazdaságokban több embernek adtak állandó foglalkozást. Ezek voltak a legkevésbé nélkülözhetők; hibáikat megérezte az egész gazdaság, mert ezek a megélhetést, a senki által sem mellőzhető mindennapi kenyeret voltak hivatva biztosítani.

Malmok felállítására joga volt az apátnak, mint földesúrnak birtoka bármely alkalmas helyén. Megfelelő hely mindenütt akadt, mert hiszen egyetlen patak is a cisztercieknél gyakortább alkalmazott gyűjtőmedencékkel ellátva több malmot is tudott hajtani.

Mínthogy a régi malmok teljesítőképessége nem nagy, a nagyobb birtokokon több malomra van szükség. Szentgotthárd malmái közül a legnagyobb az apátsági épület közelében volt, s a Rába vize hajtotta.²² Ez a malom nem közvetlenül a folyóparton állott, hanem egy abból kiágazó csatornán, amely régi térképek²³ tanúsága szerint a jobb parton ágazott ki a folyóból és a malmot elhagyva rövid út után oda visszatért.²⁴ Ebben a malomban örölt az apátság, mindazok, akik Szentgotthárdon laktak, de az apátsághoz közelebb eső községek is. A törzsbirtok keleti része Cseretnekre járt a malomba. Itt két malom volt; egészen a XVI. sz. végéig fennállottak, amikor az apátság gyorsan váltakozó urainak gondatlansága következtében rombadőltek.²⁵

Régóta voltak malmái az apátságnak a törzsbirtokon kívül is. Így 1198-ban *Vasvároft*, ahol különben nem volt birtokos az apátság, két malom Szentgotthárdé. Ezeket a hozzájuk tartozó épületekkel együtt Simon ispántól kapták a ciszterciek.²⁶ Ugyancsak volt malom az apátság györgyvári birtokán.²⁷ Legtöbbször

¹⁹ Békefi: Pilis I. 291.

²⁰ Pl. Heiligenkreuzben. (Hlawatsch 35.)

²¹ Békefi: Pilis I. 292.

²² Heiligenkreuzi llt. R. 48. f. XV. No 6. pg. 409., és U. ott R. 47. f. XX. No 7d. c. 1. § 4. 19.

²³ Heiligenkreuzi llt. R. 47. Mappen.

²⁴ Szemben az ú. n. új malommal, mely a XVIII. sz.-ban épülhetett s a balparton feküdt a régi malomhoz hasonlóan egy kiágazó csatornán a mai kaszagyár helyén.

²⁵ Szombathelyi llt. F. E. No 22.: ... „apud dictam possessionem Cseretnek duo molendina per incuriam desolata esse.”

²⁶ Körmenyi llt. A. II. l. 8. No 1.

²⁷ Heiligenkreuzi llt. R. 48. f. XV. No 6. pg. 395.

azonban a boldogasszonyfalvi malom szerepel. Itt u. i. a Sár folyó az apátsági birtok határán folyt s nagyon alkalmas volt malmok hajtására. A XVI. sz.-ban a folyón egész sor malom áll, különböző birtokosok tulajdonában.²⁸

A *boldogasszonyfalvi malom* már egy 1274-i osztálylevélben is előfordul.²⁹ Péter apát a XIV. sz. közepe táján még egy másikat akar itt építeni, amivel aztán a szomszédos birtokost magára haragította. Egervári Mihály ispán volt ez a szomszéd: 1354-ben panaszt emelt a vármegye előtt, hogy őt a szentgotthárdi apát sokképen megkárosította. A vasvári alispán kiküldöttje: Unyomi Péter, vizsgálatot tartott és meglepő eredményekre jutott. Kiderült, hogy Péter apát a mellett, hogy 1353. karácsonya előtt elhurcoltatta Egervári egyik jobbágját, tönkretétette a malmát is. Szétszóratta a malom vízfogó gátját, a vizet a medréből egy újonnan ásott csatornával elvezette, hogy ott magának malmot építsen. Egervárinak a hajtóerejétől megfosztott malma már úgysem működhetett, de az apát — a vád szerint — még így sem hagyta békén, hanem lerontatta jobbágyaival. S amikor a jobbágyokat, akik az új apátsági malom számára a csatornát ásták, szóraállították, azt felelték, hogy ők ezt nem jószántukból teszik, hanem apátjuk személyesen kiadott parancsára.³⁰

Az oklevél rávilágít a malom *építésmódjára* is. Az apátsági malom u. i. nem a folyón épült volna, hanem az abból kiágazó csatornán. Ez a malomépítésmód általánosan elterjedt,

²⁸ Ugyanott pg. 478. sköv.

²⁹ Heiligenkreuzi lt. R. 47. f. XXXI. No 8.; „Stephanus filius Stephani de Sar ex vna parte, Martinus filius Michaelis... ex altera parte... taliter se retulerunt conuenisse, quod... Stephanus... filius Michaelis... reliquit vnum molendinum currens in aqua Sar existens super *molendinum ecclesie sancti Gothardi* et tredecim iugera terre fimate, que vlgariter *teluk* nuncupatur... et quadraginta iugera... adiacentia inter terram ecclesie sancti Gothardi et terram eiusdem Stephani...”

³⁰ Országos lt. DI 4427.: „Nos magister Johannes... vicecomes... magistri Olyueri comitis Castriferrei ac iudicis nobilium eiusdem, memorie commendamus, quod cum nos ad... petitionem Michaelis filij Kalmerij de Eguruar unum ex nobis... de sede nostra iudiciaria ad infrascripta negocia prosequenda misissemus, ... idem... retulit, ... quod... sicut scire potuisset sic sciisset, quod quemdam jobagionem predicti... Michaelis... dominus *abbas de sancto Gotthardo* feria tertia ante festum natiuitatis Domini in anno proxime elapso potencialiter abduxisset, ... Item dominus *Petrus abbas* die dominica proxima post festum beati Georgij martyris *clausuram molendini*... Michaelis super fluvio Sar vocati existentis demactari et destrui, ipsamque aquam a meatu suo fossario ad magnum spacium educi et *pro se molendinum fieri* et ipsum molendinum... Michaelis annihilari propria sua potencia fecisset. Vbi in fodendo fossarium pro ipso domino Petro abbate jobagiones eiusdem inuenisset et cum ipsos interrogasset, quare tam manifestam potenciam facerent, taliter respondissent, quod ipsi non liberaliter facerent, sed dominus ipsorum *propria in persona* ibi fuisset et ipsos facere compelleret. Datum in Castroferreo secundo die termini supradicti Anno Domini M^o CCC^o Lmo quarto.”

mert a csatorna kiágazásánál épített gát a vízállás szabályozását nagyon megkönnyítette. Szárazabb időben a gáttal a folyó vizét egészen a csatornába tudták szorítani, ami azt eredményezte, hogy a gáttól lejjebb eső malmok víz hiányában nem tudtak örölni. Úgy látszik, hogy ez a helyzet vitte Péter apátot is az erőszakoskodásra. Egervári malma u. i. az oklevelek szerint feljebb volt, mint az apátságé, azért ha ő a vizet mind a saját malmához vezette, az attól lejjebb eső folyószakasz alkalmatlan volt a malomépítésre egész addig a helyig, ahol az Egervári malomcsatornája visszakanyarodott a folyóba. Ezért szóratta szét az apát a túlsóparti birtokos gátjait, s az így szabaddátett folyóból most már az innenső oldalon ásatott csatornát új malmához.

Csak hogy a malmoknak ilyenén elhelyezése azt jelentette, hogy mindegyik birtokos csak akkor tud örölni, ha a másik engedi. Ez pedig nyilván a legjobb alkalom lett volna, hogy a két szomszéd gyakortább borsot törjön egymás orra alá. Nem is tartott sokáig ez az állapot, mert már a következő: 1355. évben megegyezett a két peres fél. Úgy szól a vasvári káptalantól írásba foglalt egyesség, hogy egyiküknek sem szabad másutt, mint magán a folyón, — tehát nem az abból kivetett csatornán — malmot építenie, és pedig Egervárinak a két birtok közt határvonalként szereplő Sár folyó felső szakaszán, az apátnak az alsón. De kikötötték, hogy mindegyik fél igénybe vehet a túlsóparti szomszédja földjéből annyit, amennyire ott a keresztgát építésénél szükség van.³¹

A monostori gazdálkodásnál a malmok jó *bevételei forrást* jelentettek, akár bérben voltak, akár saját-kezelésben. Monostoraink u. i. a malmaikban őrlő jobbágyoktól vámot szedtek. Ez a jövedelmi forrás annál is inkább biztosítva volt, mert a jobbágy más malomba nem mehetett, csak a földesuráéba. Ez érteti meg velünk, hogy Szentgotthárd kegyura, Szécsi Tamás, miért épen a malomépítést tartotta legszükségesebbnek,³² holott máskülönben a birtokkal nem sokat törődött.

Elsősorban azonban tulajdonosaik saját szükségletére örölnek a malmok, leginkább rozsz- és zablisztet, kisebb mennyiség-

³¹ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXI. No 3.: „...religiosus vir et dyscretus frater Petrus abbas de sancto Gothardo... item magister Michael... Eguruar... taliter se concordasse... dixissent... vt... Michael et filij eiusdem non alio loco, nisi super *corporali fluio* Saruize de parte *superiori* et... abbas modo simili in dicto *fluio corporali* ex parte *inferiori* molendina ipsorum facere valeant atque possent, sed clausuras molendinorum pars vtraque vnus in *possessione alterius* haberet faciendi facultatem.” — Az Egerváriakról I. Karácsonyi: A magyar nemzetségek a XIV. sz. közepéig. II. 15.

³² Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXII. No 4/2.: „...Thomas... molendina duarum rotarum denuo erigi fecisset...”

ben búzalisztet. Összefügg ez azzal a rendelkezéssel, amelyet a nagykáptalan a kenyérré vonatkozólag kiadott.

A pékműhelyek u. i. a rendelkezések szerint a szerzetesek számára rozslisztből sütötték a kenyeret, de a munkástestvérek kenyérébe zablisztet is kevertek. Búzalisztból eleinte csak az ünnepnapokra, később még néhány más napra sütöttek a zsemlyéhez hasonló, de annál nagyobb cipókat. De még ilyenkor se lehetett a kenyér fehér lisztből, hanem csak barnából. A vendégek és a betegek azonban kaphattak fehér kenyeret is.³³

A pékműhelyek, sütőházak a monostor közelében épülnek és rendszerint nagy méretűek, mert a legközelebbi majorok számára is dolgoznak.³⁴ Eladásra azonban nem süthettek, mert a kész kenyeret nem szabad eladni, sem gabonáért, lisztért becserezni.³⁵ Ebben a mesterségben is, mint a malmokban, a munkástestvérek működnek leginkább, akikre a hallgatás szintén kötelező. Úgy intézkedik a szabályzat, hogy a pékek a malom előtt és a sütőházak ajtajában félreállva beszélhetnek a pékmesterrel. Bent a sütőházban csak a mesternek van joga a szóhoz.³⁶

A tejtermékek készítését is maguk a monostorok végzik. Sok helyen jelentős a sajtgyártás,³⁷ s a legtöbb helyen találkozunk sörgyártással is.³⁸ Utóbbiról a nagykáptalan is szól.³⁹

Ruházati cikkek készítésével foglalkozó mesterségek is vannak minden monostorban. A *takácsok* a monostor juhászatából származó gyapjút szövik meg. Gyapjából készült a ciszterciek ruházatának majd minden darabja, azért kendert csak kisebb mennyiségben dolgoztak fel a takácműhelyek. — Ami a takácsok érintkezését illeti, a szabályzat külön kiemeli rólok, hogy beszélgethetnek egymással főképp akkor, ha az öregebb a fiatalít szóni tanítja.⁴⁰ — *Csapókról* is szó esik

³³ Svoboda 73. — Annales I. 274.: ... „stabilimus, ne in coenobiis nostris fiat panis candidus, nec etiam in praecipuis festivitibus, sed grossus, idest cribro factus. Ubi autem frumentum defuerit, cum sacco liceat fieri, quae lex infirmis non tenebitur, sed et hospitibus, quibus visum fuerit. album panem apponimus.”

³⁴ Muggenthaler 135.

³⁵ Martene IV. 1361.: „Inhibetur, ne de cetero in abbatibus aut grangiis coquatur panis extra deferendus pro aliqua religiosa saecularive persona, nec pro blado panis coctus aliquatenus commutetur.”

³⁶ Regula conversorum c. XIV.: Martene IV. 1652.: „Furnarii autem cum magistro eorum ante molendinum et in ingressu domus ad dextram vel sinistram stantes loquuntur. Ubi vero panis pinsatur, magister solus loquitur.”

³⁷ Svoboda 66.

³⁸ Rössler 321.

³⁹ Muggenthaler 135.

⁴⁰ Regula conversorum c. VI.: Martene IV. 1649.: „De fratribus textoribus. Fratres in officinis suis silentium teneant, excepto quod novitio discenti artem ipsam conceditur loqui cum eo, qui docet illum secundum, quod magister eorum iudicaverit satis esse.”

1355. Vas megye hatósága jelenti, hogy a kiküldött bizottság igaznak találta Egervári Mihály panaszát: e szerint Péter szentgotthárdi apát a Boldogasszonyfalván lakó apátsági jobbággyokkal elfogatta a szomszéd birtokos Egervári egyik jobbággyát, malmától a vizet elvezettette, a malmot pedig tönkretétette. Szövege: 102. l. 30. jegyz. Eredetiben: 26×10 cm papír, külső oldalán a zárópecsét mellett még négy más pecsét maradványai.

(Kir. Magyar Országos Levéltár: D1 4427.)

a munk
zaj, azé
rel.⁴¹ —

vetből a
rok sza
hák, in

A

monostó

legtöbb

ben a n

torok n

földnél

ban így

a nagy

nostoro

valamit

gazdas

a saját

ben cs

dálkoz

A műh

medenc

felért

és ilye

A

dóan s

folyó

hamar

„caliga

féle vo

ték. Új

zetese

tott az

munká

az a s

pár ú

41

propter
loquant

42

43

44

ditur, n

tiis vel

45

omnino

46

185.)

a munkástelevérek szabályzatában. Náluk van a legnagyobb zaj, azért ők bent a kallómalomban is beszélhetnek a mesterrel.⁴¹ — A *szabók* készítik ezután a kész és megtisztított szövetből a különböző ruházati darabokat. Sok helyen a monostorok szabóműhelyeiben az illető vidéken használatos kész ruhák, ingek és takarók is készülnek eladásra.⁴²

A *lábbelikészítők* első csoportját a *timárok* alkották. A monostor tenyészetéből kikerült nyersbőröket dolgozzák fel, de legtöbbször vesznek is feldolgozásra nyersbőröket. E tekintetben a nagykáptalan olyan rendelkezést hozott, hogy a monostorok nyersbőr vásárlása végett a monostortól négy napi járóföldnél messzebb eső vidékre is elmehetnek.⁴³ Minthogy azonban így sem mindig könnyű kellő mennyiségben bőrt szerezni, a nagykáptalan azt a megoldást adja, hogy vásároljanak a monostorok inkább öreg ökröket, amelyeknek már csak a bőre ér valamit,⁴⁴ így aránylag könnyen jutnak bőrhöz. De akár a saját gazdaságból, akár vétel útján jutottak nyersbőrhöz, azt csak a saját szükségletükre szabad kikészíteni: a saját műhelyeikben cserzett bőrt eladni tilos.⁴⁵ Egy utas leírta, hogyan csodálkozott, amikor a claravallisi monostor tímárműhelyét látta. A műhely méreteire jellemző, hogy a bőrök áztatására szolgáló medence szélességében 4 métert, hosszában 7 métert tett ki és felért mellmagasságig. Az egész egy darab kőből volt kivésve; és ilyen több is volt a monostorban.⁴⁶

A kész bőrt feldolgozó *lábbelikészítők* munkájára állandóan szükség van, mert az erős munkában, a nedves talajon folyó munkálatoknál, különösen a téli favágásoknál, a lábbeli hamar tönkrement. Háromféle lábbeli készült a műhelyekben: „caliga”, mely a bőrcipőnek felel meg, „sotulares”, ez papucsféle volt, és „bota”, amelyen a lábikrát is befödő csizmát értették. Új csizmát a munkástelevérek nem hordhattak; már a szerzetesektől hordott, de még jó állapotban levő csizmát adhattott az apát a monostorban levő, vagy a majorokból oda bejövő munkástelevéreknek. Vannak feljegyzések itt-ott arról is, hogy az a szokás, amelynek értelmében a szerzetesek évenként egy pár új csizmát kaptak, a munkástelevérek ellenben ócskát,

⁴¹ *Regula conversorum* c. XV.: Martene IV. 1652.: „*Fullones quoque propter aquae sonitum secreto cum magistro ipsorum intra domum propriam loquantur.*” V. 6, Hoffmann: *Konversen* 78.

⁴² Muggenthaler 137.

⁴³ Martene IV. 1247.

⁴⁴ Martene IV. 1249.: „*Corciones, idest vetulos boves emere conceditur, ne longius coria perquiramus, sed pro hoc non ultra dietam ab abbatiis vel grangiis procedamus.*”

⁴⁵ Martene IV. 1247.: „...*coria tannata nec nostra, nec aliena nulla omnino nobis licet vendere.*”

⁴⁶ Mabillon: *Sancti Bernardi opera omnia*. VI. 1598. (Migne: P. L. 185.)

utóbbiakat nem egyszer rossz kedvre hangolta.⁴⁷ — A bőrfeldolgozó műhelyek különben nemcsak lábbelit készítettek, hanem egyéb bőrmunkákat is. Így ezekben készültek a szabadban dolgozók számára a kesztyűk, valamint a lószerszámok, főképp a nyergek.

Gazdasági eszközöket a gazdaság az év minden szakában használt. Egyik claravallisi újonc levelében a ciszterci munkálkodás leggyakoribb eszközeiként említi a kapát, sarlót, villát, gereblyét és a fejszét.⁴⁸ Ezek mind a monostori műhelyekben készülnek. A *bognárok* készítményeit idegenek is szívesen vásárolják.⁴⁹ A *kovácsok* számára gyakran több műhely is volt egy-egy apátságban. Nemcsak a szekerek vasalkotórészeinek az elkészítése és a lovak megvasalása tartozott ide, hanem a finomabb vasmunkák: kulcsok, rácsok, ólom munkák készítése is. Ha az útban levő rendtagok lovai a patkót elvesztették, patkoltatni akármelyik monostorba betérhettek,⁵⁰ ott mindjárt pótolták, mert kovácsműhely mindenütt van. — Hallgatás tekintetében a ciszterci törvények a kovácsokkal kivételt tettek. Mivel a kovácsok aligha tudnának csendet tartani a nélkül, hogy munkájuk hátrányt ne szenvedne, — mondják a szabályok, — azért ők bent a műhelyben is beszélhetnek az arra kijelölt helyen.⁵¹ Mindazonáltal nekik is kerülniök kell a fölösleges beszédet. Ha tehát egyiköknek szüksége van valamire, azt jellel kéri társától s ha megkapta, szó nélkül távozik. A kovácsműhelyekben is gyakran körüljár a munkavezető és megnézi az egyesek munkáját.⁵² Még egy szempontból kivételek a kovácsok: az egész monostorban csak ők viselhetnek inget. Ez azonban nem lehet más, mint fekete és testhezálló.⁵³

Néhol *hámorokkal* is találkozunk. Waldsassen környékén pl. sok vasérc akadt; ezt az apátság maga bányásztatta, olvasztotta és dolgozta fel saját hámoraiban. A pörölyöket, fuj-

⁴⁷ Hoffmann: Konversen 79.

⁴⁸ Piszter I. 99.: „...quos... intueor in hortis cum *sarculo*, in pratis cum *furca* vel *rastris*, in agris cum *falcicula*, in silva cum *securibus* in aliis laborum locis cum aliis operum instrumentis...”

⁴⁹ Hlawatsch 10.

⁵⁰ Annales I. 277.

⁵¹ Usus conversorum c. VI.: Winter III. 190.: „Solis tamen *fabris* intra officinam suam potest locus ille determinari, ubi de necessariis modo predicto (azaz: állva, röviden és halkán) loquantur, quia vix sine *detrimeto* operis sui possunt in labore tenere silentium.”

⁵² Regula conversorum c. XVI.: Martene IV. 1652.: „De *fabris*. *Fabris* cum *fabris* fabricas sibi deputatas habeant. Si vero frater aliquis ad alterius fabricam causa operis perrexerit, *signo* tantummodo petat, quod indiget et nihil dicens discedat. Illorum autem magister omnes fabricas saepe *videat*, ut quid singuli operentur, agnoscat.”

⁵³ Usus conversorum c. XVI. Winter III. 195.: „Solis vero *fabris* conceditur *hobere camisiās*. nec tamen nisi *nigras* et *rotundas*.” E szöveg fordítására nézve v. ö. Békefi: Pilis I. 34. és Hoffmann: Konversen 81.

tatóka
ki, s í
sakat,
a hám
tési l
hajtot
E
sajáts
legels
lyen a
átmer
az eg

a há

sero
tanu
sche
a g
kieg
die
sch

tatókat vizierő mozgatta, a tüzelő az apátsági erdőkből került ki, s így az üzemköltség igen alacsony volt. Leginkább ekevasakat, fűrész- és az ekékhez ú. n. kormánydeszkákat gyártanak a hámorokban. Ez a vállalkozás Waldsassennek a jó értékesítési lehetőség és teljes vámmentesség mellett nagy hasznot hajtott.⁵⁴

Ezek főbb vonásaiban a ciszterci műhelymunka jellemző sajátosságai. A szabályok, amelyekből kivirágzottak, még a Rend legelső idejéből valók. Az a fejlődési folyamat azonban, melyen a ciszterci gazdálkodás irányelvei a XII—XIII. században átmentek,⁵⁵ a műhelymunkát legkevésbé sem érintette, így az az egész középkoron át lényegében egyazon elvek szerint folyt.

⁵⁴ A monostor bányászatáról bővebben ír Muggenthaler könyve 138., a hámorokról 140. lapján.

⁵⁵ Hoffmann: Die Entwicklung der Wirtschaftsprinzipien in Cistercienserorden während des 12. u. 13. Jahrhunderts címen erről nagyon alapos tanulmányt írt a Görres-Gesellschaft szerkesztésében megjelenő Historisches Jahrbuch XXXI. köt. 4. füzetében 699—727. l. — A szerzetesség és a gazdasági tényezők egymáshoz való viszonyáról Hoffmann munkájának kiegészítéséül l. Uhlhorn: Der Einfluss der wirtschaftlichen Verhältnisse auf die Entwicklung des Mönchtums im Mittelalter. Zeitschrift für Kirchengeschichte 14 köt. (1894.)

VI.

Pénzügyek.

Ciszterci monostoraink gazdasági virágzása arra az időre esik, amikor a figyelem mindjobban a pénz felé terelődik. A régebbi monostori gazdálkodással szemben, amely főképen — bár nem kizárólag — a természetbeni szolgáltatásokon alapult, a ciszterci gazdálkodás egyik eltérő vonása, hogy nagyobb szerepet juttat a pénznek. — A monostorok számára több út is volt a szükséges tőke megszerzésére. Hogy a bevételi forrásokat hogyan tudták kiaknázni, az sok egyéb tényező mellett elsősorban a gazdaság vezetőjétől: az apáttól függött. Ugyancsak rajta múltott, hogy a kiadások, az üzemköltség mindjobban lezoríttassék, és így a gazdálkodás évről-évre nyereséggel záródjék.

Bevételi forrásnak számított elsősorban a gazdaságban előállított cikkek eladása. Monostorainknak, mint már láttuk, céltudatos törekvése volt, hogy a saját üzemből szükséges dolgokat saját maguk állítsák elő. De a nyersanyag előállítását, feldolgozását a monostor az első időkben csak oly mértékben végezhette, amily mértékben arra a saját üzemből szükség volt. Azért a fölösleget, az eladásra való termelést a legrégebbi szabályok nem ismerik. Az 1134-i nagyképtalan is csak épenhogy eltűri a szerzetesek vásározását, bár hozzáteszi, hogy ez nem egészen szerzeteshez illő dolog, de elkerülhetetlen.¹ Elkerülhetetlen azért, mert ebben az időben még a kezdő monostorok nem voltak berendezve minden szükséges dolog előállítására; sok mindent a vásárokon voltak kénytelenek beszerezni.

Legelső szabályaink tehát nem az eladást, hanem főképen a vételt emlegetik a vásárral kapcsolatosan. Vétellel azonban csak a legelső időkben találkozunk a szabályzatban, aminek az az oka, hogy a gazdaságok minél többéves multra tekintettek

¹ Guignard 264.

vissza,
Rendese
toraink
maga bá

Ami
tosabb
gazdasá
lat, am
cikkeine
monost
akik a
szárma
gyakran
szédos
például
ket, ho

Az
Láttuk,
inkább
értékes
tesáruk
ruhák,
adásra
Amint
monost
ténétel
alig é
sárta,
seny f
elvei

2
3
4
5
feltétel
ból ser
lomosr
megtes
tára s
viheti.
puszkó
de a
get élv

vissza, annál kevesebbet kellett idegen helyről beszerezniök. Rendesen csak a nyersvasat és a nyersbőrt vásárolják² monostoraink feldolgozásra, bár mint láttuk,³ néhol a vasat is saját maga bányássza az apátság.

Annál több szó esik az *eladásról*. Ez volt az egyik legbiztosabb bevételi forrás. A monostorok mindinkább növekedő gazdasága u. i. a termelésben előbb-utóbb túllépte azt a vonalat, amely saját szükségletének felső határát jelentette. Fölös cikkeinek elhelyezésére a *vásárokon* talált legjobb alkalmat a monostor. — Találkozunk a vásárokon olyan ciszterciekkel, akik a mezőgazdaságból, és olyanokkal, akik a műhelyekből származó dolgokat árulnak. Mezőgazdasági terményeik eladását gyakran úgy oldják meg a monostorok, hogy a jópiacú szomszédos városokban raktárakat létesítettek.⁴ A topuszkói apát például 1240-ben a zenggi kikötőben szerez apátságának egy telket, hogy azon kiviteli és behozatali áruinak raktárt építsen.⁵

Az állattenyésztésből a legjobban keresett cikk volt a ló. Láttuk, hogy a lovakat $3\frac{1}{2}$ — $4\frac{1}{4}$ éves korukban adták el, leginkább haszonállatnak.⁶ Egyes apátságok nagy mennyiségben értékesítik tőgazdaságukból a halat. Keresettek a sajt- és hentesáruk, valamint az iparcikkek. Gyapjúszővetek, vásznak, kész ruhák, valamint cipők, csizmák és faedények kerülnek eladásra.⁷ Eladási tilalom csak a cserzett bőrökre állott fenn.⁸ — Amint a nyugati ciszterci monostorok feljegyzései mutatják, a monostorok áruai nagyon keresettek voltak.⁹ Heiligenkreuz történetében pl. azt olvassuk Lipót apát (1342—47) idejéből, hogy alig értek a monostor áruval megrakott szekerei a bécsi vásárra, máris nagy csődület támadt körülöttük és valóságos verseny folyt a portékájukért.¹⁰ Ez érthető is, hiszen a ciszterciek elvei az adás-vételt illetőleg olyanok, hogy a vevők érdekeit

² Martene IV. 1247., 1249.

³ Muggenthaler 138.

⁴ Pauen 140., Muggenthaler 145.

⁵ Lakatos 70. A templomosoktól a vételnél többek közt a következő feltételek mellett kapta meg a telket az apátság: A rajta építendő raktárból semmiféle árut nem lehet eladni, megvenni vagy kivinni, mely a templomosrend jogát, vagy a kereskedését sértené, ha ezt a topuszkói apát megteszi, a telket a házzal együtt elveszti. Ami az apátság saját használatára szükséges, azt eladhatja, megvásárolhatja, elraktározhatja és ki is viheti. Ha a templomosok áruházat építenek a kikötőben, akkor a topuszkói apát köteles ebben, nem pedig a saját házában venni és eladni, de a cikkek után vámot nem fizet, amint saját házában is vámmentességet élvez.

⁶ Martene IV. 1249. L. 75. lap.

⁷ Muggenthaler 137.

⁸ Martene IV. 1247. L. 105. lap.

⁹ Pauen 136.

¹⁰ Hlawatsch 10.

szolgálják, s a megbízhatóságot szorgalmazzák az igaztalan haszonszerzéssel szemben.

Az eladás szabályai is részletesek. Így elsősorban az van meghatározva, milyen távolságra lehet elmenni vásárra. Három illetve négy napi járóföldre lehet a vásár helye, amit a Rend tagjainak még meg szabad látogatniok.¹¹ Egyszerre legalább két szerzetes vagy munkástelevér megy a vásárra.¹² Utközben idegen szerzetesek házaiba nem szállhatnak, ott maguk vagy lovaik számára semmit sem kérhetnek, hanem az őket küldő apátság költségén élnek. Ciszterci monostorban azonban mindenkor megszállhattak a vásározók. Az 1189-i nagykáptalan úgy dönt, hogy a vásározó vendégek csak egyszeri szállásra tarthatnak igényt, s ha második éjjelre is ottmaradnak, úgy maguk gondoskodjanak zabról a lovaiknak.¹³ 1265-ben ismét foglalkozik a nagykáptalan a vásár kérdésével. Hangsúlyozza, hogy az ilyen vendégek legyenek megelégedve a vendéglátó monostortól vagy majortól nekik juttatott élelemmel, illetve a lovaiknak adott zabbal, — de már megengedi, hogy kétszer egymás után is megháljanak egyazon helyen. Előírja, hogy a monostorok áruikat saját szekereiken szállítsák és ne vegyék mások segítségét igénybe, legfeljebb ha útközben valami szerencsétlenség történik.¹⁴ Útravalóul a vásározók csak egyszeri étkezésre valót fogadhatnak el a vendéglátó monostortól.¹⁵ A szerzetesi életmódot lehetőség szerint a vásározóknak is folytatniok kell.¹⁶

Ami pedig az árukat és árakat illeti, az a főszabály, hogy a bizományost, közvetítőt kizárva csak olyasmit szabad eladni, ami a monostor gazdaságából került ki, — amint hogy vásárolni sem szabad, csak saját gazdaságuk szükségleteire. Az utóbbi szabály különösen fontos jelentőségű. A legtöbb monostor u. i. vámmentességet élvez, amit látva egyes, ilyen kiváltságot nem élvező idegenek, úgy igyekeztek a vám alól kibujni, hogy dolgaikat a ciszterciek révén iparkodtak beszerezni és szállítani. Adott esetből kifolyólag úgy dönt a nagykáptalan, hogy az ilyesmi büntetendő cselekmény és kártevés, mert így a vámtulajdonosok elesnek jogos hasznuktól.¹⁷ — Visszonteladásra sem vehettek a monostorok semmit.¹⁸ Az árak felszök-

¹¹ Guignard 264.

¹² Annales I. 278.

¹³ Martene IV. 1264.

¹⁴ Martene IV. 1424.

¹⁵ Ugyanott 1425.

¹⁶ Pl. ami az étkezést illette: Martene IV. 1294., Békefi: Pilis I. 85.

¹⁷ Martene IV. 1308: „De converso... qui quando emit coria domui suae comparat etiam coria ad opus alterius, unde domini terrarum per dunt pedagia et alios proventus, committitur Abbatí Morimundi, qui si ita invenerit, digne corrigat.”

¹⁸ Martene IV. 1313. és 1433.

tetésére
Olyasm
nyegese
Főkép
felneve
ban az
vette, l
tetés a
ron.²³
aki ez
adás-v
a nag
voslás
Ez
terciek
nyabb
vedelm
így so
godtan
volt a
üzérke
véseik
áruika
sérik.
lemm
M

m é r
adato
mint
sárvá
tercie

rit ad

res no

nostris

dies,
vilius

... qu
emio
culpa
agnos
et aq

tetésére alapított¹⁹ mindennemű haszonleső üzérkedés tilos.²⁰ Olyasmint azonban, ami a vétel után a monostor birtokában lényegesen megváltozott, megnőtt, magasabb áron lehetett eladni.²¹ Főképp a szarvasmarhára áll ez: ha fiatalon vették a marhát és felnevelték, természetesen drágábban adhatták el.²² Aki azonban az állatokon kívül valamit drágábban ad el, mint ahogy vette, három napig kenyéren és vízen böjtöl. Ugyanilyen büntetés alá kerül az is, aki három napnál tovább időzik a vásáron.²³ Az eladó tárgy fogyatékoságait nem szabad elhallgatni: aki ezt megteszi, büntetésben részesül. Egyáltalában, ha az adás-vételre vonatkozó szabályok valahol sérelmet szenvednek, a nagykáptalan a legerélyesebb eszközökkel siet azok orvoslására.²⁴

Ezek voltak nagyjában az *elvek*, amelyek a középkori cisztercieket a kereskedelmi életben irányították. Még ha alacsonyabb áron adta is a monostor árucikkeit, mégis elég nagy jövedelmet biztosított magának azáltal, hogy jó árut nyújtott és így sok vevőre számíthatott. A mondottakat összegezve nyugodtan állíthatjuk Békefivel, hogy a „megbízhatóság, a realitás volt az az alap, melyen a ciszterciek gazdasága nyugodott. Az üzérkedés, s a vele kapcsolatos csalás nemzetgazdasági törekvéseknek sem rugója, sem célja. Innét az a bizalom, mellyel áruikat megkeresik, velők üzleteket kötnek, s működésüket kísérik. *Mily ellentét a mai, gyors meggazdagodást célzó szellemmel szemben!*”²⁵

Magyarországi monostoraink kereskedelméről, amennyire becsesek lennének, annyira hiányoznak az adatok. Pedig a ciszterciek nálunk is jártak vásárokra épűgy, mint más országokban. Borsmonostor például a csepregi és sárvári vásárokat látogatja,²⁶ és mint láttuk, a szlavóniai ciszterciek borkereskedéséről a pápa is szól. Minden monostor vá-

¹⁹ Martene IV. 1453.: „...qui teste conscientia res suas non vendiderit ad terminum, ut pro prorogatione termini vendatur carius...”

²⁰ Martene IV. 1279.: „Mercatores ordinis nostri non vendant carius res nostras pro termino prologando...”

²¹ Martene IV. 1353.: „...illis tamen rebus exceptis, quae suntibus nostris et industria meliorationis recipiunt incrementum...”

²² Békefi: Pilis I. 85. L. köv. jegyzet: Idem...

²³ Martene IV. 1279.: „Et si moram fecerint in nundinis ultra tres dies, sint in pane et aqua, quamdiu ibi permanserint. Idem patiantur, qui vilius emunt, ut carius ea vendantur praeter animalia.”

²⁴ Martene IV. 1279., Békefi: Pilis I. 85., Martene IV. 1274.: „Abbas, ...qui suos officiales non retinuit, ne contra sententiam capituli facerent emtionem, quadraginta diebus sit extra stallum suum, sex diebus in levi culpa, uno eorum in pane et aqua. Officiales vero, quia minus cauti fuerint agnoscere capituli decreta, usque ad Pascha omni sexta feria sint in pane et aqua.”

²⁵ Békefi: Pilis I. 85.

²⁶ Kovács 16.

sárpénz-mentességet élvez az egész ország területén; a borsmonostori, bélakúti és topuszkói apátságoknak ez még külön kiváltságuk volt.²⁷ Szentgotthárd nagykiterjedésű birtoka is valószínűleg tudott termelni eladásra. A legközelebbi vásáros-hely: Vasvár. A XV. sz. első felében az apátság népei gyakran megfordulnak vásárain.²⁸ A birtok úthálózat szempontjából kedvező helyzetben volt. Igaz ugyan, hogy a Buda—Fehérvár—Vasváron át Muraszombat felé vezető főútvonal nem érintette a birtokot, de a keleti határa közvetlen közelében haladt el, s azt az apátsági birtokot átszelő Rába-völgyi úton hamarosan el lehetett érni, s rajta mindazokat a helyeket megközelíteni, amelyek a vásár szempontjából szóbajöhetnek. Nyugatnak szintén a Rába nyit természetes utat, s a vasvár—gráci út épen Szentgotthárdon haladt át; a Rába balpartján lévő apátsági falvakat sorra érintette. Ugyancsak a birtokon haladt át a kánizsa—fürstenfeldi út is.²⁹ Ezt az utat használják, akik a XVIII. sz.-ban vásárra mennek Szentgotthárdra.

Mert Szentgotthárd vásárai a XVII—XVIII. sz.-ban igen látogatottak. Kérdés: volt-e a községnek vásárjoga már a középkorban is? — A vásárjogról szóló legrégebbi okmányunk szavaiból joggal következtethetjük, hogy volt. 1736-ban u. i. a király nem adományozza, hanem megerősíti a község vásárjogát. Ekkor tesz említést a királyi levél arról, hogy itt emberemlékezet óta megtartják a vásárokat évről évre. Kiváltságlevelet ugyan nem tud felmutatni a község, de az állandó és zavartalan vásártartás tényéből — mondja az oklevél — valószínű, hogy voltak ilyen írásos bizonyítékok is, csakhogy a háborúk és egyéb zavarok alatt elpusztultak.³⁰ Ez arra mutat, hogy Szentgotthárd vásárai már a középkorban is megvoltak. Ez egy másik alapon is kimutatható. Az apátság egyik legközelebbi és legrégebbi jobbágyközsége: Kedhely. A község neve felbontva: Ked(d)-hely, — ami a hasonló alakú nevekkal (Hét-fő-hely, Szerda-hely, Csütörtök-hely, Szombat-hely) a hét egyik napját rejti magában, azt, amelyiken az illető helységben a

²⁷ Turchányi 58.

²⁸ Keszthelyi llt. Castrif. No 190.

²⁹ Glaser: Dunántúl középkori úthálózata. Századok 1929. évf. L. a cikkhez mellékelte térképet ugyanitt és a mi térképünket könyvünk végén. (Utóbbira egy-két, — a Glaser térképén nem szereplő — újkori utat is feltüntetünk az egyes birtokok közötti összeköttetés lehetőségének a kimutatására.)

³⁰ Heiligenkreuzi llt. R. 47. pg. 269. No 5.: ... „ab antiquo et immemorabili tempore annuatim usque hodiernum continuo celebratas fuisse Nundinas, observaverit quidem, quia tamen nulla intuitu illarum instrumenta, aut specialia privilegia reperisset, quorum tamen praeexistentiam ex continuo et inperturbato celebratarum eiusmodi Nundinarum usu extitisse, verum iniuria temporum et praesertim... bellorum facto, quibus praefata Abbatia direxabatur, deperdita fuisse praesumerentur...”

1381. István szentgotthárdi apát és konventje
bérbeadják 10 évre Mesteri Jánosnak és Simonyi Péternek az
apátság Battyán községben levő birtokát évi 8 magyar dénárért.
Szövege: 115. l. 42. jegyz. *Eredetiben*: 22×14 cm papír; hátán
— mint a legtöbb hasonló célú apátsági íráson — két pecsét van:
az apaté (a képen a baloldali ovális folt) és a konventé (jobb-
oldali kerek folt.)

(Nemzeti Múzeum Levéltára: T. a. 1381.)

vásáro
pon ta
oklevé
részek
házi k
egyhá
ságé
delme
lakoso

M
is jel
só, m
az év
lyeke
só fo
egyhá
munk
lása v
olyan
mint
rezni

néven

nevéb
írja:
madal
non s

reske
delsge
sében
reske
wickl
Pauer
egész

... A
festur
milia
Mona
natiu
libere
... st
nolun
solue
sedis
tem.
gent
que
nost

vásárokat tartották. E szerint Szentgotthárd vásárait keddi napon tartották a legközelebbi major: Kedhely határában.³¹ Fenti oklevél idején e vásárok nagyon látogatottak s a horvát-szlavon részekre is szállítanak innét árut. A nagy forgalmat az egyházi hatóságok sem helyeslik, mert a vasárnapokat kivetkőzteti egyházi jellegükből.³² A vásártéri jövedelem akkor az apátságé mind a külső, mint a belső vásártérről, de a belső jövedelmet Róbert apát már 1742-ben átengedte a szentgotthárdi lakosoknak.³³

Monostorainknál a kincstári sókezelés haszna is jelentős jövedelmi forrás. Az ország területén bányászott só, mely III. Béla idejében a maga 16.000 márkás tételével az évi királyi jövedelem 6.6%-át tette,³⁴ elosztó, raktározó-helyeket tett szükségessé az ország különböző részein. Erre és a só forgalomba hozatalával kapcsolatos teendők elvégzésére az egyházak több oknál fogva alkalmasnak bizonyultak. Ebbe a munkába kapcsolódott bele Szentgotthárd mindjárt megalakulása után. III. Béla u. i. az apátságnak 20.000 db (= 2 tömény) olyan nagy sókockát adományozott, amilyeneket akkoriban — mint az oklevél mondja, — a német határra szoktak szeke-rezni.³⁵ Ebből tízezret jún. 24-én vett át a monostor Vasvárott,

³¹ A községnev ilyen értelmezését l. Schwartz 168—169., a község ily néven való legrégibb előfordulását l.: Körmendi llt. A. II. l. 8. No 6.

³² Heiligenkreuzi llt. R. 47. No 5. Szily János győri kanonok püspöke nevében a vásárok más, azaz nem ünnepnapokra való áttételét kéri, s ő írja: „Relatum est... in Abbatiali oppido S. Gothardi Nundinas hebdomadales magna hominum frequentia celebrari, atque per hos sacros dies non sine scandalo et animarum detrimento profanari...”

³³ Heiligenkreuzi llt. Ugyanott. — A ciszterciek előtti monostorok kereskedelméről sok érdekes adat olvasható Kalischer: Beiträge zur Handlungsgeschichte der Klöster z. Zeit des Grossgrundherrschaften c. értekezésében 60. sköv. lapokon, a vásárokról 16. ill 54. lapokon. A ciszterci kereskedelemről szólnak: Dolberg: Cistercienser 364., Hoffmann: Die Entwicklung 702., Hoffmann: Konversen 70., Winter I. 113., Muggenthaler 143., Pauen 139., Svoboda 75. Söhn az eberbachi apátság borkereskedelméről egész értekezést írt.

³⁴ Forster: III. Béla magyar király emlékezete. 139. sköv.

³⁵ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 4.: „In nomine... etc... Andreas... Abbatii et Conuentui Monasterij de sancto Gothardo... facimus manifestum, quod cum... Bela tertius... de thesauro regie celsitudinis viginti milia salium magnorum, que in curribus ad confinia teutonie deferuntur, Monasterio vestro contulit annuatim imperpetuum, quorum decem milia in natiuitate Johannis baptiste, aliaque decem milia in festo sancti Regis libere et integre in castro ferreo omni occasione, seu contradictione remota... statuit persoluenda. Fuitque donacioni per nos adiectum, quod si... nolunt salinarij persoluere, dictos sales, per comitem castriferrei... ad soluendum compellantur. Nos... iuxta compositionem... inter... apostolice sedis legatum... et nos... hanc damus uobis et vestris successoribus libertatem, ut de predictis salibus ad usus vestros retineatis duo milia et quingentos Zuanos. Ceteri uero uel pars ipsorum cum persoluti, libere et absque ulla contradictione et tributo in domo vestra sub sigillo salinariorum nostrorum et prelati vestri... deponantur, depositique seruentur usque ad

ahol királyi sólerakat volt, másik felét ugyanitt aug. 20-a körül. Az ilyen adományul kapott sóval — Paulinyi szerint — együttjárt az egyébként királyi egyedárusítási só szabad forgalombahozatalának a joga is,³⁶ ami nem csekély hasznot jelentett az apátságnak. II. Endre az apátság e jogát azzal erősítette meg, hogy ha a sótiszték a fenti határidőre nem akarják kiutalni az apátságnak a királyi sót, a területileg illetékes vasvári ispán szorítsa őket erre.

Ez az intézkedés 1233 előtt történt. A beregi egyezményben 1233-ban az apátság sóügyeit is egészen más alapra helyezte a király, amint az erről kiadott külön oklevél bizonyítja. Az apátság most is szabadon szállíthatja a 20.000 db. sót Vasvárról Szentgotthárdra, ott az apát és a sótiszt pecsétje alatt elraktározza, de 2500 darabot (zuánt) megtart saját szükségleteinek a fedezésére. Ez volt a monostor egyik haszna. A másik az elraktározott só átadásából származott. A monostor u. i. az aug. 27-től szept. 8-ig terjedő időközben nála megjelenő királyi sótisztéknek köteles átadni az elraktározott sómenynységet, leszámítva természetesen annyit, amennyit a saját használatára az adomány folytán megtartott. A sótiszték ennél a visszaváltásnál visszafizették a 2 tömény vételárát — mert hiszen azt a monostor készpénz ellenében vette át a sólerakattól, — de megfizették a szállítást is.³⁷ Míg a szárazföldön szállított só után 100 darabonként átlag 1 márka szállítási díjat fizetett a király, Szentgotthárd kivételesen már 80 zuánra kapott 1 márka fuvardíjat vsz. a nagy távolság miatt. Itt tehát már az erre hivatott királyi szervezet végzi a só kereskedelmi elosztását, s a monostornak, — mint a többi, e pontban érdekelt egyháznak is, — csak a szállítás, a vállalkozás haszna marad meg. Azonban ez is jelentős, mert 80 zuánt 1 márkával számítva, a 20.000 zuánért összesen 250 márka szállítási díjat kapott Szentgotthárd évente. Ezt az összeget jó frisa hi dénárookban kapja az apátság, vagy olyan ezüstben, melynek csak az $\frac{1}{10}$ része nem-nemes fém. — Ha pedig a királyi sótiszték az elraktározott sót nem vennék át a kitűzött időben (azaz

octavas sancti Regis Stephani. Et tunc ab illo die usque ad Natiuitatem beate Virginiis faciemus uobis solui argentum pro salibus... pro singulis octoginta Zoanis unam marcam. Et sim illo termino... sales non emeremus, et uobis... argentum... non soluere mus, extunc... sales illos libere in proprium usum ecclesie vestre percipiatis et uendatis iuxta vestre arbitrium uoluntatis. Et omne lucrum... totaliter cedat in usum ecclesie vestre... Idem dicimus de secundo termino... Argentum uero, quod uobis faciemus persolui, erit in bonis frisaticis, uel in argento, cuius decima pars comburetur... Datum... Anno dominice Incarnations M^o CC^o XXXIII°...

³⁶ Paulinyi: A sóregále kialakulása Magyarországon. Századok 1924. évf. 640.

³⁷ Kötünik ez már az egyezmény általános rendelkezéseiből is: Knauz: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I. 292. 57. §.

aug. 20-
6.—21.

adhatj
tisztjei

A
250 ma

gyarap
tos,³⁹ l

A
folyton

feküdt
mind s

jaikat.
kímélv

tekinte
bérbe,

sebb a
dik fel

Ig
birtok

kegyur
1381-b

bérlét
fizete

marad
az ap

38

a 250 m
ha egy

ság tör
arányú

279.) ti
„a bors

ket csil
akar el

40
41

... cast
Slauoni

et Olo
annual

Gothar
... quo

minatur
Petro.

riorum
remane

sigillo
in festo

aug. 27—szept 8., illetve a szállítmány második részletét dec. 6.—21. között), azzal a monostor szabadon rendelkezhet: eladhatja, s amit kap érte, az az övé, azt sem a király, sem a tisztjei nem követelhetik.³⁸

A sóból tehát kétféle az apátság bevétele: pénzben évi 250 márka, természetben évi 2500 zuán só. Előbbi a pénztárat gyarapította, utóbbi nemcsak az emberi táplálkozásnál volt fontos,³⁹ hanem nagy jelentőséget nyert az állattenyésztésnél is.⁴⁰

A bérletösszegek is a jövedelmet gyarapították. A folyton növekvő ingatlanokat, különösen ha azok szétszórtan feküdtek, a rendi munkaerő fogytával a monostorok nem bírták mind saját kezelésben tartani, hanem bérbeadták egyes darabjaikat. A saját kezeléssel járó költségektől így meg voltak kímélve, viszont a bérösszeget teljes egészében jövedelemnek tekintették. — Leghamarabb azokat a birtokrészeket adják bérbe, amelyek a törzsbirtoktól messze esnek és így nehezebb a kezelésük. Szentgotthárd bérbeadásai a XIV. sz. második felében következtek be kizárólag a távoli birtokon.

Így Péter apát alatt, 1373-ban, Battyán és Olaszka nevű birtokok vannak bérben Szécsi Miklósnál, az apátság későbbi kegyuránál.⁴¹ — István apát ugyanezt a Battyánt adja bérbe 1381-ben Mesteri Jánosnak és Simonyi Péternek. Ismerjük a bérletösszeget is: évi 8 magyar dénár, mely Mindenszentekkor fizetendő. Ha a bérlők nem fizetnek, az összeg kétszeresével maradnak hátrálékban, s a földdel ismét szabadon rendelkezik az apátság.⁴² — Ugyancsak István apát alatt jutottak Sár és

³⁸ Hogy ennek a sómennyiségnek az elszállítása mit jelentett, vagyis a 250 márka szállítási díjért milyen munka járt, megítélhetjük abból, hogy ha egy szekérre 100 db kősót számítunk (Erdélyi: A pannonhalmi főapátság története I. 188.), úgy a 20.000 db épen 200 szekérre való volt. Ilyen arányú szállítást csak a nagybirtok tudott akadálytalanul lebonyolítani.

³⁹ A cisztercieknél az ételek fűszerezését régi szabályok (Annales I. 279.) tiltották, azok ízet csak a só adta meg. V. ö. Szent Bernát szavait: „a bors, a gyömbér, a kömény, a zsálya és más ezerfajta fűszer az inyeiket csiklandozza, de a kéjelgésre is izgat... Aki okosan és mértékletesen akar élni, annak elég fűszer a só, meg az éhség.” (Piszter fordítása I. 158.)

⁴⁰ Tormay: A konyhasó... 105.

⁴¹ Kisfaludy csal. ídb. ágának ltára 1373.: „Ludouicus... capitulo... castriferrei... salutem. Dicitur nobis in persona Nicolay de Zech... Slauonie Bani... quod nonnulli vicini et commetanei possessionum Bathian et Olozka... per abatem et conuentum sancti Gothardj... pro censu annualli... eidem Bano datarum...”

⁴² Múzeumi lt. T. a. 1381.: „Nos Stephanus... Abbas in sancto Gothardo, Joannes prior totusque Conuentus eiusdem loci, Notum facimus... quod nos... concessimus terram nostram in Bothyan, qui sulgo(!) nominatur Monochfelden, ad decem annos Johanni filio Stephani Masteri et Petro... de Symoni... pro tali censu, quod omni anno octo pensas denariorum vngaricalium persoluant... si... non persoluant, nobis in duplo remanebunt... In cuius rei testamentum sigilli nostri appensione vna cum sigillo nostri Conuentus duximus apponendam. Datum in sancto Gothardo, in festo Corporis xpi, anno domini M^o CCC^oLXXX primo.”

Szentiván apátsági jobbágyközségek is idegen kezelésbe. A bér-
lők azonban: Vári Imre és Péter rosszul bántak az apátsági
jobbágyokkal, őket mindenükből kifosztották. Az apát, mint
földesúr, sietett alattvalói megmentésére. Csakhogy ekkor már
az apátság pénzügyi helyzete annyira kedvezőtlen, hogy nem
tudta a váltság-összeget egykönnyen előteremteni. Azért Simon
apát, István utóda, egy másik zálogba-vetés útján iparkodott
a veszélyeztetett birtokot kiragadni helyzetéből. 1381-ben a
zalamegyei Almást zálogba veti a kapornaki apátságnál 100
bécsi dénárért olyan feltétellel, hogy tíz év alatt nem lehet
visszaváltani. De ha a 10 év letelte után a szentgotthárdi apát
vissza akarja váltani, ezt szabadon teheti, csak előbb a zálog-
összeget helyezze letébe a zalai konventnél.⁴³ — István apát
alatt különben egymásután mennek zálogba az apátsági birto-
kok. Fenti falvakon kívül Edelicset is zálogbavetette Falkosi
Miklósnál, aki 60 dénárt fizet neki érte. Simon apát azonban
1381-ben lefizette ezt az összeget, így a birtok visszakerült az
apátsághoz.⁴⁴ Amikor pedig Kapornaktól az elzálogosított Al-
mást a Kanizsaiak kiváltották 1389-ben, István apát bérbeadta
nekik évi 5 márkáért.⁴⁵

Ezek a bérbeadások és zálogok a bevételt növelték ugyan,
de egyúttal tanúskodnak már a szűkös pénzügyi helyzetről is.

Jövedelmi forrás volt a birtokeladás is, bár ez csak
átmeneti és a káptalan rendelkezései következtében nem vehető
igénybe tetszés szerint. 1233-ban az öregebbek tanácsát kell
kikérnie az apátnak birtokeladásnál, 1277-től az atyaapát bele-
egyeztetését, 1318-tól meg a szerzetesi testület többségének hozzá-
járulását is meg kell szereznie. Az 1330-i rendeletek mindezt
azzal toldják meg, hogy az ellenkezőleg cselekvő apát, s a mo-
nostori tisztviselők közül azok, akik vele egyetértettek, állásu-
kat veszítik.⁴⁶ Szentgotthárd történetében birtokeladással nem
találkozunk.

A jobbágyok szolgálmányairól már szölot-
tunk.⁴⁷ Ha ezek kisebbek is, mint a világi nagybirtokon, a mo-
nostori birtokok nagy terjedelme miatt rendszerint nagyobb-
számú jobbággal kell számolnunk, s így a szolgálmányaik

⁴³ Heiligenkreuzi lt. R. 47. f. XXVII. No 7/b.: Heimb 61.

⁴⁴ Kisfaludy csal. ltára 1381.: „Nos conuentus... de Zala memorie
commendamus, quod... Nicolaus de Falkosy... ac heredes ipsorum... re-
tulerunt, ... quod ipsi quandam possessionem *Edelych* a... Stephano ab-
bate de sancto Gothardo... *sexaginta mercis* promtorum *denariorum* mo-
nete Sarracencalis obligatam pignori, rehabita denique eadem summa... a
... fratre Simone... iamdictam possessionem *Edelich* eidem domino abbati
et suo conuentui remisissent... Datum in festo conceptionis beate Marie
virginis, anno domini M^o CCC^o LXXX° primo.”

⁴⁵ Heiligenkreuzi lt.-ből közli: Heimb 63.

⁴⁶ Békefi: Pilis I. 110.

⁴⁷ Az 50. lapon.

együttvéve nagy értéket képviselnek. A munkástelevérek megfogyása és a saját-kezelés feladása után a monostor majdnem kizárólag a szolgálmányokra támaszkodik.

A vámok tulajdonképen abban az értelemben a jövedelmi forrásokhoz számíthatók, hogy ha a monostor vámmentességet élvez, az így megmaradt összeg is a tőkét növeli.⁴⁸ A legtöbb ciszterci monostor vámmentességet élvez hazánkban is, másutt is. Egyes apátságoknak még vámszedő joguk is van. Így a pilisi apátságé volt a csötörtök-helyi vám egyharmada évi 6 márka jövedelemmel, míg a másik harmada a zirci apátságé. Vámszedő joga volt Pilisnek, Óváron és Pozsonyban is.⁴⁹ Szentgotthárd törzsbirtokán is voltak vámszedő helyek. A kanizsa—fölstömi útvonal utasai Farkas-falván fizettek vámot.⁵⁰ Stájerország felé pedig, a nyugati határszélen, Ercsenye és Jánosfalva határában vannak harmincadok. Előbbi a Lapincs, utóbbi a Rába völgyén vezető úton fekszik.⁵¹ A jános-falvi vám a XVII. sz. első felében is fennáll, mert még ekkor is szerepel egy tanúvallomás kapcsán az itteni harmincados.⁵² 1616-ban pedig Bada-falván említenek egy vámszedőt.⁵³ Magában Szentgotthárd határában csak a heiligenkreuzi korszakban tudunk vámszedőhelyről; ez a Rába-hídon van, mint a cseretneki is. A XVIII. sz.-i osztályozás szerint mindkét vám I. osztályú.⁵⁴ Valószínű, hogy ezek is a középkorba nyúlnak vissza és így Miksa 1565-i adománylevele kitételének, amely szerint az apátsági birtokokhoz vámok is értendők,⁵⁵ a szokásos szóhasználat értékén túl is van értelme.

A jövedelmek, a tőke gyűmölcsöztetésének a kamattilalom mellett is több módját ismerték a monostorok. Ezek közül csak egyet emelünk ki: a zálogkölcönt. A monostorok a náluk zálogba tett javakért rendszerint értékük kétharmadát fizették ki. Hoffmann, aki erről a kérdéstről írt, az ingatlanok akkori jövedelmezőségét, valamint a ciszterci monostorok különleges körülményeit: az olcsó munkaerőt stb. figyelembe véve, számításaiban arra az eredményre jut, hogy a cisz-

⁴⁸ Turchányi 57.

⁴⁹ Békefi: Pilis I. 228—232., 235.

⁵⁰ Csánki II. 747.

⁵¹ Országos lt. DI 14505.: „Nos Johannes de Hwnyad... Tricesimam Regalem in... possessionibus... *Erchene et Janofalwa* ad sanctum Gothardum pertinentibus... Ladislao, filio... Petri Cheh de Lewa... damus... Datum in villa Wysk... Anno domini Millesimo quadringentesimo primo.”

⁵² Szombathelyi lt. F. E. No 23.

⁵³ Körmendi lt. A. II. I. 8. No 60.: „Regie Maiestatis Tricesimator in possessione *Badafalva*...”

⁵⁴ Heiligenkreuzi lt. R. 47. f. XXIII. No 5.

⁵⁵ Collectio Hevenesyana I. 1. — Ugyanúgy az 1736-i kiváltságlevél is régieknek mondja az apátság szentgotthárdi és cseretneki vámjait. (Heiligenkreuzi lt. R. 47. pg. 269. No 6.)

tercieknek a zálogkölcson címén kiadott pénz ugyanannyit jövedelmezett, mintha 15 százalékos kamatra adták volna kölcsönbe. A zálogkölcson összegét azonban sokszor egyáltalán nem kapták vissza, de ennek fejében megtartották az ingatlant.⁵⁶

Magyarországi ciszterci monostor jövedelmeinek rendszeres kimutatását a középkorból kívánunk nem lehet. Tatár és török egyformán végiggázolt monostoraink legtöbbjén, s lakóikat menekülésre kényszerítette. Ilyenkor jó, ha még a legfontosabb kiváltság- és adományleveleiket megmenthetik; a természetük-nél fogva nehezebben kezelhető, terjedelmesebb és az újjáépítés szempontjából akkora fontossággal nem bíró irások ottmaradtak és elpusztultak. Rendszeres számadások⁵⁷ helyett szűkszavú adatokkal kell megelégednünk.

Igy Szentgotthárd jövedelme is csak *töredékes* adatokból látható némileg. — A beregi egyezmény értelmében, mint láttuk, az apátság is foglalkozik sószállítással. Az ebből befolyó jövedelme évi 250 márka.⁵⁸ — A XIV. sz. 30-as éveiben a szentföldi célokat szolgáló pápai tizedet az egyébként kiváltságos ciszterci apátok is fizették. A pápai tizedszedő szerint a szentgotthárdi apátot is felszólították a fizetés alapjául szolgáló jövedelme bevallására. Ha tudjuk, hogy ekkor már sem a fentebbi sójövedelem nincs meg, sem a birtok nincs már a régi kezelésben, hanem a jobbágyokon alapszik, akik — mint azt alább részletesen látni fogjuk egy, a század közepén lefolyt per kapcsán,⁵⁹ — az apáttal, földesurukkal szemben úgy viselkedtek, „mintha nem is alattvalói, hanem nyílt ellenségei” lennének,⁶⁰ — úgy nem fogunk csodálkozni azon, hogy az apát egyévi jövedelméül 40 márkát vall be. A tizedszedő azonban megjegyzi, hogy ő egy más forrásból is értesült a dologról, s e szerint az apátság évi jövedelme eléri a 200 márkát, márkáját 56 garasban számítva.⁶¹ E két, egymásnak ellentmondó adat között valahol a közepen kereshetjük a valóságot. A pilisi

⁵⁶ Hoffmann: Die Entwicklung 708. L. az itt ajánlott részletmunkát: Génestal: Rôle monastères comme établissements de crédit.

⁵⁷ Mert hogy ilyenek is voltak, elég csak a két legközelebbi osztrák ciszterci monostor: *Rein* és *Heiligenkreuz* megbecsülhetetlen levéltári anyagára utalnunk.

⁵⁸ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 4.

⁵⁹ L. 150. lap.

⁶⁰ „non ut ad eum pertinentes, sed ut inimici et aduersarij...” (Körmendi llt. A. II. l. 8. No 6.)

⁶¹ Monumenta Vaticana I. sor. I. 196: „Dioecesis Strigoniensis. In Archidiaconatu Nitriensi. ... Item dominus Abbas Sancti Guntardi ordinis Cisterciensis iuratus dixit, non credere valere abbatiam suam ultra XL. marcas, marcam computando ad LVI. grossos, — est diocesis Jauriensis, non recipi pactionem, quia infirmatus(!) fui, que valet CC. marcas, sed remisi subcollectorii Jauriensis.”

apáts
szó,
volt
sága,
hát j
szerz
gabb
vedel
amel
nagy
100
ben
a ke
190
tend
után
megf
zadf
Széc
menn
Ekk
az a
javat
Hús
sére
XVI.
éven

24.
oblat
Goth
nem
stant

Zeke
beret

is: e
A. l.

Nád

apátság u. i. ekkor évi 20 márkát fizet,⁶² ami — tizedről lévén szó, — 200 marka évi jövedelemnek felel meg. Már pedig Pilis volt hazánk leggazdagabb, királyainktól legjobban kegyelt apátsága, amelynek gazdagságát Szentgotthárd nem érte el,⁶³ tehát jövedelme nem lehetett akkora, mint azt a tizedszedő hírszerzői tudni vélték. Másrészt azonban Szentgotthárd gazdagabb volt, mint Cikádor,⁶⁴ mely ugyanekkor 80 marka évi jövedelem után fizeti a maga 2 márkáját,⁶⁵ vagy mint Pásztó, amely csak 20 marka után adózik.⁶⁶ Jövedelme tehát ezekénél nagyobb lehetett. — A bérösszegek (1381-ben) évi 68 magyar, 100 bécsi dénárt tesznek ki, 1359-ben 5 márkát. — Az 1494/95-ben felajánlott egy kassai forint adót Székely Jakab, akinek a kezén vannak az apátság javai, nem hagyja behajtani, és így 190 forinttal marad adós. Ezen az összeget egy évi adó értendő és csak a törzsbirtok után, mert a zalamegyei birtokok után külön 67 forint az adóhátrálék.⁶⁷ Tehát e két összegnek megfelelő alap volt a birtok jövedelme. — A XV—XVI. századfordulón, amikor Székelytől az apátság javait bérbeveszi Szécsi Miklós, évi 60 forintot fizet érte.⁶⁸ Hogy ez a jogosnál mennyivel kisebb bérösszeg volt, kitűnik egy 1528-i adatból. Ekkor ugyanis Báthory nádor hosszú per után Szécsi Istvánt, az apátság kegyuratáéval való visszaélés miatt az apátsági javak kegyuraságának az elvesztésén kívül kártérítésre is ítéli. Húsz évre visszmenőleg az apátság jövedelmének visszatérítésére fizetnie kell összesen 40 ezer aranyat.⁶⁹ E szerint tehát a XVI. első évtizedeiben 2000 arany volt az apátság jövedelme évenként.⁷⁰ Ez mai értékben 26 ezer P-t tesz ki.⁷¹

⁶² Békefi: Pilis I. 251.

⁶³ U. ott 169. sköv.

⁶⁴ Békefi: Cikádor 78. sköv.

⁶⁵ Mon. Vat. I. sor. I. 196.

⁶⁶ Békefi: Pásztó I. 64.

⁶⁷ Engel: Geschichte des Ungrischen Reichs u. seiner Nebenländer. I. 24.: „Introitus Contributionis unius floreni Cassouie... anno domini 1494 oblati... Castriferrei... Restant inexacti... Item Bona Abbatie Sancti Gothardi, de quibus Jacobus Zekel exigere non permisit, propter solutionem certarum pecuniarum int 190.” és u. ott 35.: „Zaladiensis... Restant inexacti... Bona Abbatie de Gothhard 67.”

⁶⁸ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXII. No 4/2.: „Thomas Zechy Joanni Zekel de eadem Abbatia singulis annis sexaginta florenorum solvere deberet...”

⁶⁹ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXII. No 4/2.

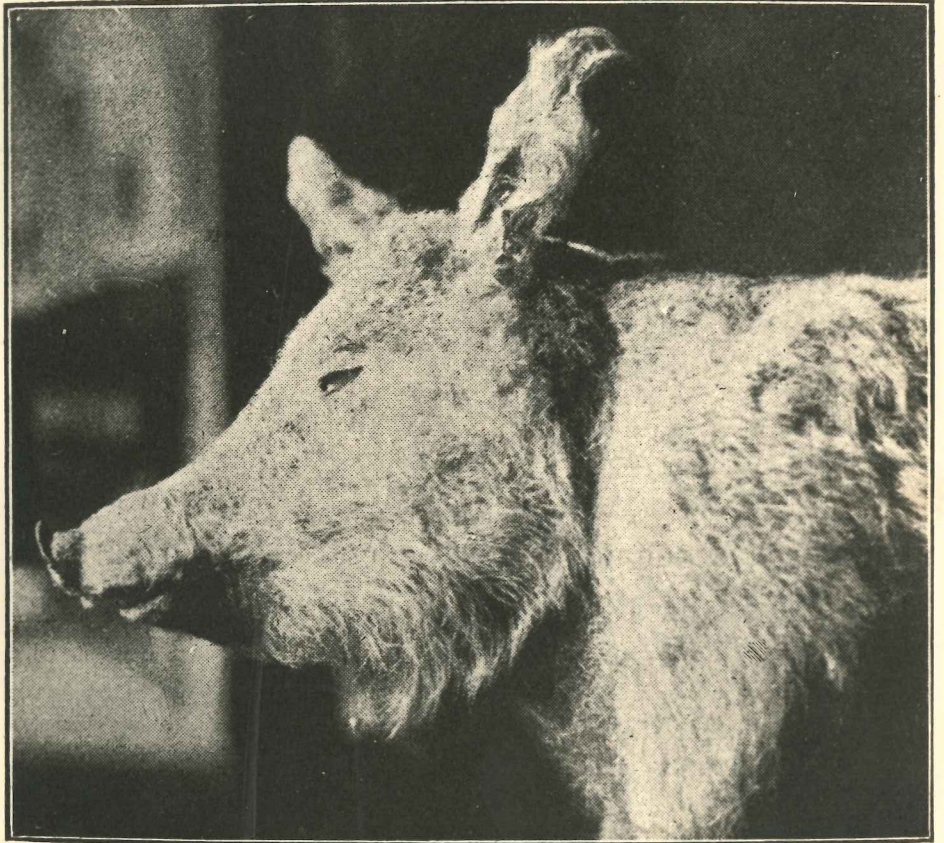
⁷⁰ Ennek az összegnek felel meg Miksa 1565-i egyik levelének adata is: e szerint az apátság 12 évi jövedelme 20.000 forintra rúg. (Körmenyi llt. A. II. l. 8. No 13. V. ó. még ugyanott No 16. és 19. adatait.)

⁷¹ Egy XVI. sz.-i aranyforintot 13 P-be számítva. V. ó. Komoróczy: Nádasdi Tamás és a XVI. századi magyar nagybirtok gazdálkodása. 124.

Ezek a sovány adatok maradtak ránk az apátság jövedelmeiről. Ha nem mondanak is sokat, mindenesetre elégségesek annak a megsejtésére, hogy Szentgotthárd is azok közé a hazai ciszterci apátságok közé tartozott, amelyeknek a legnagyobb volt a jövedelme.⁷²

⁷² A ciszterci birtokok pénzügyi szervezetét, ennek fejlődését l. Pauen 86., Muggenthaler 150., Svoboda 79.

jövedel-
ségesek
a hazai
nagyobb

t. I. Pauen

Bakonyi sertés.

Hazai ciszterci monostoraink a nyugati fajok mellett régente ezt a sertésfajt tenyésztették leginkább. Ez a hazánkban régebben roppant elterjedt, vaddisznóból kitenyésztett sertésfaj legjobban megfelelt monostoraink falkás tenyészetének. Érdekes és bizonyára nem véletlen, hogy a múlt század 50-es éveiben teljesen kipusztult bakonyi sertés *egyetlen* példányát épen *ciszterci* apátság (Zirc) őrizte meg. *Képünkön* látható e példány; jellegzetes rajta a felálló és csipkézett (uradalmi falka jele!) fül, széles homlok, elhegyesedő orr, tömött, sűrű szőrözet és erősen kinőtt pofaszakáll.

(Részletesen írt róla: *Dorner Béla*: Az utolsó bakonyi disznó Magyarországon. Állattenyésztők Lapja 1931. júl. 1.)

Szentgot
gazdasági vo
hatjuk az ap
az alapja, h
dasági erejé
Pornó nevév

„D o b r
találjuk. El
védelmére a
keztében ez
Szentgothár
szavaiból vi
apátság, me

¹ Marten
gariae pro lib
mia severitate

² Körme
... ecclesia sa
cione nobis
melius meliu
habita, restit
ab eadem ecc
... Movs tun
pristaldo mis
metauit et a
Meta autem
flumine *Raba*
iterum metat
metatur. Ac i
Zalaoga et i
tinuaturque
tem unum a
tur in fluui
Dobra iteru
Mo CC° XIII

VII.

Nagyobb vállalkozások.

Szentgotthárdnak a XIII. sz.-ből maradt fenn a legkevesebb gazdasági vonatkozású adata. S hogy mégis ezt a századot tartathatjuk az apátság gazdasági fénykorának, annak elsősorban az az alapja, hogy két olyan vállalkozásáról tudunk, melyek gazdasági erejének ékes bizonyosságai. Ezek egyike Dobra, másika Pornó nevével kapcsolatos.

„Dobra-földé”-t már 1213-ban az apátság birtokában találjuk. Ekkor II. Endre, akit a magyar ciszterci apátságok védelmére a nagykaptalan is felkért,¹ a határvillongások következtében ezt az apátság kezéből kisiklott területet visszaadja Szentgotthárdnak, s annak birtokában megerősíti.² Az oklevél szavaiból világos, hogy a területnek már régebben birtokosa az apátság, mert hiszen évekkel azelőtt esett sérelemről van szó.

¹ Martene IV. 1326.: „Scribatur a capitulo generali domino regi Hungariae pro libertate domorum ordinis, quae sunt in Hungaria, ne prae nimia severitate et gravamine abbates iterum conqueri compellantur.”

² Körmendi llt. A. II. l. 8. No 2.: „... Andreas... Rex in perpetuum... ecclesia sancti Gothardi, que beate memorie Bele patris nostri fundacione nobis relicta, plurimis in continuo perturbationibus agitatur, ut in melius meliusque proficiat nostre pietatis studio, confirmamus hactenus habita, restituimus amissa. Igitur terram de Dobra, que per aliquot annos ab eadem ecclesia perturbatione confinij fuerat dilapsa... iussimus restituí. ... Mox tunc temporis castrí ferrei comes et ex parte nostra huius rei pristaldo misso pro se Matheo clerico nostro, eandem terram circuiuit et metauit et absque contradiccione aliqua ecclesie sancti Gothardi restituit. Meta autem eiusdem terre incipit, ubi riuulus, qui dicitur Dobra, cadit in flumine Raba et pergít uersus meridiem usque ad riuulum siccum, et ibi iterum metatur. Deinde ascendit in montem uersus orientem, ubi iterum metatur. Ac inde progrediens eiusdem montis Berze positus metis cadit in caput Zalaoga et ibi metatur. Inde progreditur ad metas Nicholai comitis, continuaturque uadens usque in lindua et ascendens per lindua transit montem unum ac cadit in riuulum, qui dicitur Sibring et per Sibring reuertitur in fluuium Rabe, continuaturque super totum fluuium Rabe usque ad Dobra iterum, ubi prius inceperat. ... Anno ab incarnatione domini M^o CC^o XIII°...”

Bízvást feltehetjük, hogy ezt a területet az apátság már az alapításkor kapta, amelytől alig három évtized választotta el.

Nem beszél a király a megerősítő levélben semmi másról, csak a Dobra, Lindva, Sibring patakok és a Rába vize által határolt földterületről és ezzel kapcsolatban apátsági *jobbágyokról*. Ha az apátságnak e területen belül másnemű birtoka, mondjuk, *vára* is lett volna, az oklevél azt is megemlítené, mert mint más, hasonló okleveleknek, ennek is az a célja, hogy felsoroljon mindent, aminek a visszaállításáról, megerősítéséről szól. — Annál feltűnőbb azonban, hogy amikor 1332-ben Károly Róbert az apátság Györgyvár nevű birtokán a bíraskodást az alsóbb fokú bíróságok kikapcsolásával a maga számára tartja fenn, levelében megemlíti, hogy Györgyvár királyi adomány útján jutott a szentgotthárdi apátság birtokába, amikor (IV.) Béla és Mária királyné e birtokot cserébe adták az apátságnak „Dobra birtokáért és váráért“ („in concambio possessionis et castri Dobra“).³ Az oklevél szavaiból világos, hogy a csere alkalmával *vár is volt az apátsági Dobra-földén*. Ez a tény IV. Béla várépítő politikájával függ össze.

Tudjuk, hogy a tatárjáráskor szerzett tapasztalatokon okulva IV. Béla kővárakat építtetett. Erre bízta a nagybirtokosokat is, akiknek várépítő munkáját minden eszközzel, birtokadományozással és cserével igyekezett előmozdítani. — Így kapcsolódtak be a honvédelmi munkába a hazai nagybirtokosok között a ciszterciek is, mint akiknek apátságai az ország legjobb erőben levő nagybirtokai között foglaltak helyet. A *topuszkói* apát például 1260 előtt Szent László szigetén emel tornyot és házakat,⁴ ami a várépítés kezdő lépése volt. 1254-ben János *pilisi* apát a pozsonyi várnak Vedricz nevű részén emel saját költségén tornyot és házakat.⁵ A *bélaakúti* apátság pedig a híres péterváradai erődöt építi fel, mely hazánk déli

³ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 77.: „Karolus... quibuslibet Iusticiarius Regni... salutem et gratiam. Dicunt nobis Abbas et Conuentus ecclesie... de sancto Gothardo, quod possessiones Gyurgwara vocata et pertinentes ad eandem, eidem ecclesie per dominum Belam olym Illustrem Regem vngarie aum nostrum et dominam Mariam conreginam, consortem eiusdem, felicitium recordacionum mediante efficaci priuilegali instrumento, *in concambio possessionis et Castri de Dobra* essent donate, date et colate. ... volumus et fidelitati vestre firmiter et districte precipiendo damus in mandatis, quatenus Abbatem et fratres de sancto Gothardo, racione predictae possessionis Gyurgwara et ad eandem pertinencium, que scilicet inter metas in priuilegys eorum contentas existunt, Judicare uel vero compellere astare Judicatu non audeatis... quia cum predictae possessiones sint donaciones Regales et Reginales, volumus, quod cause super eisdem mote uel mouende coram nobis terminentur. Datum in alto Castro ... Anno domini Mo CCCo XXXmo secundo.“

⁴ Lakatos 39.

⁵ Békefi: Emlékkönyv... 14.

részé
vele
jaul
királ
a me
nem
kezik
a ter
átadt

állap
másr
e két
egy
egye
ton e
mány
Szigl
tokér
repe
sőbb
szon
1326
tudtá
amié

gadz
építé
igav
mére
XIII
nyain
szer
véde
ret a

hogy
gyaro
apáts
ból (l
levél
de es
levél

részének egyik védőbástyája lett.⁶ — Károly Róbert fenti levele szerint a szentgotthárdi apátság nemcsak az eddig sajátjául bírt Dobra-földét, hanem az ezen levő Dobra várát is a királynak adja át. Mivel ennek az átadásnak, illetve cserének a megtörténtéig sem a földterületnek, sem a rajta lévő várnak nem volt más tulajdonosa, mint az apátság, ezekből az következik, hogy Dobra várát az építtette, akinek a birtoka volt az a terület, amelyen épült, s aki azt mint tulajdonát a királynak átadta: *a szentgotthárdi apátság*.

Mikor történt ez az építés, csak hozzávetőleg tudjuk megállapítani. A nagyszabású várépítések 1242 után kezdődnek, — másrészt a felépült Dobrát még IV. Béla veszi át: így építése e két időpont (1242—1270) közé esett. — Hogy pedig a király egy már felépített várat cserél el más birtokért, az nem áll egyedül Dobra esetében. Epen IV. Béla volt az, aki a Balaton egyik felszigetszerű helyét a pannonhalmi apátságnak adományozta, hogy ott az apátság várát építsen. Amint a vár — Szigliget — felépül, a király ezt rögtön visszacseréli más birtokért.⁷ — A csere után Dobra mindvégig *királyi* várként szerepel: mindjárt az Ottokárral kötött egyességben is,⁸ de később is.⁹ Az apátsággal a dobrai várnagyok mindenkor jó viszonyban vannak, de arra nézve semmi joghatóságuk nincs. 1326-ban Károly Róbert elsősorban a dobrai várnagyának adja tudtára, hogy az apátság egyenesen a király alá tartozik, amiért ott neki az ügyekbe semmiféle beleszólása nem lehet.¹⁰

Dobra építése minket azért érdekel, mert az apátság gazdasági erejében gyökerezett. IV. Béla kimondottan *kővárak* építését szorgalmazta: ezek építése pedig sok embert, anyagot, igavonóerőt kívánt. Dobra romjai¹¹ azt mutatják, hogy kisebb méretű várral állunk szemben, de azért a felépítése az apátság XIII. századbeli gazdaságának *teherbírására*, rendezett viszonyaira mutat. És talán egy újabb bizonyíték arra, hogy ciszterci szerzeteseink, ha kellett, kivették részüket annak a földnek a védelmében, amely mikor idejöttek, nekik hazát és kenyert adott.

⁶ Ugyanott.

⁷ Erdélyi II. 309.

⁸ Árpádkori új okmt. III. 249.

⁹ Országos llt. DI 24446.

¹⁰ Körmenyi llt. A. II. I. 8. No 5/b.

¹¹ Képben: Vasárnapi Ujság 1856. évf. 377. — Csánki azt mondja, hogy a szentgotthárdi apátság „1332-ig a dobrai uradalmat is bírta” (Magyarorsz. tört. földrajza II. 850.) és Dobra várát „1332-ben a szentgotthárdi apátság visszaadta a királynak”. (U. ott 713.) Az ezekre idézett oklevélből (Körmenyi llt. A. II. I. 8. No 77.) azonban ez nem vehető ki: az oklevél 1332-ben kelt ugyan és benne Dobra visszaadásáról is van említés, de csak mint *mult eseményről*, mely még Béla korában történt. L. az oklevél szövegét fentebb a 3. jegyzet alatt.

Pornó neve is előkelő helyet követel magának Szentgotthárd gazdaságtörténetében. — Még egy fél-évszázados multra sem tekinthet vissza az apátság, amikor megtisztelő feladat jut neki osztályrészül. 1219-ben ugyanis a Ják-nemzetség egyik tagja a Pinka völgyében alapított pornói apátság benépesítésére Szentgotthárdot kéri fel.¹² Szívesen vállalja Szentgotthárd a feladatot: kibocsátja kebeléből a rajt az új telepre, s ezzel részesévé lesz mindazoknak a jogoknak és köteleességeknek, amelyek az atyaapátságot az általa létesített *leányapátsággal* szemben a Rend alkotmánya szerint megilletik.¹³ De nemcsak a leszármazás köteleke kapcsolta össze a két apátságot, hanem szorosabb kapcsolat is létesült közöttük azáltal, hogy Csépán bán fia, István, mint serdülő ifjú 1221-ben a szentgotthárdi monostorba lépett, s az atyai örökség címén őt megillető birtokokkal Szentgotthárdnak adta a nagyatyja által alapított pornói egyház *kegyuraságát* is.¹⁴

Az atyaapáti és kegyúri méltósággal fontos köteleességeket vállalt az apátság. Ki kellett választania és elküldenie az új telepre az apát vezetése alatt a 12 szerzetest és a munkástelevéreket, hogy ezek ott a régi otthonukban tanultakat továbbültessék. Hogy tehát milyen lesz az új telepen a gazdasági megindulás, és ezzel együtt a későbbi gazdálkodás, az attól függött, milyen az első telepesekként odaküldött szerzetesek és munkástelevérek gazdasági hozzáértése, és hogy hogyan ruházza be az atyaapátság az új telepítvényt. — Mert az atyaapátság nemcsak embert küld az új monostorba, hanem ezeknek a gazdálkodás megindulásához nélkülözhetetlen anyagi eszközöket is megadja. Az új telepre vonuló család már mindjárt akkor magával viszi a legszükségesebb eszközöket, az állatállományért azonban csak később jön el, amikor a birtokon a viszonyok tekintetében némileg tájékozódik, s a szükséges előmunkálatokat már elvégezte.

Új monostor benépesítésére a ciszterci alkotmány egyik régi tétele szerint csak az az apátság vállalkozhatott, amelyiknek legalább 60 tagja volt¹⁵ és magától érthetőleg anyagiakban is jól állott. Pornónak Szentgotthárd részéről történt telepítése, munkaerővel, élő- és holt-felszereléssel való ellátása tehát az alig félszázados múltú Szentgotthárd megerősödését, jó gazdasági helyzetét ciszterci viszonylatban kétséget kizárólag bizonyítja.

Szentgotthárd apátjainak Pornóval szemben ugyanazok

¹² Horváth E. 12.

¹³ Ezekről szoltunk a 36. lapon.

¹⁴ Horváth E. 13. — István családjáról l. Karácsonyi: A magyar nemzetségek. II. 252.

¹⁵ Békefi: Pilis I. 241.

voltak
a lesz
akkor
század
atyaap

P
hető, l
lönöse
megye
XIV.
kapta
káptal
iktatni
apátság
nem a
határj
női ap
zottja
okolta
hoz ak
ság, va
sága a
vétel
földhő
halasz
Lőrinc
gatlan
a birt
ság el
ság Be
tehát
ján ta
Miglós

16

17

18

quod te
terre ec
vocate
eandem
voluisse
spectare
eo in
cisset...

19

20

21

22

voltak a jogai is, mint az atyaapátoknak általában.¹⁶ S hogy a leszármazás, a *vérségi kötelék* tudata a két apátság között akkor is élt, mikor az új ültetvény felett is elmúlt egy jó évszázad, azt épen a birtokügyekben mutatják a szentgotthárdi atyaapát szerepléséről szóló adataink.

Pornó birtokait számos világi birtok vette körül és így érthető, hogy gyakran kerültek igaztalan törekvések útjába. Különösen, ha az apátságtól kissé messzebb estek, mint pl. a zalamegyei Bezeréd. Ennek a szomszédját: Sebehadnagyföldét a XIV. sz. derekán Nagy Lajostól Német János udvari vitéz kapta meg.¹⁷ Amikor őt és Gergely nevű testvérét a vasvári káptalan kiküldötte és a királyi ember a birtokba be akarták iktatni, a határjáráson, mint szomszédos birtokosnak, a pornói apátságnak is képviselve kellett lennie. A képviselőket azonban nem a pornói apát küldi, hanem a *szentgotthárdi*. — Mikor a határjárók a birtoknak ahhoz a pontjához értek, ahol az a pornói apátságéval volt határos, Péter szentgotthárdi apát megbízottja útján tiltakozott a beiktatás ellen. Ellentmondását avval okolta meg, hogy az új szomszédok egy darab földet sajátjukhoz akartak csatolni az apátságéból. Ő, mivel „a pornói apátság, vagyis egyház *hozzája tartozik* és az ő szentgotthárdi *apátsága alatt áll*”, kötelességszerűen tiltakozik a jogtalan birtokbavétel ellen.¹⁸ Egyébként — úgymond — a pornói apát a vitás földhöz való tulajdonjogát írással is tudja igazolni. Többszöri halasztás¹⁹ után 1354-ben került tárgyalásra az ügy. Demeterfi Lőrinc, megintcsak a szentgotthárdi apát képviselője védi az ingatlant. Felmutatja azt az oklevelet, amelyet a IV. Béla által a birtokok jogcímének megvizsgálására kiküldött egyik bizottság elnöke: Bertalan veszprémi püspök²⁰ adott a pornói apátság Bezeréd nevű birtokáról még 1236-ban. Tamás országbíró tehát utasítja a vasvári káptalant, hogy a püspök oklevele alapján tartson új határjárást.²¹ A végleges döntés idejéig Drugeth Miglós országbíró 1355. pünkösdi nyolcadára tűzte ki.²² Hogy

¹⁶ L. a 36. lapon.

¹⁷ Holub 42., Múzeumi llt. T. a. 1353.

¹⁸ Múzeumi llt. T. a. 1353.: ... „*Petrus abbas... respondit eo modo, quod tempore premissae possessionarie reambulacionis quondam particulam terre ecclesie de Perno in vicinitate predictae possessionis Sebehodnogfeldy vocate existentis, predictus magister Johannes et Gregorius frater suus ad eandem possessionem Sebehodnogfeldy reambulari et sibi statui facere voluissent et quia predicta abbacia, seu ecclesia de Pernov ad ipsum spectaret et sub abbacia ipsius ecclesie de sancto Gothardo existeret, pro eo in sua persona tempore predictae reambulacionis contradiccionem fecisset...*”

¹⁹ Múzeumi llt. T. a. 1354.

²⁰ Holub 70.

²¹ Múzeumi llt. T. a. 1354.

²² Múzeumi llt. T. a. 1355. — Erről a perről l. még: Horváth E. 19.

végződött az ügy, nincs róla adatunk, — de valószínű, hogy az apátság igazával. Az új szomszédok u. i. nem igen vették figyelembe a többi szomszédok mesgyéit sem, mert különben nem állottak volna perben ugyanekkor a kapornaki apáttal, Bezerédi Pállal, a szentlászlóiakkal, a varsányiakkal,²³ — egy szóval összes szomszédokkal.

Igy képviselte a szentgotthárdi apát leányapátsága birtokügyeit a bíróság előtt is. Annyira a szentgotthárdi apát nevéhez fűződik ez a per, hogy több erre vonatkozó okmányban Pornó nevével nem is találkozunk, mert a bíróság peres félnek itt csak az *atyaapátot* tekintette. A két apátság némely ügyei egészen összeolvadtak. — Mindaddig védik a szentgotthárdi apátok Pornó ügyeit, míg a saját portájukon nincsenek súlyosabb bajok. A XV. sz-tól kezdve azonban elhallgatnak a szentgotthárdi atyaapátok is, mert a korviszonyok alakulása és a kegyurak garázdaságai ellen saját apátságokat is alig tudják védeni. 1514-ben, mikor Szentgotthárdon már nincs apát, a pornói apátválasztást is a borsmonostori apát vezeti.²⁴

Dobra várának az építése és a pornói leányapátság beruházása mellett más tények is szólnak az apátság életéről a XIII. században. Egyaránt folytatják apátjai a *birtokszerzést*²⁵ és a *birtokvédelmet*.²⁶ Más apátságokban elnökölnek az apátválasztáson²⁷ és a pápák megbízásából számos, sokszor kényes *birtokperben* is viselik a nemcsak jogi, hanem gazdasági tudást is megkívánó bírói tisztet.²⁸ Visszaemlékezve az apátság telepítő munkájáról mondottakra, mondhatjuk talán, hogy Szentgotthárd ebben — a XIII-ik — században tette a legtöbbet annak a gazdasági tervnek a megvalósítására, melyet a Rend törvényhozó szervei alkottak meg és építettek ki, hogy azzal mindazokat a pontokat, ahová a ciszterciek csak eljutottak, a művelődésben egy lépéssel előbbrevigyük.

²³ Múzeumi llt. T. a. 1354.

²⁴ Horváth E. 21.

²⁵ Körmenyi llt. A. II. 1. 8. No 73.

²⁶ Múzeumi llt. T. a. 1422. (átírása egy 1268-i okl.-nek.)

²⁷ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXII. No 4; Heimb 51.

²⁸ A köv. években: 1212. (Monum. Rom. Eccl. Vesprimiensis IV. 305.), 1218. (Mon. Vesp. I. 43., Collectio Kaprinayana B. LXV. 169., 203.), 1219. (Erdélyi I. 646., Coll Kapr. B. LXIV. 419.), 1222. (Cod. Dipl. III. 1. 390.), 1224. (Arpádkori új okmt. I. 202., Békefi: Pilis I. 133.), 1225. (M. V. I. 63. 66.), 1226. (M. V. I. 75.), 1231. (Erdélyi I. 704.), 1243. (Cod. Dipl. IV. 1. 283., 304., Theiner: Monumenta Vaticana I. 188.), 1244. (M. V. IV. 305.), 1245. (M. V. IV. 306., Coll. Prayana XIV. 101., Békefi: Pilis I. 141., 313.), 1253. (M. V. I. 134.), 1260. (M. V. IV. 310.).

Sze
 hogy az
 tokain
 önállós
 már lát
 egyes k
 káste
 terén v
 rendbe
 Először
 hát ame
 után ki
 amelyek
 már a
 Külön
 álló birt
 Az
 az illet
 böző id
 apátsági
 a mai k
 találjuk
 ban szer

¹ Ism
 sitott ada
 adatok h
 adva a le

1187
 1198
 1350
 1538
 1548
 1552

ü, hogy
vették
különb
apáttal,
— egy-

birtok-
át nevé-
nányban
s félnek
ly ügyei
gotthárdi
k súlyo-
a szent-
sa és a
g tudják
t, a por-

beruhá-
a XIII.
st²⁵ és a
átvázlasz-
yud *bir-*
tadást is
telepítő
zentgott-
et annak
törvény-
mindazo-
művelő-

VIII.

Jobbágyközségek.

Szentgotthárd birtokának a kiépítéséről szólva említettük, hogy az apátsági birtokon épügy mint a külföldi apátságok birtokain is, a községek a majorokból, mint magból fejlődnek és önállósulnak idők folyamán. Szentgotthárd majorjaiban tehát már láttuk a községeket: telepítésüknél követett irányokat, az egyes községek helyét a folyó és a patak mentén, lakóit a munkásterveket és a jobbágyokat, szervezetüket és a talajtörés terén végzett munkájukat. A következőkben névszerint betűrendbe állítva felsoroljuk az apátsági birtok összes községeit. Először azokat, amelyekről 1526 előttről vannak adataink, tehát amelyek elsősorban tartoznak tárgyalásunk keretébe, — azután kiegészítésül adjuk a törzsbirtoknak azokat a községeit, amelyek csak 1526 után fordulnak ugyan elő az írásokban, de már a XVI. sz. közepén s így régebbi eredetök feltételezhető. Külön csoportba vettük a törzsbirtoktól távolabb fekvő, különálló birtokok községeit, végül a pornói leányapátság falvait.

Az egyes községek neve alatt összegyűjtve látjuk egyrészt az illető község nevének néhány jellegzetesebb alakját különböző időkben — annak a szemléltetésére, hogyan változott egyes apátsági falvak régi, jóhangzású neve (pl. Rákos, Telepataka) a mai kevésbé szép alakra (Raks, Talapatka); másrészt együtt találjuk az adatokat, hogy a község hol és milyen viszonylatban szerepelt az apátság birtokainak sorában.¹

¹ Ismétlések elkerülése végett az egyes községek neve alá csoportosított adatok levéltári lelőhelyeit csak egyszer adjuk meg. Hogy az egyes adatok hol találhatók, azt — ha az illető községnél nincs külön megadva a lelőhely — az *évszám szerint* az alábbi jegyzék mutatja:

1187: Heimb 43.

1198: Körmentdi llt. A. II. 1. 8. No 1.

1350: Körmentdi llt. A. II. 1. 8. No 6.

1538: Országos llt. Dicalis Conscr. Castrif. Lib. VIII. A. 32—35.

1548: Országos llt. Dicalis Conscr. Castrif. Lib. VIII. A. 287—289.

1552: Heiligenkreuzi llt. R. 48. f. XV. No 6.

s IV. 305.),
169., 203.),
Dipl. III.
1225. (M.
(Cod. Dipl.
(M. V. IV.
ilis I. 141.,

A) a törzsbirtokon 1526 előtt.

Minthogy az itt közölt falvakról a mohácsi vész előtti századokból okleveles bizonyítékaink vannak, kétségtelen, hogy ezek az apátság középkori gazdálkodásában tevékeny részt vettek, hiszen ez a gazdálkodás a XIII. sz. második felétől mindinkább a birtok jobbágyközségein nyugszik. — E községek legtöbbször csak a XIV. sz. derekán tűnik fel, de már *birói* joggal felruházva, *sok lakossal* és *kellő anyagi jólétben*, ami régi eredetökre mutat.

1. **Bada-falva.** (1187: Badofalu, 1350: Badafolua, 1538: Bodafalwa, 1552: Bodofalva, Heiligenkreuzi korszakban: Weixlbaum, Ma: Badafalva, ill. Weichslbaum—Burgenland.) Szentgotthárdtól nyugatra a Rába bal partján. — Már 1187-ben úgy említi III. Orbán levele, mint apátsági majort, s így kétségkívül a legelső Rába-menti majorok egyike. Fekvése után ítélve egyaránt utalva volt az erdőirtásra és a talajszárító munkálatokra, mert e két munkaterület érintkező pontján fekszik. — 1350-ben a Péter apát ellen folyó per kapcsán² lakóira rábizonyítják, hogy tevékeny részt vettek a rákosiak vállalkozásában, amikor ezek az apát testvérét meggyilkolták. — A XVI. sz. első felében készült portaösszeírások szerint az apátsági jobbágyközségek között a közepes nagyságúakhoz tartozott. —

2. **Cseretnek.** (1350: Chyrenuk, 1538: Cheretnek, 1620: Cheretnekh, Heil. korsz.: Schrietling, Ma: Csörötnek.) Szentgotthárdtól keletre a Rába jobb partján. — Először 1350-ben történik róla említés, amikor az apát és jobbágyai között folyó per kapcsán Pál bíró, Andafi Tamás és Miklósi Pető apátsági

1553: Szombathelyi llt. F. E. No 19.

1576: Országos llt. N. R. A. f. 415. No 41.

1581: Körmenyi llt. A. II. l. 8. No 44.

1593: Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXVII. No 2/a.

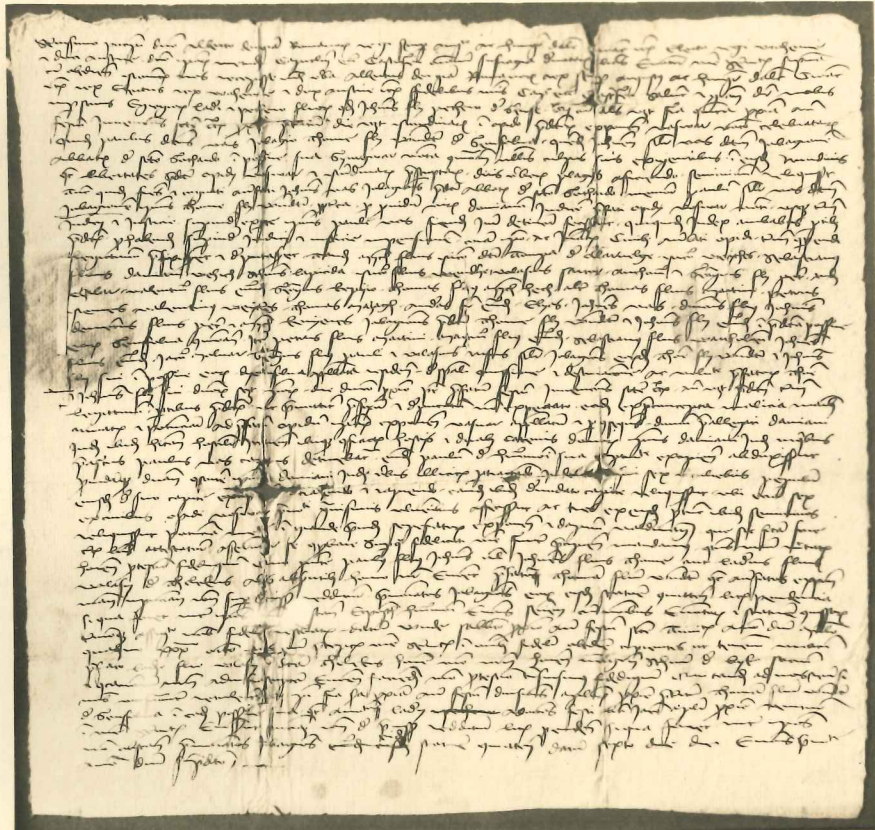
1620: Szombathelyi llt. F. E. No 22. és Körmenyi llt. A. II. l. 8. No 68.

Heiligenkreuzi korszak helységnév alakjai: Heimb 57 sköv. (A „Heil. korsz.” rövidítés alatt megadott németes nevek úgy értendők, hogy ha a heiligenkreuzi korszakban *németül* neveztek a községet, akkor használták ezeket, de használatos volt mindig a faluk *magyar* neve is. A német név használata tehát nem volt ebben a korban sem kizárólagos.) — Schwartz idézett könyvében vizsgálat alá veszi az itt következő apátsági jobbágyfalvak legtöbbszörének magyar és német neveit. Megfejtésre kerülnek: Bada-falva (215. lap), Cseretnek (190.), Dobra (50., 247.), Ercsenye (98.), János-falva (92.), Kedhely (169.), Krisztán (212.), Lak (118., 251., 253.), Nagy-falva (47., 163.), Pocs-falva (206.), Rákos (181.), Szakony-falva (88.), Tóth-falva (165.), Zsidó-falva (67.), — azonkívül Háromház (115.), Horváthfalu (230.), Olaszfalu (165.), Szentkút (197.) és természetesen Szentgotthárd (147.) nevei. Az egyes falvak régi név-alakjai közül sokat felsorol, különösen a XVI. sz.-tól. (Az apátsági törzsbirtok imént elsorolt községeinek [az első 14] 1350-i név-alakjait nem ismeri.)

² L. a következő (IX.) fejezetben.

előtti szá-
len, hogy
részt vet-
től mind-
égek leg-
rói joggal
régi ere-

1538:
n: Weixl-
l.) Szent-
7-ben úgy
kétségki-
tán ítélve
munkála-
ekszik. —
ra rábizo-
zóságában,
XVI. sz.
tsági job-
tt. —
ek, 1620:
x.) Szent-
1350-ben
zött folyó
3 apátsági

l. 8. No 68.
v. (A „Heil.
hogy ha a
használták
a német név
— Schwartz
gi jobbágy-
lnek: Bada-
(98.), János-
253.), Nagy-
(88.), Tóth-
Horvátfalu
zentgotthárd
lsorol, külö-
községeinek

1438. A vasvári káptalan jelenti Albert királynak nyomozása eredményét, hogy Vas Jánost, a szentgotthárdi apát györgyvári jobbágját a vasvári vásáron Gősfalvi Tamás jobbágya megverte, de a lecsukatott tettest bandába verődött cinkostársai a vasvári tömlőcből erőszakkal kiszabadították. Szövege: 145. l. 73. jegyz. *Eredetiben: 18×18 cm papiros, hátsó jobboldalán az egykori zárópecsét maradványai.*

(A Festetich-hercegi-család keszthelyi levéltára: Castrif. No 190.)

jobbágy
gyót is
küld. -
örölt a
felében
van,⁴ es
let útjá

3.

gotthár
nevezet
elterülő
apátság
királyn
a vár
amely
Alsószö
ugyanis
déhez,⁷
repel.⁸
lásával
csökken
rébe ka
nagyra
hajtotta
nak ma

4.

chyenj,
ill. Her
határ n
került
arányt
János l
Vámja

5.

farkasf
torff, M
nél tor
volt, m
ben az

³ S

⁴ H

⁵ H

⁶ E

⁷ K

⁸ C

⁹ L

¹⁰ C

jobbágyai kapnak idézést. — 1553-ban Mester Tamás jobbágyot ismerjük innét, akit Betha apát a szombathelyi vásárra küld. — Két malma volt a középkorban a Rábán; ezekben örölt a törzsbirtok keleti fele. Mindkettő a XVI. sz. második felében pusztult el.³ — A heiligenkreuzi korszakban hídvámja van,⁴ egyik malma újraépül és a XIX. sz. ötvenes éveiben bérlet útján évi 6.000 forintot jövedelmez.⁵ —

3. **Dobra.** (Ma: Vasdobra, ill. Neuhaus-Burgenland.) Szentgotthárdtól délnyugatra az országhatár mellett. — A róla elnevezett s a Rába—Dobrapatak—Lendva—Sibringpatak között elterülő „Dobra-földe” középpontja. — 1242—1270 között az apátság itt várat épít és azt az egész Dobraföldével együtt a királynak adja cserébe Györgyvára nevű birtokért.⁶ Ettől kezdve a vár a középpontja a Dobraföldéből alakult várbirtoknak, amely valószínűleg ekkor egészült ki a Dobrapataktól a mai Alsószölnöknél torkolló patakig terjedő résszel. Ez a terület ugyanis II. Endre határjelölése szerint nem tartozott Dobraföldéhez,⁷ későbbi századokban azonban mint a vár tartozéka szerepel.⁸ Dobrafölde kb. 50 négyzetkilométernyi terület; elcsatolásával az apátsági törzsbirtok 275 négyzetkilométerről 225-re csökkent, de a távolabbi birtokainak száma növekedett a cserébe kapott Györgyvára⁹ területével. — 1350-ben az itteni várnagyra panaszkodnak a szakonyfalusiak, hogy 29 db ökrüket elhajtotta. — A sok gazdát cserélt várnak ma csak romjai vannak meg. —

4. **Ércsenye.** (1451: Erchene, 1538: Erchynya, 1581: Erchyenj, 1620: Erctchinie, Heil. korsz.: Hendorff, Ma: Ercsenye, ill. Henndorf—Burgenland.) Szentgotthárdtól északnyugatra a határ mentén. — Létesítésével a törzsbirtok északnyugati sarka került művelés alá; nélküle ez a birtokrész a többihez képest aránytalanul gyérebb telepítésű lenne. — 1451-ben Hunyadi János harmincad-vámját Lévai Cseh Lászlónak adományozza.¹⁰ Vámja a stájerországi úton lehetett a Lapincs jobb partján. —

5. **Farkas-falva.** (1350: Farkasfalua, 1548: Also felsew farkasfalwa, 1581: utraque Farkasfalwa, Heil. korsz.: Farkersdorff, Ma: Farkasfa.) Szentgotthárdtól délkeletre a Cseretnek-nél torkolló patak balpartján. — Legelső feladata az erdőirtás volt, mint az erdőbe helyezett majoroknak általában. — 1350-ben az említett földesúri per tárgyalására hivatalosak innét

³ Szombathelyi llt. F. E. No 22.

⁴ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXIII. No 5.

⁵ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XX. No 7. d. c. 1. § 19.

⁶ Erről szólunk a 122. lapon.

⁷ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 2.

⁸ Csánki II. 708. sköv. az illető területen levő községek nevei alatt.

⁹ L a 144. lapon és az előző fejezetben mondottakat.

¹⁰ Országos llt. DI 14505.

Finta bíró és Gergelyfi János apátsági jobbágyok. — Itt vezetett át a kanizsa—fölstömi út s ezen itt szedtek vámot.¹¹ — Az apátsági törzsbirtok községei közül ez látta leg hamarabb a törököt: 1593-ben Alsófarkasfalva a török miatt teljesen elhagyott hely.¹² —

6. **Gárdony-falva.** (1350: Gardunfolua, 1538: Kardonffalwa, 1593: Gardonfalwa, Heil. korsz.: Gradendorff, Ma: Kondorfa.) Szentgotthárdtól délkeletre a Hegyhátszentmártonnál torkolló patak bal partján. — Neve, mint látjuk, idők folyamán egész más jelentést nyert. — Mint a törzsbirtok egyik legkeletibb fekvésű községe az egykori gyepűhöz legközelebb esett. — 1350-ben Domonkos bíróját negyedmagával megidézük a község képviselőit mint vádlottakat. — 1553-ban az itt lakó Basa Mihály és Veres Gergely apátsági jobbágyokat, amint az apát megbízásából Szombathelyről jöttek gabonával, a monyorókeréki várnagy elfogta. — A mohácsi vész után a monostor törzsbirtokán itt találjuk a leg hamarabb említve a protestantizmus térhódítását.¹³ —

7. **Gyarmat.** (1350: Gyrmath, 1404: Gyarmath, 1548: Felsew also Gyarmath, 1576: Kis Gyarmat, Nagh Gyarmat, 1593: Utraque Gyarmat, 1620: Giarmath, Heil. korsz.: Ruprecht, Ma: Rábagyarmat.) Szentgotthárdtól keletre a Rába jobb partján. — Az apátsági törzsbirtok legkeletibb fekvésű községe; Gárdonyfalvával együtt a régi gyepűhöz legközelebb esett. — 1350-ben Bana nevű bíróját többedmagával azok között találjuk, akik az apát és jobbágyai közötti perben mint vádlottak idézést kaptak, de a bíróság előtt nem jelentek meg. — 1404-ben vizsgálatot tart itt Korlát földi János királyi ember és a vasvári káptalan, mert itt laknak azok az apátsági jobbágyok, névszerint: András és Györgyi György bírák, Mátéfi János, Veres Mihály, Orbánfi Miklós fia Bence, Tamásfi Mihály, Nyilgyártó Balázs és Kovács Mihály, akik a vád szerint Pál szentgotthárdi apát biztatására Rádóci Miklóst, az Ivánciak egyik alattvalóját meggyilkolták.¹⁴ Az ügy kimenetelét nem ismerjük. — Régi plébánia-volta kiténik abból, hogy Szécsi Tamás idején (†1526) említés történik az itteni plébánosról: a kegyúr u. i. ezt fogoly-

¹¹ Csánki II. 747.

¹² „totaliter deserta per Turcas.”

¹³ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. VIII. No 1.

¹⁴ Múzeumi llt. T. a. 1404.: „...Georgius filius Georgij villicus, Johannes filius Mathei, Michael Rufus, Andreas villicus, Bene filius Nicolai filii Urbani, Michael Faber, Michael filius Thome, filii Blasij et Blasius Nyilgyartho... iobagiones... abbatibus de sancto Gothardo in possessione sua Gyarmath vocata, commorantes... Nicolaum literatum de Radoch... in libera via... procedentem in premissa possessione Gyarmath reperiendo, ex consensu, consilio et permissione et voluntate... domini Abbatis, super ipsum irruentes, nece miserabili interemissent...”

ként
Jáno
össze
az is

1576
szász
felől

első
sonló

séggé
vele

heilig
valós
sági
ken

1552
Ma:

nevü
az er

említ
fejtes

adja
nek:

mazt
viszo

lindie
Péter

ebből
esett
és 18

tárgy
— A

Jano
falwa

tinus
Gyarm
fecisse
nem
hanem
község

ként vasraverve lindvai várába vitette.¹⁵ — Nagyságra nézve János-falva után következett, amint ez a XVI. sz.-ban készült összeírások alapján kivehető. Népes voltára mutat különben az is, hogy (1404-ben) egyszerre két bírója is van. —

8. **Huszászó.** (1350: Uzhazow, 1538: Hwzazo, 1552: Huzazo, 1576: Hwzazo, 1620: Husaso, Heil. korsz.: Husázo, Ma: Huszászi-alsómajor.) Szentgotthárdtól délkeletre a Farkas-falva felől folyó patak völgyében. — Köröskörül erdők övezték, legelső feladata a Rába vonalától délre eső községekéhez hasonlóan az erdőmunka volt. — A többi apátsági jobbágységgel együtt 1350-ben ez is feltűnik: Finta nevű bíróját és vele másik két jobbágyot az említett perben megidézik. — A heiligenkreuziek állattenyésztésük középpontjává teszik,¹⁶ — valószínű, hogy ebben régi nyomokon járnak: a középkori apátsági gazdálkodás állattenyésztésének a súlypontját is a környéken kereshetjük. —

9. **István-falva.** (1350: Stephanfolua, 1548: Estwanfalwa, 1552: Istvanfalva, 1620: Istvanfalua, Heil. korsz.: Steffelsdorff, Ma: Apátistvánfalva.) Szentgotthárdtól délre a mai Hársas nevű patak balpartján. — Patakmenti település, határát szintén az erdőkből nyerte. Nevének első tagját (Stephan-) az 1198-ban említett apátsági szolgák egyike (Stephanc) viseli. Mint másutt fejtegettük, a ciszterciek gyakran a szolgáik, jobbágyaik nevét adják az általuk telepített majoroknak, mint leendő községeknek: így a falu nevét az említett apátsági szolga nevéből származtathatjuk. — A XIV. sz. ötvenes éveiben jobbágjai rossz viszonyban élnek az apátsággal. Rákos, Szakony-falva és Kalindics-falva jobbágyaival szövetkezve feljelentik (1350-ben) Péter apátot. Vádpontjaik között többek közt az szerepelt, hogy ebből a községből és Kalindics-falváról együttesen 5 ember esett gyilkosságnak áldozatul még János apát alatt (1350 előtt) és 18 sebesülés történt. Ezekért az apátot teszik felelőssé. A tárgyalásra György bíró és más két jobbágy kapnak idézést. — A közepes nagyságú községekhez tartozott. —

10. **János-falva.** (1187: Janafalu, 1350: Ganoufolua, 1451: Janofalwa, 1528: Gyanafalwa, 1548: Janoffalwa, 1620: Gyana-falwa és Janafalua, Heil. korsz.: Jenerstorff, Ma: Gyanafalva,

¹⁵ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXII. No 4/1.: ... „hoc etiam Valentinus Dankó addidisset, quod alias Thomas Zechy quemdam *plebanum de Gyarmath* ad dictam abbatiam pertinentem captivari et ad Lyndwa deduci fecisset...”

¹⁶ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XX. No 7. 4-to. — A község nevében nem a „ház” (Husz-ház), sem a „szó” (Husz a szó) szavak rejtőznek, hanem a régebben használatos „aszó” (=völgy, szárazvölgy), amint ezt a község XVI. sz.-i nevei elárulják.

ill. Jennersdorf—Burgenland.¹⁷⁾ Szentgotthárdtól nyugatra a Rába és egyik balparti patakja (Köröstyeni patak) által közrefogott dombok lábánál. — Már 1187-ben említi III. Orbán pápa levele, mint apátsági majort. Korai előfordulása arra mutat, hogy az apátság igyekezett a Rába völgyét, ezt a természetes bejárat Stájerország felől minél előbb biztosítani ezzel az országhatárig előretolt majorral. — Három oldalról a Rába, illetve említett mellékvize, ezek áradásos völgyei vették körül, így legelső lakóinak főfeladatát a környező völgyek ármentesítésében gondolhatjuk. — 1350-ben mint apátsági jobbágyközség, szintén szerepel a Péter apát és jobbágyai között folyó perben: Miklós nevű bíróját, továbbá Alapfi István, Tiván fia Donk és Gergelyfi Máté apátsági jobbágyokat idézik meg innen. — Mint a Stájerországból jövő rábavölgyi út legelső állomása, már a XV. sz.-ban, de valószínűleg előbb is, vámszedő hely: 1451-ben harmincadvámját az ercsenyeivel együtt Lévai Cseh László kapta meg Hunyaditól. — Régi plébánia,¹⁸⁾ az apátságnak a Bocskay-mozgalom alatt történt felrobbantása után itt még tovább éldegélt egy (szerzetes?) pap.¹⁹⁾ — A XVI. századi portaösszeírások után ítélve Szentgotthárd után a legnépesebb apátsági jobbágyközség volt. — A heiligenkreuzi korszakban is a legtöbbet adózik.²⁰⁾ —

11. **Kalindics-falva.** (1350: Kalindych-folua.) — Csak egyszer fordul elő mindössze: 1350-ben, amikor jobbágyai az apát feljelentői között vannak. Ekkor szerepel Bogycok Jakab nevű bírója is. Hol feküdt e község nem tudjuk, de mivel együtt említik Rákos, Szakony-falva, Zsidó-falva és István-falva apátsági jobbágyközségekkel, valahol ezek táján lehetett. —

12. **Kedhely.** (1350: Kedhel, 1354: Kedhel, 1423: Kethel, 1548: Kethhel, 1576: Kethel alias Mind-Zenth, 1581: Kethel, 1620: Kethell, Heil. korsz.: Marckl, Ma: Rábakethely.) Szentgotthárdtól délkeletre a Rába jobb partján. — Óskori sírhalmi — tumulusai — azt mutatják, hogy régi települési hely.²¹⁾ — Valószínű, hogy az apátság alapításakor is volt némi lakossága, s közöttük már élt Szent Gotthárd püspök tisztelete: ez adta volna az apátságnak is az egyébként nem ciszterciens nevét. A község jelenlegi temploma is árpádkori²²⁾ s az egész egykori

¹⁷⁾ A község magyar és német neve egyaránt *János-falvát* mond. (Schwartz 92.)

¹⁸⁾ Szombathelyi llt. F. E. No 22.

¹⁹⁾ Heiligenkreuzi llt. R. 47. t. VIII. No 1.: ... „Decimus Testis... (vallomása szerint)... in dicta possessione *Gyanatalwa* aliquantisper quidam Sacerdos mansisset...”

²⁰⁾ Heiligenkreuzi llt. R. 47. No 7.

²¹⁾ Ortway II. 140.

²²⁾ V. ö. Schwartz 169. — A község nevével I. még Békefi: Kethely és környékének néprajza. 6.

apátság
per ka
apátság
jövő s
borszá
rajtaüt
rint u.
szakas
nem ép
Szentg
gyok,
— a ne
után az
a Lapi
volt jó
gának

13
Grisisz
Krisels
gotthár
merjük
abban
A XVI
község
14
Laakm
Ungari

23
24
Pethew
dus fili
Laurenc
batis d
... Dion
cessibus
falwa c
gothart
capite
tarum
sent...

25
26
27
csak eg
böl ugy
halad,
Viszont
lyére é
szlott
az a té

apátsági birtokon a legrégebbi épület. — E községből az 1350-i per kapcsán János bírót, Gyekményi Bede és Takács János apátsági jobbágycsoportot ismerjük. — Itt vezetett át a Lak felől jövő szekérút, amelyen mint említettük, Ivánci Ayakas János borszállítmányán Péter szentgotthárdi apát emberei 1354-ben rajtaütöttek s azt szekeresestől, ökröstől elvették. Az oklevél szerint u. i. ez az erőszakoskodás a Lak és „Kedhel” közötti útszakaszon történt.²³ — 1423-ban Lukács nevű lakosát ismerjük, nem épen valami megtisztelő szerepben. Ő és Nádasdi Oszvald, Szentgáli Péter meg Szabó Lőrinc — akik nem apátsági jobbágycsoportok, — elfogták Katafalvi Dénest, gersei Pető János szolgáját, — a nélkül, hogy ez őket bántotta volna. Az elfogott szolgát azután az osztrák határra hurcolták, ott lábát a fejéhez kötötték és a Lapincsa vetették.²⁴ — A községnek a mohácsi vész után is volt jó darabig plébánosa²⁵ s a heiligenkreuzi korszakban magának Szentgotthárdnak is Kedhely az anyaegyháza.²⁶ —

13. **Krisztán.** (1352: Cristayn, 1538: Chrysthyan, 1552: Grisisztan, 1592: Krisisthan, 1620: Khrystistain, Heil. korsz.: Kriselstain, Ma: Köröstyén, ill. Krieselstein-Burgenland.) Szentgotthárdtól nyugatra, János-falvától északra. — 1350-ből ismerjük Frigyes nevű bíráját, aki két falubelijével idézet szövegben a földesúri perben, amelyről a következő fejezet szól. — A XVI. században az adóösszeírások a többi apátsági jobbágycsoportéhoz viszonyítva eléggé népes helységnek mutatják. —

14. **Lak.** (1354: Lok, 1538: Kedlak, 1552: Kepwlok és Laakmajor, 1553: Lak, 1581: Lak és utraque Lak, Heil. korsz.: Ungarisch-Münchhoffen, Ma: Magyarlak.²⁷) Szentgotthárdtól

²³ Múzeumi llt. T. a. 1354.

²⁴ Keszthelyi llt. Castrif. 160. c.: ... „Pro parte... Joannis filij Pethew de Gerse... exponitur... graui sub querela, Quomodo... Osualdus filius Thome de Nadasd ac Petrus filius Johannis de Zenthgal vncum Laurencio Sartore... necnon Luca similiter filio cuiusdam jobagionis abbatis de Zenthgotharth in possessione ipsius Kethel vocata commorante... Dionisium de Kathafalwa familiarem ipsius Johannis filij Pethew, excessibus et demeritis ipsius minime exigentibus, in dicta possessione Kathafalwa captiuarunt... per territorium in tenutas prefati abbatis de Zenthgotharth ipso tamen inscio ad terminos et metas Austrie deducentes et capite eius inter pedes ipsius ligato ad aquam Lapinch prociendo et multarum sagittarum ictibus crudeliter sauciando miserabili nece interemiscent...”

²⁵ Szombathelyi llt. F. E. No 23.

²⁶ Békefi: Kethely 6.

²⁷ Eddigi adataink szerint a középkorban az apátsági törzsbirtokon csak egy Lak nevű helység volt, s ez a mai Magyarlak. Az 1354-i oklevélből ugyanis világos, hogy a Lak és Kedhely közötti útvonal a Rába partján halad, ami csak úgy érthető, ha „Lak”-ot Magyarlak helyére tesszük. Viszont hogy a XVI. századi adóösszeírások „Lak”-ja a mai Nemetlak helyére és az „utraque Lak” és „also felsew Lak” néven említett, két részre oszlott (?) község pedig Magyarlak helyére teendő, kétségtelenné teszi az a tény, hogy ugyanabban az írásban „Lak” mindig Pocs-falva és Olasz-

keletre a Rába jobbpartján. — 1354-ben említi Ivánci Ayakas Jánosnak a borszállítmányát elvevő apát elleni panaszlevele. E szerint itt vezetett át az útvonal — Kedhely felé, — amelyen az apát emberei a hatalmaskodást elkövették. — 1553-ban Farkas Pál, Egyed Mihály és István apátsági jobbágyokról tudunk itt, ezek az apátság számára bevásárlás végett Szombathelyen járnak. —

15. **Nagy-falva.** (1187: Nagfalu, 1350: Mochfolua, 1538: Naghffalw, 1593: Nagifalwa, 1620: Nagyfalwa és Nagyfalu, Heil. korsz.: Mogerstorff, Ma: Nagyfalva, ill. Mogersdorf²⁸—Burgenland.) Szentgotthárdtól nyugatra a Rába bal partján a Stájerországba vezető régi út mellett. — Már 1187-ben előfordul III. Orbán pápa bullájában mint apátsági major. A monostortól való távolsága teljesen megfelel a nagykáptalan előírásának: a majorok a monostorhoz olyan közel legyenek, hogy a rendtagok onnét még aznap visszatérhessenek nagyobb idővesztés nélkül. — Mint a törzsbirtok folyómenti települései mind, úgy ez is a dombok lábánál épült, s csak később, az ármentesítő munkálatok előrehaladtával terjeszkedett a Rábától elhódított területen a folyó felé. — 1350-ben János nevű bírāja van, és ugyanekkor Konrád és Jakabfi nevű telepesek (hosps) is laknak itt; mindhármukat a Péter apát ellen folyó perben idézik meg a község részéről, de miként a többi apátsági jobbágyközség idézettjei, ők sem jelennek meg. — Plébániája volt már a középkorban: a mohácsi vész után is egészen a Bocskayfelkelésig volt plébánosa.²⁹ — A XVI. sz. ház-összeírásai szerint az apátsági birtok egyik legnépesebb jobbágyközsége volt.

16. **Pocs-falva.** (1187: Pacfalu, 1350: Bochfolua, 1548: Pochfalwa, 1593: Pathffalwa, 1620: Poczfalua, Heil. korsz.: Patschendorff, Ma: Pöcsfalu, ill. Rosendorf—Burgenland.) Szentgotthárdtól északnyugatra a Lapincs jobb partján. — A monostori birtok legelső majorjai közé tartozik, s a Lapincsmenti telepek közül a legkorábban fordul elő: már az 1187-i pápai oklevél mint apátsági majornt említi. Legelső lakói a La-

faluval együtt szerepel, az „utraque...“ és „also-felső“-Lak azonban Huszaszó, Berekallya és Cseretnek társaságában fordul elő. Harmadiknak aligha jöhet számításba a Dobra-patak melletti Tótlak, mert az a XVI. sz.-ban nem apátsági birtok, hanem Dobra tartozéka s így a lajstromok (amelyek az apátsági falvakat akkor is külön csoportosítják, ha világi kézen vannak és egyéb birtokokkal egy kezelés alatt), nem szokták Szentgotthárd tartozékai közé sorozni. (V. ö. Schwartz 118.)

²⁸ V. ö. a község 1350-i nevét: *Mochfolua* és ahogyan a mai német nevet az ottlakó idősebb németajkú polgárok kiejtik: *Mochersdorf*, *Mogvstorf*, *Mauxvstorf*. (Schwartz 163.)

²⁹ Szombathelyi llt. F. E. No 23.

pincs
— 135
miatt
sági j

17

Raksy
ill. Ob

a Ráb

tos m

perben

rakosi

lakoso

hajtas

zonyul

a vád

község

dig a

mondj

bizako

állni,

inkább

tott n

levél

gonos

nyom

Névsz

sági j

Pál a

erően

1

Zakon

falwa

hárddt

Rábát

közöt

hogy

el s

bossz

se

mazné

pócs,

környe

3.

posses

fum, T

meth i

cisset.

ci Ayakas
aszzelevele.
— ame-
1553-ban
yokról tu-
Szombat-

ua, 1538:
Nagyfalva,
rsdorf²⁸—
partján a
en előfor-
A monos-
an előírá-
k, hogy a
o idővesz-
ései mind,
ármenté-
ától elhó-
vú bírāja
k (hospes)
yó perben
tsági job-
niája volt
Bocskay-
rásaí sze-
sége volt.
ua, 1548:
il. korsz.:
rgenland.)
án. — A
Lapincs-
az 1187-
kői a La-

nban Husz-
knak aligha
VI. sz.-ban
(amelyek az
vannak és
tartozékai

i német ne-
orf. *Mogns-*

pincs mocsaras völgyében bőven találtak működési területet.³⁰
— 1350-ben szintén van bírása (neve az oklevél sérült volta miatt olvashatatlan). Ugyanakkor itt lakik egy Bodor nevű apát-sági jobbágy is. —

17. **Rakos.** (1350: Rakus, 1404: Rakus, 1538: Rax, 1548: Raksy, 1593: Raxs, 1620: Raksch, Heil. korsz.: Rax, Ma: Raks, ill. Ober-, Unter-Raks—Burgenland.) Szentgotthárdtól nyugatra a Rába bal partján. — Mire 1350-ben élénk tűnik, már változatos multra tekint vissza. Jobbágysai a főkolompások abban a perben, amelyet Péter apát ellen indítottak saját jobbágysai. A rákosiak a németújvári várnagy útján elkövetett rablással, a lakosok megalázásával, községük elpusztításával, jószágaik elhajításával vádolták apátjokat. Vádjaik bár alaptalanoknak bizonyultak, mégis becses adatokat őriztek meg számunkra. Így a vádban 40 asszonyról és 16 leányról történik említés, ami a község népességére enged következtetni, 246 db marhája pedig anyagi helyzetét mutatja. Különben az oklevél külön is mondja, hogy népes és jómódú község. Épen ez tette lakóit elbizakodottakká; nem akarnak az apát földesúri bírósága elé állni, vonakodnak megfizetni a királyi adót, a bírságot még inkább, megölik az apát testvérét. Az ezek miatt ellenük indított nyomozás során megállapítást nyert, hogy — mint az oklevél mondja, — a falu lakói nagy része tolvaj, rablógyilkos és gonosztevőkkel cimborál s mindez abban leli magyarázatát a nyomozás szerint, hogy a község közel van a német határhoz. Névszerint ismerjük ebből az évből Zsidó-fia István nevű apát-sági jobbágyát. — 1404-ben ebben a községben adóztatja meg Pál apát az Ivánciak 4 jobbágyát.³¹ — Az adóösszeírások is jó erően levő helységnek mutatják. —

18. **Szakony-falva.** (1350: Zakonfolua, Zakulfolua, 1552: Zakonfalva, 1581: Zakaffalwa, 1593: Zakonfalva, 1620: Sakhonfalwa, Heil. korsz.: Eckerstorff, Ma: Szakonyfalva.) Szentgotthárdtól délnyugatra a Tóth-falva és Alsószölnök között a Rábába torkolló patak mellett. — Szintén az apát feljelentői között vannak az itteni jobbágyok 1350-ben. Az a panaszuk, hogy tőlük a dobrai várnagy egy híján harminc ökröt hajtott el s ennek az apát az oka, mert a várnagyot az apát szolgálói bosszantották fel, s az nem igen válogatott, hanem ahol legkö-

³⁰ Schwartz szerint (206.) a község neve is a mocsaras területtől származnék. A község német nevében szereplő „Patsche-“ „azonos a magyar pócs, pocsollyával s így jelzi azt a vizenyős, pocsollyákkal, posványokkal környezett falut, melynek a nép tradíciója szerint valamikor tava is volt.”

³¹ Múzeumi llt. T. a. 1404.: „... Et quod idem dominus abbas... in possessione Rakus vocata super iobagiones ipsorum videlicet Nicolaum Rufum, Thomam Thakach, Stephanum filium dicti Thome et Benedictum Nemeth in... Iwanch residencium inlicitum et iniustum tributum exigi... fecisset...”

zelebb érte az apátsági bortokat, onnan kárpótolta magát. Így az apáti szolgák tettéért ők, az apáti jobbágyok bűnhődtek. A perben János bíró szerepel két társával. —

19. **Szentgotthárd.** (Nevének különböző kiírásait l. Janauscheknél, valamint az előzőkben és következőkben közölt oklevélszövegekben, továbbá: Schwartz 147.) — Hogy az apátság alapításakor a Rába—Lapincs találkozásánál nem volt lakott hely, az a cisztercieknek a helyválasztásnál követett elveiből is következik. De már a legelső időkben major formájában itt is megvetette a monostor egy leendő község alapjait. A major első lakói, akikben tehát a község őseit tiszteli, az a tizennégy névszerint is ismert szolgál, akikkel a monostort még 1198 előtt ajándékozták meg jötevőt. Ezek közül egyesek családos emberek voltak az adományozáskor, mások magánosak. Előbbi csoportba tartoznak: Hamard (három fia van), István (fiaival és leányaival), Márton (fiaival), Mócs (fiaival), Négy (egy leányával). Család nélkül említi az oklevél a következőket: Bőd, Bulcsú, Jakab, Joakim, Késöd, Teke, Szolgád, Szombat és Váró. Ezek közül Mártont és fiait Lőrinc ispán, Szombat-ot Macsó adományozta, utóbbit mint dusnokot.³² Szolgád-ot pedig Úzd nevű munkástestvértől kapta a monostor, amikor ez ott monostorba lépett.³³ Ezeket és leszármazottaikat a monostor felhasználta a telepítéseknél s az új telepek, községek nem ritkán a nevöket is a telepeseiktől nyerik: Mocs-falva, — mint Nagyfalva 1350-ben előforduló neve, — a fentemlített Mocs szolgál nevére emlékeztet, István-falva nevében pedig ugyanazt a nevet találjuk meg, amit egyik apátsági szolgál visel. — Szentgotthárd

³² Hogy t. i. a monostornak az adományozó emlékére gyászmisék stb. fejében adózzék.

³³ Kőrmendi llt. A. II. l. 8. No 1.: „In nomine... etc... Hemmericus... hominis nostri Leusse, uidelicet Besprimiensis canonici studuimus testimonio cognoscere, que hactenus *fratrum sancti Gothardi* ex iure elemosinarum absque alicuius privilegii assertione et hominum contradictione tenuit ecclesia... Igitur fratribus cisterciensis ordinis in sancto Gothardo sub regulari uita degentibus, confirmamus cuncta, que a Simone uel aliis fidelibus in elemosiarum largitione noscuntur oblata, predia uidelicet et seruos, quorum nomina hec sunt. *Vbi monasterium situm est:* Hamard et tres filii eius, Queseud, Warou, Stephanc cum filiis et filiabus suis, Negu cum filia, fratres quoque ipsius Jacob et Bulchov, Much cum filiis suis, Martinus cum filiis suis, quem comes Laurentius dedit, Behed, filius Mence, Ioahun, filius Puruete, Theke, Scombot, quem Macho dedit pro anima sua, Sculgad, oblatum est ab Wzd conuerso. Dedit et aliud predium isdem Symon, quod *Bothian* dicitur, cuius terra communis est cum cognatis eiusdem Symonis, quam precepto piissimi Bele regis cum cumulis et signis certis assignauit pristaldus Jacobus uidelicet centurio de ferreo castro. Et hec nomina seruorum in eodem predio consistentium: Pethe cum uxore, filiis et filiabus, Cheke cum filio, Chom cum filiis et filiabus, Chekesc cum filiis et filiabus, Aruhd, Munka cum uxore filiis et filiabus, Bugard cum uxore filiis et filiabus, Budur, Lechk. In territorio eiusdem predii comes Laurentius dedit terram ad unum aratrum. Dedit et alibi predium isdem comes quod

1449. A vasvári káptalan jelenti, hogy György szentgotthárdi apátot és konventjét Battyán határában a szomszédok jelenlétében bizonyos földterület birtokába ellentmondás nélkül beiktatta. — *Eredetiben*: 39×17 cm bőrhártya, vörös-kék fonalon az oklevél visszahajtott alsó szélébe függesztett káptalani pecséttel. A két azonos példányban egy hártyan kiállított oklevelet a közöttük hagyott hézagba írt ABC betűkön át metszettek széjjel. A képünkön látható betűk alsó fele a másik példányon levő felső feléhez illesztve bizonyította a két oklevél azonosságát.

(Körmendi levéltár: A. II. 1. 8. No 79.)

hárd mint
összeolvad,

20. Tó

Thottfalu,

dorff, Ma:

jobb partja

bok lábáná

a Tóth nev

gák. — U

nevű jobbá

21. Zsi

Sydo, 1593

Zsida.) Sz

ján. — N

találjuk er

valamelyik

ben részes

meggyilkol

részben az

Wosian dici

et seruis, qu

cum uxorbis

cum uxore f

ad duo aratr

filius Weng

bus, pro quo

libere seruiat

In eodem pr

Exceptis his

Geuriensis ep

precepto pie

certis signis

rio uidelicet

sensu et elem

minibus comp

hec sunt: Pe

Otto, Gerolt,

eisdem fratrit

sic in perpet

cum curia su

igitur hec no

nostris sigilli

Millesimo Ce

hárd mint község osztozott az apátság sorsában, történetük összeolvad, azért itt külön a községgel nem foglalkozunk. —

20. **Tóth-falva.** (1350: Tothfolua, 1548: Thothfalw, 1593: Thottfalu, 1620: Totfalu és Tothfolua, Heil. korsz.: Windischdorff, Ma: Rábatótfalu.) Szentgotthárdtól délnyugatra a Rába jobb partján. — A többi folyómenti telephez hasonlóan a dombok lábánál épült; nevét valószínűleg egyik telepesétől nyerte: a Tóth nevet u. i. még 1350-ben is viselik egyes apátsági szolgák. — Ugyanebből az évből Volkant nevű bíráját és Lukács nevű jobbágyát ismerjük a falunak. —

21. **Zsidó-falva.** (1350: Sydoufolua, 1538: Zydo, 1552: Sydo, 1593: Sído, 1620: Schydo, Heil. korsz.: Schída, Ma: Zsida.) Szentgotthárdtól délkeletre a hasonló nevű patak partján. — Nevében szereplő „Zsidó” nevet mint tulajdonnevet találjuk említve 1350-ben, viselője apátsági jobbágy. Ennek valamelyik őse adhatott nevet a községnek. — Lakói a fenti évben részesek az apát feljelentésében. Vádjuk szerint azok a meggyilkoltak és sebesültek, akikért az apátnak kell felelnie, részben az ő községükből valók voltak. —

Wossian dicitur, a pristaldo prefato certis terminis et cumulis assignatum et seruis, quorum nomina hec sunt: Phitoc et duo filii eius, Bekv et Bika cum uxoribus, filiis et filiabus. Guyre cum uxore filiis et filiabus, Apungna cum uxore filiis et filiabus. Dedit et in Almas predictus comes terram ad duo aratra et septem uineas et seruos, quorum nomina hec sunt: Chuc filius Weng cum uxore filiis et filiabus, Wassa cum uxore filiis et filiabus, pro quo se redemit nonas de seruitute ecclesie ita tamen, quod ipse libere seruiat ecclesie, Chuda cum filiis et filiabus, quia uxor libera est. In eodem predio Comes Dionisius dedit tres uineas, Henche comes unam. Exceptis his habentur quinque uinee. Preterea ad Sacrum Fontem Wgrinus Geuriensis episcopus... dedit capellam cum uinea. Cui terram adiacentem precepto pie memorie Bele Regis Egidius tunc temporis ferrei castri comes certis signis et cumulis assignauit. Circa eunden Sacrum Fontem in territorio uidelicet noui Castri habent uineas, quas sepe dicti fratres cum consensu et elemosina patris nostri gloriosi Bele regis partim a subscriptis hominibus comparuerunt, partim in elemosinam acceperunt. Quorum nomina hec sunt: Petrus, Jacobus presbiter, Eurhardus, Gerolt, Lippoldus, Wlker, Otto, Gerolt, Henricus, Bertoldus, Wlfer, Tym. Que sicut a patre nostro eisdem fratribus hactenus noscuntur absque alicuius tributí exactione collate, sic in perpetuum liberas confirmamus eis possidendas. Et duo molendina cum curia sua in ferreo castro sicut a Symone fuerit relicta, possideant. Vt igitur hec nostre confirmationis carta perpetue stabilitatis robur obtineat, nostri sigilli impressione placuit munire... Anno incarnationis dominice Millesimo Centesimo Nonagesimo VIII. ..."

szent-
zédok
nélkül
fona-
talani
okle-
tszet-
bédá-
l azo-

No 79.)

B) a törzsbirtokon 1526 után.

Ezek az eddig ismert adatainkban csak a mohácsi vész után fordulnak elő s így tárgyalásunk keretébe nem tartoznának. Minthogy azonban Mohács után alig két évtizedre már említés történik legtöbbjükéről, bizvást a középkorba tehetjük keletkezésüket, mert hiszen az apátsági birtoknak 1526 utáni éveiben inkább alkalmas idők voltak, csak nem újabb telepítésre. Ilyen alapon tehát közöljük ezek adatait is a törzsbirtok középkori képének teljességéhez és vázlatul a birtok XVI—XVII. századi történetéhez.

1. **Berekallja.** (1548: Berekallya, 1552: Berekaly, 1576: Berekall, 1593: Berekallija, 1620: Berekhallya, 1736: Berekallya,³⁴ 1764-ben már nem állott fenn,³⁵ Ma: egy dülő őrzi helyét és nevét a cseretneki határban.) — Az adóösszeírások gyakran együtt említik Cseretnekkal, de ha külön szerepel is, mindig van annyi portája, mint annak. —

2. **Börgölin.** (1548: Berghelen, 1552: Bergelen, 1393: Bergelen, 1620: Börgelen, Heil. korsz.: Wergelin, Ma: Ujbalásfalva.) Szentgotthárdtól délre a mai Hársas patak völgyében. — Kisebb helység; az összeírások nem önállóan sorolják fel, hanem a szomszédos Orfalu, István-falu és Dolinccal együtt. —

3. **Dolinc.** (1548: Dolynch, 1552: Kisdolnicz, 1581: Dolinch, 1620: Dolenis, Heil. korsz.: Dolincz, Ma: Kis- és Nagydolány, ill. Male Dolenci és Veliki Dolinci, jugoszláv megszállott terület.) Szentgotthárdtól délre a Kerka egyik patakja völgyében. — Az apátsági törzsbirtok legdélibb fekvésű községe. 1593-ban a török miatt teljesen elhagyott hely. —

4. **Gillersdorf.** (Ma: ugyane néven Szentgotthárdtól északnyugatra a Lapincs hazánkba-lépésénél — Burgenlandban.) — Heimbszerint valamikor apátsági birtok lehetett, mert a heiligenkreuzi levéltár egyik adata azt mondja, hogy Piláti János apátnak (1700 körül) a kezében volt egy, a királyi könyvekből kapott jegyzék s ebben mint apátsági jóság szerepel.³⁶ Máskor egyáltalán nincs róla említés.³⁷

5. **Háromház.** (1548: Haromhaz, 1553: Haromhaz, 1576: Háromház, 1593: Haromhaz, Heil. korsz.: Dreyhöfflein, Ma: Háromház.) Szentgotthárdtól keletre a Rába jobb partján. — Az említett 1354-i perirat, mely a szentgotthárdi apát által a Lak és Kedhely közötti útszakaszon elkövetett erőszakoskodásról szól, nem említi, pedig ha fennáll, a színhely közelebbi meghatározá-

³⁴ Heiligenkreuzi llt. R. 47. No 7.

³⁵ Heimbs 60.

³⁶ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XI. No 9.: Heimbs 60.

³⁷ Érdekes, hogy a falu mai határa merészen benyúlik az apátsági birtokba azt a látszatot keltve, mintha onnét lenne kikanyarítva. (L. a térképet.)

sára (La
az oklev
helynek
jük. —

6. H
Heil. kor
land.) S
szeírások
felé alak
eddig is
az egyik

7. K
ffaludh,
bakisfalu
gyén. —
aránt a

8. O
ffalwa,
pincsolas
északnyu
Mind az
mány-jeg

9. C
Heil. kor
Farkas-f
írások és
községek

10. M
Perbyske
Szentgot
sok egyt
hogy eze
sen meg
is kicsiny

11. T
1581: Te
Talapatk
gyében.

sára (Lak és Háromház, vagy: Háromház és Kethely között) az oklevél alkalmasint megemlítené. — Az adóösszeírások kicsi helynek mutatják. — 1553-ból Simon nevű jobbágyát ismerjük. —

6. **Horvátfalva.** (1698: Horvátfalva,³⁸ 1701: Horvátfalva,³⁹ Heil. korsz.: Crabeteg, Ma: Horvátfalva, ill. Kroboteck—Burgenland.) Szentgotthárdtól északnyugatra. — A XVI. századi összeírások egyáltalán nem említik. — Talán a XVII. sz. vége felé alakult községgé elszórtan fekvő házakból. — Nevének első eddig ismert előfordulása 1698. — A heiligenkreuzi korszakban az egyik legnépesebb apátsági jobbágyközség. —

7. **Kisfalud.** (1538: Kysfalud, 1576: Kisffalud, 1581: Kysffaludh, 1620: Kisch falud, Heil. korsz.: Kleindörflein, Ma: Rábakisfalud.) Szentgotthárdtól keletre a mai Hársas patak völgyén. — A XVI. sz.-ban és a heiligenkreuzi korszakban egyaránt a legkisebb községek közé tartozott. —

8. **Olaszfalu.** (1538: Olafalw, 1548: Olazfalw, 1593: Olazffalwa, 1620: Olaszfalua, Heil. korsz.: Wallendorff, Ma: Lapincsolasi, ill. Wallendorf—Burgenland.) Szentgotthárdtól északnyugatra egy, a Lapincsbába torkolló patak völgyében. — Mind az adóösszeírások, mind a heiligenkreuzi korszak szolgálomány-jegyzékei szerint közepes népességű község volt. —

9. **Orfalu.** (1538: Orfalu, 1548: Orffalw, 1620: Urfalu, Heil. korsz.: Andowczy, Ma: Orfalu.) Szentgotthárdtól délre a Farkas-falván át folyó patak forrásvidékén. — Az udvarösszeírások és a heiligenkreuzi jegyzékek alapján ítélve a legkisebb községek egyike volt. —

10. **Permisce.** (1548: Prybysthor, 1552: Kisperbise, 1581: Perbyske, 1620: Pebischa, Heil. korsz.: Permisch, Ma: Permise.) Szentgotthárdtól délnyugatra. — A XVI. századi adóösszeírások együtt említik Tóth-falvával és Szakony-falvával s mint-hogy ezek népesebb községek, e falura kevés esik az együttesen megadott házhelyszámból. — A heiligenkreuzi korszakban is kicsiny község. —

11. **Telepatka.** (1548: Thelepathaka, 1576: Telepatka, 1581: Telepathaka, 1620: Talapathka, Heil. korsz.: Dölten, Ma: Talapatka.) Szentgotthárdtól délkeletre a Hársas patak völgyében. — A kisebb helységek közé tartozott.

apátsági
(L. a tér-

³⁸ Schwartz 230.

³⁹ Szombathelyi llt. F. G. No 17.

C) a távolabbi birtokon.

A törzsbirtokoktól távolabb, elszórtan található Vas és Zala megyék területén. Nehezebb hozzáférhetőség, kezelhetés miatt többször voltak adásvétel, zálog tárgyai, s a szomszéd földesurak útjainak akadályai. Jobbágynai a földesúrtól messzebb lévén, hamarabb vetemedtek garázdálkodásra a szomszéd birtokokon. Mindezeknek legtöbbször írásbeli nyoma is maradt s ezek révén a távoli, szétszórt birtokokról aránylag sokkal bővebben vagyunk értesülve, mint a törzsbirtok községeiről.

A kapcsolt birtokon az apátság legtöbbször csak rész-birtokos. Néha az adományozás alkalmával körülhatárolják az apátsági részt, máskor az apátság népei más birtokosok népeivel földközösségben élnek: így a szentiváni apátsági népek a zalai várnéppel és a pannonhalmi apátság népeivel. Ilyen helyeken ciszterci gazdálkodásról nem lehet szó, hiszen az ilyen helyen nincsen tulajdonjoga az apátságnak meghatározott, állandó földterülethez, hanem csak a közös határból volt joga annyi földrészhez, amennyi a határ évenkénti felosztásakor jutott neki a községben lakó szolgák száma szerint.⁴⁰ A közép-ponti birtokpolitika és gazdálkodás ezeken a távoli birtokokon csak akkor indulhat meg, ha az ilyen, földközösségben birtokolt területen a közösség megszűnik s a területe birtokosok szerint darabokra hull. — Apátságaink ezeket a távoli birtokaikat is kiépítik és a körülményekhez képest vezetik rajta a gazdálkodást, de ezek a távoli birtokok a monostorok gazdálkodásában azt a jelentőséget sohasem nyerték el, amit a törzsbirtok: ez ugyanis mindvégig a gazdálkodás alapja marad. Ilyen távoli falvak:

1. **Almás.** (Ma: Almásháza Zala megyében, Zalaszentgróttól délre.) — 1198-ban már az apátság birtokában van mint rész-birtok. Adomány útján szállott a monostorra: Lőrinc ispán nyitotta meg az adományozók sorát 2 ékényi — kb 240 hold — földdel, de adott 7 db szőlőt is. Példáját követték Hencse ispán 1, Dénes 3 szőlővel. Minthogy így a szőlőművelésre itt jó alkalom kínálkozott, az adományul kapott szőlőket az apátság vétel útján kiegészítette 5 darabbal s így a XII. sz. végén már 16 db szőlője van itt az apátságnak. Ugyancsak Lőrinc ispán adta a legelső munkaerőt is: Csuda, Varsa és Csuk mindhárom feleségükkel, fiaikkal és leányaikkal mennek át a monostor tulajdonába, kivéve a legelső, akinek a felesége nem szolgálállapotú, hanem szabad. — 1381-ben Simon apát bérbeadta kényszerűségből, hogy a zálogösszeget a Víri testvérek kezén

⁴⁰ Tagányi 205.

levő S
rosszul
bécsi c
nálhat
birtok
(=Bol
zsaí J
vérei v
ők ves
feltétel
Márton
Szentg
radnak
bérletü
erdő é
egész
1593-i
már te
2.
monyi
nek. 1
feldew
stb.) -
ispánt
földkö
sági re
nyozot
vel, fia
val, C
fiaival
nyozot
ispán.
apátsá
abban
vítés f
forduló
s a sz
hatott.
rást fa
per ju
Szécsi

41

42

43

44

45

írás átti

levő Sárt és Szentivánt visszaválthassa, mert ezeken a bérlők rosszul bánnak a jobbággyokkal. Wernhard kapornaki apát 100 bécsi dénárt ad érte, de kiköti, hogy 10 évig zavartalanul használhatja. Ha a szentgotthárdi apát őt nem tudná biztosítani a birtok zavartalan használatában, úgy még Sár nevű birtokát (=Boldogasszonyfalva) is odaadja hozzá.⁴¹ — 1389-ben Kani-zsai János esztergomi érsek, ennek Miklós és István nevű testvérei visszaváltják Kapornaktól 200 arany lefizetésével s most ők veszik bérbe évi 5 márkáért. Ez a bérlet is 10 évre szól és feltétele volt, hogy a bérösszeg a mindenkori érvényes pénzben Márton napján fizetendő, — amikor a bérbeadás is történt, — Szentgotthárdon. Nemfizetés esetén az összeg kétszeresével maradnak adósak a bérlők s a bérlethez való jogukat elvesztik. A bérleti szerződés szerint volt e birtokon: szántó, rét, legelő, erdő és szőlő, gazdasági épületekkel is fel volt szerelve.⁴² — Az egész középkorok át megmarad a monostor birtokában, még az 1593-i összeírás is az apátság tulajdonaként említi, bár ekkor már teljesen elhagyott hely. —

2. **Battyán.** (Ma Vas megyében Sárvártól keletre Nagysimonyi őrzi az emlékét ennek a több néven is szereplő községnek. 1381: Bothyan vulgo Monochfelden, 1449: Symonremethfeldew, aliter Monohfeldew, alio uocabulo Symun et Botyan stb.) — 1198-ban már az apátság birtokában találjuk. Simon ispántól kapta az apátság s amikor az adományozás történt, a földközösségben élő atyafiak közös birtokából a kihalított apátsági részt Jakab vasvári százados határolta körül. Az adományozott szolgák ezen a birtokon: Árúd, Bodor, Bogárd feleségével, fiaival és leányaival, Cseke fiával, Csom fiaival és leányaival, Csekesk fiaival és leányaival, Lecsk, Munka feleségével, fiaival és leányaival, Pete feleségével és leányaival. Az adományozott szántó egy ekényi, kb 120 hold, adományozója Lőrinc ispán. — 1237-ben is említés van arról, hogy itt birtokos az apátság: a szentgotthárdi apát u. i. mint tanú van megnevezve abban az ügyben, amelyben Gergely győri püspök egy tokorcsi vitás földet Lőrincfia Sándortól a borostiaknak ítél oda. Az előforduló Tokorcs és Simon helységek Battyán szomszédai voltak s a szentgotthárdi apát csak mint ennek a birtokosa tanúskodhatott.⁴³ — 1268-ban Péter apát több más birtokossal határjárást tartat itt s ezzel egy háromekés föld miatt régóta húzódo-per jut dülőre.⁴⁴ — 1373-ban Olaszkával együtt bérben van Szécsi Miklósnál, de a jövedelmét az itt régóta birtokos⁴⁵ Sit-

⁴¹ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXVII. No 7/b.: Heimb 61.

⁴² Heiligenkreuzi llt.-ből közli Heimb 63.

⁴³ Múzeumi llt. T. a. 1237.

⁴⁴ Múzeumi llt. T. a. 1422. (Az 1268-i eredetiről 1348-ban készült átírás.)

⁴⁵ Múzeumi llt. T. a. 1273.

kei Lökös László és György szedték be, amiért a Szécsi panaszára a királytól kiküldött Beke János királyi és Miklós vasvári káptalani kiküldöttek őket rendreutasították.⁴⁶ — 1381-ben István apát 10 évre bérbeadja Mesteri János és Simonyi Péternek mint szomszéd birtokosoknak évi 8 dénárért.⁴⁷ — Később Hernádmesteri Mihály bérlő, de sokáig egyenetlenkedik Pál apáttal. 1419-ben egyességre lépnek: a birtok Hernádmesteri bérletében marad, bizonyos feltételek mellett. Az oklevél a birtok határvonalát is megadja; ma is ismert nagyobb pontjai a Ság hegy és az Ér folyócska.⁴⁸ — 1449-ben György apát, aki a reini atyaapát védelme alatt és segítségével rendezgette az apátság birtokügyeit, felmondott Battyán bérlőinek is, a birtok területét vétel útján kiegészítette és az így új alakot nyert birtokba magát újonnan bevezette. A szomszédos birtokosok: Hernádmesteri Anasztázia, Sitkei Antal, Simonyi Sódar György, Tornyosházi Ambrús és Inthai Pál részéről nem talált a beiktatás ellentmondásra.⁴⁹ — 1451-ben új határjárást tarttat itt György apát, s ennek során Mártonfi Tamás, Mesteri István és Hernádmesteri Péter ellentmondásával találkozik a határjáró bizottság.⁵⁰ — Valószínű, hogy a következő félszázad zavaraiiban csúszott ki az apátság kezéből: többé u. i. már nem találkozunk vele. —

3. Boldogasszonyfalva. (Ma: Vasboldogasszony, Vas megyében a Sárvíz völgyén.) — 1274-ben tűnik fel először az apátság birtokában Sár néven. Az apátság ekkor nem kizárólagos birtokos itt, hanem Sári István és Mihályfi Mártonnak is vannak itt birtokai. A közöttük történt egyesség során említik az apátság malmát és birtokát.⁵¹ Hogy az ebben az oklevélben említett Sár nem önálló helységnév, bizonyos abból, hogy a középkori oklevelek a Sár nevet majd minden Sárvíz-menti községre alkalmazták s rajta mindig egy más néven is nevezett községet értettek.⁵² S hogy a mi esetünkben Sár azonos Boldogasszonyfalvával, kétségtelen azért, mert a Sárvíz mellett másutt nem volt birtoka az apátságnak, s mindkét név alatt mint malomtulajdonos szerepel az apátság,⁵³ végül mindkét helyen a Bold. Szűz tiszteletére szentelt kőegyház áll.⁵⁴ — 1353. decemberében Péter apát egy másik malom számára csatornát ásat itt,

⁴⁶ Kisfaludy család idb. ágának lt. 1373.

⁴⁷ Múzeumi lt. T. a. 1381.

⁴⁸ Körmenyi lt. A. II. 1. 8. No 78.

⁴⁹ Körmenyi lt. A. II. 1. 8. No 79.

⁵⁰ Körmenyi lt. A. II. 1. 8. No 80.

⁵¹ Heiligenkreuzi lt. R. 47. f. XXXI. No 8.

⁵² Csánki II. 791.

⁵³ „Sár”: Heiligenkreuzi lt. R. 47. f. XXXI. No 80. — „Boldogasszonyfalva”: Országos lt. DI 4427.

⁵⁴ „Sár”: Heiligenkreuzi lt. R. 47. f. XXVII. No 7/b. — „Boldogasszonyfalva”: Ugyanott R. 47. f. XXXII. No 1.

de előbb
retéteti.
olyan e
Sárvíz
mot.⁵⁵
kot, am
egy má
Imréné
apát a
szerzett
gyűlése
hogy S
érő kely
kérésére
fel.⁵⁶ —
Miklós
volta a
öszönő
László,
János,
talan, k
vizont
vári a
tokon a
századb
petkiekn

⁵⁵ H
⁵⁶ H
alueum, s
aliorum j
ridie tenu
dugazunf
⁵⁷ H
⁵⁸ H
⁵⁹ O
... quod
bagione s
cem flore
hannes d
litteris...
premissa
munis...
nis nobil
Castriferr
manumqu
quod ipse
⁶⁰ H
⁶¹ H
⁶² O

de előbb a szomszédos birtokos Egervári malmát gátastól tönkretéteti. Mint már mondtuk, az ebből származó per végül is olyan egyességgel végződik, hogy Egervári a birtokot érintő Sárvize első szakaszán, az apát az alsón építhet magának malmot.⁵⁵ — 1371-ben említi egy határjárás mint apátági birtokot, amelynek egyik oldalán a Sár a határa.⁵⁶ — Ugyanúgy egy másik oklevél 1376-ban.⁵⁷ — 1381-ig zálogban van Viri Imrénél és Péternél, akiktől a rossz kezelésmód miatt Simon apát a jelzett évben visszaváltja az Almás elzálogosításából szerzett pénzen.⁵⁸ — 1409-ben a Vasvárott tartott nádori közgyűlésen Egervári István bepanaszolja a szentgotthárdi apátot, hogy Simon nevű itteni jobbágyával ellopatta egy tíz forintot érő kelyhét. Az apátot a közgyűlésen képviselő Szentpáli János kérésére a közgyűlés az apátot esküvel való igazolásra szólítja fel.⁵⁹ — Ugyancsak a jobbágyokra panaszkodik 1409-ben Ollári Miklós is. A birtok távoli fekvése és így kevésbé ellenőrizhető volta az apátági jobbágyokat az előbbihez hasonló tettekre ösztönözte. Az újabb panasz szerint Ördög Sebestyén, Szabó László, János, Györgyi Lukács, István és Gergely, Vasvári János, Pósa György és Bertalan, Fabiánfi János és Bakófi Bertalan, kirabolták a boldogasszonyfalvi egyházat.⁶⁰ — 1410-ben viszont az apátági birtokot éri sérelem: Pál apát szerint Egervári a szentlőrinci és nagyfalusi jobbágyaival az apátági birtokon a szántókat és az erdőket tönkretétette.⁶¹ — Ebben a században vannak itt birtokrészek a Telekesieknek és a Szeptekieknek⁶² is. — 1451-ben György apát határjárást eszközöl-

⁵⁵ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXI. No 8.

⁵⁶ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXI. No 4.: ... „magister Henricus... alueum, seu aque ductum ipsius fluii Sar dicti pro metali separacione ab aliorum juribus possessionarijs esse allegasset et ultra ipsum flumen meridie tenuta possessionis ecclesie sancti Gothardi uidelicet possessionis Bodugazonfalua vocata esse retulisset...”

⁵⁷ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXI. No 5.

⁵⁸ Heimb 61.

⁵⁹ Országos llt. Dl. 9530.: ... „Stephanus... de Eguruar... proposuit, ... quod dominus Paulus abbas ecclesie de sancto Gothardo a Symone jobagione suo... in possessione Bodugazonfalua... unum calicem suum decem florenos aureos valentem potencialiter abstulysset... Quo audito Iohannes de Zenthpal pro prefato domino abbate Paulo cum procuratoriis litteris... in manibus exurgendo... respondit, quod... abbas in totali premissa accione et acquisitione dicti actoris innocens esset penitus et immnis... Paulus abbas... ob reuerenciam dignitatis sue pre decem personis nobilium jurandi habeat facultatem... coram testimonio capituli... Castriferrei... in ecclesia sua et in stallo suo ibidem libro comperendo, manumque suam ad pectus suum ponendo ad statum sue regularitatis id, quod ipse... innocens sit penitus et immnis...”

⁶⁰ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXII. No 1.

⁶¹ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXII. No 2.

⁶² Országos llt. Dl 12069., 20734.

tet rajta.⁶³ — 1526-ban II. Lajos levelében a község Szécsi Tamás, az apátság kegyura, birtokaként szerepel. A községben u. i. tűz pusztított s azt majdnem teljesen elhamvasztotta. A király ezért lakóit hosszabb időre felmenti mindenféle adó alól.⁶⁴ — 1576-ban hasonló sors éri: ezúttal azonban a török okozza a tűzvészt. 28 háza égett le,⁶⁵ s nem is épül fel újra: 1593-ban csak 3 portája van. —

4. **Edelics.** (Ma: Pusztaderics Zala megyében, Zalaegerszegtől délnyugatra.) — Zalavárhoz tartozó várföld volt sok más községgel együtt.⁶⁶ Királyaink, mint ismeretes, sokat ajándékoztak a várföldekből. Már Imre megkezdte az elajándékozást,⁶⁷ II. Endre folytatta. Edelicset is ő adta 1214-ben Miska mesternek, aki, mint hű embere, a királyné meggyilkolása után az elárvult Béla királyfit magához vette és gondosan nevelte.⁶⁸ — 1294-ben az utódoktól a szentgotthárdi apátsághoz kerül a birtok: Pál apát u. i. a zalai konventtel átíratja Endre adománylevelét s a birtokot az apátság számára biztossíttatja.⁶⁹ Mindkét oklevél adja a határ leírását is. — 1381 előtt István apát zálogba vetette Falkosi Miklósnál. Simon apát azonban 1381-ben lefizette neki a 60 dénár zálogösszeget s a birtokot visszaváltotta.⁷⁰ — 1460-ban Mátyás mint királyi birtokot adományozta Szentbalázsi Péternek.⁷¹ Ekkor tehát nem volt már apátsági tulajdon, de valószínű, hogy a Mátyás alatt új életre hívott monostor visszaszerezte, mert a köv. században mint apátsági birtokot említik az összeírások 1552-ben és 1581-ben. — 1593-ban lakatlan hely. —

5. **Györgyvára.** (Ma: Győrvár Vas megyében Vasvártól délre.) — A tatárjárás után kapja az apátság IV. Bélától cserebe Dobra váráért és földéért. A csere alkalmával pontosan körülírták a határait és a kiváltságait is írásba foglalták. Népei csak a királyi bíróság elé tartoztak. Az alsóbb bíróságok azonban minduntalan maguk elé vonták az itteni apátsági jobbágyokat, azért 1332-ben Károly Róbert az apátságot megerősítve e birtokában hangsúlyozza igazságszolgáltatási kiváltsá-

⁶³ Körmendi llt. A. II. 1. 8. No. 80.

⁶⁴ Körmendi llt. Miscellanea 218.

⁶⁵ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXII. No. 3.: „Nos Universitas nobilium Comitatus Castriferrei memorie commendamus... quod ad possessionem... *Bodoghazzontfalwa* vocatam ad *abbaciam sancti Gotthardij* pertinentem Turcas... viginti octo domos colonicales et iam possessioni maiori in parte combussisse ignique conflagrassisse...”

⁶⁶ Holub 79.

⁶⁷ Fejér: Cod. Dipl. IV. 1. 108.

⁶⁸ Körmendi llt. A. II. 1. 8. No. 72.

⁶⁹ Körmendi llt. A. II. 1. 8. No. 73.

⁷⁰ Kisfaludy csal. llt. 1381.

⁷¹ Országos llt. DI 15500.

1448. János, a Rend generális apátja a szentgotthárdi apátot és konventjét Battyán határában a szomszédok óta a francia Trium-Fontium apátja viselt, az osztrák reini apátság apátjára ruházza. Szövege: 162. l. 31. jegyz. Eredetiben: 25×15 cm bőrhártya, alján az apát és a jegyző aláírása és kézjegye látható.

(Az osztrák reini apátság levéltára P. B. I. 7. No 1.)

gait.⁷² -
vett az
akadt
félholtr
bírónál
jobbágy
vasvári
lakatok
közö bí
zül me
tek. Al
küldött
nyolcad
lunk a
mati pl
másodil
6.
keletre.
apátság
Valószí
kába,
miatta.

⁷² P
⁷³ P

ferrei sa
condam
in opido
gio Thor
dictum /
war voc
dicti opi
mivivum
jobagion
liter Va
Vaswar
Tandem
speciali
concepta
Vasuar
que con
Paulus
excipient
suo capi
bus opi
semiuiuo
simo qu
⁷⁴ P
num de
castrum
⁷⁵ P
⁷⁶ P

gait.⁷² — 1438-ban Vas János nevű jobbágy lakik itten. Résztvett az 1438. máj. 1-én Vasvárrott tartott vásáron s itt összekapadt Gósfalvi Tamás egyik jobbágyával, Vas Pállal, aki őt félholtra verte. De a többi apátsági jobbágy a tettest a vasvári bírónál lecsukatta. Míg a tárgyalásra várakozott, a gósfalvi jobbágyok 22-en, a dienesfalviak 7-en bandába tömörülve a vasvári bíró házára törtek, az ajtókat bezúzták, a tömlőcről a lakatokat leverték és társukat kiszabadították s közben a tiltakozó bíróné fejről letépték a kendőt, az elősiető vasváriak közül meg hatot súlyosan megsebesítettek, hármat félholtra vertek. Albert király a tetteseket Byk István vasvári káptalani kiküldött és Telekesi László királyi ember útján a Jakab-napi nyolcadra idézte meg.⁷³ — A XVI. század első negyedében halunk a plébánosáról: Szécsi Tamás kegyúr épúgy mint a gyarmati plébánost, elfogatta és Lúdvára vitette.⁷⁴ — A XVI. sz. második felében is apátsági birtoknak írják az adóaljstromok. —

6. **Intha.** (Ma is ugyane néven Vas megyében Sárvártól keletre.) — 1381-ben a Sítkeiek tilalmazzák Szécsi Miklóst, az apátsági javak későbbi kegyurát, e birtok megszerzésétől.⁷⁵ — Valószínűleg a Szécsi kegyurak révén jutott az apátság birtokába, amely 1452-ben mesteri Dezső Jánossal pereskedik miatta.⁷⁶ —

⁷² Körmen di llt. A. II. l. 8. No 77.

⁷³ Keszthelyi llt. Castrif. 190.: ...Albertus... capitulo... Castriferrei salutem... Dicitur nobis in personis... Ladislai et Pethew filiorum condam Johannis filij Pethew de Gerse... quod ... die... Nundinarum in opido... Vaswar vocato celebratarum, quidam Paulus dictus Vas jobagio Thome filij Benedicti de Geustolua, quemdam Johannem similiter Vas dictum jobagionem abbatis de sancto Gothardo in possessione sua Gyurgwar vocata commorantem... in eisdem Nundinis contra libertates predicti opidi Vaswar et Nundinarum... diris verberum plagys afficiendo semivivum reliquissent. Tunc quidam fratres et cognati antefati Johannis Vas jobagiones predicti abbatis de sancto Gothardo memoratum Paulum similiter Vas dictum... propterea per providum Damianum judicem... opidi Vaswar... usque terminum iudicij et iusticie... detinere fecissent... Tandem... jobagiones eorundem Thome... et Johannis filij sui... de speciali commissione ac destinacione... dominorum ipsorum... ex preconcepta malicia manibus armatis et potencialiter ad prefatum opidum... Vasuar... et per consequens domum... iudicis... hostiliter irruentes ibique contractis hostijs et duabus catenis domorum... iudicis, in quibus... Paulus Vas captus detinebatur, eundem... de huiusmodi sua captivitate excipientes abduxissent, ... consortem... iudicis... pepulum eiusdem de suo capite... detrahendo et rapiendo... reliquissent, eciam sex ex ciuibus opidi Vasuar... grauissimis vlneribus affecissent ac tres... ibidem semivivos reliquissent... Igitur... etc... Datum Bude... anno... Millesimo quadringentesimo XXX octavo...

⁷⁴ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXII. No 4/1.: ...„Thomas... plebanum de Gyewrwar ad predictam abbatiam pertinentem captivari et ad castrum suum Lyndwa deduci fecisset...“

⁷⁵ Kísfaludy csal. ídb. ágának llt. 1381.

⁷⁶ Körmen di llt. A. II. l. 8. No 81.

7. **Olaszka.** (Ma ugyanily nevű község Vas megyében, Vasvártól délkeletre.) — Csupán 1373-ban találjuk megemlítve. Ekkor Szécsi Miklós bérlő az apátságtól Battyánnal együtt, de nem tudja zavartalanul élvezni a hasznát, mert a Sitkeiek felveszik előle a jövedelmet. Szécsi a királytól kér orvoslást, mire az kiküldöttjei útján óvást emel a birtok jogtalan használata ellen a annak bérletében Szécsit biztosítja.⁷⁷ —

8. **Szentiván.** (Ma: Zalaszentiván Zala megyében, Zalaegerszegtől északkeletre a Zala partján.) — A pannonhalmi apátság birtokairól az 1237—40. években készült híres Albeus-féle összeírás egyik tétele szerint Zala megyében a hasonló nevű folyó mindkét partján vannak a Szent Márton egyháznak birtokai: a folyón túli birtoka közös a zalai várnéppel és Szent Gotthárd monostorának nevével. Terjedelemben a legelőkön, kerteken és mezőkön kívül 300 hold szántót, 13 hold kaszálót tesz ki.⁷⁸ Mivel a Zala partján Szentgotthárdnak más birtokáról nem tudunk, e Zala-híd melletti birtokot az apátság Szentiván nevű birtokával azonosíthatjuk. E birtokot tehát a tatárjárás előtti években, még földközösségben birtokolja az apátság. — 1371-ben említi róla egy határjárás, hogy egyik oldalon a Sár alkotja a határát.⁷⁹ — 1376-ban ugyanilyen vonatkozásban fordul elő.⁸⁰ — 1381 előtt a Víriek kezén van, de az elzálogosító István apát utóda: Simon visszaváltotta az Almás elzálogosításával szerzett pénzből, mivel a jobbágyok helyzete az új urak alatt mindinkább tűrhetetlenné vált.⁸¹ — 1412-ben az a panasz az itteni jobbágyok ellen, hogy megölték Egervári Mihály egyik jobbágyát. Az elrendelt nyomozás során Szepetki Lőrinc megyei kiküldött elsősorban az itteni bírót akarta felelősségre vonni, de Szentpéterfalvi János, aki egyébként az apátsági birtok gazdasíjtja is volt, ebben az ügyben minden felvilágosítást megtagadott.⁸² — 1469-ben Szécsi Miklós kezén van ez is a többi apátsági birtokkal együtt. Szécsi igyekezett kikerekíteni, azért a régi határjeleket figyelmen kívül hagyva hozzácsatolt az ollári határból egy darabot, amiért a Tompa testvérek perbefogták.⁸³ — A XVI. sz.-ban egyre szegényül: 1552-ben 17 portát mutatnak ki rajta, 1593-ban már csak 2-öt. —

⁷⁷ Kisfaludy csal. idb. ágának lt. 1373.

⁷⁸ Erdélyi I. 779.: „... In eodem comitatu de Zala iuxta fluvium eiusdem nominis ex citra et ultra pontem habet ecclesia Sancti Martini terras in duobus locis... et ultra cum civilibus de Zala et cum populis monasterii Sancti Guthardi preter pascua et nemora et campestria habet trecenta iugera arabilia et fenetum ad XIII. iugera...” (Albeus összeírásából.)

⁷⁹ Heiligenkreuzi lt. R. 47. f. XXXI. No 4.

⁸⁰ Heiligenkreuzi lt. R. 47. f. XXXI. No 5.

⁸¹ Heiligenkreuzi lt. R. 47. f. XXVII. No 7/b.: Heimb 61.

⁸² Heiligenkreuzi lt. R. 47. f. XXXI. No 6.

⁸³ Heiligenkreuzi lt. R. 47. f. XXX. No 7.

9. Szécs...
land, Ném...
ez esett le...
A borterr...
utáni évek...
től adomá...
zott. Az a...
vári ispán...
mányozásc...
dében a...
12-öt isme...
után nagy...
dek külön...
oklevelek...
nem találk...

10. Szécs...
birtokokból...
től délre...
részeket a...
nától, aki...
záshoz bel...
Orsolya, v...
azzal a bir...
érelkedtek...
tárát term...
rint igen k...

11. Va...
birtokok u...
Veszprém...
letén.⁸⁴) —
e községbe...
mányozott...
leányaival...
két fiával...
járás után...
prepost és...
határjáró...
gotthárdi e...

12. Va...
hárdtól ész...

⁸⁴ Múze...

⁸⁵ Körm...

⁸⁶ Körm...

⁸⁷ Zalai...

⁸⁸ Orszá...

⁸⁹ Csánk...

⁹⁰ Árpád...

ben, Vas-
egemlítve.
együtt, de
keiek fel-
lást, mire
asználata

Zalaeger-
lmi apát-
lbeus-féle
evű folyó
irtokai: a
Gotthárd
kerteken
tesz ki.⁷⁸
l nem tu-
ván nevű
rás előtti
— 1371-
ár alkotja
dul elő.⁸⁰
tván apát
val szer-
latt mind-
az itteni
rik jobbá-
negyei ki-
vonní, de
ok gazda-
lást meg-
is a többi
eni, azért
olt az ol-
perbefog-
17 portát

ta fluuium
Martini ter-
ulís monas-
bet trecenta
isából.)

9. Szentkút. (Ma Szentkút, ill. Heiligenbrunn—Burgenland, Németújvártól délkeletre.) — A kapcsolt birtokok közül ez esett legközelebb a gazdasági középponthoz, a monostorhoz. A bortermelés középpontja. Mindjárt a monostor alapítása utáni években birtokos lett itt az apátság Ugrin győri püspöktől adományul kapott szőlővel, amelyhez kis kápolna is tartozott. Az adomány-szőlőt Béla király megbízásából Egyed vasvári ispán határolta körül. — Ez csak bevezetője volt az adományozásoknak: 1198-ig, tehát az alapítás első másfél évtizedében a szőlő-adományozók, illetve eladók közül névszerint 12-öt ismerünk. Az ezektől kapott, illetve vásárolt szőlők azután nagyarányú bortermelést tettek lehetségessé. — Ez a vidék különben a XIV. sz. közepe táján is jó bortermő hely az oklevelek szerint s itt többeknek van szőlőjük.⁸⁴ — 1198 után nem találkozunk vele mint apátsági birtokkal. —

10. Szompács. (Ma már nem áll fenn, de a szomszédos birtokokból következtetjük, hogy Zala megyében Zalaegerszegtől délre Edelic közelében feküdt.) — Csak 1452-ben kap itt részeket az apátság Lóránth János özvegyétől Budafalvi Helénától, aki mint leánynegyedet birtokolta addig. Az adományozáshoz beleegyezésüket adták az özvegy leányai is: Erzsébet, Orsolya, Veronika és Apollónia.⁸⁵ — Ugyanez évben kiegészül azzal a birtokrészsel, amit Hedreh Ferenc ad a monostornak az érdekeltek beleegyezésével.⁸⁶ — Egy XIV. sz.-i oklevél a határát termékenynek mondja.⁸⁷ — 1513-ban egy összeírás szerint igen kevés lakója van.⁸⁸ —

11. Varsány. (Nem áll fenn, a szomszédjaként említett birtokok után következtetve Sárvártól délkeletre Vas, Zala és Veszprém megyék érintkező pontjain lehetett Vas megye területén.⁸⁹) — 1198-ban birtokos itt az apátság: Lőrinc ispán u. i. a községben bírt részeit a monostornak adományozta. Az adományozott birtokon élő szolgák: Apunya feleségével, fiaival és leányaival, Bek, Bika feleségével, fiaival és leányaival, Fitocs két fiával, Gyüre feleségével, fiaival és leányaival. — A tatárjárás után is az apátság tulajdona, mert amikor Pál pozsonyi prépost és a királyi kiküldött Karakó vár tartozékait körülírják, határjáró levelükben a szomszédos Varsányt mint a szentgotthárdi egyház tulajdonát említik.⁹⁰ —

12. Vasvár. (Ugyanezen a néven Vas megyében Szentgotthárdtól északkeletre.) — Két malom van itt az apátság tulajdo-

⁸⁴ Múzeumi lt. T. a. 1340.

⁸⁵ Körmendi lt. A. II. 1. 8. No 74.

⁸⁶ Körmendi lt. A. II. 1. 8. No 75. és 76.

⁸⁷ Zalai oklevéltár I. 391.

⁸⁸ Országos lt. DI 32206.

⁸⁹ Csánki II. 807.

⁹⁰ Arpádkori új okmánytár II. 297.

nában már 1198-ban. Mindkettő Simon ispán adománya. — Többször is megfordulnak itt a szentgotthárdi ciszterciek, mert mint láttuk, itt veszik át a királyi sőt évente kétszer,⁹¹ ide járnak vásárra s itt van az apátsági birtokon területileg illetékes hiteles hely, a káptalan székhelye is. —

D) a leányapátsági birtokon.

Pornónak Szentgotthárd részéről történt benépesítése (1219) óta Szentgotthárdot megillette leányapátsága minden birtoka felett az atyaapáti jog, a kegyúri jog átruházása óta (1221) pedig azok a jogok is, amelyek a kegyuraság jogkörét alkották. Ezekben a címeken Pornó birtokai is hozzátartoznak Szentgotthárd birtokaihoz, de ott az atyaapát többnyire csak az ellenőrzés és a védelem tisztét gyakorolja. A leányapátsági birtokokat itt csak épen felsoroljuk.

1. **Hétióhely.** Pornótól délkeletre feküdt, Beleddel és Jákkal volt határos.

2. **Kölked.** Ma: Nagy- és Kiskölked az apátságtól délkeletre.

3. **Monyorókerék.** Az apátságtól délre a Pinka jobb partján.

4. **Perwolf.** Nem maradt fenn: az apátságtól északnyugatra volt Keresztes, Narda, Pöszöny és Fűzes szomszédságában.

5. **Pornó.** Ma Pornóapáti a Pinka bal partján. A leányapátsági birtok középpontja. Tőle távolabbi vidékeken voltak:

6. **Bezeréd.** Zalamegyében, Zalaszentgróttól délnyugatra. Ennek az érdekében lépett fel Péter szentgotthárdi apát a XIV. század közepén.⁹²

7. **Iván.** Sopron megyében, Kapuvártól délnyugatra.⁹³

8. **Monóiföldepuszta.** Zala megyében Bezeréd szomszédságában.⁹⁴

Ezekben kívül Pornónak kétségtől több birtoka is volt, s ha nem adhatunk is hitelt a heiligenkreuzi llt. egy késői jegyzékének, amely szerint 2 nagyobb és 13 kisebb község tartozott az apátsághoz,⁹⁵ annyi tény, hogy a XVI. sz. első feléből szár-

⁹¹ Körmenyi llt. A. II. l. 8. No 4.

⁹² L. a 125. lapon mondottakat.

⁹³ Árpádkori új okmánytár VI. 551.: ...„villa nomine *Iwan*, que est *abbatis de Perno*...” (Csánki III. 176, 612.)

⁹⁴ Zalai oklevéltár I. 599. — Mindezekre a falvakra l. Horváth E. könyvét.

⁹⁵ Heiligenkreuzi llt. R. 48. f. XIII. No 1.; Heimb 66.

mazó a
birtok
A
kán ki
landoa
de már
vainak
nak b
alapján

90
97
multján
szó. Ap
ilyen p

mazó adólajstromok is több más községet sorolnak fel pornói birtok gyanánt.⁹⁶

A mondottakat összegezve: Szentgotthárdnak a törzsbirtokán kimutathatólag 21 községe volt, s ezek a középkoron át állandóan birtokában maradtak. Ugyanott a későbbi előfordulású, de már részben bizonyítással a mohácsi vész előtt is fennálló falvainak a száma 11. Távolabb különböző időben 12 faluban vannak birtokai. Leányapátsága Pornó az eddig ismert adatok alapján 8 községet birtokol.⁹⁷

ánya. —
 cik, mert
 ide jár-
 g illetékes

ese (1219)
 n birtoka
 ta (1221)
 alkották.
 Szentgott-
 az ellen-
 ági birto-

el és Ják-
 ágtól dél-
 nka jobb

északnyu-
 omszédsá-

A leány-
 en voltak:
 lnyugatra.
 át a XIV.

tra.⁹³
 omszédsá-

is volt, s
 ésői jegy-
 g tartozott
 éből szár-

van, que est

Horváth E.

⁹⁶ Csánki II. 845.

⁹⁷ Sok olyan szempontot mellőztünk itt, amelyek pedig a helységek multjának a kutatásánál ma már nem mellőzhetők, ha teljes munkáról van szó. Apátságtörténeteinkben a jövőben ezekre is ki kell terjeszkednünk: ilyen pl. a községek településének a formája, terjeszkedésük iránya stb.

Egy földesúri per.

Minél inkább kifelé haladtak monostoraink a XIII. századból, annál inkább megfogyatkozott a rendi munkaerő. A szerzetesek és a munkástestvérek számának a csökkenése azt hozta magával, hogy a monostorok gazdasági vezetősége mind nagyobb és nagyobb mértékben vonta be a gazdálkodásba a területén élő jobbágyokat. A XIV. sz.-ban a monostori gazdálkodás majdnem kizárólag a jobbágynépek munkaerejére támaszkodik. Maguk a jobbágynépek is tudják, hogy őket az apátság nem nélkülözheti. Ennek tudatában nemcsak nem elégednek meg a világi földesurak jobbágyainál könnyebb helyzetükkel, hanem feledve, hogy községeik virágzását a szerzeteseknek köszönhetik, igyekeznek kibújni kötelezettségeik alól s az apát-földesurakkal szemben úgy lépnek fel, mint nyílt ellenség. Hogy ez a szembehelyezkedés végül is milyen alakot öltött, legjobban mutatja Szentgotthárd apátja és jobbágyai között a XIV. sz. derekán lefolyt per, amely a hazai apátságaink eddig ismert peres ügyei között a maga nemében egyedül áll.

1350-ben *Rákos, Szakony-falva, István-falva, Kalindicsfalva és Zsidó-falva* apátsági jobbágyközségek a királyné előtt *feljelentették* Péter szentgotthárdi apátot, hogy ez Unglech Henrik (német-)újvári várnagyot rájuk uszította.¹ A várnagy —

¹ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 6.: „Nos Thomas Iudex Curie... memorie commedamus... quod cum domina nostra Regina causam inter... *Petrum abbatem ecclesie sancti Gothardi* ab vna, et quosdam *jobagiones eiusdem de villis Rakus, Zakoniolua, Stephanfolua, Kalindichfolua et de Sydoufolua* parte ab altera motam, nostro Iudicario dirimendam transmisserat. — tandem... Petrus abbas feria sexta proxima post festum Exaltationis sancte Crucis, ad nostram veniendo presenciam, quasdam litteras magistri Techen... vicecomitis Comitatus Castriferrei et Capituli... Westprimiensis inquisicionales... presentauerat, continentes, quod nuper predicti jobagiones dicti abbatis... ad ipsius domine... Regine accedendo presenciam, contra... Petrum Abbatem... dominum eorum... querimoniam porrexissent ifrascriptam. Regina eorum querelis perceptis... capitulo... Castriferrei... dedisset in preceptis, vt ipsi cum homine... Reginalis:

a jobbág
csatlósol
Rákos k
132 db
ládákat
sebesítet
golyként
naszkod
kor a d
állítólag
gát kár
De

ben —
szolgák
gyokat.
ahonnét
Kalindic
jében ö
Mindeze
vádlok
megbűn
A c
vári kar
vizsgála
Ha az
dönt a
tározott

excellenc
missis. T
rencio pl
hoc spec
sent, qui
Jacobi...
Herricum
rundam
fecisset.
pecudes
pertracta
frangi et
garie et
igne con
fecisset.
boues m
factum
Thouth,
lium Sy
Jacobum
tribus v
Johannis
octo wlr

a jobbágyok panasza szerint, — a stájer nemesek szolgálai közül csatlósokat vett maga mellé s az apátsági jobbágyokra tört. *Rakos* községet tönkretette, kifosztotta: 112 db lovat és ökröt, 132 db kisebb jószágot elhajtott onnét, a lakosokat megalázta, ládáikat összetörte, ami ezekben volt elvitte, négy embert megsebesített, két házat felgyújtott, végül két embert megkínózva fogolyként Újvárra hurcolt. A *szakony-falusiak* meg arról panaszkodnak, hogy őket is az apát miatt érte a veszteség, amikor a dobrai várnagy 29 ökrüket elhajtotta. A várnagy ezzel állítólag az apát szolgálai által elkövetett sérelemért akarta magát kárpótolni s a jobbágyok jószágát hajtotta el.

De az apát emberei is garázdálkodtak a jobbágyközségekben — mondja tovább a vád. Így Tóth Péter és Miklós apátsági szolgálak megölték Oldruch-fia Jakab és Zsidó-fia István jobbágyokat. Utóbbi rákosi lakos volt: holttestét a vízbe dobták, ahonnét csak tizednapra került elő. Azonkívül István-falván, Kalindics-falván és Zsidó-falván még István, az előző apát idejében öt embergyilkosság történt és tizennyolc sebesülés. — Mindezek — a vád szerint — az apát lelkét terhelik, azért a vádlók nyomozást kérnek és igazságos ítéletet, értsd: apátjuk megbüntetését.

A csepregi Lőrinc mint királyi ember és János mester vasvári kanonok és dékán, mint káptalani kiküldött által megéjtett vizsgálat azt állapította meg, hogy *a jobbágyok vádja igaz*. — Ha az ügy ennyiben marad, s a vizsgálat eredményei alapján dönt a bíróság, az apátság marad alul, ami a jobbágyoknak hátrázott szándéka volt.

excellencie... mitterent hominem... ad inquisitionem faciendam de premissis. Tandem idem capitulum... rescripserat, ... quod ipsi... cum Laurencio plebano de Chepreg capellano et homine... Regine per eandem ad hoc specialiter transmissio, magistrum Johannem canonicum... transmisissent, qui... retulissent, quod ipsi feria sexta proxima ante festum beati Jacobi... proxime preteritum... sic sciissent, quod... Petrus abbas per *Herricum Vnglech*, castellanum de Nouo Castro, adiunctis sibi famulis quorundam nobilium de Styria, predictam villam *Rakus* desolari et spoliari fecisset, centum et duodecim equos et boues, ac centum et triginta duas pecudes recipi, item quadraginta mulieres et sedecim puellas enormiter pertractando denudari et quatuor homines vulnerari ac scrinia eorum confrangi et in eisdem reperta cum lectisternijs auferri et ea ad partes Hungarie et Styrie deportari et depelli, ac duas curias in eadem villa *Rakus* igne concremari, insuper duos homines captos in Nouum Castrum deduci fecisset, ... tormentando... Item in villa *Zakonfolua*... hoc anno triginta boues minus vno abstulissent, quos castellanus de Dobra duxerit propter factum seruiencium... abbatibus se recepisse. Item Petrus et Nicolaus de *Thouth*, famuli... abbatibus Jacobum filium Oldruch (?) et Stephanum filium Sydou de *Rakus*, jobagiones... monasterij occidissent, quemquidem Jacobum in aquam proiectum decimo die mortuum inuenissent. Item in tribus villis, scilicet *Stephanfolua*, *Kalindichfolua* et *Sydoufolua*, tempore Johannis abbatis, antecessoris sui, quinque homines interfecti, ac decem et octo vulnerati extitissent, de quibus nunc *Petrus abbas modernus* inculpa-

Péter apát azonban mint a másik érdekelt fél, beleszólt a dologba. A vizsgálati jegyzőkönyv alapján szóra állítva azt felelte, hogy őt nem mutatja vétkesnek a vizsgálati jegyzőkönyv, mert csupa oly dolgokat tartalmaz, amelyek nem ő alatta, nem is általa, sőt az ő tudta nélkül történtek, tehát ő nem felelhet értők. Mindössze annyit enged meg, hogy talán akkor vonta magára a rákosi jobbágyok haragját, amikor tőlük tartozásaikat követelte, s mivel megfizetni nem akarták, valamelyes zálogot hajtott be rajtok. Ugyancsak zálogot vett a rákosiaktól akkor is, midőn őket emberölés, lopás, rablógyilkosság és gonosz cimboraságok miatt úriszéke elé akarta állítani s azok nem hajtották a szavára. Ezeket — úgymond Péter apát, — jogosan cselekedte s így a vádakkal szemben magát tisztázva látja, *vádlottból vádló lesz* s elmondja, hogy ő mit tud a jobbágyairól.

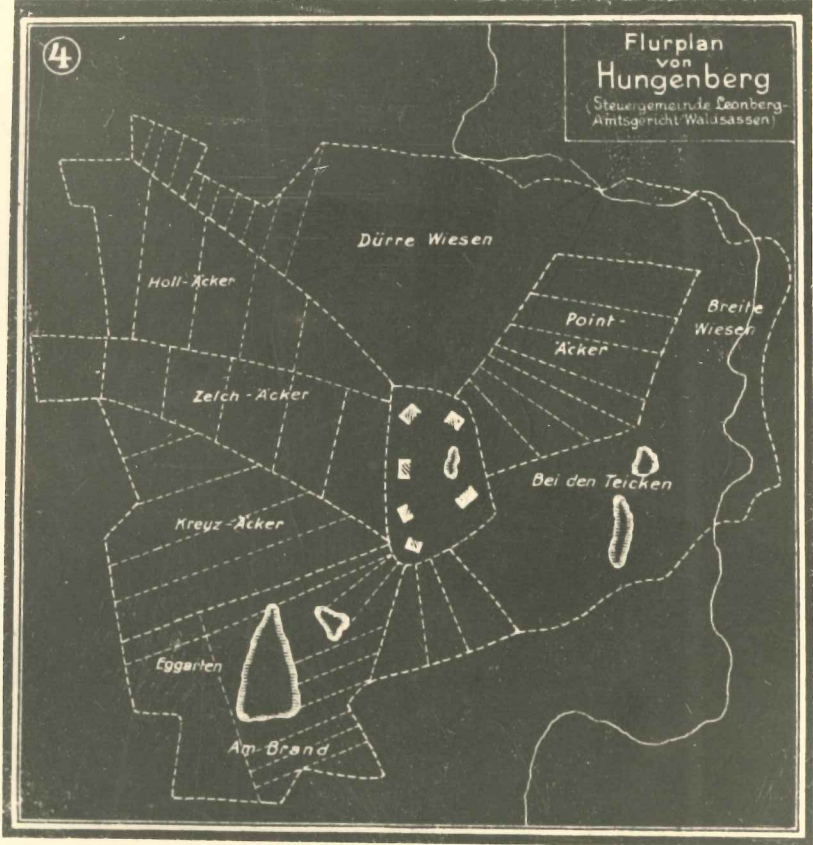
Vádpontjai rendkívül súlyosak. Amikor a 4 forintnyi királyi adót mint földesúr a jobbágyaira kivetette, azok az engedelmséget megtagadva azt befizetni nem akarták. Erre ő kénytelen volt a monostor könyveiből, kelyheiből és egyéb egyházi szereiből néhányat zálogba tenni, hogy jobbágyai helyett az összeget ki tudja fizetni. Az adóösszeírással már elődjének és édes-testvérének, János apátnak is baja volt. Ezt u. i., mikor a kivetett adót be akarta hajtani, a jobbágyok elfogták, megbotozták és fogságra vetették. Ugyanezt Péter apáttal is meg akarták tenni, de ő megmenekült, bár a fegyveres jobbágyok őt még a templom sekrestyéjében is szorongatták. Nem sokkal ezután a rákosiak Istvánt, az apát testvérét megölték;

retur. — Quarum... litterarum inquisitionum visis tenoribus partibusque predictis coram Baronibus... constitutis... Petrus abbas *respondisset*, quod... littere inquisitionales declararent ipsum in praemissis esse innocentem, nam itaque... (kb 2 szó eltöröltött az oklevélen) ... contra ipsum inquisitionem facere procurassent, que non suo tempore, nec per ipsum vel ex suo scitu acta et illata extitissent et licet super ipsa possessione sua Rakus pro *justis et legitimis suis debitis*, necnon... pro eo, ut ydem sui jobagiones homines *interficerent, furta et latrocinia committerent* furibusque et malefactoribus hospitalitatem preberent et dum ex horum talium parte *iusticia ab eo impartiri* postularetur, *suo iudicio comparere nollent, pignora* super ipsis recipi fecerit, tamen in illa desolacione, spoliacione, mulierum et puellarum denudacione ac wlneracione hominum, concremacione curiarum, ac alys omnibus premissis innocens esset penitus et immunis. A quo autem tempore *regalem collectam* quatuor florenorum super ipsos inposuisset, ita, ut eorum decet domino, in nullo sibi... obedienciam, ymo nec *ipsam collectam exigere potuisset* super ipsos, sed cum libris, calicibus et alys bonis dicte sue ecclesie pignori obligatis... collectam... ipse persoluisset, dum vero *Johannes predecessor abbas*... patruelis frater eius... collectam imponere voluisset super ipsis, tunc eundem *captivassent, werberassent*, et in eorum *captiuitate detinuissent*, et quod in die Parasceues proxime preterito ipsum similiter captiuare volentes, armatis manibus ad sacramentum ecclesie sue *affugassent*. Insuper secundo die festi beate Mariemagdalene... jobagiones sui de *Rakus et de Bodafolua* Stephanum fratrem suum carna-

zolt a
ra azt
egyzo-
nem o
ehat o
talán
tőlük
vala-
a rá-
rosság
s azok
— jo-
ztázva
jobbá-

yi ki-
enge-
rre o
o egy-
helyett
előd-
u. i.,
ogták,
tal is
obbá-
Nem
ölték;

artibus-
ndisset,
inno-
ipsum
um vel
ne sua
em sui
uribus-
n parte
signora
rum et
riarum,
autem
et, ita,
m col-
bonis
t, dum
m im-
et in
prete-
m ecc-
ene...
carna-

Jellegzetes dűlőbeosztás ciszterci majoroknál.

Az apátsági majorokból — amennyire a helyi viszonyok engedték — az utak sugárszerűleg ágaztak ki a körülfekvő földekre; a földeket keresztbenfutó utak kisebb táblákra osztották, — ezeket egyenként művelték meg. Ezt tartották akkor a határ-beosztás legcélszerűbb módjának.

(Muggenthaler: Kolonísatorische u. wirtsch. Tätigkeiten eines deutsch. Zist.-Klosters 4. t.)

ebben a gy
keztek neki
tották, hog
ban és olya
jében. A jo
teseket a le
zöleg: lépt
mintha az
nének.

Péter
delt el a bí
Vasvárott t
vallomások
rémi kápta
mást tartal
az apát nen
amint ezt b
miatt joggal
egytől-egyig
adó megtag
ígaznak bize
lakói miért
sen elhangz
met határon
corum, fere
malefactorib

lem interfeciss
sue ecclesie, q
rent, nunquam
nunc, suo tem
dominum eoru
uerencia, sed
tes, sed ut in
incessanter. —
volentes verita
quatenus... co
quaquidem...
pituli Wesprim
et... Regine
reum ad feriar
nis gloriose, in
set, in qua...
que convenien
Petrus abbas
innocentes ess
Gothardi malig
bellionis indur
imposuisset ita
ipsorum prebui
fenti vádpontja
félrevezetését.)

ebben a gyilkosságban a *badafalvi* apátsági jobbágyok is segédkeztek nekik. A községek pedig, amelyekről a jobbágyok állították, hogy az apát azokat tönkretétette, soha olyan jó módon és olyan népesek nem voltak, mint most, Péter apát idejében. A jobbágyok ellenben az apát-földesurokat és a szerzeteseket a legkisebb tiszteletben sem részesítik, hanem ellenkezőleg: lépten-nyomon sérelmeket és zavargásokat okoznak, mintha az apátnak nem is alattvalói, de nyílt ellenségei lennének.

Péter apát vádjaira most szélesebbkörű nyomozást rendelt el a bíróság s azzal a vasmegyei hatóságokat bízta meg. A Vasvárott tartott közgyűlésen — *proclamata congregatió*n — a vallomások alapján a Dezsői Péter királyi ember és a veszprémi káptalan kiküldöttje által felvett jegyzőkönyv egészen mást tartalmazott, mint az első nyomozásé. Beigazolódott, hogy az apát nem vádolható, mert bár vetett ki zálogot jobbágyaira, amint ezt be is ismerte, de ezt jogos követeléseinek teljesítése miatt joggal megtehetette. Megállapítják, hogy a *jobbágyok vádjai egytől-egyig koholmányok*; az apát vádpontjai: a 4 forintnyi adó megtagadása, az apátok bántalmazása, a gyilkosságok stb. igaznak bizonyultak. Hogy pedig Rákos és Badafalva jobbágylakói miért olyan elvetemültek, azt annak tulajdonítja a gyűlésen elhangzott vallomások alapján készült perirat, hogy a német határon laknak („*pro eo, quia in confinio essent Theothonicorum, fere et in maiori parte fures, latrones et homicide ac malefactoribus hospitalitatem... prebentes*”...).

lem interfecissent. Ipse autem quinque ville et alie omnes possessiones dicte sue ecclesie, quas dicti sui jobagiones suo tempore desolatas fore assererent, nunquam ab oym ita bene et tam plene ac populose extilissent, sicut nunc, suo tempore haberentur, sed idem populi ipsum velut abbatem et dominum eorum ac fratres ipsius monastery in nulla penitus haberent reuerencia, sed plurimas iniurias et perturbaciones, non ut ad eum pertinentes, sed ut inimici et aduersary sui et sue ecclesie facerent et committerent incessanter. — Unde... Reginalis benignitas... plenius et certius indagari volentes veritatem, ...comiti... dicti comitatus... dedisset in mandatis, quatenus... congregacionem proclamari facerent comitatu in eodem... in quaquidem... comes... vnacum Petro filio Deseu... ac testimonio... capituli Wesprimiensis... certissimam et meram indagare deberent veritatem et... Regine rescribere... — Tandem ydem vicecomes... in Castrumferreum ad feriam secundam proximam post octauas festi assumpcionis virginis gloriose, in foris et locis publicis... congregacionem proclamari fecisset, in qua... specialiter a vicinis et commetaneis dicti monastery undique convenientibus... hanc sciuisent veritatem de premissis, quod... Petrus abbas modernus et frater Johannes predecessor suus iamdefunctus innocentes essent penitus et immunes, sed ipsi jobagiones ecclesie sancti Gothardi maligno spiritu inflati, seueritateque indicabili et contumacia rebellionis indurati, ab eo tempore, quo... collectam regalem super ipsos imposuisset ita, ut eorum deceret domino, in nullo ipsis abbatibus, dominis ipsorum prebuisent obedienciam et honorem... (itt megismétli Péter apát fenti vádpontjait, mint bebizonyítottakat hozzácsatolva a legelső nyomozás félrevezetését:) ... Item populi de predictis villis Rakus et Bodafolua pro

nyok
ekvő
ztot-
or a

rtsch.
d. t.)

De az apát igaznak talált vádpontjaihoz ez a második nyomozás egy újabbat csatolt, ami egymaga is épen elég lett volna, hogy a jobbágyokkal szemben szigorúan fellépjen a bíróság. Kiderült u. i., hogy az első nyomozásnál, amely még az apát ellen szólt, az apátsági jobbágyoknak mindkét *vizsgáló közeget sikerült egy ügyes fogással félrevezetni*. A jobbágyok u. i. jól tudták, hogy a vizsgálatnál készült jegyzőkönyv adataitól függ, hogy nyernek-e vagy vesztenek, azért gondoskodtak róla, hogy a jegyzőkönyvben az apát a legferdebb beállításban szerepeljen. Ezt pedig úgy érték el, hogy vallomásra csupán olyan jobbágyot igazítottak a vizsgálat elé, akik mellettök, vagyis az apát ellen vallottak. Aki pedig ellenök vallott volna, azt a vizsgálatától visszatartották. A bizottság nem vette észre a csalást és a csupa egyoldalú vallomás alapján készült jelentés a jobbágyoknak adott igazat. Ez a félrevezetés most a jobbágyok terhére íródott s a földesurok vádjait eggyel növelte.

Ekkora vádakkal szemben a most már alperessé lett jobbágyoknak *tisztázníok kellett magokat*. Arokközi János királyi ember és Mihály vasvári káptalani kiküldött mintegy 40 apátsági jobbágyot idéztek meg a tárgyalásra. Idézést kaptak: *Cseretnekről* Pál bíró, *Andafi Tamás és Miklósi Pető; Farkasfalváról* Finta bíró és *Gergelyfi János; Gárdonyfalváról* Domonkos bíró negyedmagával; *Gyarmatról* Bana bíró többedma-

*eo, quia in confinio essent Theothonicorum fere et in maiori parte fures, latrones et homicide ac malefactoribus hospitalitatem forent prebentes, premissam autem inquisitionem, quam ipsi populi contra predictum... Petrum abbatem... fieri procurassent, non a nobilibus prouincie, nec a vicinis et commetaneis dicti monastery, sed solum in medio eorundem et ab eisdem jobagionibus et inimicis ecclesie fieri procurassent et sic omnino et funditus ipsum monasterium, dominum abbatem et fratres monachos suos destruere et anichilare intenderent... — Quare... Petrus abbas... ex parte... jobagionum... satisfactionem per nos sibi dari postulauit... ex eo... jobagiones... ad finalem decisionem... euocari facere volentes... capitulo... Castriferrei amiciciam eorum postulassemus, ... quatenus... duodecim jobagiones... monasterij de Rakus et de Bodafolua seniores seu pociiores, et de... Zakulfolua, Stephanfolua, Kalindichfolua et Sydofolua... cum villicis pociiores siue meliores, non per aliquos procuratores, sed personaliter, super omnibus premissis rationem reddituros contra ipsum... abbatem ad presentes octauas festi omnium sanctorum conuocaret in presentiam Regie maiestatis... — Capitulum Castriferrei... rescripsit, ... quod... homo regius presente testimonio ipsorum... feria sexta proxima post festum beati Michaelis Archangelii proxime preteritum jobagiones... monastery sancti Gothardi... scilicet de villa *Ganoufolua* Nycul villicum, Item Matheum filium Gregory, Stephanum filium Alap, et Donc, filium Tyuan, Item Fridricum villicum et duos hospites de villa *Cristayn*, Item Johannem villicum de *Mochtfolua*, ... filium Jacobi et Conradum hospites de eadem, Item... villicum de *Bochtfolua*, Bodur, filium Elie de eadem, Item Wolkanth villicum de *Tothfolua* et Lukachium de eadem, Item Johannem villicum de *Zakulfolua* cum duobus hominibus de eadem, Item Georgium villicum de *Stephanfolua* cum duobus hominibus de eadem, Item... villicum de *Kalindichtolua*, Jacobum Bugyuk de eadem,*

gával;
György
gelyfi
ról a b
Bede é
Nagy-f
Pocs-fa
emberr

Cs
megidé
jogi fel
más or
tökbén
és szig
aki épe
bírói ú
sértett
Ez érv
nostor
felsoro
áruláso
vesztés
Üg
tékkal
hogy r

Item Fy
Item Fy
Dominic
Bana v
Chyrenu
Johanne
rem job
quos...
decim d
person
cunctis
felsorolj
... Ideo
Gothard
infidelit
tencia
nostris
candis
vniuersi
Gothard
ipsorum
nastery
nunc et
fidelitat
anno de
2 F

a második
 elég lett
 pjen a bí-
 ily még az
 vizsgáló kö-
 ágyok u. i.
 adataitól
 ódtak róla,
 ásban sze-
 pán olyan
 vagyis az
 na, azt a
 zre a csa-
 jelentés a
 jobbágyok
 lett job-
 János ki-
 nintegy 40
 st kaptak:
 ő; Farkas-
 lváról Do-
 többedma-

gával; *Huszaszóról* Finta bíró és két társa; *István-falváról* György bíró harmadmagával; *János-falváról* Miklós bíró, *Gergelyfi Máté*, *Alapfi István* és *Tiván fia Donk*; *Kalindics-falváról* a bíró és *Bogyok Jakab*; *Kedhelyről* János bíró, *Gyekménéfi Bede* és *Takács János*; *Krisztánból* Frigyes bíró és két társa; *Nagy-falváról* János bíró, *Konrád* és *Jakabfi* nevű lakosok; *Pocs-falváról* a bíró és *Bodor*; *Szakony-falváról* János bíró két emberrel.

Csakhogy hiába várakozott a bíróság és felperes: sem a megidézettek, sem azok képviselői *nem jelentek meg*, ami a jogi felfogás szerint *bűnösségek beismerésével volt egyenlő*. Tamas országbíró a törvényes várakozási idő leteltével távollétükben is meghozta az ítéletet 1350 őszén. Ez az ítélet súlyos és szigorú, hiszen időpontja nem esik messze Károly Róberttől, aki épen a személyen és vagyonon elkövetett erőszakoskodások bírói úton való megtorlását rendezte nagy eréllyel: azokat a sértett fél panaszára rendesen fej- és jószágvesztéssel sújtotta.² Ez érvényesült a mi esetünkben is. „... a szentgotthárdi monostor... népeit, vagyis jobbágyait, különösképen a fentebb felsorolt bírákat és embereket hűtlenség és tulajdon urok elárulásának vétsége miatt fejvesztésre és összes vagyonuk elvesztésére... ítéljük” — szövelt az ítélet.

Úgy látszik tehát, hogy az igazságszolgáltatás súlyos mértékkel mért. A fővesztési ítéletekről azonban tudnunk kell, hogy nem hajtották végre mindannyiszor, ha kimondták is.

parte fures,
 pbentes, pre-
 ... Petrum
 a vicinis et
 t ab eisdem
 o et fundici
 os suos de-
 ... ex parte
 ... ex eo...
 tes... capi-
 nus... duo-
 seniores seu
 t Sydofolua
 ratores, sed
 ra ipsum...
 aret in pre-
 scripsit, ...
 feria sexta
 preteritum
 Ganoufolua
 um Alap, et
 es de villa
 obi et Con-
 odur, filium
 hium de ea-
 ominibus de
 de eadem,

Item Fynta villicum de *Farkasfolua*, Iohannem filium Gregory de eadem, Item Fynta villicum de *Vzhazow* cum duobus hominibus de eadem, Item Dominicum villicum de *Gardunfolua* cum tribus hominibus de eadem, Item Bana villicum de *Gyrmath*... de eadem, Item Paulum villicum de *Chyrenuk*, Thomam filium Anda et Pethus filium Nicolai de eadem, Item Iohannem villicum de *Kedhel*, Bede filium Gyekmen et Iohannem Textorem jobagiones... monastery contra... abbatem... *evocasset*... contra quos... Petrus abbas a presentibus octauis festi omnium sanctorum duodecim diebus continuis legitime in termino stetit coram nobis, qui... *nec personaliter, nec per aliquos procuratores venire curarunt et sic se in cunctis premissis opprimi permiserunt*. — Unde quia... (itt még egyszer felsorolja az összes vádakat, s megállapítja a jobbágyok véttségét) ... Ideo nos... prefatos populos siue jobagiones dicti monastery sancti Gothardi, specialiter ipsos villicos et homines superius in nota et pena infidelitatis et traditorum propriorum dominorum suorum ac capitali sententia et ablacione uniuersorum bonorum eorundem in duabus partibus nostris manibus iudicarijs et in tercia parte premissis partis aduerse applicandis *commisimus conuictos esse*, — committentes vt amodo et deinceps uniuersi jobagiones in predictis possessionibus predicti monastery sancti Gothardi residenciam facere volentes iuxta libertatem priuilegiatam et legem ipsorum consuetudinariam... per inclitos dominos reges Hungarie... monastery sancti Gothardi donatam et concessam, ipsis abbatibus et monachis nunc et pro tempore in dicto monasterio Deo iugiter famulantibus *subtectali fidelitate seruire teneantur*... Datum Bude tredecimo die termini prenotati anno domini Millesimo CCCmo quinquagesimo.”

² Hajnik 389.

Mert a fővesztési ítélet nem büntetőjogi értelemben vett büntetést, hanem *elégíteladást* szabott elő, s így a felek között egyezkedésnek volt helye. E végett a nyertes fél, ha az ítélet meghozatala alkalmával az elítélt nem volt jelen, — mint a mi esetünkben is, — őt az ítéletlevél kiadásától számított egy éven belül bírói segítséggel elfoghatta, s átadta a bírónak, aki az illetőt három napig tartotta bírói őrizetben a kibékülés létrejötte végett. Ha ilyenkor egyezség jött létre, az ügy teljes elintézését nyert.³ Hihetőleg ezzel ért véget a mi perünk is: a *jobbágyok elégítelt adtak* s így a szigorú ítélet másik részétől, a fővesztéstől megmenekültek.⁴ Azt u. i. nem hihetjük, hogy az apát, bármilyen sérelem érte is alattvalói részéről, a törvény által kezébe letett végrehajtást⁵ teljes szigorral kívánta volna alkalmazni és ne tudott volna megértő lélekkel megbocsájtani jobbágyainak olyan úton, ahogyan erre akkor a törvény is módot adott.

Szentgotthárd birtoktörténetének ebben a legszomorúbb fejezetében mondottakhoz nem kell magyarázat. Látható belőle, hogy az egyik leglényegesebb kellék hiányzott az apátsági birtok jobbágyaiból, — az, amit egyébként záradékában az ítéletlevél is lelkökre köt a jövőre nézve: — az apát és a monostor iránt való *mindenkori hűséges alattvalói szolgálat*. Hogy pedig ennek híján milyen volt a jobbágyok munkateljesítménye és hogy a rájuk támaszkodó gazdálkodásban volt-e sok köszönet, — a mondottak alapján nem nehéz elgondolnunk.

³ Hajnik 390.

⁴ Hajnik 392.; a fővesztési és vagyonelkobzási ítéletek ugyanis csak egyik részükben kerülnek végrehajtásra („vagylağosak”).

⁵ Hajnik 402.

Szen
tokosa, n
mezője,
az alapít
Hogy a
nagyra
rályt sen
ságnak —
nevezték
határvö

A k
kezett. K
ran olya
együtt, r
szó, —
nyozzák,
Zsigmon
tekintett
kegyuras
adomány

¹ Fra

² Fra

³ Kö

commendat
latini ...

ett bünte-
tek között
az ítélet
mint a mi
egy éven
k, aki az
ülés létre-
teljes el-
ünk is: a
részétől,
hog az
a törvény
nta volna
bocsájtani
ny is mó-

szomorúbb
tő belőle,
tsági bir-
az ítélet-
monostor
ogy pedig
ménye és
köszönet,

gyanis csak

X.

Kegyurak kezén.

Szentgotthárdnak jó két évszázadon át nem volt más birtokosa, mint a Rend és a világiak közül nem volt más védelmezője, mint a mindenkori magyar király, akihez az apátság az alapítás jogán mint főkegyúrhoz szoros szálakkal fűződött. Hogy a monostor iránt királyaink nem egyszer kimutatták nagyrabecsülésüket, azt az eddigiekből is láttuk. Zsigmond királyt sem a rosszakarat vezette, midőn ennek a királyi apátságnak — ahogy a királyi kegyurasághoz tartozó monastorokat nevezték,¹ — magánkegyurakat adott, s ezzel történetébe egy határkövet iktatott.

Az első száz év a Szécsiek alatt.

(1391—1490)

A kegyuraság adományozása a királyi jogból következett. Királyaink a kezükben levő kegyurasággal igen gyakran olyan értelemben is rendelkeztek, hogy azt a birtokkal együtt, melyen az egyház — amelynek a kegyuraságáról volt szó, — létesült, vagy a nélkül is valamelyik hívőknek adományozták, rendszerint hűséges szolgálataik megjutalmazására.² Zsigmond király is a Szécsi-testvérek hűséges szolgálatára volt tekintettel, amidőn 1391. dec. 19-én a szentgotthárdi monostor kegyuraságát négyöknek: *János, Ferenc, Miklós és Péternek* adományozta.³ A nagynevű Szécsi Miklós nádor fiai tudhatták,

¹ Fraknói: A magyar királyi kegyúri jog. 14.

² Fraknói 40.

³ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 8/a.: „... Nos Sigismundus... memorie commendamus, ... quod magister Johannes, filius... Nicolai de Zeech palatini... Patronatum monastery beati Gotthardi de Zengothhard... dudum

hogy a kegyúri méltósággal a terhek mellett bőséges jövedelem-szerzési lehetőség is nyílt meg számukra, mert hiszen az apátsággal bérleti viszonyban álló atyjuk révén bepillantást nyerhettek az apátság vagyoni viszonyaiba, s annak kegyuraságát érdemesnek tartották a megszerzésre. Így érthető, hogy az átruházást a *saját kérelmekre* eszközölte a király.

A beiktatás nem ment egészen simán. Jól tudta az apátság akkori feje, *István apát (1389—1392)*, hogy a királyok kezében a kegyuraság nagyon jó helyen volt addig, de kérdésesnek találta, hogy a magánkegyuraknál is így lesz-e. A királyi kegyúri jog átruházása u. i. azt jelentette, hogy az adományozott az összes jogokat minden fenntartás, kivétel nélkül megkapta, s „a királyi adományozás következtében ugyanolyan kegyúrnak tekintetett, mintha csak maga alapította volna az egyházat”.⁴ Más szóval: a monostor megszűnt királyi egyház lenni és egészen az adományozott befolyása, hatalma alá került.⁵

Ez azonban a magánkegyurak túlkapásait illetőleg bő lehetőségek csíráit rejtette magában, s ezért István apát megragadta a rendelkezésére álló eszközt, hogy a kegyúri változást megakadályozza. A kegyuraság adományozásához u. i. az illető monostor szerzetesi testületének a beleegyezése is szükséges volt,⁶ ha ez nem történt meg, a beiktatást nem lehetett fogadtatni. Azért mikor 1392. jan. 30-án Pál vasvári kanonok és Damasa királyi ember Szentgotthárdon a Szécsiek beiktatására megjelentek, Miklósfői Domonkos az apát nevében, Konrád szerzetes pedig a szerzetesi testület nevében a beiktatásnak *ellent-*

ad nostros predecessores Reges... et ad nos spectantem, sibi ac Frankoni, Nicolao et Petro fratribus suis uterinis perpetuo dari et conferri postulavit. Nos igitur consideratis... fidelitatibus et fidelium seruiciorum vberimis meritis... Johannis... nostre maiestati exhibitis et impensis, dictum patronatum... omni eo jure, quo idem dudum ad... nostros predecessores et ad nos pertinuisse et spectasse dinoscitur, prefato magistro *Johanni et Frankoni, Nicolao et Petro* fratribus eiusdem vterinis ipsorumque hereditibus et posteritatibus vniuersis cum quibuslibet pertinentijs ipsius ad idem semper et ab antiquo spectantibus, *dedimus, donauimus et contulimus*, ymo damus, donamus et conferimus... perpetuo et irreuocabiliter possidendum, tenendum et habendum pleno iure... presentes tandem nobis allatas priuilegialiter emanari facimus pro eisdem. Datum Bude feria tertia proxima ante festum Natiuitatis domini Anno M^o CCC^{mo} nonagesimo primo... — Zsigmond 1393-i *átírásából*; az *eredetire* nézve a körmendi levéltár elenchesében (I. köt.) a fenti jelzet után ezt írta Csepreghy Mihály hercegi levéltáros (1751-ben): „Sed harum Statutoriarum Donatio de anno 1391 *deest*, olim quidem *habebatur*, prout Antiquus Extractus, seu Recognitio priori instrumento acclusa perhibet.” Ez a (XVI. századi kézzel írott) cédula pedig így szól: „N. 15 (alatt) vag(y)on iras levele *Sigmond kiral Donacio* amelyben nyitotta meg az *Zent gothardj Jus patronatusagot* Lajos kiral Zecy Janosnak Zecy miklos palatjnus fianak An(no) 1391.”

⁴ Kollányi: A magánkegyúri jog hazánkban a középkorban. 114.

⁵ Ugyanott.

⁶ Kovács 59.

mondottak
hárítani n
tárgyalást
újabb tárg
döntésre a
újabb beik
takozásán
következő
ritházi Bo
lentmondá

A k
útjának s
szólo leve
helyst az
másik esz
alábbis er
egymásutá

IX. B
hiúsult be
mivel Istv
apáti álla
gotthárdi
irat tág k
hozza az
előzőleg a
iktatás ut
hírszerzők
indítanak,
keressük,
dály, az

⁷ Körm

... Castrifer
obedire cup
... Paulum
ante festum
... possessio
Nicolai in
luissent...
abbatis...
terij conuen
contradixeru

⁸ Heili

⁹ Körm

¹⁰ Mon

libus causis
de religionis
ritualium p
virtutum do

mondottak. Ezzel a beiktatást csak elhalasztották, de végleg elhárítani nem tudták. Az ellentmondás pert vont maga után: a tárgyalást márciusra tűzték ki.⁷ Vagy halasztás történt, vagy újabb tárgyalás volt közben, de csak az év vége felé került döntésre a dolog. Zsigmondnak ugyanez év dec. 29-én kiadott újabb beiktatási parancsa azt mutatja, hogy a szerzetesek tiltakozásának mindössze egyévi haladék volt az eredménye, s a következő év: 1393. márc. 12-én György vasvári prépost és Boritházi Borith királyi ember a Szécsi kegyurak beiktatását ellentmondás nélkül foganatosították.⁸

A kegyurak maguk is erősen dolgoztak a beiktatás útjának simításán. Nemcsak a kegyuraság adományozásáról szóló levelüket iratták át és erősítették meg Zsigmonddal, míhelyst az a másodszeri beiktatásról rendelkezett,⁹ hanem egy másik eszközt is megragadtak az akadályok elhárítására. Legelőbb erre mutat egyes eseményeknek összefüggést sejtető egymásutánisága.

IX. Bonifác pápa 1392. júl. 3-án, — tehát az első, a meghiusult beiktatás után félévvel — kiadott levelében az áll, hogy mivel István szentgotthárdi apát „bizonyos észszerű okokból” apáti állásáról leköszönt, helyébe a pápa kinevezi Pál szentgotthárdi szerzetest.¹⁰ Az apát lemondásának okáról a pápai irat tág kifejezése nem világosít fel minket. Ez a homály, s hozzá az a körülmény, hogy az új apát kinevezése és ezt megelőzőleg a régi lemondása rövidesen a meghiusult kegyúri beiktatás után történt, továbbá, hogy az új apátot „szavahihető” hírszerzők igen szép színekkel festették a pápa előtt, — arra indítanak, hogy az apát lemondása mögött a Szécsiek kezét keressük, mint akiknek elsősorban állt érdekükben a nagy akadály, az ellenmondó apát eltávolítása és helyébe olyannak a

⁷ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 8/b.: ... „Sigismundo... capitulum... Castriferrei honores... litteras vestre serenitatis recepissem... et... obedire cupientes... vnacum... Damasa homine vestro, hominem nostrum... Paulum... concanonicum transmisimus, ... ipsi feria tertia proxima ante festum purificationis beate Marie virginis proxime preterite ad faciem... possessionis Zenthgothard... accedendo cum... filios ipsius condam Nicolai in dominio dicti patronatus monasterij antedicti introducere voluissent... Dominicus filius Nicolai in persona religiosi viri domini... abbatiss... item religiosus vir frater Conradus sua et totius dicti monasterij conuentus in personis in ibi... huiusmodi introduccioni et statucioni contradixerunt prohibendo... Quare eosdem... citauissent...”

⁸ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. l. No 5.: Heimb 75.

⁹ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 8/a.

¹⁰ Monumenta Vaticana Series I. t. 3. pg. 197.: ... „certis et rationalibus causis” — az ajánlott új apátról a pápai levélben ez áll: „... cuius de religionis zelo, litterarum scientia, vite munditia, honestate morum, spiritualium providentia et temporalium circumspectione et aliis multiplicium virtutum donis apud nos fidedigna testimonia perhibetur...”

kinevezése, akinek a részéről nem találnak tiltakozásra. Mert hogy az új apát sem volt olyan, amilyenek az ajánlói lefeszítették, alább látni fogjuk abból, hogy sem a monostor körüli, sem a távolabbi birtokon nem tud békében élni birtokos szomszédaival, aminek következtében azok majd mindegyike pört akaszt a nyakába.

Az ilyen utakon szerzett javadalmat igyekeznek a kegyurak megszilárdítani birtokukban. Egyházi részről ez akkor történt, amidőn IX. Bonifác pápa 1400. nov. 13-án az első kegyurakat: Szécsi Jánost, Ferencet, Miklóst és Pétert a kegyuraságban megerősítette.¹¹ Ugyanők az adománylevelőket Zsigmonddal 1406-ban újból — most már másodízben — megerősítették.¹² — A XIV. sz. első felében a Szécsiek mindig egyszerre többet birtokolják az apátság kegyuraságát. Így 1429-ben Szécsi Lukács fiai: János és Lukács a kegyurak: ők iratják át Zsigmond adománylevelét a vasvári káptalannal.¹³ Tíz évvel később 1439-ben az első kegyurak egyikének, Miklósnak, a leszármazottjai öröklik a javadalmat, névszerint: Tamás, János, Dénes és Miklós.¹⁴ E négy testvér közül akkor: János, Tamás és Miklós főispánok voltak Zala megyében, Dénes pedig esztergomi érsek.¹⁵ Legtovább a legfiatalabb: Miklós marad életben, s így a kegyuraság birtokában is: 1470-ben még Vas megye főispáni székében látjuk, a mellett, hogy főlovászmester is.¹⁶

Kegyuraságuk alatt az apátsági birtokon történeteket okleveleink a z a p á t o k nevével kapcsolatban őrizték meg. A legmozgalmasabb volt kétségtől Pál apát (1392—1419) ideje, aki mint említettük, állandóan pereskedett. Az apátság birtokainak a védelme kimerült abban, hogy Károly Róbert kiváltáslevelét 1402-ben megerősítette,¹⁷ — máskülönben a viszálykodás megindítója legtöbbször ő volt, mert majdnem minden esetben őt jelentik fel. — 1404-ben az Ivánciak azzal vádolják, hogy Gyarmaton lakó jobbágyaival Rádóci Miklóst megölette,¹⁸ más jobbágyaikat Rákoson megadóztatta,¹⁹ ismét másoktól különböző dolgokat vétetett el. A Korlátföldi János és a vasvári káptalan kiküldötte, mint vizsgálóbírák vezetése alatt

¹¹ Monum. Vatic. I. 4. 256.

¹² Körmendi llt. A. II. 1. 8. No 9.

¹³ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXV. No 15.

¹⁴ Heimb 76.

¹⁵ Holub 132. — A Szécsi-család törzsfáját l. Nagy: Magyarország

családai. X. 528.

¹⁶ Holub 470.

¹⁷ Körmendi llt. A. II. 1. 8. No 5/b.

¹⁸ Múzeumi llt. T. a. 1404.

¹⁹ L. a 135. lap 31. jegyzetét.

. Mert
i lefes-
körtüli,
szom-
e pört

kegy-
or tör-
kegy-
gyura-
Zsig-
negerő-
g egy-
1429-
k irat-
l. 13 Tíz
lósnek,
ás, Já-
os, Ta-
pedig
marad
ég Vas-
lovász-

okleve-
A leg-
ideje,
birto-
kivált-
viszály-
minden
vádolt
meg-
mások-
s és a
e alatt

arország

[Handwritten Latin text, likely a legal document or charter, written in a cursive script. The text is dense and covers most of the page. It begins with 'In nomine domini Amen' and contains various clauses and names. A large decorative initial 'S' is visible at the top left of the text block. The document is sealed with a circular wax seal on the right side, featuring a central emblem surrounded by text. The seal is dark and appears to be made of wax or a similar material. The paper shows signs of age, including some staining and wear at the edges.]

1498. Udalricus szentgotthárdi perjel konventje nevében felkéri és megbizsa a pilisi apátot, hogy a megüresedett szentgotthárdi apáti szék betöltéséről gondoskodják. Szövege: 169. l. 51. jegyz. *Eredetiben:* 35×25 cm bőrhártya, egyetlen eddig ismert oklevelünk, amelyiken a szentgotthárdi konvent középkori pecsétje fennmaradt. A sárgásbarna viaszba nyomott s pergamen-szalagon az oklevél visszahajtott alsó szélébe függesztett pecsét a Bold. Szűzet ábrázolja a kis Jézussal; körirata: †S(igillum) CONVENTUS DE S(anc)TO GOTHARDO.

(Körmendi levéltár: A. II. 1. 8. No 10.)

lefolyt vizet
boldogassza
ottani temet
vissza egy
ját, hogy
ugyanazt a
Az apát e
telt ígért a
helyreállt
következő,
asszonyfal
ben a bizo
— S hog
apátot 14
jobbágyok
Élete végé
birtokügye
is hossza
vári kápta
ben az ap

Ezzel
utódja, A
talan meg
aki az ap
a volt ap
gotthárdi
azok az é
vét őrizté
tori élet
don is l
1424—36
ben szent
szerpap,
fel az al
áldozópa

²⁰ Mú
Anthonij s
aureo com
suador dic
residencium

²¹ Ors

²² Né

²³ Hei

²⁴ Hei

²⁵ Hei

²⁶ Kö

²⁷ Go

⁸ Gra

Chronik 19

lefolyt vizsgálat a vádakat igaznak találta.²⁰ — 1409-ben egyik boldogasszonyfalvai jobbágya miatt vonják felelősségre, aki az ottani templomból kelyhet lopott.²¹ — Még 1406-ba nyúlnak vissza egy harmadik pernek a gyökerei. Egervári István vádját, hogy t. i. Pál apát boldogasszonyfalvi jobbágyaival²² ugyanazt a templomot kiraboltatta, igaznak találta a vizsgálat. Az apát erre Szentpáli István megbízottja útján teljes elégtételt ígért a sértettnek.²³ — Ezzel a béke a két szomszéd között helyreállt volna, ha történetesen Pál apát megnyugszik. De a következő, 1410. évben Egervárit feljelentette, hogy a boldogasszonyfalvi apátsági földeket és erdőket tönkretétette. A perben a bizonyítást elrendelték, de a kimenetelét nem ismerjük.²⁴ — S hogy mégis Egervárié maradjon az utolsó szó, sietett az apátot 1412-ben még egyszer feljelenteni a szentiváni apátsági jobbágyság miatt, akik Egervári egyik szolgáját megölték.²⁵ — Élete végén Pál apát megúnva a sok pereskedést, hajlandó volt birtokügyekben a békés kiegyezésre. Hernádmesteri Mihállyal is hosszabb idő óta pereskedett, de végül is 1419-ben a vasvári káptalan előtt kiegyeztek, amikor a vitás Battyán helységben az apátsági részt Hernádmesteri bérbevette évi 8 dénárért.²⁶

Ezzel a birtokperek megszűnnek az apátsági birtokon. Pál utódja, *Arnold apát (1419)* más természetű ember. A nagykáptalan megbízásából ő rendezi Lőrinc volt savniki apát ügyét, aki az apátságról leköszönve Reinbe költözött. A nagykáptalan a volt apátnak bizonyos összegű évi járulékot rendel a szentgotthárdi apát útján.²⁷ — Valószínűleg az ő idejére esnek azok az értesítések, amelyek néhány szentgotthárdi rendtag nevét őrizték meg. Ebből az időből, amikor sok helyütt a monostori élet teljesen kihalt, vagy csak alig pislákol, Szentgotthárdon is kevés emberből állhatott a szerzetesi testület. Az 1424—36 közötti időből ismerjük Pál szerzetes nevét, akit 1424-ben szentelt alszerpappá a seckauai püspök. Ugyanő 1426-ban szerpap, 1428-ban meg áldozópap lett. 1426-ban János vette fel az alszerpapságot, 1435-ben Lőrinc, egy évre rá Mátyás áldozópapok lettek.²⁸

²⁰ Múzeumi llt. T. a. 1404.: „...ac Andrea Sclau decem, et relicta Anthonij sex vlnas challni(?) boni, vlnam videlicet quamlibet uno floreno aureo computalam, nec non a Nicolao Nemeth vnum sal integrum wlgo suador dictum jobagionibus ipsorum in possessione eorum Lugas vocata residencium iusto tributo eorundem persoluto auferri fecisset...”

²¹ Országos llt. 9530.

²² Névsorukat l. a községnél: 143. l.

²³ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXII. No 1.

²⁴ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXII. No 2.

²⁵ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXI. No 6.

²⁶ Körmendy llt. A. II. l. 8. 78.

²⁷ Gotthárdi 92.

²⁸ Graf: Aus den Weihregistern der Diözese Seckau. Cistercienser-Chronik 1931. évf. 103.

Utódja *Achard apát (1440)* élvezi a nagykáptalan bizalmát, mikor ez 1440-ben a magyar és német apátságok felett bizonyos jogkörrel ruházta fel.²⁹

Alatta történt-e, vagy már utódja idejében az atyaapáti jog átruházása Szentgotthárd felett, nem tudjuk adatok híján eldönteni, de hogy az apátság ennek nagy hasznát vette, az bizonyos. Az apátsági birtok a német betörések, a nem egyszer hatalmaskodó környékbeli főurak részéről sok zaklatásnak volt kitéve a mellett, hogy belső bajokkal is küzdenie kellett.³⁰ Felvetődik az a gondolat, hogy Szentgotthárd védelmét a triumfontiumi atyaapát helyett egy közelebbi monostor apátjára kellene ruházni, aki az atyaapáti méltósággal járó köteleességeket nagyobb nehézség nélkül teljesítené. Így történt, hogy 1448. máj. 28-án a Rend főapátja a Szentgotthárd feletti atyaapáti jogot a mindenkori *reini apátra ruházta*. Az erről szóló okmány kimondja, hogy ezentúl a reini apát Szentgotthárdot illetőleg bírja mindazt a jogot és köteleességet, amivel Rein atyaapátja az eberbachi apát rendelkezik. Meghagyja a szentgotthárdi szerzeteseknek is engedetlenség és kiközösítés terhe alatt, hogy a reini apátnak, mint atyaapátjoknak engedelmeskedjenek. A legfontosabb jogot azonban a generális-apát külön is kiemeli: az atyaapátnak joga van a megüresedett apáti széket betölteni Szentgotthárdon.³¹

²⁹ Heim 53., 68.

³⁰ Mint a többi apátságainknak is. L. az egyes apátságtörténeteket.

³¹ Reini lt. Pegma B. ladula 7. No 1.: „Frater Johannes Abbas morimundensis Cisterciensis ordinis... plenaria auctoritate dominij et capituli generalis cisterciensis in Hungaria et tota natione germanica fungentes, ... *coabbati nostro monasterij de Runa nostri dicti ordinis, cordialem et sinceram caritatis affectum. ... Intelligentes... monasterium sancti gotthardj, nostri ordinis prelibatj, diocesis Jauriensis visitatore carere, aut propter ipsius visitoris distanciam, aut alia de causa nobis ignota, propter quod transactis temporibus, non modica consecutum est detrimenta, compellimur providere, ne a modo taliter monasterium ipsum permaneat. Eeapropter vobis et vestre successoribus... conferimus per presentes omnimodam visitacionem et jurisdictionem predictj monasterij cum potestate visitandj quancunqve vobis et ipsis vestris successoribus oportunum visum fuerit et in eodem faciendj, gerendj et exercendj quidquid patres *visitatores* ordinis nostri in filiabus suis facere, gerere et exercere possent, sic, quod eandem vos et vestri successores habeatis in dicto monasterio jurisdictionem, quam habet Dominus Ebracensis in monasterio vestro. Omnibus igitur et singulis sepredictj monasterij regularibus personis sub inobediencie et excommunicationis penis precipimus et mandamus, quatenus vobis et vestris successoribus, tamquam suis propriis visitoribus *obedire* non postponant. Et ne in premissis aliqua oriatur dubitacio, quancunqve monasterium predictum vacauerit, siue per mortem abbatis, siue per cessionem, volumus, ut vos in eodem iuxta ordinis nostri formam nouum instituatis abbatem. Sepredictum vero monasterium, *tamquam filiam matri*, his in scriptis *incorporantes* prout ex ordinis nostri statutis nobis incumbit. Datum in noua ciuitate et infra monasterium sancte Trinitatis vicesima octaua die mensis maij, sub appensione sigillj nostri Anno MoIIIC quadragesimo octauo. Iohannes abbas morimundensis.”*

Talán
annak a ma
ben kissé
rendezgeti
ban határja
kezelésbe
ügyeit is
birtokot.³²

Követő
volt apát;³³
ban szentel
ber volt. —

Utána
apát (1460)
ebrachi apá
alkalmas v

Méltós
— mert 14
big üresen
vóniai Imre
gának prób
öltözött fér
don és fel
mint az ap
tok személ
azért elhat.

A vas
hogy ő Sz
reméltón é
szolgálatte
névszerint
az apáti há
még mindj
alaposan m
olvasókan
esperes let

³² Körn

³³ Körn

³⁴ Körn

³⁵ Körn

³⁶ Heim

³⁷ „Ex

1474. Sub ei
exterarum a
batiam...

lett apát, ig

Cistercium b

³⁸ Graf

Talán az atyaapát védelmét és segítségét jelölhetjük meg annak a magyarázatául, hogy az apátság a század 50-es éveiben kissé erőre kapott. *Darabos György apát (1449. †1460.)* rendezgeti a birtokügyeket: Boldogasszonyfalván és Battyánban határjárást tartat 1451-ben,³² utóbbit már 1449-ben saját kezelésbe vette és vétel útján megnövelte.³³ 1452-ben Intha ügyeit is rendezi³⁴ s ugyanez évben Szompácson is szerez birtokot.³⁵ —

Követője *Pál apát (1460)* mindössze csak néhány hónapig volt apát;³⁶ ha azonosnak vesszük azzal a Pállal, akit még 1428-ban szenteltek pappá, úgy apáttá választásakor már éltés ember volt. —

Utána idegen veszi át az apátság vezetését *Scholl Henrik apát (1460. 1468.)* személyében. Az ekkor még jó erőben levő ebrachi apátságból jön, ahonnan több más apátságnak is jutott alkalmas vezető.³⁷ 1468-ban már mint apátot szentelik pappá.³⁸

Méltóságából azonban távozott, — valószínűleg leköszönt, — mert 1471-ben már más az apát. Távozása után egy darabig üresen állott az apáti szék: ez jó alkalom volt valami *Szlavóniai Imre* nevű szédelgőnek, hogy Szentgotthárd birtokát magának próbálja megszerezni. Ez az egyébként ciszterci ruhába öltözött férfiú a hatvanas évek vége felé megjelent Szentgotthárdon és felkínálkozott apátnak. Szécsi Miklósnak azonban, aki mint az apátság kegyura bizonyos jogokkal rendelkezett az apátok személyét illetőleg, mások voltak a szándékai. Szlavóniai azért elhatározta, hogy a kegyurat bírói úton kitérje a birtokból.

A vasvári káptalan előtt azt hazudozta („falso asserens”), hogy ő Szentgotthárdon egy darabig apát volt és ott dícséretreméltón és békésen kormányzott, de Szécsi Miklós és az ő szolgálattevői, — akik közül nagyobb nyomaték kedvéért ötöt névszerint is felsorolt, — az apáti méltóságtól őt megfosztották, az apáti háztartás felszerelését, bútortát elvették, a monostort még mindig birtokukban tartják, őt jogtalanságokkal illették és alaposan meg is verték. A káptalan prépostja Vasvári János olvasókanonokra bízta az ügyet, akinek Pápai Antal győri főesperes lett volna a bírótársa. Az ügy még nem került döntésre,

³² Körmendi llt. A. II. l. 8. No 80.

³³ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 79.

³⁴ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 81.

³⁵ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 74., 75., 76.

³⁶ Heimb 70.

³⁷ „Ex gestis Abbatum Ebracensium... Burchardus... (apát)... obiit 1474. Sub eius gubernatione plurimi coenobitae ex Ebraco evocati sunt ad exterarum abbatiarum regimen. *Henricus scil. Schollius ad S. Gothardi abbatiam...*” (Cistercienser-Chronik 1893. évf. 199.) — Burchard 1455-ben lett apát, így Scholl eljövetele 1455—1474 közötti időbe esik. Sartorius: Cistercium bis tercium... c. könyvében 1460-ra teszi.

³⁸ Graf 103.

de Szlavóniai máris szaladt az esztergomi érsekhez. Ott elhallgatva, hogy az első fokon még függőben van az ügye, hazudozásával az érseket is levette lábáról és az kimondotta a Szécsiekre a kiközösítést; elrendelte, hogy Szlavóniai az apátságba „vissza” kell helyezni, a Szécsieket pedig felelősségre vonni.

A bíraskodással megbízott Budai Gergely barsi (?) főesperes előtt azután kifejtették a perbefogott Szécsiek, hogy Szlavóniai alattomos csalás útján csikarta ki a kiközösítést és a perbehívó levelet, azért ők nem lettek volna kötelesek a tárgyalásra eljönni, — ha azonban a bíróság időt ad nekik, bebizonyítják, hogy Szlavóniai nemcsak az érseket ültette fel, hanem egy folyamatban levő perét is elhallgatta. A bizonyítékok előteremtésére a perhalasztást megkapták.

Szavóniai Imre azonban talpon volt és addig bizonykodott a bíró előtt, hogy ezt is becsapta. Ennek az lett a következménye, hogy a bíró a Szécsieknek adott haladékot visszavonta, magát egy közbenszóló ítélet által illetékesnek jelentette ki és nem törődve azzal, hogy a Szécsiek közben a Szentszékhez vittek az ügyet, — döntést hozott, természetesen a szédelgő Szlavóniai javára.

Szécsi Miklós erre a pápához fordult és a főesperes semmisi ítéletére hivatkozva új bíróság kijelölését kérte. II. Pál pápa az ügy elintézésére a veszprémi és csanádi püspököket rendelte ki.³⁹

Ezek aligha döntöttek a szédelgő javára, mert míg a pápai megbízólevél 1470. aug. 23-án kelt, következő évben György apát (1471) ül az apáti székből, akit akkor a nagykáptalanról való elmaradása miatt vontak felelősségre,⁴⁰ — ez pedig azt jelenti, hogy már több éve apát. Szlavóniaiak így nem jutott hely Szentgotthárdon az apátok sorában. Szédelgésai nem vezették célhoz; sem azelőtt, sem ezután nem találkozunk vele.

György apátnak valószínűleg a nagykáptalanról való elmaradása miatt kellett távoznia az apáti székből; a következő évben u. i. Márton apát (1472. 1477.) kormányozza Szentgotthárdot, mégpedig nagy hozzáértéssel.⁴¹ Elnyeri a nagykáptalan bizalmát s ez előkelő szerepet juttat neki annak a vállalkozásnak a során, amellyel a nagykáptalan Mátyás kezdeményezésére és segítségével a magyar ciszterci apátságokon iparkodott segíteni. Ennek a vállalkozásnak a gyümölcsét legjobban Szentgotthárdnál szemlélhetjük.

³⁹ Monumenta Romana Episcopatus Veszprimiensis III. 204.

⁴⁰ Heimb 70.

⁴¹ Heimb 53., 70.

A ma
nyarú hel
teljesen k
káptalan
tagot Ma
hármas b
feladata
ingatlan
zódó jog
Rendnek.
urak is,
apát lesz

Máty
nostoni ja
dot is. A
lett. A n
talmások
gotthárd
Ulrik, ak
gati hatá
honc és
torok be
Regensbu
Szentgott
sekre vá

Ján
az újjáé
leendő a
az új ap
Magyar
monostor
Scholl E
selte ott

⁴² Bé

⁴³ He

Martinum.
Negotij p
stitutionem
merita s¹¹

⁴⁴ CI

⁴⁵ U

⁴⁶ R

Ebracensis
sis, refor

Mátyás az apátságot új életre kelti.

(1480)

A magyarországi monostorok Mátyás idejében nagyon sanyarú helyzetben voltak úgy, hogy a Rend hazánkban csaknem teljesen kipusztult. A király segíteni akart ezen: kérte a nagykáptalant, küldjön megfelelő számú és alkalmas külföldi rendtagot Magyarországra. A nagykáptalan az ügyek intézésére hármas bizottságot küldött ki. A birtokügyeket illetőleg az a feladata a bizottság tagjainak, hogy a magyar apátságok ingóingatlan birtokait, melyek idegen kézen vannak, a hozzájuk fűződő jogokkal és kiváltságokkal együtt szerezzék vissza a Rendnek. Ebben támogatni fogja őket a király és a magyar urak is,⁴² tanácsadójuk pedig Márton, a volt szentgotthárdi apát lesz.⁴³

Mátyás mindenben támogatja a munkát: az elfoglalt monostori javak közül többet a Rend kezére ad, így Szentgotthárdot is. Az apátság u. i. Márton apát leköszönésével gazdátlan lett. A monostorok elnéptelenedése jó alkalom volt egyes hatalmasoknak az ahhoz tartozó javak birtokbavételére. Szentgotthárdnak is rögtön akadt gazdája: 1477-ben u. i. *Pesnitzer Ulrik*, aki a Mátyás és Frigyes közötti viszályok idején a nyugati határokon vitézkedett, büszkén írja magáról, hogy ő Rohonc és *Szentgotthárd ura*.⁴⁴ Mikor azonban a magyar monostorok benépesítésére vállalkozó német ciszterciek 1480-ban Regensburgban — gyülekezési helyükön — útrakészen állnak, Szentgotthárd ismét a Rend tulajdonában van és telepésekre vár.

János ebrachi apát, aki a nagykáptalan megbízásából ezt az újjáépítő munkát vezette, még Regensburgban kiszemelte a leendő apátokat és a többi rendtagnak megadta a szabadságot az új apátokhoz való csatlakozásra. Az új telepéseket azután Magyarországra hozta,⁴⁵ a királynak bemutatta és az egyes monostorok között szétosztotta. Szentgotthárdra ugyanaz a *Scholl Henrik apát (1480—1489)* került, aki már egyszer viselte ott az apáti méltóságot.⁴⁶

⁴² Békefi: Pásztó I. 38.

⁴³ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. VIII. No 8: „...in omnibus Dominum Martinum, nuper monasterij Sancti Gothardi Abbatem, fidelem huius sancti Negotij prosecutorem, prout expediens videbitur audiendo et siue ad restitutionem ad dictum Monasterium suum, siue alias, prout poterunt, juxta merita sua commissum habendo...”

⁴⁴ Chernel: Kőszeg sz. kir. város jelene és multja. II. 23.

⁴⁵ Utazásukat leírja Békefi: Pásztó I. 86.

⁴⁶ Reini llt. B. I. 7. No 2/a.: „Nos frater Joannes Abbas monasterii Ebracensis in plenaria auctoritate Domini et capituli generalis Cisterciensis, reformator et commissarius omnium monasteriorum prefati Ordinis...”

Kivüle ismerjük azt a 9 rendtagot is, akik neki fogadalmat tettek és vele mint apáttal együtt akarták munkálni Szentgotthárd újjáépítését. A szentgotthárdi konvent képe tehát 1480-ban a rendtagok neve, egyházi rangfokozata s az őket küldő monostor szerint a következőké alakult:

1. Scholl Henrik apát	Ebrach-ból (Würzburg mellett),
2. János áldozópap	} Fürstenfeld-ről (Felső-Bajorország),
3. Konrád áldozópap	
4. Mihály áldozópap	} Bronnbach-ból (Würzburg m.)
5. Erhardus alszerpap	
6. Erhardus áldozópap	Schöntal-ból (Württemberg m.),
7. János áldozópap	} Aldersbach-ból (Alsó-Bajororsz.),
8. György áldozópap	
9. Lénárd áldozópap	} Raitenhaslach-ból (Felső-Bajororsz.),
10. Jodok szerpap	

Ezek voltak tehát, akik vállalkoztak, hogy Szentgotthárdon az utóbbi évtizedekben siralmassá vált birtokügyeket is rendezik. És épen itt találtak a legnagyobb nehézségre mindjárt a monostor birtokbavételénél. Szécsi Miklós, az apátság kegyura u. i. azt szerette volna, ha Mátyás csak úgy szerzetesek nélkül hagyja nála a birtokot, mert így könnyebben rendelkezik jövedelmeivel. A király azonban, — aki mint tudjuk, az eladományozott kegyuraságot „egyszerűen azzal az indokolással is visszavehette, hogy az annakelőtte mindig közvetlenül a király-

in terris et dominiis Franconiae... nec non in inclito regno Hungariae... notum facimus, ... quod coassidentibus nobis nuper in civitate Ratisbonensi venerabilibus, coabbatibus nostris de monasteriis de Eberaco, de Veteri Cella, de Buch, de Bebenhausen et de Doberlock, ad inclitum regnum Hungariae electus, necnon... Domino Johanne Sailer de fonte Salutis... fuit et extitit creatus et canonice in abbatem electus... Dominus Henricus Scholl ad regnum Hungariae inclitissimum. Cui et fratres cisterciensis ordinis ad hoc deputati de monasteriis eiusdem ordinis, videlicet de Campoprincipum dominus scilicet Iohannes et Conradus sacerdotis et monachi, de Brunbach... Michael sacerdos et Erhardus subdiaconus. De Speciosa valle... Erhardus... sacerdos et monachus. De Alderspach... Iohannes et Georgius ambo sacerdotes et monachi. De Raitenhaslach Leonhardus sacerdos et Iodocus diaconus adiuncti fuerunt, qui et spontaneam praefato... Henrico noviter electo... fecere professionem, qui et antea a suis abbatibus eorum a professionibus fuerunt absoluti ac deinde per nos et... Ioannem Sailer... ad praefatum Regnum sunt introducti Regiaeque Maiestati personaliter sunt praesentati, tandem ex regia conniventia et nostra dispositione et auctoritativa ordinatione... Henricum Monasterii S. Gothardi... decrevimus et per presentes decernimus abbatiae Rectorem et indubitatum Abbatem... Datum anno Domini Millesimo Quadringentesimo Octuagesimo primo Quartadecima die Mensis Maj," — Eredetijét nem ismerjük; fentí helyen másolatban van meg, ennek írásmódja — mint a többi másolatoké is — nem következetes.

hoz tartozó Szécsinek. torainak újgotthárdot minden ingeddig az a rályok jóvá a vasvári l be a java megbízottá örizze a k Könyv rozásra bír den jogi k vaiban tov csátotta be mértelen i rály türel nek, hogy dälközésár kedéseit r botrány és a köteles deni. Fen nem adja apátság b akarja ma

47 Koll

48 Rein

gioso fratri nostras auct Abbatia, qu Regum Hun et remission delitatem tu tenus habit memorato l eiusdem ab assignare, n bere et Ius ut tu asser abbatem tr Castris nos Beati Emer sincere dile szágos lit. R. 47. f. VI

49 Rein

kreuzi lit.

hoz tartozott",⁴⁷ — 1480-ban határozott hangú felszólítást küld Szécsinek. Tudtára adja, hogy a Ciszterci Rend hazai monostorainak újjáteremtése kapcsán főkegyúri jogánál fogva Szentgotthárdot Henriknek adta, azért Szécsi az apátságot, annak minden ingó és ingatlan jószágát adja át az új apátnak, s ha eddig az apátság javaira nézve valami kegyúri joga volt a királyok jóvoltából, azt is ruhazza rá.⁴⁸ Ugyancsak felszólította a vasvári káptalan és egy-két nemest, hogy Henriket iktassák be a javadalomba, vegyék írásba mindazt, amit Szécsi vagy megbízottai az apátnak átadnak, s a jegyzék egyik példányát őrizze a káptalan, a másik legyen az apaté.⁴⁹

Könnyebb volt azonban Szécsinek írni, mintsem őt elhatározásra bírni. Hiába volt meg a Rend és a király részéről minden jogi kellék, hiába Mátyás levele, — Szécsi az apátság javaiában továbbra is bennmaradt, a szerzeteseket oda nem bocsátotta be. Ezek a királyhoz fordulnak segítségért. Mátyás ismételten is ír Szécsinek, de az nem hallgat rá. Végre is a király türelme véget ér, s egyik levelében tudtára adja Szécsinek, hogy ezúttal utoljára szólítja fel a birtok átadására. Csodálkozásának ad kifejezést, hogy Szécsi a király üdvös intézkedéseit nem támogatja, pedig meggondolhatná, hogy milyen botrány és szégyen lenne, ha a külföldről hívott ciszterciektől a köteles anyagi ellátást megtagadva, őket vissza kellene küldeni. Fenyegeti a kegyurat, hogy ha az apátságot azonnal át nem adja, kiesik királya kegyeiből és elveszti nemcsak az apátság birtokait, hanem összes egyéb javait is. Ha tehát nem akarja magára vonni a király haragját, cselekedjék a felszólítás

⁴⁷ Kollányi 117.

⁴⁸ Reini llt. B. l. 7. No 2/b.: "...*abbatiam de Szent Gotthárd religioso fratri Henrico ordinis... fratrum Cisterciensium per alias litteras nostras auctoritate juris patronatus, nostri regalis, quod non minus in illa Abbatia, quam in omnibus aliis ecclesiis more Predecessorum nostrorum Regum Hungariae habere dignoscimur, dedimus, pro cuius representatione et remissione dictae Abbatiae... Tibi scripseramus. Quapropter rursus fidelitatem tuam requirimus et nihilominus eidem firmiter committimus, quatenus habita presentium notitia, prefatam Abbatiam de Szent Gotthárd memorato Fratri Henrico remittere et resignare debeas, resque et bona eiusdem abbatiae mobilia et immobilia ad manus ipsius abbatis dare et assignare, necnon huic nostrae collationi consensum tuum benevoluntate praebere et Ius Patronatus tuum, si quod in ipso Monasterio de Szent Gotthárd, ut tu asseris, habes, ex conniventia nostra et Predecessorum... in ipsum abbatem transferre debeas et tenearis aliud non facturum. Datum... in Castris nostris ad Vadum Fluminis Dravi prope oppidum Perlach in festo Beati Emerici Ducis Anno Domini 1480. ... Nicolao de Szech fideli nostro sincere dilecto." — Másolatban; megvan még ugyancsak másolatban: Országos llt. DI 25258., Szombathelyi llt. F. E. No 17., Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. VIII. No 1.*

⁴⁹ Reini llt. B. l. 7. No 2/c., Szombathelyi llt. F. E. No 16., Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. VIII. No 1.

szerint, mert a király nem fogja túrni, hogy Szécsi miatt rajta szégyenfolt essék.⁵⁰

Erre már Szécsi is meghátrált, kegyúri jogáról lemondott, a szerzetesek tehát elfoglalhatták helyüket. — Elgondolhatjuk, minő feladat volt az elhanyagot birtokon úgy-ahogy rendet teremteni. *Gazdálkodásuk* kizárólag a jobbágyok szolgálmányaira támaszkodhatott; maguknak a szerzeteseknek inkább az istentisztelet és a javak kormányzása jutott feladatul. A birtok ekkorra már jóformán semmiben sem különbözött hasonló világi nagybirtokoktól. Ami talán megkülönböztette, az az volt, hogy mint egyházi nagybirtokot, a velejáró haszon miatt egyszerűen többen is mindenáron „védeni” akarták. Szécsi Miklós sem mondott le szándékáról, hogy valamikor még visszaszerzi a Henrik kinevezésével elvesztett jogait az apátság javain. S ha maga nem érthette is meg, de örökségképen hagyta Tamás nevű fiára.

Kilenc éven át kormányozta Scholl Henrik az apátságot. Ezalatt élvezték a szentgotthárdi szerzetesek Mátyás pártfogását és bizonyára sikerült is nekik az apátság birtokügyeit tehetőségökhöz képest rendezni. Henrik apát azonban — megtörve a kor és a majd egy évtizedes újjáépítő munka nehézségeinek súlya alatt, távol szülőföldjétől és a monostortól, mely őt fölnevelte, — 1489-ban árván hagyta szerzeteseit. A kormányzás a perjel kezébe megy át, aki 1489. okt. 13-án értesíti a pilisi apátot, hogy Szentgotthárd atyaapátja beleegyezésével és tanácsára az új apát megválasztásának a jogát az ő kezébe tették

⁵⁰ Reini It. B. I. 7. No 2/d.: „Mathias... Magnifice fidelis nobis sincere dilecte pluribus iam vicibus ad te scripsisse tibi mandasse meminimus, ut *abbatiam de sancto Gothardo*... fratri *Henrico* de Almania... dare... in sum in dominium eiusdem abbatiae admittere deberes, quem quidem fratrem Henricum, una cum nonnullis fratribus aliis... de longinquis, pro reformatione ipsius ordinis advocavimus, et multa iam regni nostri monasteria, quae *instar illius manasterii de sancto Gothardo, propter incuriam, insolentiam ac praevaricationem fratrum*... destituta erant, eisdem dedimus. Miramur autem vehementer, quod tu ea, quae nostri sunt honoris et salutis, minime advertere hactenus curasti, considerare enim potes, quod si hos, quos advocavimus absque debita provisione dimittemus, prout ipsi desiderant, non parum nobis scandalum et dedecus fieret, — pro eo fidelitati tuae... firmiter praecipimus, committimus ac mandamus, quatenus statim receptis presentibus, dictam Abbatiam... Henrico pacifice remittere et eundem in realem possessionem eiusdem introducere debeas et tenearis. Quod si secus facere attentaveris, certificamus te... quod non solum illam Abbatiam, verum etiam universa alia bona tua occupare faciemus, quoniam omnino ita volumus et *hanc nostram extremam sententiam et voluntatem* esse scias, quod illam abbatiam nulli alteri, quam huic fratri Henrico dare volumus. ... Nolumus namque nos tui causa scandalum, dedecus et salutis dispendium pati. Secus igitur, si tui tuorumque bonorum conservationem habere cupis, non facturus. — Ex castro Lyndwa in festo beati Augustini Episcopi et Confessoris Anno... Millesimo quadringentesimo octuagesimo.”
— Másolat. Ugyanígy: Országos It. DI 25325., 36483.

rajta

ndott,
atjuk,
et te-
nyaira
isten-
birtok
ló vi-
volt,
t egy-
Miklós
szerzi
S ha
Tamás

ságot.
tfogá-
tehet-
rve a
geinek
t föl-
zzás a
l apá-
taná-
tették

is sin-
nemini-
ania...
m qui-
inquis,
nostri
ter in-
eisdem
onoris
, quod
ut ipsi
o fide-
atenus
mittere
nearis.
illam
oniam
ntatem
o dare
salutis
tionem
gustini
esimo."

1528. Báthory nádor Szécsi Istvánt a szentgotthárdi apátság kegyurát, mivel a Ferdinánd-kinevezte komendátor apátot az apátságba nem fogadta be s ezáltal kegyúri jogaival visszaélt, az apátságtól felvett húszévi jövedelem (40.000 arany forint, kb. 520.000 P) megtérítésére és kegyúri jogainak elvesztésére ítéli. *Szövege* (kivonatosan): 170. l. 53. sköv. jegyz. *Eredetije*: 42 cm széles 3 m 22 cm hosszú(!) papiros: a Szentgotthárdra vonatkozó leghosszabb oklevél, a középkor végére vonatkozó sok érdekes adattal.

(Az osztrák heiligenkreuzi apátság levéltárában: R. 47. f. XXXII. No 4/2)

le a szentgotthárdi szentgotthárd mel fogadják, kedését is.⁵¹ az is maradt, kel fordultak van ezidőtájt nagykáptalan senki: így a Henrik volt. Mátyás, tattak, elnézt, korok, az apá eset, az apá János kezére vesztettsége

⁵¹ Körmen pateat evidente hannes profess Gothardo... p vian vniuersi o monasterio nos nuentia eciam Runa... in Resio... compro plenam et liber viduate et vaca ... eligere, nom ... viderit et nominauerit... quitquid per Acte in monas octobris, hora gesimo Nono. okmányunk, n totta. A perg sárgásbarna viz zolja, amint kis Jézust. A GOTHARDO im Orden. Ci pecsétről és gotthárdi apá szítettünk. E ciszterci gazd zirci levéltár ⁵² Pilis t az 1494-i viz

le a szentgotthárdi szerzetesek. Akár a pilisiek közül, akár a szentgotthárdiak sorából állít nekik apátot, egyformán örömmel fogadják, mint a választás kapcsán bármínemű egyéb intézkedését is.⁵¹ — De Szentgotthárd nemcsak árva lett, hanem az is maradt. A pilisi apátság, ahová apátválasztási kérelmökkel fordultak a szentgotthárdiak, rendezetlen viszonyok között van ezidőtájt úgy, hogy ott csakhamar vizsgálatot rendelt el a nagykáptalan.⁵² Onnét tehát nem jött az apáti szék betöltésére senki: *így a mohácsi vész előtt az 1489-ben elhalálozott Scholl Henrik volt Szentgotthárd utolsó szerzetes apátja.*

Mátyás, akit élete utolsó éveiben másféle ügyek foglalkoztattak, elnézte, hogy Szécsi Miklós ismét kegyúri jogokat gyakorol az apátságban. Mikor azután Szécsi hűtlenség bűnébe esett, az apátságot a király beleegyezésével a kiskorú Székely János kezére adta át, akinek a bátyja érette a királynál kegyvesztettsége idején közbenjárt.

⁵¹ Kőrmendi llt. A. II. l. 8. No 10.: „In nomine... etc., Cunctis pateat evidenter, quod nos fratres Vdalricus professus et prior, item Johannes professus et custos, Conuentum representantes *Monasterij de S. Gothardo*... pridem fratre ac domino ac patre *Heinrico* Abbate nostro viuiuersi carnis ingresso, pro creacione noui pastoris, nobis, et viduato monasterio nostro, iuxta sanctorum patrum sanctiones et decreta, de annuentia eciam et consilio nostri ordinarij visitatoris, domini abbatis de *Runa*... in Reuerendum in X^o patrem... Abbatem monasterij... *de pelisio*... compromissimus, et dedimus in presentibus compromittimus et damus plenam et liberam potestatem eidem, vt ipse... nobis et... ecclesie nostre viduate et vacanti, ex nobis, seu suo laudabili Conuentu Vllum in Abbatem... eligere, nominare ac vite nostre recipere, deputare ac dare possit, quem... viderit et decreuerit meliorem. Promittentes ac volentes, quem sic... nominauerit..., in Abbatem recipere ac tenere, ratumque et gratum habere, quicquid per... Abbatem de pelisio... ordinatum gestumque fuerit... Acte in monasterio nostro antelato de S. Gothardo die terciadecima mensis octobris, hora terciarum diuini cultus, Anno domini M^o CCCC^{mo} octuagesimo Nono.” — Finomra kidolgozott bőrhártya; egyetlen eddig ismert okmányunk, mely a szentgotthárdi konvent *középkori pecsétjét* fenntartotta. A pergamen-szalagon az oklevél alsó, felhajtott szélébe függesztett, sárgásbarna viaszba nyomott, 6 cm átmérőjű pecsét a Bold. Szűzet ábrázolja, amint trónuson ül, bal kezében háromágú virágot tart, jobbán a kis Jézust. A pecsét körirata: S(igillum) CŌNVENTUS DE S(anc)TO GOTHARDO. — A rendi pecsétéről l.: Müller Gregor: Von den Siegeln im Orden. Cistercienser Chronik 1919. évf. — Itt említjük meg, hogy a pecsétről és könyvünk anyaggyűjtése közben felszínre került, a szentgotthárdi apátságra vonatkozó *középkori oklevelekről* fényképeket is készítettünk. Ez a több mint félszáz darabból álló gyűjtemény — a régi ciszterci *gazdasági* munkára vonatkozó *képek* gyűjteményével együtt — a *zirci levéltárban* várja a szentgotthárdi apátság történetíróját.

⁵² Pilis történetében ezidőtájt nagy hézag van adatok hiányában, de az 1494-i vizsgálat elrendelése nem jóra mutat. (Békefi: Pilis I. 271.)

Az utolsó Szécsiek garázdálkodása a birtokon.

(1490—1528)

Mátyásnak és a Rendnek Szentgotthárd érdekében tett intézkedései nem voltak maradandó értékűek. Mátyás 1490-ben bekövetkezett halála után csak világiak kezében van a birtok, akik még azt is kegynek tartják, ha a monostorban egynéhány szerzetest megtűrnék. Az 1528-ik esztendőig az apát nélküli apátság javainak három világi ura volt: Székely János, Szécsi Tamás és fia, István.

Székely János, mint említettük, még Mátyás alatt, tehát 1490 előtt kapta az apátságot. A bátyja: Székely Jakab szerezte meg neki, egy ideig ő is vezette, mivel János még kiskorú volt és nem tartózkodott Szentgotthárdon. Székely János mielőtt Páduába ment volna az egyetemre, Szarvaskendi Márkot bízta meg az apátság ügyeinek az intézésével, visszatérte után Darabos Ozsvátot adta mellé. E két megbízott vezette az apátság birtokügyeit hetedfél éven át⁵⁸ a XV—XVI. századfordulón. Székelyt azonban nem szívesen látta az apátság birtokában Szécsi Miklós fia, Tamás, aki a birtokra kegyúri jogon igényt tartott. Először arra biztatta Székelyt, hogy legyen szerzetessé Szentgotthárdon, — ez azonban hallani sem akart róla,

⁵⁸ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXII. No 4/1. (Egy 1528-ban lefolyt per — amelyről később szólunk — tanúvallomásait tartalmazza ez az okirat. A tanúk, akik az apátság viszonyait jól ismerték, Mátyás koráig is visszamentek a vallomásban. Az általuk mondottakban nincs ellentmondás s így a vallomásaik egymást kiegészítve forrásul szolgálnak az apátság 1490—1528 közötti történetéhez. Ezekből merítettünk az alább mondottakat; minthogy azonban az olkevelet roppant terjedelme és avult volta miatt bajos kezelni, a róla készült levéltári másolat — Abschrift — írásmódja szerint adjuk az oklevél kivonatolt részeit.) ... „Nobilis Oswaldus de Nadasd... sciret, quod mortem *Almani abbatis* ultimi (Schollt hívták így) quia circa illud tempus... Mathias Rex... Nicolaum, patrem ipsius Thome Zechy pro infideli pronunciasse, *Iacobus vero Zekel* apud ipsum Matthiam regem pro... Nicolao Zechy causa gracie obtinende intercessisset, hic tandem idem Nicolaus Zechy ad petitionem ipsius Iacobi Zekel abbatiam... *Johanni Zekel* pro tunc puero in Redege apud quemdam plebanum commoranti contulisset et huiusmodi collacioni abbacie per... Mathiam regem confirmata fecisset, dehinc filiam suam eidem Jacobo Zekel foedere matrimoniali copulasset et ab eo tempore quidam Marcus litteratus de Zarwaskend post predictum Jacobum Zekel nomine... Johannis Zekel abbatiam ipsam per aliquot annos possedisse; dehinc cum ipse Joannes de Zekel de studio Pathaviensi redisset, ipsum attestantem in castellanum et collegam dicti Marci litterati adiecisset et contulisset et infra sex et medij annorum spaciam abbatiam ipsam nomine Joannis Zekel una cum collega suo tenuisset, — tandem eodem attestante huiusmodi suo officio deposito seu relicto... Marcus litteratus in ipsa abbacia tamquam officialis remansisset...” — Székely János 1528-ban „prepositus ecclesie S. Thome de promontorio Strigoniensi” volt (Orsz. llt. Eccl. F. 3. No 28.)

mire Szécs
Csakhogy S
kában, azér
kezdett a k
egyezkedtel
más bérbu
Széc
mára az ap
nincs, aza
uraság a
előtt tett
kegyurak n
Egyett
tunk, az, h
építettett é
dása tanú
lési kénysz
rodjanak.
Növelésére
bortermésé
akár kelle
és egyéb t
ezek árát
kalmazotta

⁵⁴ Heil
tum ordinis
dabitur, exc
batiam posse
⁵⁵ Heil
fuisse, ... q
... Johanne
in... posses
Zekel quan
hoc modo
arenda poss
ginta florer
Zeechy et
libere posse
⁵⁶ Heil
propria ten
⁵⁷ Heil
in bonis ab
⁵⁸ L. a
⁵⁹ Heil
colonos dic
fecisset...
⁶⁰ Heil
fassus fuis
tam in cas
officiales h

okon.

en tett in-
1490-ben
a birtok,
egynéhány
át nélküli
os, Szécsi

yás alatt,
ely Jakob
még kis-
ely János
ndi Már-
isszatérte
ezette az
zázadfor-
ág birto-
úri jogon
yzen szer-
art róla.

an lefolyt
ez az ok-
koráig is
entmondás
z apátság
mondotta-
olta miatt
írásmódja
is de Ná-
vták így)
us Thome
Matthiam
hic tan-
baciám...
num com-
um regem
re matri-
e Zarwas-
abbaciám
Zekel de
collegam
et medij
llega suo
osito seu
remansis-
de pro-

mire Szécsi a birtokból *hidobatta* és abba maga ült bele.⁵⁴ Csakhogy Székely királyi beleegyezéssel volt az apátság birtokában, azért Szécsi félve a tette következményeitől, alkudozni kezdett a kitessékelt Székellyel. Dienesfalván, majd Egervárott egyezkedtek, és végül is úgy állapotok meg, hogy Szécsi Tamás *bérbeveszi* a javadalmat Székelytől évi 60 forintért.⁵⁵

Szécsi Tamás ezzel biztosítottnak vélte maga számára az apátság birtokát és nem nézve azt, hogy tulajdonjoga nincs, azzal mint sajátjával rendelkezett.⁵⁶ Alatta élte a kegyuraság a *virágkorát* Szentgotthárdon. Kortársainak a bíróság előtt tett egybehangzó vallomásai őt a hatalmukkal visszaélő kegyurak mintájának mutatják.

Egyetlen dolog, mit a tanúvallomások alapján javára írhatunk, az, hogy a monostor birtokán egy két-köre-járó malmot építtetett és szőlőt ültetett.⁵⁷ Azonban ez sem gondos gazdálkodása tanújele, hanem azé a törekvése, hogy ezúton is — az őrlelési kényszerrel és a borkimérést értve — a jövedelmek szaporodjanak. Mert Szécsinek a legfőbb gondja a jövedelem volt. Növelésére megragadott minden lehető eszközt. Az apátság bortertermését magas áron kimérette az apátsági jobbágyság között, akár kellett azoknak, akár nem.⁵⁸ E mellett régi, állott lisztet és egyéb terményeket is osztatott ki a jobbágyság között, hogy ezek árát kétszeresen bevasalhatta rajtuk.⁵⁹ Mindezt saját alkalmazottai⁶⁰ útján végezte, akik azután a beszedett jövedel-

⁵⁴ Heiligenkreuzi llt. Ugyanott: „...et cum idem Joannes Zekel habitum ordinis dicte abbacie assumere recusasset, sic demum, ut testis recordabitur, exclusus fuisset de abbacia: post eiectionem... Thomas Zechy abbatiam possedisset...”

⁵⁵ Heiligenkreuzi llt. Ugyanott: „...Ladislaus de Dyenesfalva fassus fuisset, ... quod ... sciret veraciter ... cum ... Thomas non potuisset cogere... Johannem Zekel ad assumendum habitum ordinis dicte abbacie, primo in ... possessione Dyenesfalva, in domo ipsius fatentis cum eodem Johanne Zekel quandam concordiam facere incepisset, tandemque in Egerwara ... hoc modo concordassent, quod ipse Thomas Zechy Abbatiam ipsam in arenda possedisset et Joanni Zekel de eadem Abbacia singulis annis sexaginta florenorum solvere deberet, ... et sic ab illo tempore... Thomas Zechy et per consequens... Stephanus, filius eiusdem Abbatiam ipsam libere possedisset...”

⁵⁶ Heiligenkreuzi llt. Ugyanott: „... bona eiusdem abbacie veluti ac propria tenuisset...”

⁵⁷ Heiligenkreuzi llt. Ugyanott: „... licet aliqua molendina et vinea in bonis abbacie... denuo erigi, plantari et praeparari fecisset...”

⁵⁸ L. a 93. lapon a 6. jegyzet.

⁵⁹ Heiligenkreuzi llt. Ugyanott: „... antiquas etiam farinas, fruges ad colonos dicte ecclesie distribuisset et cum duplo super eosdem extorqueri fecisset...”

⁶⁰ Heiligenkreuzi llt. Ugyanott: „... Nobilis Stephanus de Iwancz... fassus fuisset... Dominum Thomam Zechy et ex post filium eiusdem... tam in castello, quam aliis bonis ipsius abbacie proprios castellos et officiales habuisse...”

met, de a terményeket is a Szécsiek lindvai várába hordták.⁶¹

A szerzetesek száma őalatta — vagyis a XVI. sz. első harmadfél évtizedében — nem volt nagyobb, mint négy, hat, legfeljebb nyolc.⁶² Ezek járandóságát azonban maga Szécsi Tamás szabta meg, minden alkalmat felhasználva annak megszükitésére. Ha pl. valamelyik szerzetes az istentiszteleti kötelmeit Szécsi véleménye szerint elhanyagolta, ez mindannyiszor visszatartott egy pint bort az illető járandóságából.⁶³ Allandóan szemmeltartotta a szerzeteseket, s ha valami gyanú merült fel ellenök, kemény büntetést szabott ki rájuk. Így kettőt hamis pecsét miatt bebörtönöztetett.⁶⁴ Ugyanilyen sors érte a birtok egyéb helyein lakó papokat is. Hogy mit vétettek Gyarmat és Györgyvár apátsági jobbágyközségek plébánosai, azt nem tudjuk, de tény, hogy Szécsi Tamás mindkettőjüket elfogatta és fogolyként lindvai várába hurcoltatta.⁶⁵ Különben könnyen lehetséges, hogy ezek valami hanyagságot követtek el a kegyúr lovai és kutyái körül: Szécsi Tamás u. i. lovait és agarait az apátsági birtok plébánosainál szállásoltatta el és megkívánta, hogy azokat maguk a plébánosok etessék.⁶⁶ Különösen a monostorban élő rendtagokkal bánt kemény kézzel, — úgy, hogy ezek nem tudták elviselni a tűrhetetlen helyzetet és egymásután szökdöstek el a monostorból.⁶⁷

A jobbágyok sorsa ennél is szomorúbb. Őket a kegyurak akkor is dolgoztatták, amikor nem voltak kötelesek és szolgálataikat nemcsak az apátsági birtokon követelték, hanem elhurcolták őket dologra a lindvai és dobrai birtokaikra is.⁶⁸ Ha pedig Szécsi Tamásnak kedve támadt a szomszéd birtokokon egy-egy váratlan látogatást tenni, fegyverbe szólította az apát-

⁶¹ Heiligenkreuzi llt. Ugyanott: ... „*fructus et utilitates percepisset, vina, fruges, aliosque proventus eiusdem ad Lyndwa et etiam alio, quo voluisset, administrare ... fecisset...*”

⁶² Heiligenkreuzi llt. Ugyanott: ... „*aliquando quatuor, aliquando quinque fratres domini Zechiani in monasterio tenuissent...*” ... „*aliquando sex...*” ... „*infra octo fratres tempore suo non fuissent in abbatia...*” (Utóbbi Darabos Oszvát idejére vonatkozik.)

⁶³ Heiligenkreuzi llt. Ugyanott: ... „*Thomas... quos (értsd: fratres) quandocunque divinus cultus per aliquem ex eisdem intermissus fuisset, semper singulam pintam vini ex praebenda fratris delinquentis retulisset...*”

⁶⁴ Heiligenkreuzi llt. Ugyanott: ... „*Thomas... duos fratres in predicto monasterio residentes propter falsum sigillum captivari fecisset...*”

⁶⁵ Szombathelyi llt. F. E. No 22., Heiligenkreuzi llt. Ugyanott (L. 145. old. 74. jegyzet.)

⁶⁶ Heiligenkreuzi llt. Ugyanott: ... „*Thomas... ad plebanos in bonis dictae abbatiae constitutos canes et equos ad alendum imposuisset... et cum ipsis alere fecisset...*”

⁶⁷ Heiligenkreuzi llt. Ugyanott: ... „*Thomas... fratresque in monasterio Sancti Gothardi adeo stricte tenuisset, ut quandoque aliqui ex fratribus saltu, seu clandestine discedere coacti fuissent...*”

⁶⁸ Heiligenkreuzi llt. Ugyanott: ... „*colonos eiusdem abbatiae tum ad eandem Lyndwa, tum ad Dobra laborare coegissent...*”

sági birtok
fosztogatás
minduntalan
irgalmatlan
rintot csik
kölcson ve
menekülhe
előbb-utób
kisérelt m
ilyeneket
egyiküket
kíméletber
más csatló
tettek, eg
pedig, an
megölték,
napon át

Ezek
években v
kon a XV
gazdaság
noston, ar
annyira e
gott.⁷⁷ —
a királyi
többé viss

S z é

⁶⁹ Hei
colonos ad
nis et aliis

⁷⁰ Hei
exactiones
lestassent.

⁷¹ Hei
Zechy sup
renos extor

⁷² Hei
tatem deve

⁷³ Hei
colonis cap

⁷⁴ Hei
in castello
Erdewdy i

⁷⁵ Hei
Kermend
interemisse

reclusum i
⁷⁶ Hei
⁷⁷ Hei

tiae maxim

sági birtok jobbágyait s ezeknek ilyenkor kötelességök volt urok fosztogatásaiban résztvenni.⁶⁹ Ezek mellett Tamás, de a fia is, minduntalan adókat, bírságokat vetettek ki a jobbágyokra és irgalmatlanul megvették rajtuk.⁷⁰ Egyízben Szécsi István 50 forintot csikart ki az egyik apátsági molnártól azzal, hogy csak kölcsön veszi tőle.⁷¹ A jobbágyok azonban mindezek elől nem menekülhettek; megadták magukat sorsuknak és a legtöbben előbb-utóbb ínséges sorba jutottak.⁷² Volt ugyan, aki ellenállást kísérelt meg a jogtalanságokkal szemben, de igen megjárta. Az ilyeneket a Szécsiek vasra verve börtönbe csukatták, sőt az egyiküket Szécsi Tamás négyfelé vágatta.⁷³ Nem részesültek kíméletben a szomszéd birtokosok emberei sem. Így Szécsi Tamás csatlósai Erdődi Péter jobbágyai közül többet megsebesítettek, egyet pedig megölték.⁷⁴ Filler Mihály körmendi lakost pedig, amint egyízben Szentgotthárdon járt, Szécsi emberei megölték, kifosztották, holttestét egy edénybe zárták és két hónapon át rejtegették Szentgotthárdon.⁷⁵

Ezek röviden Szécsi Tamás kegyúr — egyébként az 1520-as években vas megyei főispán⁷⁶ — viselt dolgai az apátsági birtokon a XVI. sz. első negyedében. Alatta pusztulásnak indult a gazdaság minden felszerelésével együtt, akárcsak maga a monostor, amelyet, bár javítani tartoztak volna a kegyurak, — annyira elhanyagolták, hogy a tetőzetén már az eső is becsorgott.⁷⁷ — Szécsi Tamás 1526-ig volt az apátság kegyura. Ekkor a királyi szó fegyverbe szólította s a mohácsi csatából nem jött többé vissza.

S z é c s i I s t v á n Tamástól az apátsággal együtt atyjá-

⁶⁹ Heiligenkreuzi llt. Ugyanott: ... „Thomas... aliquando etiam ipsos colonos *ad arma* levare et cum eis nonnullas *depredationes* et iniurias vicinis et aliis nonnullis inferre fecisset...”

⁷⁰ Heiligenkreuzi llt. Ugyanott: ... „super colonos... plurimas iniustas *exactiones* extorqueri... fecisset” ... „iniustis *taxationibus*... colonos molestassent...”

⁷¹ Heiligenkreuzi llt. Ugyanott: ... „praeterea nuper... Stephanus Zechy super quemdam *molendinatorem* dictae abbatiae quinquaginta florenos extorsisset, sed dixisset illos *mutuo* ab eo accepisse...”

⁷² Heiligenkreuzi llt. Ugyanott: ... „ita, ut plurimi ex iisdem *paupertatem* devenissent...”

⁷³ Heiligenkreuzi llt. Ugyanott: ... „Thomas... quosdam etiam ex colonis *captivari* et quemdam etiam *in quatuor partes secari* fecisset...”

⁷⁴ Heiligenkreuzi llt. Ugyanott: ... „castellani domini Thomae Zechy in castello Sancti Gothardi constituti quemdam *jobagionem* domini Petri Erdewdy *interemissent* alios vero *jobagiones eiusdem vulnerassent*...”

⁷⁵ Heiligenkreuzi llt. Ugyanott: ... „et quod Michaellem *Phyller de Kermend* homines Thomae Zechy in castello Sancti Gothardi constituti *interemissent*, rebusque eiusdem *despoliassent* et *cadaver eiusdem in vase reclusum in oppido Sancti Gothardi infra duos menses tenuissent*...”

⁷⁶ Holub 297.

⁷⁷ Heiligenkreuzi llt. Ugyanott: ... „monasterium vero ipsius abbatiae maxime *in tectura desolationi reliquisse*...”

nak természetét is örökölte. Az ellene felhozott vádak ugyanazok, mint amiket atyjáról hallottunk. A különbség csupán az, hogy ő mindössze csak két éven át volt az apátság kegyura. Ferdinánd u. i. mihelyst király lett, a királyné titkárát, Serédi Gáspárt nevezte ki Szentgotthárd apátjává. Szécsi István azonban — nagyatyjához hasonlóan — nem bocsátotta be a ki-nevezett apátot a birtokba. A kommandátor Serédi ezért perbe-fogta Szécsit. A Báthory István nádor előtt 1528-ban tartott tárgyaláson hiába mutatta fel Szécsi István a Zsigmond-féle adománylevelet családjá kegyúri jogáról, összes megerősítései-vel együtt,⁷⁸ a be nem bocsátott Serédi azzal érvelt, hogy Szécsi visszaélt a kegyúri jogával, mikor őt, mint a királytól kineve-zett apátot nem fogadta be, — azért — úgymond, — az egy-házi törvények értelmében, amelyek szerint ilyen ügyekben ítélni kell, a kegyúri jogát elvesztette. A per kapcsán eszkö-zölt tanúvallomások részletesen feltárták a vádlott Szécsi Ist-ván és atyja, Tamás, viselt dolgait az apátsági birtokon. A bi-róság a király pártfogoltja, Serédi javára döntött.⁷⁹ Szécsi Ist-vánnak meg kellett fizetnie az apátsági birtok után nemcsak a maga, hanem az atyja által is felvett jövedelmet az ítélet évé-től, 1528-tól, 20 évre visszamenőleg. Évi 2000 forintot számítva összesen 40.000 forintot kellett fizetnie aranyban. Kegyúri jo-gait elvesztette, s az apátság javait átadta Serédi Gáspárnak.⁸⁰

* * *

⁷⁸ Ezeket egy „Informatio fundamentalis“ későbbi magyar fordítása így mondja el: „Az Táblán Báthory Istvány Palatinus előtt producálta Széchy Literas, de Iure Patronatus, Sigismundi Regis, mely keöltt anno 1391, aszt confirmálta Bonifacius Nonus Pápa Anno 12-o Pontificatus Sui. Annakutánna confirmálta Matthias király Anno 1467, Véghtére Uladislaus Anno 1508.“ (Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. I. No 3.)

⁷⁹ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXII. No 4/2 alatt van az ítéletlevél; tartalmazza a kihallgatott összes tanúk vallomásait teljes egészében. Ezek a hosszadalmas vallomások az oklevelet alaposan megnyújtották, úgyhogy az 43 cm szélesség mellett 3 m 22 cm hosszú. — A per előbbi okmányait l. Orsz. llt. Eccl. F. 23. No 27—29.

⁸⁰ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXII. No 4/2.: „...insuper in refusionem et satisfactionem prescriptorum proventuum per dictos 20 annos, ut premittitur, perceptorum, in toto 40,000 fl. auri facientem... et in amissionem predicti Iuris Patronatus sui...“, vagy amint az említett (78. jegyzet) magyar írás mondja: „Literis Adjudicatorijs Seredy Urnak adjudicáltatot az Abbatia és Széchy convincáltatot in amissione Iuris Patronatus et in refusione Proventuum 40 Eszer Aranyban.“

A szentg

P.
István
Péter
Pál
15 János
Rogér
János
Péter
István
10 Simon
István
Pál
Arnold
Achard
15 Darabos G
Pál
Scholl Her

György
Márton
20 Scholl Her

1391-től Szécs
1429-ben Szécs
1439-ben Szécs
1469 körül Szécs
1477-ben Pes
1489-től (kőr
Márk és
1498-tól (kőr
1526-tól 1528

¹ A lelő

F ü g g e l é k.

A szentgotthárdi apátság 1183—1528 történetében szereplő személyek névsora.

APÁTOK:

P.	1185. ¹	
István	1217. ²	
Péter	1268. ³	
Pál	1294. ⁴	
²⁵ János	1326. ⁵	
Rogér	1339. ⁶	
János	1340. ⁷	
Péter	1350. ⁸	1376. ⁹
István	1381. ¹⁰	
¹⁰ Simon	1381. ¹¹	
István	1389. ¹²	1392. ¹³
Pál	1392. ¹⁴	— 1419. ¹⁵
Arnold	1419. ¹⁶	
Achard	1440. ¹⁷	
¹⁵ Darabos György	1449. ¹⁸	†1460. ¹⁹
Pál	1460. ²⁰	
Scholl Henrik (I.-ször)	1460. ²¹	1468. ²²
György	1471. ²³	
Márton	1472. ²⁴	1477. ²⁴
²⁰ Scholl Henrik (II.-szor)	1480. ²⁵	— 1489. ²⁶

RENDTAGOK:

Üzd munkástestvér	1198. ³⁶	
István	1221. ²⁷	
Vilmos	1326. ⁵	
Péter	1345. ²⁸	
⁵ János perjel	1381. ²⁹	
Pál szerpap, majd apát	1392. ¹⁴	
Konrád	1392. ³⁰	
Pál alszerpap	1424. ²²	
János alszerpap	1426. ²²	
¹⁰ Lőrinc áldozópap	1435. ²²	
Mátyás áldozópap	1436. ²²	
István	1471. ²³	
Erhardus áldozópap	}	1480. ²⁶
Erhardus alszerpap		
¹⁵ György áldozópap	}	1489. ²⁷
János áldozópap		
János áldozópap	}	1489. ²⁷
Jodok szerpap		
Konrád áldozópap	}	1489. ²⁷
²⁰ Lénárd áldozópap		
Mihály áldozópap	}	1489. ²⁷
Udalricus perjel		
János custos		

VILÁGI URAK:

- 1391-től Szécsi Miklós fiai: János, Ferenc, Miklós, Péter.³¹
 1429-ben Szécsi Lukács fiai: János, Lukács.³²
 1439-ben Szécsi Miklós fiai: Tamás, János, Dénes, Miklós.³³
 1469 körül Szlavóniai Imre szédelgő.³⁴
 1477-ben Pesnitzner Ulrik.³⁵
 1489-től (körülb.) 1498-ig Székely János; intézői voltak: Szarvaskendi Márk és Darabos Ozsvát.²⁰
 1498-tól (körülb.) 1526-ig Szécsi Miklós fia: Tamás és ennek fia István.²⁰
 1526-tól 1528-ig Szécsi Tamás fia: István.²⁰

¹ A lelőhelyeket l. a névsor után.

JOBBAGYOK:

— Nevök (mai kiejtéssel), előfordulásuk éve és lakóhelyök. —

1198:

- Apunya, Varsány
 Arúd, Battyán
 Bek, Varsány
 Bika, Varsány
 5 Bodor, Battyán
 Bogárd, Battyán
 Böd, Szentgotthárd
 Bulcsú, Szentgotthárd
 Cseke, Battyán
 10 Csekesk, Battyán
 Csom, Battyán
 Csuda, Almás
 Csuk, Almás
 Fitocs, Varsány
 15 Gyüre, Varsány
 Hamard, Szentgotthárd
 István, Szentgotthárd
 Jakab, Szentgotthárd
 Joakim, Szentgotthárd
 20 Késöd, Szentgotthárd
 Leck, Battyán
 Macsó, Battyán
 Márton, Szentgotthárd
 Mocs, Szentgotthárd
 25 Munka, Battyán
 Négy, Szentgotthárd
 Pete, Battyán
 Szolgád, Szentgotthárd
 Szombat, Szentgotthárd
 30 Teke, Szentgotthárd
 Varsa, Almás
 Váró, Szentgotthárd³⁶

1350:

- Alapfi István, János-falva
 Andafi Tamás, Cseretnek
 35 Bana bíró, Gyarmat
 Bodor, Pocs-falva
 Bogycok Jakab, Kalindics falva
 Domonkos bíró, Gárdony-falva
 Finta bíró, Farkas-falva
 40 Finta bíró, Huszaszó
 Frigyes bíró, Krisztán
 Gergelyfi János, Farkas-falva
 Gergelyfi Máté, János-falva
 Gyekménfi Bede, Kedhely
 45 György bíró, István-falva
 Jakab, Rákos
 Jakabfi ... Nagy-falva
 János bíró, Kedhely
 János bíró, Nagy-falva
 50 János bíró, Szakony-falva

(1350):

- Konrád, Nagy-falva
 Lukács, Tóth-falva
 Miklós bíró, János-falva
 Miklósi Pető, Cseretnek
 55 Pál bíró, Cseretnek
 Takács János, Kedhely
 Tóth Miklós, Szentgotthárd
 Tóth Péter, Szentgotthárd
 Tiván-fia Donk, János-falva
 60 Volkant bíró, Tóth-falva
 Zsidó-fia István, Rákos⁵

1404:

- András bíró, Gyarmat
 Gergelyfi Gergely bíró, Gyarmat
 Kovács Mihály, Gyarmat
 65 Mátéfi János, Gyarmat
 Nyílgyártó Balázs, Gyarmat
 Orbánfi Bence, Gyarmat
 Tamásfi Mihály, Gyarmat
 Veres Mihály, Gyarmat³⁷

1409:

- 70 Bakófi Bertalan, Boldogasszony-
 falva
 Fábianfi János, Boldogasszony-
 falva
 Györgyfi Gergely, Boldogasz-
 szony-falva
 Györgyfi István, Boldogasszony-
 falva
 Györgyfi Lukács, Boldogasszony-
 falva
 75 János, Boldogasszony-falva
 Ördög Sebestyén, Boldogasz-
 szony-falva
 Pósa Bertalan, Boldogasszony-
 falva
 Pósa György, Boldogasszony-
 falva
 Simon, Boldogasszony-falva
 80 Szabó László, Boldogasszony-
 falva
 Vasvári János, Boldogasszony-
 falva³⁸

1412:

- Szentpéterfalvi János bíró,
 Szentiván³⁹

1423:

- Lukács, Kedhely⁴⁰

1438:
Vas János, Györgyvár⁴¹

1553:
⁸⁶ Basa Mihály, Gárdony-falva

Egyed István, Lak
Egyed Mihály, Lak
Farkas Pál, Lak
Mester Tamás, Cseretnek
⁹⁰ Simon, Háromház
Veres Gergely, Gárdony-falva⁴²

JEGYZETEK A FÜGGELEKHEZ.

- ¹ Heimb 41. 67.
- ² Heimb 51. 67.
- ³ Múzeumi llt. T. a. 1422.
- ⁴ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 73.
- ⁵ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 5/b.
- ⁶ Heimb 52. 67.
- ⁷ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 5/a.
- ⁸ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 6.
- ⁹ Heimb 67.
- ¹⁰ Kisfaludy csal. llt. 1381.
- ¹¹ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXVII. No 7/b.
- ¹² Heimb 63.
- ¹³ Monumenta Vaticana I. 3. 197.
- ¹⁴ Ugyanott.
- ¹⁵ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 78.
- ¹⁶ Gotthárdi 92. Heimb 52. 68.
- ¹⁷ Heimb 53. 68.
- ¹⁸ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 79.
- ¹⁹ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XI. No 13.
- ²⁰ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXII. No 4/1.
- ²¹ Sartorius: Cistercium bis tertium... 1134.
- ²² Graf: Aus den Weiheregistern. Cist. Chron. 1931.
- ²³ Heimb 70.
- ²⁴ Heimb 53. 70.
- ²⁵ Reini llt. B. l. 7. No 2/a.
- ²⁶ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 10.
- ²⁷ Horváth E. A pornói apátság 13.
- ²⁸ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 7/b.
- ²⁹ Múzeumi llt. T. a. 1381.
- ³⁰ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 8/b.
- ³¹ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 8/a.
- ³² Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXV. No 15.
- ³³ Heimb 76.
- ³⁴ Monumenta Vespr. III. 204.
- ³⁵ Chernel II. 23.
- ³⁶ Körmendi llt. A. II. l. 8. No 1.
- ³⁷ Múzeumi llt. T. a. 1404.
- ³⁸ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXII. No. 1.
- ³⁹ Heiligenkreuzi llt. R. 47. f. XXXI. No 6.
- ⁴⁰ Keszthelyi llt. Castrif. 160. c.
- ⁴¹ Keszthelyi llt. Castrif. 190.
- ⁴² Szombathelyi llt. F. E. No 19.

Források.

LEVÉLTÁRAK:

- A Magyar kir. Országos Levéltár — Budapest: Diplomatikai osztály, Neoregistrata, Dicalis Conscriptiók, Ecclesiastica.
- A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltára — Budapest: Törzsanyag XIII., XIV., XV. század.
- A Kisfaludy-család levéltára — a Múzeum Levéltárában: 1381. év.
- A Kisfaludy-család idősb ágának levéltára — ugyanott: 1373. év.
- A vasvár—szombathelyi káptalan levéltára — Szombathelyen: Eccles. et Familiares Fasciculus E.
- A Batthyány-hercegi-család levéltára — Körmenden: Almarium II., Miscellanea.
- A Festetich-hercegi-család levéltára — Keszthelyen: Castriferrei. (Janzsó Ferenc dr. levéltáros úr szíves közvetítésével.)
- Az osztrák ciszterciek levéltára — a Heiligenkreuz-i apátságban, Baden mellett: Rubrica 47, 48.
- Az osztrák ciszterciek levéltára — a Rein-i apátságban, Grác mellett: Pegma B.

OKLEVÉLKIADÁSOK:

- Fejér György: Codex Diplomaticus Hungariae II. III. IV.
- Ipolyi A.—Nagy I.—Véghelyi D.: Hazai okmánytár. IV.
- Knauz Ferdinandus: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. II.
- Monumenta Romana Ecclesiae Vesprémiensis. I. III. IV.
- Monumenta Vaticana Regni Hungariae I. sor. 1. 3. 4. köt.
- Nagy I.—Véghelyi D.—Nagy Gy.: Zala vármegye története — Oklevéltár. I. II.
- Theiner Augustinus: Vetera Monumenta Historica Hungarum Sacram illustrantia. I. II.
- Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár. I. II. III. VI. XI.
- Collectiones—Heveneszana I., — Kaprinayana B. LXIV. LXV., — Prayana XIV. (Mindhárom az egyetemi könyvtárban.)

KÖNYVEK ÉS CIKKEK:¹

- Annales Cistercienses Auctore Angelo Manrique... I. III. Lugduni, 1642.
- Baumgartner Alán: A kerci apátság a középkorban. Budapest, 1915.
- Békefi Remig: A cikádori apátság története. Pécs 1891.

¹ Hasonló irányú kutatások céljaira az egy-egy részletkérdéssel foglalkozó, könyvünkben csak épen megemlített munkákat is felsoroljuk itt. Tudtunkkal magyar könyvben ezirányú bibliografia még nem jelent meg.

— A p
— A p
— Keth
— (sze
állásán
Boros Laj
déknel
donábr
Bósz Egye
Chernel K
hely,
Cholnoky
Csánki D
II. III
Derwein H
Dolberg L
beiter.
— Die
— Die
Kirche
— Die
Ugyan
Dorner Bé
— Az
1931.
— Réte
Engel Joh
benlän
Erdélyi L
Erdújhelyi
mezöga
— Szer
Forster Gy
Fraknoi V
Fränk Dö
Génesth
Glaser Laj
Gotthárdi
m. mű
Graf Alex
Cisterc
Grill Leop
Guignard F
Haas Mihál
Hajnik Imr
házi kirá
Hassing
Heimb Teo
ctum C
Hlawatsch
(év né
Hoffmann
burg—
— Die
währen
Gesells
— Die

- A pásztói apátság története. I. Budapest, 1898.
- A pilisi apátság története. I. Pécs, 1892.
- Kéthely és környékének néprajza. Budapest, 1884.
- (szerkesztésében:) Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves fennállásának ünnepén közrebocsát a hazai ciszterci Rend. Budapest, 1896.
- Boros Lajos: Szentgotthárd és Sárvár között elterülő Rába-folyómenti vidéknek táj-, gazdaság-, településföldrajza. Kézirat a szerző tulajdonában.
- Bósz Egyed: Az egresi ciszterci apátság története. Budapest, 1911.
- Chernel Kálmán: Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja. II. Szombathely, 1877.
- Cholnoky Jenő: A földfelszín formáinak ismerete. Budapest, év nélkül.
- Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. II. III. Budapest, 1894., 1897.
- Derwein Herbert: Das Zisterzienserkloster Schönau. Frankfurt a. M., 1931.
- Dolberg Ludwig: Cistercienser-Mönche u. Conversen als Landwirthe u. Arbeiter. Studien u. Mitteilungen aus d. Bened. u. Cist. Orden 1892. évf.
- Die Liebestätigkeiten der Cistercienser. Ugyanott 1895. évf.
- Die Satzungen der Cistercienser wider das Betreten ihrer Klöster u. Kirchen durch Frauen. Ugyanott 1894. évf.
- Die Tracht der Cistercienser nach dem liber usuum u. den Statuten. Ugyanott 1893. évf.
- Dorner Béla: A sertés Magyarországon. II. kiad. Budapest, 1908.
- Az utolsó bakonyi disznó Magyarországon. Állattenyésztők Lapja, 1931. július 1.
- Rétek és legelők művelése és termésfokozása. Budapest, 1923.
- Engel Johann Christian: Geschichte des Ungarischen Reichs u. seiner Nebenländer. I. rész. Halle, 1797.
- Erdélyi László: A pannonhalmi főapátság története. I. II. Budapest, 1902.
- Érdújehelyi Menyhért: A kolostorok és káptalanok befolyása Magyarország mezőgazdasági fejlődésére a mohácsi vész előtt. Budapest, 1903.
- Szerzeteseink mezőgazdasági tevékenysége 1526 előtt. Budapest, 1906.
- Forster Gyula: III. Béla magyar király emlékezete. Budapest, 1900.
- Fraknói Vilmos: A magyar királyi kegyúri jog. Budapest, 1895.
- Fränek Dömötör: A borsmonostori apátság története. Eger, 1910.
- Génesthal R.: Rôle monastères comme établissements de crédit. Paris, 1901.
- Glaser Lajos: Dunántúl középkori úthálózata. Századok, 1929. évf.
- Gotthárdi Tamás: A savniki apátság története. Kézirat a Pázmány-egyetem m. műv. tört. intézete könyvtárában.
- Graf Alexander: Aus den Weiherregistern der Diözese Seckau 1425—1507. Cistercienser Chronik, 1931. évf.
- Grill Leopold: Das Traungauerstift Rein. Cistercienser Chronik, 1932. évf.
- Guignard Ph.: Les monuments primitifs de la règle cistercienne. Dijon, 1878.
- Haas Mihály: Vas megyei kolostorok. Religio, 1853. évf. I.
- Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. Budapest, 1899.
- Hassinger Hugo: Geographische Grundlagen der Geschichte. Freiburg, 1931.
- Heimb Teofil: Notitia historica de ortu et progressu Abbatiae... ad Sanctum Gothardum. Viennae, 1764.
- Hlawatsch Friedrich: Die Abtei Heiligenkreuz im Wienerwald. Wien, (év nélkül).
- Hoffmann Eberhard: Das Konverseninstitut des Cistercienserordens. Freiburg—Schweiz, 1905.
- Die Entwicklung der Wirtschaftsprinzipien im Cistercienserorden während des 12. u. 13. Jahrhunderts. Historisches Jahrbuch d. Görres-Gesellschaft, 1910.
- Die Stellungnahme der Cistercienser zum kirchlichen Zehntrecht im

12. Jahrhundert. Studien u. Mitteilungen z. Geschichte des Benediktinerordens, 1892. évf.
- Holub József: Zalamegye története a középkorban. I. Pécs, 1929.
- Horváth Ernő: A pornói apátság története. Pécs, 1930.
- Horváth Konstantin: Zirc története. Veszprém, 1930.
- Hóman Bálint: Magyar pénztörténet. Budapest, 1916.
- Hümpfner Tiburce: Les fils de S. Bernard en Hongrie. Budapest, 1927.
- Inama—Sternegg: Deutsches Wirtschaftsgeschichte. 3 köt. Leipzig, 1879.
- Ipolyi Arnold: A kunok bélháromkúti, másképp apátfalvi apátsága. Kisebbségek munkái. IV. Budapest, 1887.
- Isthváni Nicolaus: Historia Regni Hungariae... Viennae, 1758.
- Janaushek Leopold: Originum Cisterciensium. I. Vindobonae, 1877.
- Jäger Johannes: Klosterleben im Mittelalter. Ein Kulturbild aus der Glanzperiode der Cistercienserordens. Würzburg, 1913.
- Kalischer Erwin: Beiträge z. Handelsgeschichte der Klöster zur Zeit der Großgrundherrschaften. Berlin, 1911.
- Karácsonyi János: Halavány vonások hazánk Sz. István-korabeli határaitól. Századok, 1901. évf.
- Magyar nemzetségek a XIV. sz. közepéig. II. Budapest, 1901.
- Kollányi Ferenc: A magánkegyúri jog hazánkban a középkorban. Budapest, 1906.
- Komoróczy György: Nádasdi Tamás és a XVI. századi magyar nagybirtok gazdálkodása. Budapest, 1932.
- Kovács Ignác: A borsmonostori apátság története. Sopron, 1910.
- Kulischer Josef: Allgemeines Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters u. der Neuzeit. I. München, 1928.
- Lakatos Dénes: A topuskói ciszterci apátság története az Árpádok korában. Budapest, 1911.
- Laufköter Clemens: Die wirtschaftliche Lage der ehemaligen braunschweigischen Zisterzienserklöster Michaelstein, Mariental und Riddagshausen. Hildesheim, 1919.
- Leser Paul: Entstehung u. Verbreitung des Pfluges. Münster i. W., 1931.
- Mabillon Joannes: Sancti Bernardi opera omnia. Parisiis, 1879.
- Mahner Franz: Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte des Cistercienserklösters Grüssau in Schlesien. Hildesheim, 1913.
- Martene E.—Durand U.: Thesaurus novus anecdotorum. IV. (a cisterciumi nagykáptalanok határozatai). V. (párbeszéd egy clunyi és egy ciszterci szerzetes között). Paris, 1717.
- Martin Gabriel: La haute Marche au XII. siècle. Les moines cisterciens et l'agriculture. Gueret, 1893.
- Migne I. P.: Patrologia Latina. 182. és 185. köt. Parisiis, 1879.
- Moreau E.: L'abbaye de Villers-en-Brabant au XII. et XIII. siècles. Bruxelles, 1909.
- Muggenthaler Hans: Koloniasatorische u. wirtschaftliche Tätigkeit eines deutschen Zisterzienserklösters im XII. u. XIII. Jahrhundert. München, 1924.
- Müller Gregor: Von Cistercienser Orden. Bregenz, 1927.
- Von den Siegeln im Orden. Cistercienser Chronik 1919. évf.
- Nagy Iván: Magyarország családai. X. Budapest, 1863.
- Nussbeck Walter: Beiträge zur Besitzgeschichte des Klosters Lehnin. Berlin, 1912.
- Ortvay Tivadar: Magyarország régi vízrajza a XIII. sz. végéig. 2 köt. Budapest, 1882.
- Oursel C.: La miniature du XII-e siècle à l'abbaye de Citeaux d'après les manuscrits de la bibliothèque de Dijon. Dijon, 1926.
- Panhözl Philibert: Statuta et definitiones capitulorum generalium Ordinis Cisterciensis. Studien u. Mitteilungen, 1885. évf.
- Pauen Heinrich: Die Klostergrundherrschaft Heisterbach. Münster i. W., 1913.

Paulinyi
1924.
Piszter I.
Roscher
történ
Rose Har
Rössler T
Cister
Sartorius
Schackur
lichen
Schoene F
Schreiber
Schwartz
pest,
Söhn Joh
im Rh
Strange
2 köt.
Sporzon P
Svoboda F
Nürnberg
Tagányi I
történ
Thaly Kál
ténelm
Thoma W
u. 13.
Tormay B
— A sz
Turchányi
járás
Uhlhorn G
Entwic
geschic
Vadas Jen
Villányi S
Győr,
Vroneck G
gen. V
Wellmann
Wellstein C
— Die
év nélk
Wenzel Gu
Wilkes Car
Münste
Winter Fra
Gotha,

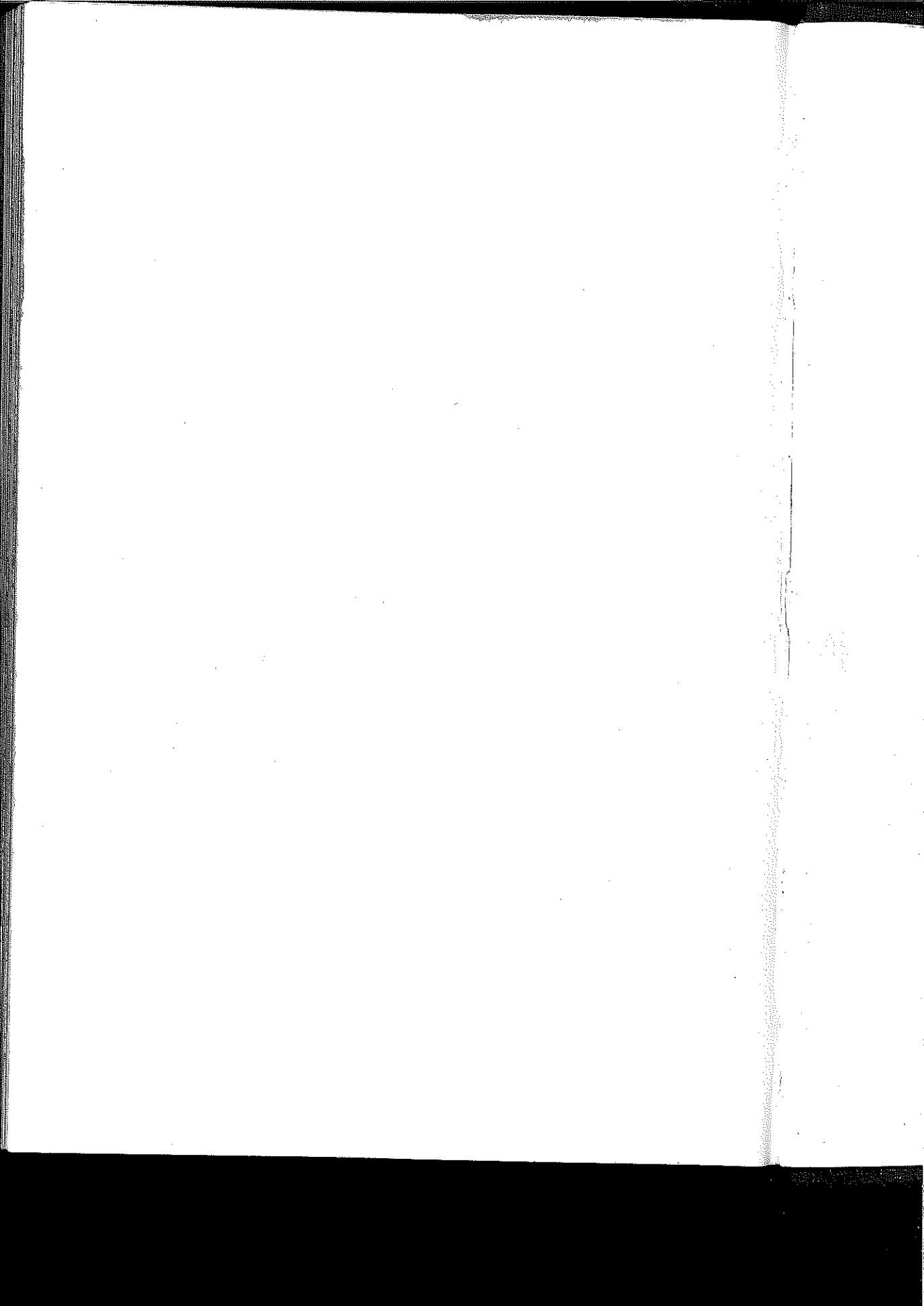
TÉ

Lipszky: M
Szentgotthá
apátság
Glaser térk
1: 75.000 é

- Paulinyi Oszkár: A sóregále kialakulása Magyarországon. Századok, 1924. évf.
- Piszter Imre: Szent Bernát élete és művei. I. Budapest, 1899.
- Roscher V.—Dade H.—Kiss J.: A földművelés és a rokon östermelések története és nemzetgazdasági elmélete. II. kiadás. Budapest, 1913.
- Rose Hans: Die Baukunst der Zisterzienser. München, 1916.
- Rössler Teodorich: Wirtschaftliches aus dem Urkundenbuch von Pforta. Cistercienser Chronik, 1931. évf.
- Sartorius Augustinus: Cistercium bis-tercium... Pragae, 1700.
- Schackur E.: Die Cluniacenser in ihrer kirchlichen u. allgemein geschichtlichen Wirksamkeit bis z. Mitte des XI. Jahrhunderts. 2 köt. Halle, 1892.
- Schoene Karl: Kloster Hardehausen in Westfalen. Salzburg, év nélkül.
- Schreiber G.: Kurie u. Kloster im 12. Jahrhundert. Stuttgart, 1910.
- Schwartz Elemér: A nyugatmagyarországi német helységnevek. Budapest, 1932.
- Söhn Johann: Geschichte des wirtschaftlichen Lebens der Abtei Eberbach im Rheingau. Wiesbaden, 1913.
- Strange Josephus: Caesarii Heisterbachensis Dialogus miraculorum... 2 köt. Coloniae, 1861.
- Sporzon Pál: Mezőgazdasági üzlettan. Magyaróvár, 1881.
- Svoboda Hanno: Die Klosterwirtschaft der Cistercienser in Ostdeutschland. Nürnberg, 1930.
- Tagányi Károly: A földközösség története Magyarországon. Gazdaságtörténeti Szemle, 1894. évf.
- Thaly Kálmán közlése: Az Rába Rectificatiojáról való determináció. Történelmi Tár, 1885. évf.
- Thoma Walter: Die kolonisationsische Tätigkeit des Klosters Leubus im 12. u. 13. Jahrhundert. Leipzig, 1894.
- Tormay Béla: A konyhasó mezőgazdaságunkban. Vegetarianus, 1897. évf.
— A szarvasmarha és tenyésztése. II. rész. Budapest, 1901.
- Turchányi Tihamér: Magyarországi monostorok gazdasági viszonyai a tatárjárás előtt. Budapest, 1909.
- Uhlhorn Gerhard: Der Einfluß der wirtschaftlichen Verhältnisse auf die Entwicklung des Mönchtums im Mittelalter. Zeitschrift für Kirchengeschichte, 1894. évf.
- Vadas Jenő: Erdőművelés. Budapest, 1898.
- Villányi Szaniszló: Györmegye és város anyagi műveltségtörténete. Győr, 1881.
- Vroneck G.: Des Caesarius von Heisterbach Himmeroder Wundererzählungen. Wittlich, 1925.
- Wellmann Oszkár: Általános állattenyésztés. Budapest, 1928.
- Wellstein Gilbert: Der Zisterzienser Orden. Düsseldorf, 1926.
— Die Cistercienserabtei U. L. Frau von Himmerod. Donauwörth, év nélkül.
- Wenzel Gusztáv: Magyarország mezőgazdaságának története. Budapest, 1887.
- Wilkes Carl: Die Zisterzienserabtei Himmerode im 12. u. 13. Jahrhundert. Münster i. W., 1924.
- Winter Franz: Die Cistercienser des nordöstlichen Deutschlands. 3 köt. Gotha, 1868.

TÉRKÉPEK:

- Lipszky: Mappa generalis Regni Hungariae. Budae, 1806.
- Szentgotthárd birtokainak régi térképei a szentgotthárdi és heiligenkreuzi apátsági levéltárakban.
- Glaser térképe Dunántúl középkori úthálózatáról. Századok, 1929. évf.
1:75.000 és 1:200.000 (katonai) térképlapok.

Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez.

Eddig megjelentek:

1. *Jármay Edith és Bakács István*: A regéczi uradalom gazdálkodása a XVIII. században. Budapest, 1930.
2. *Belitzky János*: A magyar gabonakivitel története 1860-ig. Budapest, 1932.
3. *Komoróczy György*: Nádasdi Tamás és a XVI. századi magyar nagybirtok gazdálkodása. Budapest, 1932.
4. *Dvihally Anna Mária*: A budai szőlőművelés története. (Térképpel.) Budapest, 1932.
5. *Kalász Elek*: A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban. (Térképpel.) Budapest, 1932.

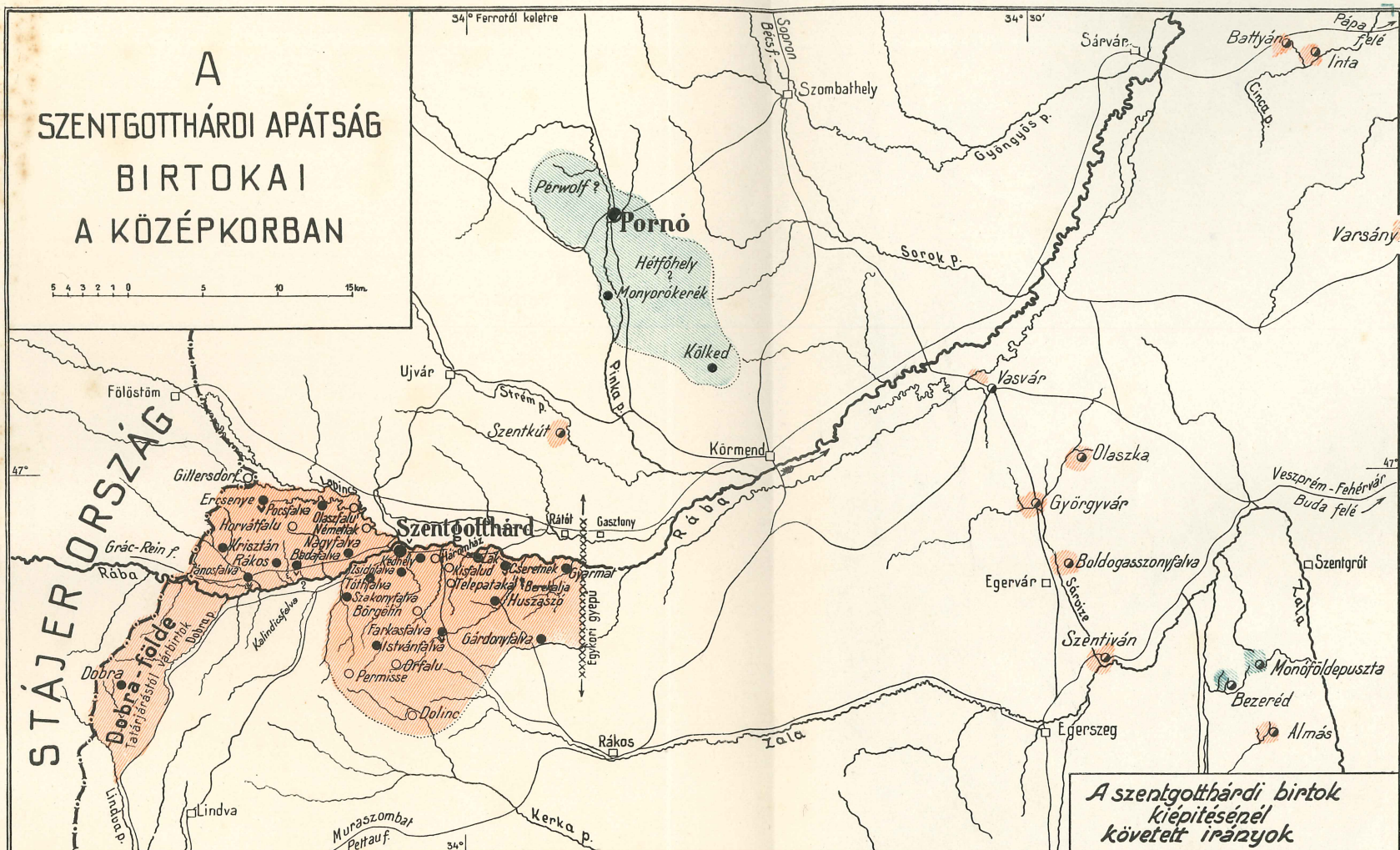
Kaphatók (à 5 P) a budapesti Tudományegyetem magy. műv. történelmi Intézetében.

Előkészületben:

- Csapody Csaba*: Az Eszterházyak alsólendvai uradalmának gazdálkodása a XVIII. század első felében.
- Wellmann Imre*: A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása a XVIII. és XIX. század fordulóján.
- Gerendás Ernő*: A garamszentbenedeki uradalom gazdálkodása a XVIII. században.
- Sinkovics István*: A nagybirtok alakulása Zsigmond korában.
- Berényi Tibor*: A gyapjútermelés és a juhtenyésztés a XVIII. és XIX. század fordulóján.

A SZENTGOTTHÁRDI APÁTSÁG BIRTOKAI A KÖZÉPKORBAN

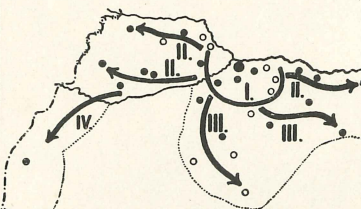
0 5 10 15 km

Telmagyarázat

	A szentgotthárdi apátság birtokai		A pannóni fiókapátság birtokai
●	1526 előtt előforduló községek	○	1526 után előforduló községek
●	Magános, távolabbi községek	?	Községek, melyek helye bizonytalan
□	Nem apátsági helységek: tájékozódásul	—	Folyók, patakok
∇	Közép- és ujkori vámszedő helyek	—	Középkori szekérutak
		—	Országhatár

A szentgotthárdi birtok kiegészítésénél követett irányok

Szompács
Edelics